

Tömösváry Zsigmond

GLOBALIS VAGY REGIONÁLIS HATALOM OROSZORSZÁG?

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

GLOBALIS VAGY REGIONÁLIS
HATALOM OROSZORSZÁG?

Tömösváry Zsigmond

GLOBALIS VAGY REGIONÁLIS HATALOM OROSZORSZÁG?

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

BUDAPEST, 2025

Szakmai lektor
Siposné Kecskeméthy Klára

A kézirat lezárásának időpontja: 2023. november

Kiadja a Nemzeti Közszerológati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu · ludovika.hu

Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószekesztő: Csinta Áron
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla
Korrektor: Kutas Éva

ISBN 978-963-653-204-8 (nyomtatott)
ISBN 978-963-653-205-5 (ePDF) | ISBN 978-963-653-206-2 (ePub)
DOI: https://doi.org/10.36250/01291_00

© Tömösváry Zsigmond, 2025
© A kiadó, 2025

A mű elektronikus változata
a CC BY-NC-ND 4.0 nemzetközi licenc
feltételeinek megfelelően felhasználható.
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
<i>Molnári Sándor nyugalmazott nagykövet ajánlása</i>	9
<i>Horváth István Béla nyugalmazott nagykövet ajánlása</i>	13
<i>Bevezetés</i>	15
Pjotr Alekszandrovics Rumjancev tábornagy – A hadvezér és az állam	21
A pravoszláv egyház, az állam és a hadsereg kapcsolatrendszere	
Oroszországban	43
Az orosz ortodox egyház szerepvállalása a közel-keleti keresztény	
közösségek megsegítésében	65
Oroszország mint globális szereplő?	79
Az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa	95
Orosz szakértők az európai rakétavédelmi rendszerről	103
Az európai rakétavédelmi rendszer – két nézőpontból	119
Az Oroszországi Föderáció nemzetiségi politikájának néhány sajátossága	129
A hagymakupolák árnyékában – Egy katonadiplomata visszaemlékezései	143
Egy kevésbé ismert katonai attasé: Németh Dezső vk. ezredes	175
Az orosz biztonságpolitikai gondolkodás	185
Az Oroszországi Föderáció biztonságpolitikai	
dokumentumai – Összehasonlító elemzés	203
Az Oroszországi Föderáció információs biztonsági doktrínája I.	233
Az Oroszországi Föderáció információs biztonsági doktrínája II.	247
A nukleáris fegyverek alkalmazási elveinek alakulása a Szovjetunió	
és az Oroszországi Föderáció stratégiai dokumentumaiban	257
<i>Zárszó helyett</i>	287

ELŐSZÓ

Tisztelt olvasó, a kötet, amelyet a kezében tart, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Költségvetési Kutatóhely kezdeményezésére született. A Szolgálat Tudományos Tanácsa az alkalmazott kutatások és kísérleti fejlesztések mellett nagy hangsúlyt fektet az alapkutatásokra, ennek részeként a geopolitikában nagy jelentőségű nemzetekkel kapcsolatos történelmi tények, aktuális kérdések hátterének feltárására. Ennek a munkának képezi részét a jelenlegi kötet is rendszerezett témakörével.

A könyv szerzője Tömösváry Zsigmond nyugalmazott dandártábornok, aki jelenleg a Felderítő Társaságának elnöke, korábban a Katonai Felderítő Hivatal vezető beosztású munkatársa, katonadiplomata, ugyanakkor elsősorban kiváló tudós, a hadtudományok doktora. Katonai attaséként számos tapasztalatot szerzett az orosz térségről, amelyeket tudományos tevékenysége révén tovább bővített az évek folyamán. Korábbi, *A hagymakupolák árnyékában* című művében saját tapasztalatai alapján sajtósági korrajz formájában már betekintést engedett az olvasók részére a kilencvenes évek Oroszországának mindennapi életébe, szokásaiba, a katonadiplomata szakmai és társadalmi kapcsolataiba, a bel- és külpolitika egyes aspektusaiiba.

Mintegy nyolc évvel az előző kötet megjelenését követően tarthatjuk kezünkben a *Globális vagy regionális hatalom Oroszország?* című művet, amelyben történelmi távlatokon keresztül ismerhetjük meg az orosz geopolitikai gondolkodást, a hadelmélet egyes fontos kérdéseit, az államvezetés kül- és biztonságpolitikai cselekvésének hátterét, fő vezérfonalát az elemzett biztonságpolitikai dokumentumok segítségével. A történelmi események és azok hátterének bemutatása révén I. Péter uralkodásától a pravoszláv egyház szerepén át eljuthatunk egészen Putyin színre lépéséig, egyúttal megismerhetjük azokat a stratégiai célokat, amelyek mentén körvonalazható, hogy Oroszország miként kíván ismét globális szereplőként megjelenni a világban. Fontosnak gondolom megemlíteni, hogy a mű nem kíván a politológiai vagy a közelmúlt történéseit bemutató tényfeltáró elemzések sorába állni, nem szorítkozik titkosszolgálati dokumentumok elemzésére, sokkal inkább objektív, tényközlő, rendszerező „országismertető” tudományos igényességgel.

A következő oldalakon a nyugalmazott nagykövet urak ajánlásaiból további részletek ismerhetők meg a kötet tartalmi elemeivel kapcsolatban. Valamint olyan

összefüggésekre is rávilágítanak, amelyek segítik az eligazodást az olvasás során. Segítenek információhoz jutni a szerzővel kapcsolatban is, annak érdekében, hogy előrevetítsék, milyen objektíven keresztül kapjuk az egyes fejezetekben elének tárt ismeretanyagot.

Bízom benne, hogy a szerző által leírtak a hadtudománnyal, biztonságpolitikával, stratégiai elemzéssel foglalkozó érdeklődőknek, illetve a katonai nemzetbiztonsági munkát végző szakembereknek egyaránt segítenek bővíteni Oroszországgal kapcsolatos ismereteiket. Bízom abban is, hogy mindez formálja majd gondolkodásmódjukat szakmai munkájuk során, elindítva fontos diskurzusokat az igényes elemző-értékelő tevékenység végzéséhez. Mindezek mellett remélem, hogy a szerző sajátos elemzései hozzásegítik az olvasót a korábban megismert és elfogadott tények újraértelmezéséhez.

Forgassák haszonnal a kötetet!

*Kenedli Tamás ezredes
a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Tudományos Tanácsának titkára*

MOLNÁRI SÁNDOR NYUGALMAZOTT NAGYKÖVET AJÁNLÁSA

Az orosz államiság fejlődésének meghatározó jellemzője a 16. század óta a birodalmi gondolkodás és a birodalomépítés. Elsődleges mozgatói a katonai-geopolitikai szempontok, amelyeket a gazdasági megfontolások csak esetenként befolyásolnak. Az évszázadokon átnyúló törekvések következtében a Szovjetunió felbomlását (1991) követően létrejött legnagyobb utódállam, az Oroszországi Föderáció is a világ legnagyobb területű országa maradt.

Az új orosz állam első elnökének, Borisz Jelcinnek a demokrácia és a piacgazdaság intézményrendszerének kiépítésére irányuló erőfeszítései totális káoszt okoztak, és 1998 nyarára államcsődhöz vezettek. Az ennek nyomán először miniszterelnöki, majd a 2000. évi elnökkiválasztás eredményeképpen államfői pozícióba került Vlagyimir Putyin első két elnöki periódusa alatt az ország hamarosan magára talált, amiben az energiaárak közel egy évtizedig tartó emelkedése kulcsfontosságú szerepet játszott.

Oroszország és a Nyugat ambivalens kapcsolatait a Jugoszlávia elleni 1999-es légicsapásokig alapvetően az együttműködés, egyféle természetes szövetségi viszony jellemezte, amelyben a NATO akciója nyomán jelentek meg a súlyos bizalmatlanság elemei. Az Amerikai Egyesült Államokat 2001-ben ért terrortámadás és a Washingtonot támogató orosz kiállítás, valamint a nemzetközi terrorizmussal szembeni koordinált fellépés lehetősége átmenetileg új perspektívát nyitott a kapcsolatokban. Ezt azonban gyors ütemben erodálta az Amerikai Egyesült Államok és szövetségeseinek katonai intervenciója Irakban, a NATO további bővítése, az európai rakétavédelmi rendszer kiépítésével kapcsolatos viták, valamint a posztsovjettérség egyes országaiban lezajlott úgynevezett „színes forradalmak” nyugati támogatása. Ezek súlyos bizalmi válságokhoz vezettek Oroszországnak a Nyugattal, mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolataiban.

Putyin elnök 2007-es müncheni biztonságpolitikai fórumon elmondott beszéde, majd különösen a 2008-as ötnapos grúz–orosz háború már markánsan jelezte, hogy Oroszország a posztsovjett (Független Államok Közössége, a továbbiakban: FÁK) térséget továbbra is létfontosságú érdekövezeteként tartja számon, amelyben katonai erővel is kész fellépni érdekei védelmében. Legfontosabb térségbeli politikai projektje, az Eurázsiai Gazdasági Unió szempontjából kulcsfontosságúnak

Ukrajnát tekintette, amelynek társulási szerződését az Európai Unióval először politikai-gazdasági eszközökkel próbálta megakadályozni. Az aláírás elhalasztása nyomán kibontakozott ukrajnai belpolitikai válság háttérében 2014 februárjában először annektálta a Krím félszigetet az ott élő oroszok védelmére hivatkozva, majd áprilistól Kelet-Ukrajnában, a Donbaszban – helyi szakadárokra, valamint orosz „önkéntesekre” támaszkodva – hibrid háborúba kezdett. Oroszország 2021. december 17-én két – az Amerikai Egyesült Államokkal és a NATO-val megköendő – biztonsági garanciákról szóló szerződéstervezetet tett közzé. Oroszország a NATO infrastruktúrája Ukrajnára történő kiterjesztésének veszélyére és ezzel összefüggésben a szerződéstervezetek elutasítására hivatkozva 2022. február 24-én katonai agressziót követett el Ukrajna ellen.

A tanulmánykötet elsősorban a fentiekben vázoltak nyomán keletkezett biztonságpolitikai kihívások és azok kezelésének értékes és sokszínű gyűjteménye. Gerincét a biztonságpolitikai dokumentumok (nemzeti biztonsági koncepció, nemzeti biztonsági stratégia, katonai doktrína, a nukleáris elrettentés doktrínája) bemutatása képezi, amelyek markánsan érzékeltetik az orosz biztonságpolitikai gondolkodás alakulását, szovjet gyökereinek meghaladását és az áttérést a biztonság komplex módon történő értelmezésére, valamint a változó nemzetközi helyzethez történő alkalmazkodását szemléltetik. Felvázolják azokat a stratégiai célokat, amelyek mindenekelőtt Oroszország globális nagyhatalmi státusza újradefiniált formában történő elismertetésére és a posztszovjet térségbeli befolyásának helyreállítására irányulnak. Különösen figyelemre méltó a nukleáris fegyverek alkalmazása elveinek és gyakorlatának összehasonlítása a Szovjetunió és az Oroszországi Föderáció biztonságpolitikai dokumentumaiban. A dokumentumokban a 2000. évtől jelennek meg az országot fenyegető veszélyforrások. Közülük is kiemelendő a NATO keleti bővítése nyomán megjelenő fenyegetettségérzés, valamint az információs biztonság fontosságának hangsúlyozása. A kötet tartalmazza a 2000-ben elfogadott információs biztonsági doktrínát, amely az ezredfordulón unikális dokumentumnak számított. A könyvben ugyancsak nyomon követhetők az európai rakétavédelmi rendszer telepítését övező dilemmák: bár a szükségességében megvolt az egyetértés, a telepítés módját övező viták végül meghiúsították a létrejöttét.

A tanulmánykötet a 18. századi orosz–török háború kiemelkedő képességű orosz hadvezérének, Pjotr Rumjancev tábornagy életútjának bemutatásán keresztül bepillantást enged a cári birodalomépítés napi gyakorlatába és eszközrendszerébe. Az utóbbival összefüggésben megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a pravoszláv egyház, az orosz állam és a hadsereg kapcsolatrendszerének évszázadokon átnyúló alakulását, valamint Oroszország nemzetiségi politikájának sajátosságait bemutató

tanulmányok. A kötetet tovább színesíti Tömösváry Zsigmond dandártábornok katonadiplomáciai tevékenységének bemutatása a jecini időszak Oroszországában és a posztszovjet térség néhány államában.

A hiánypótló tanulmánykötetet hasznos segédeszközként ajánlom az Oroszország biztonság-, kül- és védelempolitikáját tanulmányozó egyetemi hallgatóknak és gyakorló szakembereknek egyaránt. A kötet több tanulmánya ugyanakkor érdekes olvasmány minden Oroszország iránt érdeklődő számára.

HORVÁTH ISTVÁN BÉLA NYUGALMAZOTT NAGYKÖVET AJÁNLÁSA

A tanulmánykötet Tömösváry Zsigmond dandártábornok elmúlt évtizedekben folytatott szakmai, kutatói és oktatói tevékenységének termése. A vezérfonal természetesen Oroszország, a szerző érdeklődésének meghatározó tárgya. Az egyes tanulmányok nem csupán szűk védelempolitikai kérdéseket taglalnak, hanem betekintést nyújtanak az Oroszország biztonságpolitikáját döntő módon befolyásoló társadalmi folyamatokba is, rávilágítanak az orosz ortodox egyház és a nemzetiségek szerepére a külügyi és biztonsági stratégia kialakításában és megvalósításában. Mindezek mellett a szerző a magyarországi szakirodalomban ritkán előforduló hadtörténeti elemzéseket/értekezéseket is beemelt a kötetbe.

A külpolitika és a biztonságpolitika tartalmában nem elválasztható egymástól, sőt sokszor a velük foglalkozó intézmények között is átfedés tapasztalható. Erre példa az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikája és az azt megvalósító intézményrendszer vagy az óceánon túl Henry Kissinger, aki a hetvenes években egyszerre volt az elnök biztonságpolitikai főtanácsadója és az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztere.

A magyar kül- és biztonságpolitikai stratégia kialakítása, valamint az azt megvalósító diplomácia számára kiemelten fontos Moszkva kül- és biztonságpolitikai céljainak alapos ismerete, az Oroszország felől érkező kihívások értékelése. Ezt a földrajzi közelség, valamint az a körülmény, hogy hazánk része volt a szovjet érdekszférának, gazdasági érdekeink és az energetikai kitettség is indokolja. A tanulmánykötet egyaránt hasznos kézikönyv lehet nem csupán az Oroszországgal és a posztszovjet térséggel foglalkozó diplomaták és elemzők, hanem minden érdeklődő számára. Bár Oroszország elveszítette a Szovjetunió világhatalmi státuszát, ám az elemzett dokumentumok többsége Moszkva globális szerepvállalásra irányuló feléledő ambícióit tükrözi. Ezek ismerete a Föld számos pontján zajló események jobb megértéséhez is hozzájárul.

A tanulmánykötet megjelenésének különös aktualitást ad a több mint két éve tartó orosz–ukrán háború. A kötetben található stratégiai elemzések segítenek megvilágítani Oroszország agressziójának mozgatórugóit. A háború első hónapjaiban a madridi NATO-csúcstalálkozón hagyták jóvá a Szövetség új stratégiai koncepcióját.

Mind az új stratégiai koncepcióban, mind a találkozó zárónyilatkozatában megfogalmazták, hogy napjainkban „az Oroszországi Föderáció jelenti a legjelentősebb és legközvetlenebb fenyegetést a szövetségesek biztonságára, valamint az euroatlanti térség békéjére és stabilitására”. E politikai megállapítás válasz az Oroszországi Föderációban tovább élő birodalmi gondolkodásra, amelyet a tanulmánykötetben szereplő stratégiai dokumentumok, valamint az ezeken alapuló külpolitikai és katonai akciók híven tükröznek.

A kül- és a biztonságpolitika szimbiózisa nemcsak a központi intézmények szintjén, hanem a külképviselleteken – elsősorban a jelentőmunkában – is megnyilvánul. Diplomáciai pályafutásom alatt jó példát jelentett moszkvai kiküldetésem során szakmai kapcsolatom Tömösváry Zsigmond ezredes, katonai attaséval, illetve EBESZ-/ENSZ-misszióvezetőként az EBESZ-képviselaten szolgálatot teljesítő katonadiplomátákkal. Mindezek jegyében ajánlom a tisztelt olvasó figyelmébe Tömösváry Zsigmond dandártábornok munkáját.

BEVEZETÉS

Умом Россию не понять
Аршином общим не измерить
У ней особенная стать –
В Россию можно только верить.¹
Oroszországot, ész, el nem éred;
méter, sing sose méri fel:
külön úton jár ott az élet –
Oroszországban hinni kell!
(Fjodor Ivanovics Tyutcssev:
Oroszország. Szabó Lőrinc fordítása)

Jelen tanulmánykötetben megkísérlem bemutatni azt a folyamatot, amely során – az egyes tanulmányokat olvasva – az olvasóban kialakulhat egy kép arról a „birodalminak” is nevezhető gondolkodásról, amely sok kérdésben meghatározza az Oroszországi Föderáció (a továbbiakban: Oroszország) és az orosz vezetés geopolitikai gondolkodásának, kül- és biztonságpolitikai cselekvésének alapjait.

Az orosz geopolitikai gondolkodás legfontosabb jellemzőit kezdetektől fogva meghatározta az adott kor történelmi közegének alakulása, a szomszédos államokhoz fűződő viszony, és ezzel együtt az orosz geopolitikai gondolkodást még napjainkban is igencsak jellemző állandó identitáskeresés. Az orosz geopolitikai gondolkodás fejlődésében nagy hangsúlyt kapott a tér orosz történelemben betöltött szerepe. Az elmúlt négy száz év alatt Oroszország területe a többszöri változások során harminchatszorosára nőtt. A 13. században bekövetkezett tatár–mongol támadás előestéjén Oroszország széttagoaltsága ellenére már hatalmas térségeket foglalt magában. Az orosz államiság fejlődésében kiemelkedő jelentőségre tett szert a Kijevi Rusz, amely Novgorod és a Kijevi Rusz Oleg által történő egyesítésével jött létre 882-ben. Az első egységes keleti szláv állam 988–989 között vette

¹ Fjodor Ivanovics Tyutcssev (1803. december 5. – 1873. július 27.) orosz költő, diplomata. Ismertebb művei: *Oroszország* (négy soros vers), *Oroszország és a Nyugat*, *Oroszország és a forradalom*. Ez utóbbiban azt írja, hogy a korabeli erőterben csak két erő létezik: a forradalmi Európa és a konzervatív, pravoszláv Oroszország.

fel a kereszténységet, és tért át a pravoszláv hitre. A lépésnek geopolitikai tartalma és jelentősége is volt. A Kijevi Rusz mint Európa része támogatta az aktív kereskedelmi, kulturális és dinasztikus kapcsolatokat a kontinens államaival. Alapvető gazdasági tengelye a varégoktól a görögökhöz vezető kereskedelmi útvonal volt, amely összekötötte a Fekete- és a Földközi-tengert. Nagy Novgorod és Kijev volt ennek a rendszernek a két fontos kapcsolódási pontja. A Rusz a 10. század kezdetére már több mint egymillió négyzetkilométernyi terület és 5,6 millió lakos fölött gyakorolt ellenőrzést. Az 1220-as évek elején azonban nem tudott eredményesen szembeszállni az Aranyhorda támadásával, és 1240-től 1328-ig a Mongol Birodalom vazallusa és legyőzött tartománya lett. 1328 után Iván Kalita nagyfejedelem² a Vlagyimirban élő Péter metropolitát kérte meg, hogy helyezze át rezidenciáját Moszkvába. Ezt bőségesen meghálálta adományokkal, templomépítésekkel (például az Uszpenszkij- és az Arhangelszkij-székesegyház). Így lett Moszkva a spirituális központ. Később az orosz államiság hatalmi központja is Moszkvába helyeződött át. 1552-ben megalakult a moszkvai cárság, és a történelem színpadára lépett az Orosz Birodalom.³

Szeretném, ha e tanulmánykötet hozzásegítené a tisztelt olvasót ahhoz, hogy jobban megértse az orosz biztonságpolitikai gondolkodás fő vezérfonalát, amely tulajdonképpen egymásra épülten végig jól érzékelhető az egyes időszakokban megjelent éppen aktuális biztonságpolitikai dokumentumokban. Tulajdonképpen e dokumentumok bemutatása képezi a tanulmánykötet gerincét.

A kezdeteknél nem véletlenül választottam a két „Nagy” orosz uralkodó (I. Péter és II. Katalin) uralkodásának időszakát. Ekkor kezdett valójában „terebélyesedni” az Orosz Birodalom, és ebben az időszakban meghatározó, esetenként fontos politikaformáló szerepet játszottak a kor kiemelkedő képességű politikusai és katonai személyiségei.

Így például Pjotr Alekszandrovics Rumjancev tábornagy a hétéves háború (1756–1763) és az 1768–1774 közötti orosz–török háború időszakának kiemelkedő képességű orosz hadvezére volt. Hadvezéri tevékenysége mellett jelentős a hadtudományi-hadelméleti munkássága is, amely során a kor orosz haderejében használatos alapszabályzatok döntő többségét személyesen dolgozta ki, és azok gyakorlati alkalmazásával a cári hadsereg a korabeli Európa egyik számottevő hadseregévé vált. Hadvezéri képességei mellett szép eredményt ért el Kis-Oroszország (*Malorosszija*)

² Iván Danyilovics Kalita I. Iván néven 1325–1340 között Moszkva fejedelme, 1328–1340 között Vlagyimir nagyfejedelem.

³ SZILÁGYI István (2019): Az orosz geopolitikai gondolkodás. Áttekintés. *Geopolitikai Szemle*, 1(1), 9–39.

főköormányzójaként az orosz közigazgatás megszilárdításában a mai Délkelet-Ukrajna területén. Hadjáratának egyik legnagyobb eredménye a Kücsük-Kajnardzs nevű településen 1774. július 10-én megkötött béke volt. A szerződés értelmében a krími, a kubányi és más tatár törzsek függetlenné váltak Törökországtól. Oroszország megkapta a Krím félszigeten Kercs és Jenikale erődjét, a Dnyeper torkolatánál Kinburnt, a Bug és a Dnyeper közötti területet, Azov és Kubány vidékét, valamint Nagy- és Kis-Kabardiát. A győztes jogot kapott ezen túl Azov megerősítésére, továbbá Törökország hozzájárult az orosz kereskedelmi hajók szabad áthaladásához a Boszporusz és a Dardanellák tengerszorosán. A szultán ezenkívül elismerte még Oroszország védnökségét Havasalföld és Moldva felett, ráadásul négy és fél millió rubel hadisarcot fizetett. A kücsük-kajnardzsi béke Oroszországot egy csapásra fekete-tengeri nagyhatalommá tette, de megerősítette pozícióit a Kaukázuson túli területek birtoklásában és a Balkánon is.

A pravoszláv egyház már a kezdetektől fogva fontos támaszt jelentett a fejedelmi, cári és később az újkori Oroszország mindenkori vezetője számára. 988-ban Vlagyimir kijevi nagyfejedelem felvette a kereszténységet, az egyházfő részben a fejedelemnek, részben a bizánci pátriárkának alárendelve támogatta a világi hatalmat. A Keletrómai Birodalom államainál az „adjátok meg Istennek, ami az Istené, a császárnak, ami a császáré” elv határozta meg az állam és az egyház kapcsolatát („a hatalom szimfóniája”) a cári Oroszország létrejöttéig. Ennek köszönhetően csaknem 700 évig a hatalom nem volt képes „lenyelni” az egyházat, az egyház pedig segített megóvni a társadalmat és az embereket a történelem viharos időszakában.

Meglepő módon a tatárjárás átvészelésében, majd az azt követő időszak konszolidációjában is jelentős szerepe volt a pravoszláv egyháznak. Ez a szerep az úgynevezett „első patriarchátusi időszakban” alapozódott meg, amikor is az egyházfő még racionális távolságot tudott tartani a világi hatalomtól. I. (Nagy) Péter (1682–1725) időszakát követően az ortodox pravoszláv vallás gyakorlatilag államvallásként funkcionált, és az egyház feje egyben a cár volt. Az egyház a vallás terjesztésével újabb és újabb területekhez segítette az akkori Orosz Birodalmat.

Ez a szerep az 1917. évi októberi szocialista forradalom időszakát követően változott csak meg. Az úgynevezett „második patriarchátusi időszak” kezdete azonban nem sok jót hozott az egyház számára. A társadalom más csoportjainak sorsában osztozva a sztálini, majd a hruscsovi időszakban is a személyi kultusz áldozatainak számát növelte. Talán egy lélegzetvételnyi szünetet jelentett ebben a folyamatban a második világháború utolsó két éve, amikor az egyház érezhetően támogatta a Szovjetunió nagy honvédő háborúját. A brezsnyevi és gorbacsovi időszakban már inkább

„megtúrtként”, de szigorú jogi keretek között működhettek az egyházi közösségek. Igazi reneszánszát a Szovjetunió megszűnését követően a jecini, majd a putyini időszakban éli az ortodox pravoszláv egyház, amely a hatalom stabil támasza lett. Ebben persze az is szerepet játszik, hogy az „Új Oroszország” vezetői felismerik, az egyház az orosz emberek mélyen vallásos lelkülete, egész országot átfogó szervezete és tekintélyes külföldi kapcsolatrendszere révén jelentős segítséget nyújthat a mindenkori hatalomnak célkitűzései megvalósításában.

Az úgynevezett „hidegháború” befejezését és a Szovjetunió megszűnését (1991) követően Oroszország a bel- és külpolitikai útkeresés és a piacgazdaságra történő áttérés jogi kereteit megteremtő rendkívül nehéz időszakát megélve jutott el a 2000. évhez, amely tulajdonképpen fordulópontot jelent e hatalmas ország életében. Korábbi, keservesen kiizzadt stratégiai dokumentumai a megalapozásukat jelenthető katasztrofális gazdasági háttérrel nem sok reménnyel kecsegtettek az ország jövője szempontjából. Putyin színre lépésével és első két ciklusában azonban mélyreható változások következtek be az Oroszországi Föderáció helyzetében. A tanulmánykötetben megjelent stratégiai dokumentumok jól érzékeltetik e változásokat. Érdekes módon e dokumentumok szinte valamennyi fontos területen körvonalazták azokat a stratégiai célokat, amelyek mentén az elkövetkező évtizedekben egyre határozottabban fogalmazódik meg az újra magára találó Oroszországnak az a törekvése, hogy ismét globális szereplő legyen a világban. E dokumentumokból az is világossá válik, hogy e törekvések számára milyen új veszélyforrások jelennek meg a világpolitika színpadán, és ezek egy részét hogyan kívánják kezelni. Az orosz vezetés globális szereppel kapcsolatos reményeit némileg alátámasztani látszik az energiahordozók piacán ebben az időszakban megugró jövedelmekből adódó lehetőség. A gazdaság átalakítása azonban nem tart lépést ezekkel a reményekkel, ezt próbálja meg érzékelteni az ezt a témakört taglaló tanulmány is. A soknemzetiségű országban igen eltérők az életkörülmények, ez átgondoltabb gazdaság- és nemzetiségi politikát kívánna meg az ország vezetésétől.

A világban végbemenő változások arra készítették az orosz vezetést, hogy még pontosabban és határozottabban fogalmazza meg kül- és biztonságpolitikai céljait. Kezdetben a konfrontációt kerülő, később azonban már esetenként annak felvállalására utaló tézisek is bekerültek a korszak stratégiai dokumentumaiba. A legfontosabb stratégiai jellegű – alapvetően biztonságpolitikai – dokumentumok a 2000. évtől kezdődően kísérelik megfogalmazni az Oroszországi Föderációt fenyegető veszélyforrásokat, és próbálnak opciókat felvázolni a kezelésükre. Közülük is felhívnam a figyelmet az *Oroszországi Föderáció információs biztonsági doktrínájára*, amely a maga nemében egyedülálló dokumentum a kétezres évek elején.

E dokumentumok megfogalmazásában fontos szerepet töltött be az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa, egy olyan, elnöki intézkedéssel létrehozott nonprofit társadalmi szervezet, amely szervezeti struktúrájával, feladatrendszerével, széles körű oroszországi és nemzetközi kapcsolatrendszerével, valamint projektjeivel részt vállalt az orosz külpolitikai törekvések megfogalmazásában és realizálásában. Legelső megvalósult projektje az *Oroszország a globális világban: 2000–2011* című hatkötetes tanulmány- és dokumentumgyűjtemény volt.

Ez a folyamat Az Oroszországi Föderáció nukleáris elrettentés területén megvalósítandó állami politikájának alapjai című, 2020. június 2-i elnöki rendeletben csúcsondult ki. Ha figyelmesen végigolvassuk a rendeletet, illetve közismertebb nevén a nukleáris elrettentés doktrínáját, valamint a tanulmányban bemutatott tíz dokumentumot, igazolva látjuk, hogy a mindenkori orosz politikai vezetés a változó biztonságpolitikai környezethez próbálta igazítani a nukleáris fegyverekkel kapcsolatos felfogását, különös tekintettel azok alkalmazására. Az alkalmazásra számba vehető eszközök tekintetében kezdetben – pontosabban gyakorlatilag a hidegháború megszűnéséig terjedő időszakban – a szovjet vezetés célja az volt, hogy lehetőleg mennyiségileg biztosítsa a paritást az Egyesült Államok nukleáris eszköztárával. Az Oroszországi Föderáció időszakában viszont már minőségi szinten is arra törekedtek, hogy állják a versenyt az USA stratégiai nukleáris eszközeivel (sőt Putyin híressé vált „videós bejelentését” követően meg is előzzék). A dokumentumok áttekintése során kísérletet tettem arra, hogy bemutassam a Szovjetunió időszakának gyakorlatán, valamint az Oroszországi Föderáció biztonságpolitikai dokumentumainak áttekintésén keresztül a nukleáris fegyverek alkalmazásának elveivel foglalkozó orosz gondolkodás és gyakorlat változásait a Szovjetunió időszakától napjainkig. Érdemes megjegyezni, hogy a jecini időszakban, amikor a Parlament által a Védelmi Minisztérium részére jóváhagyott költségvetésnek is csupán a 65–70%-a állt rendelkezésre, az orosz vezérkar a nukleáris erők fejlesztésére minden kizorítható összeget biztosított, míg más haderőnemek csak a töredékét kapták meg a szükségleteiknek. Talán éppen ennek köszönhetően maradt „versenyképes” ez a haderőnem.

A válogatásba bekerült egy tanulmány, amely a jecini időszakban Oroszországban végzett magyar katonadiplomáciai tevékenységet mutatja be vázlatosan, amely *A hagyamakupolák árnyékában – Egy katonadiplomata visszaemlékezései* című, a Zrínyi Kiadó gondozásában 2017-ben és 2018-ban is megjelent kötetem ötletadó tanulmánya. Érdekeséggként beletettem egy egykori moszkvai katonai attasé (Németh Dezső ezredes) történetét, akit Jugoszlávia javára végzett kémkedés vádjára okán rendelték haza állomáshelyéről, és a Pálffy György elleni per mellékszállaként ítélték halálra, és végezték ki.

Össességében a tanulmányok csokorba szedésével azt szerettem volna érzékeltetni, hogy az Oroszországi Föderáció és jogelődei gyakorlatilag már a cári időszaktól kezdődően minden lehetséges eszközt (köztük az ortodox egyházat is) felhasználva törekedtek a birodalomépítésre, és napjainkban is – doktrinálisan is alátámasztva – igyekeznek globális szerepre szert tenni a világban. A célom az volt, hogy a kötet elején jelzett mottóhoz igazodva – *Oroszország, ésszel nem érted* – próbáljam bemutatni azt a logikai rendszert, amelyre építkezve igyekszik Moszkva ezt a szerepkört visszaszerezni. Döntse el a tisztelt olvasó, hogy ez mennyire sikerült!

Tömösváry Zsigmond
nyugállományú dandártábornok

PJOTR ALEKSZANDROVICS RUMJANCEV TÁBORNAGY¹ – A HADVEZÉR ÉS AZ ÁLLAM²

Pjotr Alekszandrovics Rumjancev (1725. január 4. – 1796. december 8.) tábornagy a hétéves háború (1756–1763) és az 1768–1774 közötti orosz–török háború időszakának kiemelkedő képességű orosz hadvezére volt. Hadvezéri tevékenysége mellett jelentős a hadtudományi, hadelméleti munkássága is, amelynek során a kor orosz haderejében használatos alapszabályzatok döntő többségét személyesen dolgozta ki, és azok gyakorlati alkalmazásával a cári hadsereg a korabeli Európa egyik számottevő hadseregévé vált. Hadvezéri képességei mellett jelentős eredményeket ért el Kis-Oroszország (*Malorosszija*) főkormányzójaként az orosz közigazgatás megszilárdításában a mai Délkelet-Ukraina területén.

¹ A tábornagyi (*Generalfeldmarschall, генерал-фельдмаршал*) rendfokozatot I. Péter cár vezette be az orosz hadseregben 1699-ben, és egészen az 1917-es februári forradalom idejéig érvényben maradt. A cár 1700-ban adományozta először két kiemelkedő képességű hadvezérének, Fjodor Golovin és Borisz Seremetyev grófnak, illetve megkapta ezt a címet Karl de Krua, a szász seregek főparancsnoka is. A tábornagyi címet rendkívüli elismerésként civil személyek is megkaphatták, így például Fjodor Golovin volt kancellár, Nyikolaj Trubeckoj herceg, de kivételes esetben külföldi hadvezérek részére is adományozták: megkapta a brit Wellington herceg, valamint Joseph Radetzky osztrák és Helmuth von Moltke porosz hadvezér is. A rendfokozatot 1917-ben törölték el.

² A tanulmány *Pjotr Alekszandrovics Rumjancev tábornagy: a hadvezér és az állam* címmel jelent meg: GÖCZE 2017: 87–106. A mű a KÖFOP-2.1.2.-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, *A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés* című projekt keretében készült el.

RUMJANCEV ÉLETE ÉS PÁLYAFUTÁSA

1.1. kép. *Pjotr Alekszandrovics Rumjancev tábornagy portréja*

Forrás: Deduhova.ru. Online: <https://deduhova.ru/statesman/petr-aleksandrovich-rumyantsev-3adunajskij/>

Kevés olyan eseményekben és fordulatokban gazdag korszaka van az orosz történelemnek, mint az Orosz Birodalom létrejöttét és megerősödését fémjelző I. (Nagy) Péter cár (1682/1689–1725),³ illetve II. (Nagy) Katalin cárnő (1762–1796) uralkodásának időszaka, valamint az e két kiemelkedő történelmi személyiség regnálása között eltelt közel négy évtized. Elegendő csak arra gondolni, hogy ebben az időszakban került sor a hétéves háborúra, az orosz–svéd, az orosz–lengyel, az orosz–kínai, több orosz–török háborúra, és ugyancsak ebben az időszakban osztották fel három ízben is az akkori Lengyelország területét – Oroszország aktív közreműködésével –, aminek eredményeként az gyakorlatilag 150 évre eltűnt Európa térképéről mint önálló állam.

³ I. Pétert 1682-ben koronázták meg, de kiskorú lévén „társuralkodónak” formálisan testvérét, Ivánt tették meg. A hatalom tényleges megragadásáig (1689) régensként gyakorlatilag a cárné irányította az Orosz Birodalmat.

Ugyanakkor a Nagy Péter által oly gondosan felépített birodalom sorsa is többször bizonytalanná vált a halálát követő évtizedekben, hiszen az orosz nemesi elit igyekezett lehetőleg olyan uralkodókat és uralkodónőket kiszemelni a cári trónra, akiket megítélésük szerint irányítani tudnak majd. Abban, hogy ez nem mindig sikerült nekik, sajátos szerepe volt a hadseregnek, azon belül is a gárdának. A hadsereg sohasem valamelyik hadvezére érdekében avatkozott be a hatalomért folytatott harcba, mégis gyakorlatilag „cárcsinálóvá” vált. Péter is a fiatal korában szervezett „játék ezredek”⁴ segítségével került hatalomra, majd halála után feleségének, I. Katalinnak is a cári gárda jelenléte biztosította a zavartalan trónra jutást. Végezetül a III. Péter ellenében trónra került II. (Nagy) Katalin cárnőt is a gárda segítette hatalomra.

1.2. kép. Jean-Marc Nattier: I. (Nagy) Péter cár portréja (1717)

Forrás: Wikimedia Commons

⁴ Játékalakulatnak (*попешные войска*) nevezték azt a – Preobrazsenszkoje településen szervezett – kis létszámú alakulatot, amelynek az volt a szerepe, hogy a későbbi uralkodó megtanulja a hadviselés szabályait. Péter a hatalomváltásra készülve gyorsan megnövelte létszámát, majd segítségével a trónra kerülve abból alakította ki a Preobrazsenszkij Polk (*Преображенский Полк*) elnevezésű gárdaezredet.

1.3. kép. Fjodor Sztjepanovics Rokotov: II. (Nagy)
Katalin cárnő portréja (1770 körül)
Forrás: Wikimedia Commons

Ez a háborúban gazdag időszak olyan orosz hadvezérek egész sorát termelte ki, mint például Borisz Seremetyev gróf, tábornagy, Alekszandr Menysikov herceg és Alekszandr Szuvorov herceg, akik a generalisszimuszi címet is megkapták; vagy Grigorij Patjomkin tábornagy és Ivan Csernisov tengernagy. A híres hadvezérek sorából is kiemelném a számomra érdekes és változatos katonai, hadtudósi és közgazgatási pályát befutó Pjotr Rumjancev tábornagyot, aki számos csatatéri sikere mellett maradandót alkotott a hadelmélet területén, de tevékenysége hasznosnak és eredményesnek bizonyult akkor is, amikor Kis-Oroszország⁵ főkormányzójává⁶ nevezte ki II. Katalin cárnő.

Pjotr Alekszandrovics Rumjancev 1725. január 4-én született a Dnyeszter melléki Sztrojenci faluban. Édesapja, Alekszandr Rumjancev I. Péter cár bizalmasa volt, édesanyja pedig Marija Matvejeva, aki művelt és igen szép nő volt, a rossz nyelvek szerint pedig a cár szeretője, és maga Péter választotta ki számára a férjét. A családfő Péter cár halála után is még sokáig megőrizte befolyását az udvarban, mígnem Anna cárnő uralkodása alatt, 1731-ben a cárnő nagy befolyással bíró bizalmasát,

⁵ Kis-Oroszország: a jobb parti (Kelet-, Délkelet-) Ukrajna korabeli neve. Használatos még e korban a Kis-oroszországi Kormányzóság (Малороссийская губерния) megnevezés is mint közigazgatási egység.

⁶ Генерал-губернатор Малороссии.

Ernst von Biron herceget korrupcióval vádolta, és fizikailag bántalmazta, amiért négy évre Baskíriába száműzték. 1735-ben azonban visszahívták, és visszakapta altábornagyi rendfokozatát is, sőt a cárnő először asztrahanyi, majd később kazanyi főkormányzóvá nevezte ki. Az ekkor tízéves Pjotr Rumjancev a családi hagyományoknak megfelelően a Preobrazsenszkij-testőrezredhez került, majd négyéves felkészítést követően – tekintettel arra, hogy édesapja eredetileg diplomáciai pályára szánta – egy ideig az Orosz Birodalom berlini diplomáciai képviselőjén folytatta pályafutását. Feladatai végeztével hazarendelték, és a szárazföldi kadéthadtestnél fejezte be tanulmányait. Alhadnagyi rendfokozattal került ki az orosz hadsereg egyik egységéhez, amelyik 1741–1743 között részt vett a svédek elleni háborúban. A háború az – akkori svéd területen található – Åbo⁷ városában megkötött, az oroszok számára előnyös békével zárult, amelynek hírért az akkor már századosi rendfokozatú Pjotr Rumjancev vitte el a cárnőnek, aki azon nyomban kinevezte őt ezredessé, továbbá a voronyezsi gyalogosezred parancsnokává.

1743-ban édesapja a cárnőtől grófi címet kapott, amelyet Rumjancev ezredes is örökölt. 1748-ban feleségül vette Jekatyerina Golicinát (Golicin herceg leányát), akitől négy gyermeke született.⁸ Felesége révén jelentős vagyonhoz is jutott, amelyből bőven tellett fényűző életmódjára. Sajnálatos módon egészen édesapja – 1749-ben bekövetkezett – haláláig meglehetősen kicsapongó életmódot folytatott. Ezt követően megváltozott, és teljes egészében a katonai pályának szentelte az életét. Rumjancev életében az igazi fordulópontot azonban az 1756–1763 közötti úgynevezett hétéves háború jelentette, amelyet sok történész és Winston Churchill maga is az „igazi első világháborúnak” nevezett. A háború – Ausztria kivételével – valamennyi kontinenst érintette, és Európa mindegyik korabeli nagyhatalma a részese volt. Az Orosz Birodalom Franciaországgal és Ausztriával szövetséget kötött a Nagy Frigyes vezette Poroszországgal, illetve Nagy-Britanniával szemben, továbbá mindkét félhez számos közepes és kisebb ország is csatlakozott.

Közvetlenül a háború kitörése előtt Pjotr Rumjancevet vezérőrnaggyá nevezték ki, és első ízben a kelet-poroszországi Gross-Egersdorfnál nyílt alkalmat későbbi hadvezéri képességeinek kibontakoztatására. A tartalék erők (egy dandár) parancsnokaként az orosz hadsereg főparancsnoka, Fjodor Aprakszin tábornagy utasítása hiányában is bevetette a rábízott négy tartalék ezredet, amivel biztosította az orosz

⁷ Mai neve Turku, Finnországban található.

⁸ Három fia (Mihail, Nyikolaj és Szergej) sikeres volt életében. Nyikolaj 1809–1812 között a kancellári tiszttel, sőt 1810-től egy ideig az Államtanács elnöki tiszttel is betöltötte, azonban egyikük sem nősült meg, majd halálukkal a Rumjancev-ág kihalt. Negyedik gyerekük, Tatjana még csecsemőkorában elhalálozott.

erők számára a győzelmet. Igaz, ennek ellenére nem kapott dicséretet az önkényeskedésért, az orosz hadsereg pedig a parancsnok lassúsága miatt nem tudta kihasználni a fiatal tábornok váratlan húzása révén elért sikert.

1758-ban kinevezték altábornaggyá,⁹ és jelentős szerepe volt abban, hogy 1759. augusztus 12-én a sziléziai Kunersdorf mellett, a hétéves háború legnagyobb ütközetében az orosz–osztrák haderő döntő vereséget mért II. (Nagy) Frigyes porosz seregére. Ezt követően 1761-ben a Rumjancev vezette orosz csapatok még bevették – a korábban már két ízben is sikertelenül ostromolt – Kolberg várát Pomerániában. A poroszokat a teljes megsemmisüléstől csak Erzsébet cárnő időközben bekövetkezett halála mentette meg, mert utódja, III. Péter cár – aki II. Frigyes nagy csodálója volt – visszarendelte az orosz hadsereget, egyúttal beszüntette az ellenségeskedést a poroszokkal. Ezzel óriási elégedetlenséget okozott a meglehetősen súlyos veszteségeket szenvedett hadseregben, sőt Péter szövetséget kötött II. Frigyesseel, és segítséget nyújtott neki a Dánia elleni hadjáratban – éppen Rumjancevet bízta meg az úgynevezett pomerániai hadtest megszervezésével. Annak érdekében, hogy hűségéről biztosíthassa, kinevezte Rumjancevet vezérő tábornokká,¹⁰ és ő teljesítette is a rábízott feladatot.

Rumjancev uralkodó iránti hűségére jellemző, hogy amikor III. Péter cár felesége, a későbbi II. (Nagy) Katalin a gárda segítségével hatalomra jutott a törvényes uralkodóval szemben, haladéktalanul a nyugdíjazását kérte. II. Katalin azonban tisztában volt azzal, hogy ilyen felkészült és sikeres hadvezérre a későbbiekben még bizonyára szüksége lesz, ezért nagy erőfeszítések árán rábeszélte Rumjancevet, hogy térjen vissza a szolgálatba, majd 1764-ben kinevezte őt Kis-Oroszország¹¹ főkományszóvjává, egyben a területen található kozák ezredek, valamint az úgynevezett ukrán hadosztály fővezérévé. Rumjancev ezen a területen is sikereket ért el: nevéhez fűződik a korabeli orosz közigazgatási rendszer megszilárdítása, továbbá – többek között – az első hivatalos népszámlálás elvégzése is.

A közigazgatás megszervezésében elért sikerei mellett az 1770. esztendő jelentős katonai sikereket is hozott Rumjancev számára. Már javában zajlott a törökökkel a Krímért vívott háború (1768–1774), amikor – a Kagul folyónál – a Rumjancev

⁹ Altábornagyi rendfokozat: 1741-től 1798-ig *генерал-поручик*, amelyet 1798-tól ismét a *генерал-лейтенант* elnevezés váltott fel.

¹⁰ Vezérő tábornok: *генерал-аншеф*. A rendfokozatot (sőt inkább beosztást) I. Péter vezette be 1698-ban francia mintára az orosz haderő rendfokozati rendszerébe, és azt első ízben 1700-ban a Narva melletti csatát követően Szeremetyev gróf kapta meg.

¹¹ *Малороссия*, pontosabban *Малороссийская губерния*.

vezette orosz sereg döntő győzelmet aratott a túlerőben lévő török sereg felett. A győzelemért – elsőként az orosz történelem során – kapta meg a Szent György-rend I. osztálya kitüntetését.

1774-ben a sumlai¹² magaslatoznál ügyes manővereivel elvágta a létszámfölényben lévő török sereget adrianopoliszi utánpótlási vonalaitól, aminek következtében létrejött a kücsük-kajnardzsi béke.¹³ A Kagul melletti ütközet Rumjancev számára a tábornagyi rendfokozatot, a Duna menti sikeres harci cselekményeiért a „dunántúli”¹⁴ jelzőt eredményezte, valamint a cárnőtől 10 ezer jobbágyot kapott ajándékba. Az Orosz Birodalom ezzel kijáratot nyert a Fekete-tengerre, és gyakorlatilag joggal mondhatta II. Katalin, hogy „az európai hadszíntéren egyetlen ágyút sem süthetnek el az orosz uralkodó tudta és belegezése nélkül”.

A békekötést követően Rumjancev visszatért fő kormányzói tisztségéhez, és folytatta az orosz közigazgatási rendszer kiépítését a Kis-Oroszországi Kormányzóság területén. 1779-ben II. Katalin kinevezte őt harkovi, kurszki és kis-oroszországi helytartóvá. Bár az 1787-ben kitört újabb orosz–török háborúban még rábízták a 2. hadsereg parancsnokságát, a főparancsnoki tisztelet már a cárnő férje, Patjomkin herceg kapta, aki kínosan ügyelt arra, nehogy Rumjancev a feje fölé nőhessen. Ezt érzékelve a hadvezér nyugdíjazását kérte, amibe a cárnő bele is egyezett, így gróf Rumjancev „Zadunajszkij” Pjotr Alekszandrovics tábornagy visszatért az ukrajnai Tashan (*Тацань*) faluban található birtokára, ahol 1796-ban bekövetkezett haláláig élt.

Bár egyszer még 1794-ben a cárnő kinevezte a lengyelországi hadjáratban részt vevő orosz seregek fővezérévé, ő egészségi állapota miatt már nem tudott megjelenni a harctéren, és a parancsnokságot átadta a kor következő nagy hadvezérének, Szuvorov tábornoknak. Mindössze egy hónappal élte túl II. Katalint, akinek utóda, I. Pál nagy tisztelője volt Rumjancev életművének; halálakor – tiszteletére – háromnapos gyászt rendelt el az orosz hadseregben. A tábornagyot katonai tiszteletadással a kijevi barlangkolostorban (Kijevo-Pecszerszkaja lavra) helyezték örök nyugalomra.

¹² Sumla: ma a Bulgária területén lévő Sumen.

¹³ A béke értelmében az Oszmán Birodalom kénytelen volt elismerni az addig fennhatósága alatt tartott Krími Tatár Kánság függetlenségét, valamint az Orosz Birodalom védnökségét Moldova és Havasalföld felett. Az oroszok kijáratot kaptak a Fekete-tengerre, hozzájuk került az Észak-Kaukázus egy része, a Kercs-félsziget, valamint a Dnyeper és a Déli-Bug közti terület.

¹⁴ *Задунайский* (Zadunajszkij).

1.4. kép. Rumjancev emlékműve Szentpéterváron
Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

RUMJANCEV, A HADTUDÓS

Gyakorlati hadvezéri tevékenysége mellett igen jelentős Rumjancev tábornagnak az orosz hadművészet fejlesztése terén kifejtett munkássága is. A 18. századi orosz hadtudomány megalapozásában és fejlődésében meghatározó szerepe volt I. (Nagy) Péter cárnak, aki nemcsak kiemelkedő képességű államférfiként, de az orosz reguláris hadsereg, illetve a haditengerészeti flotta megteremtőjeként, továbbá alkalmazójaként is aktív részese volt az Orosz Birodalom létrehozásának. Személyesen dolgozta ki a *Katonai szabályzat*¹⁵ elnevezésű alpművet, amelyben összefoglalta a korábban megvívott háborúk és ütközetek alapvető tapasztalatait, a katonai szervezettel, a személyi állomány nevelésével kapcsolatos legfontosabb kérdéseket. Tulajdonképpen a Nagy Péter-i szabályzatra alapozva fejlesztették tovább az orosz hadtudomány elméleti alapjait a század második felének kiemelkedő képességű hadvezérei, többek között Pjotr Alekszandrovics Rumjancev, Alekszandr Vasziljevics Szuvorov és Fjodor Fjodorovics Usakov.

¹⁵ I. (Nagy) Péter [Пётр I. Великий] (1716): *Katonai szabályzat* [Воинский устав], 1716. április 10./március 30.

Közülük is kiemelkedett sokrétű munkásságával Rumjancev, aki igen nagy figyelmet fordított az orosz haderő szervezeti korszerűsítésének és kiképzésének kérdéseire. A támadó harcot és a döntő ütközetet tekintette az ellenség legyőzése fő eszközének, amelyet véleménye szerint annak teljes megsemmisítéséig kell folytatni. Hadelméleti munkásságában nem a területszerzés elsődlegességét, hanem az ellenség teljes megsemmisítésének fontosságát hangsúlyozta. Mindebben fontos szerepet szánt a csapatok felkészítésének és kiképzésének, a hadsereg mozgékonyága, továbbá reagálóképessége növelésének. „Azon a véleményen voltam és leszek a jövőben is, hogy a támadó felet mindvégig a győzni akarás vezérli, míg a védekezőt állandó félelem köti gúzsba, amely egyenesen arányos az elszenvedett csapások erősségével!”¹⁶ Ugyanakkor fontosnak tartotta az aktív védelem szerepét is, amelynek során a védekező fél erőit összeszedve minél előbb támadásba megy át. Elfogadta, sőt dunai átkelése során maga is alkalmazta a visszavonulást mint a manőver olyan formáját, amelyből megfelelő időben ellentámadásba, majd támadásba lehet átmenni.

Első jelentős hadelméleti munkája az 1761-ben megjelent *Rumjancev altábornagy által az irányítása alatt álló hadtest részére kiadott utasítás a szolgálat ellátásának valamennyi esetére*¹⁷ című szabályzat volt. Ez tartalmazta az őrszolgálati, alaki, kiképzési tennivalóktól kezdve a menet végrehajtásának rendjén keresztül a táborverés, az elszállásolás és a csapatok ellátásának kérdéséig bezárólag a hadviselés valamennyi fontos kérdését.¹⁸

Alapműve az 1770 márciusában megjelent *Szolgálati rend*¹⁹ című munkája, amelyet a korabeli orosz haderő alapszabályzataként használtak. Emellett számtalan forrásértékű munkát készített, amelyek jelentős szerepet kaptak az állam és a hadsereg kapcsolatának alakítása, a korabeli hadsereg szervezetének formálása, a harcmódok alkalmazásának, a katonák, illetve a csapatok felkészítésének, a haderő napi tevékenységének megszervezése során. Ilyen volt például a *Gyalogos alaki szabályzat*,²⁰ a *Lovassági ezredparancsnoki utasítás*,²¹ a *Gyalogos ezredparancsnoki utasítás*.²² Ez utóbbinak az V. fejezete például előírta a századparancsnok részére,

¹⁶ Письмо Румянцева Н. И. Панину от 27 января 1769 г. Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина, рук. отд., ф. Панина, д. VI–12: 33.

¹⁷ Учреждение, данное от генерал-поручика и кавалера Румянцева в корпус, под главною командою его состоящий, для согласного во всех случаях произведения службы.

¹⁸ Журнал Русского военно-исторического общества 1913.

¹⁹ Обряд службы.

²⁰ Пехотный строевой устав.

²¹ Инструкция конного полку полковнику.

²² Инструкция полковничья пехотного полку.

hogy köteles személyesen megismerkedni minden egyes újonccal, meghatározott időnként elbeszélgetni velük, hogy alaposan megismerhesse az embereit, és tudja, hogy a kiképzés során mi mindenre kell majd odafigyelnie. E munkái zömmel 1763–1766 között jelentek meg, és egy részüket beépítették a *Szolgálati rend* című alapszabályzat szövegébe is.

Fontosnak tartom még megemlíteni a hadtestparancsnokok részére 1773-ban kiadott *Pjotr Rumjancev előírásai a csapatok hadrendjére támadás során*²³ című utasítását, amely részletesen meghatározta a támadó hadtest első lépcsőjének felépítését, a tüzérség elhelyezését a harcrenden belül, azzal a kitételrel, hogy a harcrend többi elemének felépítését a hadtestparancsnokokra bízta.

Hadtudományi (hadelméleti) írásainak egy másik fontos csoportját II. Katalin cárnőhöz írott jelentései, feljegyzései és levelei képezték. Ilyen volt többek között az 1776. október 5-én Katalin cárnőhöz írott hadijelentése, *A haderő építéséről és fenntartásáról*,²⁴ amelyben határozott javaslatokat fogalmaz meg a haderő építésével, a tartalékok képzésével és felkészítésével kapcsolatosan.

„Ha már olyan sok pénzt költünk a hadseregre, akkor annak felül kell múlnia más hatalmak hadseregét fizikailag, erkölcsileg és politikai tudatosságban [...] Ilyen szellemben kell felállítani a tartalék ezredeket és a határőrcsapatokat is, a sérülteket és a gyengéket el kell bocsátani, érdemeik elismerésével. Így alkalmasak lesznek a harc megvívására, és nem csak tartalékban.”²⁵

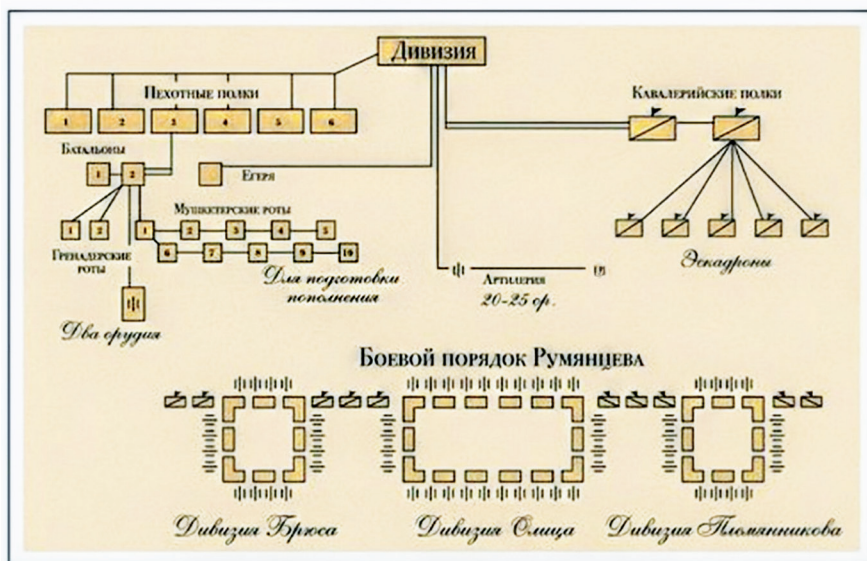
Célszerűnek tartotta, hogy a kormányzóságokban (guberniumokban) tábori zászlóaljokat szervezzenek a fenti célok érdekében, azokat lássák el megfelelő ruházattal és hadfelszereléssel. Egyúttal fel is ajánlja személyes részvételét ennek kialakításában II. Katalin cárnőnek: „Amennyiben Fenséged rám bízna ennek kimunkálását, a mások által elavultnak tartott személyes szakmai előítéleteimet és szeszélyeimet félretéve, lelkiismeretesen, az Ön szolgálatához méltón igyekszem elvégezni...”²⁶

²³ Правила П. А. Румянцева к построению войск для нападения на неприятеля.

²⁴ Реляция -+9 о комплектовании и содержании армии.

²⁵ Великие полководцы: Пётр Александрович Румянцев-Задунайский. In Труды П. А. Румянцева о военном искусстве. Реляция П. А. Румянцева Екатерине II о комплектовании и содержании армии.

²⁶ Великие полководцы: Пётр Александрович Румянцев-Задунайский. In Труды П. А. Румянцева о военном искусстве. Реляция П. А. Румянцева Екатерине II о комплектовании и содержании армии.

1.1. ábra. Egy hadosztály szervezete és hadrendje

az 1768–1774-es orosz–török háborúban

Megjegyzés: Az ábrafeliratok jelentése felülről lefelé, balról jobbra haladva: Hadosztály. Balra: Gyalogezredek. Alatta: Zászlóaljjak. Jobbra: Vadászok. Alatta: Gránátos századok. Jobbra: Muskétás századok. Alatta: Felkészülő (tartalék) alegységek. Balra: Két löveg. Jobboldalt: Lovas ezredek. Alatta: Eskadronok (lovas harcászati alegység, körülbelül századnak megfelelő, 120–150 lovas). Alatta cím: Rumjancev harcrendje. Balról: Brjuszs hadosztálya, Szlic hadosztálya, Plotnyikov hadosztálya.

Forrás: GÖCZE 2017

Egy másik ilyen II. Katalin cárnőhöz írott levele 1777 májusában kelt, és abban tulajdonképpen olyan kérdéseket fogalmazott meg, amelyekben a jelenkori orosz hadtudósok a legelső orosz katonai doktrína körvonalait vélik felfedezni. A levél a Dunántúli Rumjancev tábornagy gondolatai a hadsereg állapotáról, a csapatok szervezeti felépítéséről és fenntartásukról, az erődökről, lőszer-, illetve egyéb raktárakról, a katonai iskolák létrehozásáról, a fegyelemről, továbbá a katonai rendőrségről, a körzeti parancsnokságokról és egyebekről²⁷ címet viselte.

²⁷ Мысли генерал-фельдмаршала Румянцева-Задунайского состоянии армии, об устройстве войск, о содержании их, о построении крепостей, арсеналов, магазинов, о заведении военных школ, о дисциплине и военной полиции, о комиссариатах и пр.

A levél – amely tulajdonképpen komoly hadelméleti munka – bevezetőjében hangsúlyozza, hogy az államnak az ország teherbíró képességének, méreteinek és védelmi szükségleteinek megfelelő haderőt kell fenntartania, amihez a szükséges erőforrásokat a régi, de főképpen az újonnan megszerzett kormányzóságoktól befolyó javakra kell építeni úgy, hogy az állam belső, elsődleges szükségletei se szenvedjenek csorbát. Ehhez fogalmaz meg a szerző a levél tizenhat fejezetében (cikkelyében) konkrét javaslatokat. A terjedelmi korlátok miatt nem részletezem valamennyi tartalmát, csupán az általam fontosnak ítélt fejezetek egyes részeit emelném ki.²⁸

Az I. fejezetben Rumjancev tábornagy javaslatot tesz az orosz haderő felépítésére az ország külső biztonságának, belső nyugalmanak és gazdasági lehetőségeinek figyelembevételével. Megítélése szerint:

„[N]égy szárazföldi hadsereget kell felállítani, amelyek gyalogos-, tábori és helyőrségi, lovas-, dragonyos- és huszárezredek, könnyű csapatokból, tüzérek, aknászokból és mesteremberekből állnak:

az I. tengermelléki hadsereg részei a Novgorodi, a Finn, az Ingermanlandi,²⁹ az Észt, a Livóniai, a Pszkovi és a Polocki Kormányzóság területén;

a II. ukrainai hadsereg a Mogiljovi, az Azovi, a Voronyezsi, a Szlobodszki és a Belgorodi Kormányzóság területén;

a III. alföldi hadsereg részei pedig a Nyizsegorodszkiji, a Kazanyi, az Orenburgi és az Asztrahanyi Kormányzóság területén diszlokáljanak;

a IV. tartalék hadsereg csapatait olyan, az állam szempontjából előnyös és alacsony költséggel fenntartható helyen kell elhelyezni, ahonnan könnyen meg lehet erősíteni a határokat, illetve kézben lehet tartani a Szibériai és az Irkutszki Kormányzóságot és a flottát. Ez utóbbit szakmailag igen felkészült, tekintélyes katonai vezetőre kell bízni, akitől nem szabad sajnálni sem a címet, sem a rendfokozatot.”³⁰

A III. fejezet tartalmazza az erődök létesítésével kapcsolatos tennivalókat. Ezeket úgy kell megépíteni vagy felújítani, hogy biztosítsák a hadsereg területen található alakulatainak és a vízi akadályoknak a védelmét, valamint lehetőség szerint ezekben kell elhelyezni a területileg utalt alakulatok lőszer-, ruházati, továbbá egyéb raktárait is.

Figyelemre méltó a IV. fejezet is, amely a katonai tudományok és hasznos szakismeretek oktatásához „hadtudományi iskolák” létrehozására tesz javaslatot, amelyekben például a katonák gyerekeit vagy önkénteseket taníthatnának felkészült

²⁸ RUMJANCEV-ZADUNAJSZKIJ [é. n.].

²⁹ Ingermanland: a Finn-öböl és a Ladoga-tó között, a Néva két partján elterülő körülbelül 15 ezer négyzetkilométernyi terület, később a Szentpétervári Kormányzóság része lett.

³⁰ RUMJANCEV-ZADUNAJSZKIJ [é. n.].

tisztek, szállásmesterek, valamint szakemberek a katonai tudományok, illetve a hadsereg számára hasznos szakmák ismeretére. Ez jóval olcsóbb lenne, mint külföldi szakembereket hozatni.

Fontosnak tartom megemlíteni az V. fejezetben leírtakat is, amelyek a fegyelemmel kapcsolatos kérdéseket és a katonai rendőrség kérdéseit taglalják.

„A fegyelem magába foglalja a vak engedelmességtől az előjáró feltétlen tiszteletéig terjedő folyamatot, amelyet szubordinációnak nevezünk, és amely a katonai szolgálat lelke, amelyet hanyatlás esetén helyre kell állítani, és mint isteni fensőbb adományt a szemünk fényénél is jobban őrizni!”³¹

A katonai rendőrség feladata a szabályzat szerinti élet és rend biztosítása menetben, a hadjáratok során, illetve a városi elhelyezési körülmények között. Ugyancsak feladatai közé tartozik a polgári szertartások (házasságkötés, temetések stb.) megszervezése is.

A VI. fejezet négy paragrafusban taglalja az anyagi biztosítás kérdéseit a fegyverzettől a ruházaton át a pénzügyi ellátás kérdéséig. A fegyverzettel történő ellátásnál Rumjancev tábornagy kitér arra, hogy lehetőleg ne sokféle kaliberű ágyút rendszeresítsenek, legyen 6 és 12 fontos, de ne sokféle, mert az megnehezíti a lőszerellátást. A gyalogsági fegyvereknél figyelemre méltó, hogy a német katonáknak egyenes kardot, míg a magyaroknak szablyát kell biztosítani. Ugyanígy különbséget tesz a ruházati ellátásban is.

A VIII. fejezet a csapatok terepen, elhelyezési körletben, helyőrségekben és azokon kívül, kikötőkben, illetve hadihajókon való folyamatos elfoglaltságának és gyakoroltatásának fontosságáról szól. El kell jutni odáig, hogy a legénység megértse és elfogadja a szolgálatok, a gyakoroltatás, a gyakorlatok fontosságát, valamint szükségességét.

Feltétlenül említésre méltó a szabadságolással és eltávozással foglalkozó XI. fejezet, amely előírja, hogy – az áprilistól júniusig terjedő időszakot kivéve – békeidőben az állomány egyharmadát meghatározott terv szerinti váltásokkal haza lehet engedni az otthoni munkálatok elvégzése érdekében. Kivételt képeznek bizonyos beosztások, például a felcserek, a szállásmesterek, a törzsekben szolgáló altisztek és a mesteremberek. A tiszteknél sem lehet egyszerre távol az ezredes és az alezredes helyettese. A tüzérségnél pedig csak az állomány egynyolcada lehet távol egyidejűleg.

A XII–XV. fejezet az előmeneteli renddel, a kitüntetésekkel és az egyenruha-viselés szabályaival foglalkozik igen részletesen. Végezetül figyelmet érdemel a XVI. fejezet, amely a kormányzati szintű irányítás feladatait taglalja. Rumjancev véleménye szerint

³¹ RUMJANCEV-ZADUNAJSZKIJ [é. n.].

kell egy legfelső katonai tanács, amelynek tagjait az uralkodó nevezi ki, aki egyben elnököl is a tanács ülésein. Feltétlenül a tanács tagja kell hogy legyen a hadsereg főparancsnoka mellett a tüzérségért felelős tábornok,³² a műszaki és erősítési munkálatokért felelős tábornok,³³ továbbá a haderő ellátásáért felelős fő komisszár.³⁴ Ezen a szinten hozzák meg a stratégiai szintű döntéseket, amelyek végrehajtásáért Rumjancev szerint – annak módját is beleértve – minden szinten az egyszemélyi parancsnok a felelős. Rumjancev tábornagy ezzel a munkájával tulajdonképpen az első orosz katonai doktrína katonatechnikai oldalát fogalmazta meg. A tábornagy azonban nem csak a gyakorlati kérdések megoldásának elméleti megalapozásával és csokorba szedésével foglalkozott. Számos munkájában foglalkozik olyan fontos elméleti kérdésekkel is, mint például a politika és a háború viszonya. Mintegy harminc évvel Von Clausewitz híres tételének megfogalmazása előtt már felismerte a politika és a háború sajátos viszonyát. Véleménye szerint a „politikai ügyek határozzák meg a szabályokat a katonák számára”,³⁵ ami gyakorlatilag a politika primátusának elismerését jelentette részéről.

További – igen hasznos és gyorsan konkrét eredményeket elérni szándékozó – munkái az alárendelt parancsnokok részére küldött írásos utasításai voltak, amelyek konkrét feladatokat vagy feladatcsoportokat tartalmaztak, és gyakran ezek pontos végrehajtásán múlt az ütközet vagy a hadjárat sikere. Ilyen volt például a *P. Rumjancev utasítása a lovas osztag parancsnoka, P. Jeropkin vezérőrnagy részére a csapatok oszlopban történő ténykedésre való felkészítésére*,³⁶ amelynek a gyakorlatban történő alkalmazása jelentősen hozzájárult a hétéves háború során elért orosz sikerekhez.

RUMJANCEV ELVEI A VEZETÉSRŐL, A VEZÉR ÉS A PARANCSNOKOK SZEREPÉRŐL

Rumjancev korát messze megelőzve az első olyan orosz hadvezér volt, aki nemcsak megkövetelte a hadsereg főparancsnoka és a hadtestparancsnokok részére az önálló

³² *Генерал-фельдцейхмейстер*: ilyen jellegű rendfokozat létezett a korabeli német, francia, brit haderőben is. Az Orosz Birodalom hadseregében a fegyvernemi (gyalogosági, lovassági stb.) tábornoki rendfokozatnak felelt meg.

³³ *Генерал-инженер*.

³⁴ *Генерал-комиссар*.

³⁵ КЛОКМАН 1951.

³⁶ *Ордер П. А. Румянцева командиру конного отряда генерал-майору П. Д. Еропкину об обучении войск действию в колоннах*.

döntések meghozatalának jogát a harc megvívásának módjáról, de elméleti munkásságának vonatkozó részével meg is alapozta azt.

„A katonai dolgok következményeiket tekintve minden más tevékenységnél nagyobb körültekintést és óvatosságot követelnek meg, és éppen ezért minden egyes parancsnok kötelessége ezeket megérteni és döntéseinél figyelembe venni [...]”³⁷

Azt az elvet vallotta, hogy minden haditerv csak akkor hozhat eredményt, ha a konkrét hadi helyzet valamennyi, a harc megvívása szempontjából jelentős körülményét figyelembe véve alakítják ki, és realizálásánál eltekintenek a korábbi sablonoktól.

A kor hadvezérei – hacsak nem az uralkodóház tagjai voltak – nehezen tudták magukat függetleníteni döntéseikben a cár mellett működő udvari haditanács által a hadművelleti területtől távol, irodákban kidolgozott, a korabeli hadviselési sablonokra épülő haditervektől. Rumjancevnek is tulajdonképpen csak az 1773–1774-es törökök elleni hadjáratra sikerült elérnie a teljes önállóságot a küszöbön álló hadművelet megtervezéséhez és végrehajtásához. Ez a lehetőség nagy cselekvési szabadságot és gyors győzelmet hozott a hadvezérnek, amelynek eredménye az orosz fél számára kedvező, már korábban említett kücsük-karnajdzsi béke lett, amely az Orosz Birodalom számára a Krím félszigetet és az Észak-Kaukázus egy részét jelentette. Ettől kezdve az uralkodó és az udvari haditanács is tiszteletben tartotta katonai vezetői önállóságát, amit viszont ő is megkövetelt alárendelt parancsnokaitól.

Rumjancev hadvezetési elveiben lényeges különbség fedezhető fel a korabeli nyugat-európai hadművészeti elvekkel való összehasonlításban. A 18. században divatos úgynevezett „kordonrendszer” a csapatokat a hadművelet területén egyenletesen, vonalas harcrendben helyezte el, ami a vonal áttörését követően a többi csapatrésszel való kapcsolat elvesztését is jelentette. Rumjancev ezzel szemben megszervezte az egyes csoportosítások közötti stratégiai együttműködést, és a harc folyamán a vonalharcászat helyett a csapatok térben történő, illetve feladat szerinti széttagolását, az oszlopban történő gyors előremozgást és esetenként a fő feladat érdekében szükséges erőkoncentrációt, az adott helyzet követelményeinek figyelembevételével. Ezzel gyakorlatilag megteremtette a manőver fogalmát, amelyet hadjáratai során a gyakorlatban is alkalmazott. A manővert nem öncélú tevékenységnek, hanem a saját csapatok kedvezőbb helyzetbe hozatala és a saját akarat ellenségre történő kényszerítése fontos eszközének tekintette.

Ugyanakkor fontosnak tartotta az uralkodó és az udvari (politikai) vezetés folyamatos kapcsolatát a hadműveletet közvetlenül irányító hadvezérrel. Éppen

³⁷ Реляция Румянцева Екатерине II от 25 марта 1773 г. ЦГВИА, ф. ВУА, д. 1937: 17.

a törökök elleni, fent említett 1773. évi hadjáratára készülve – egy II. Katalin cárnőhöz írott levelében – kérte a cárnőt, hogy „tájékoztatót kaphasson a szövetséges és szomszédos hatalmakkal való viszonyról, arról, hogy milyen feladatokat kaptak az orosz szárazföldi és tengerészeti csapatok többi alakulatai, mert enélkül, csak saját helyzetemet látva, a teljes hadi helyzetet minden kétséget kizáróan nem tudom megérteni, hiszen ezek összekapcsolódnak, és csak ezeket összehangolva ismerhetem meg az általános összefüggéseket”.³⁸

Rumjancev általában véve fontosnak tartotta az uralkodó mint „politikai vezető” döntéseinek elsődlegességét a katonai vezetés és a hadjárat stratégiai célkitűzéseit illetően.³⁹ Ehhez következetesen tartotta is magát pályafutása során. Egész tevékenységét az uralkodóhoz való hűség határozta meg, amelynek fényes tanújelét adta III. Péter halálakor, amikor is a Preobrazsenszkij testőrezred segítségével trónra került Katalin cárnőtől nyugdíjazását kérte. Az orosz hadtörténelem és a birodalom szerencséjére II. Katalin felismerte Rumjancev hadvezéri képességeit, és visszahívta a szolgálatba.

RUMJANCEV ÉRTÉKRENDJE – A FEGYELEM BETARTÁSA

A tábornagy véleménye szerint a fegyelem mindenekelőtt a vezénylő parancsnokok és a csapatok, valamint a közvetlen parancsnokok, illetve a beosztott katonák közötti bizalmon kell hogy alapuljon. „Ha valaki a menet során, vagy az egyes kiképzési fogások során hibázik, azért nem kell verni, és nem szabad restellni megmutatni, hogyan kell csinálni!”⁴⁰ Fontosnak tartotta, hogy egyetlen fegyelemsértés se maradjon büntetlenül, de a büntetés legyen arányos az elkövetett fegyelemsértéssel. Keményen büntette például az italozást. Különösen fontosnak tartotta a fegyelmi nevelés területén a meggyőzés és a kényszerítés módszerének helyes arányú összekapcsolását, de nem vetette el a fizikai fenyegetés eszközét sem.

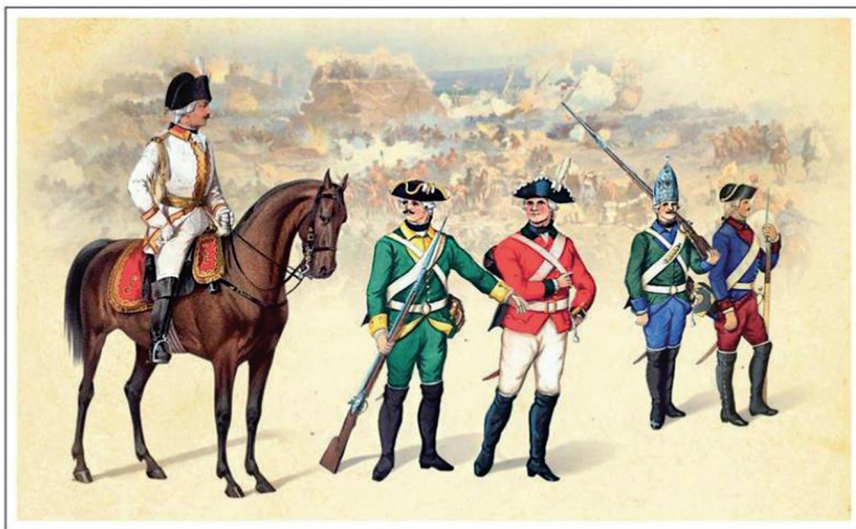
A tábornagy személyes példamutatása, bátorsága és következetes követelmény-támasztása révén – bár sohasem került olyan közel a katonáihoz, mint tanítványai, Szuvorov és Kutuzov – hallatlanul népszerű volt a katonák körében. Szigor és emberiség – ez jellemezte a hadvezér elvárásait az alárendelt parancsnokokkal szemben is. „Ha szükséges, akkor a századostól mint a század fejétől féljenek a katonák, de ezzel egyidejűleg szükséges, hogy szeressék is őt, és teljes bizalommal legyenek iránta.”⁴¹

³⁸ Реляция Румянцева Екатерине II от 25 марта 1773 г. ЦГВИА, ф. ВУА, д. 1937: 17.

³⁹ Lásd 75. oldal 7. bekezdés.

⁴⁰ RUMJANCEV [é. n.]: 21.

⁴¹ RUMJANCEV [é. n.]: 22.

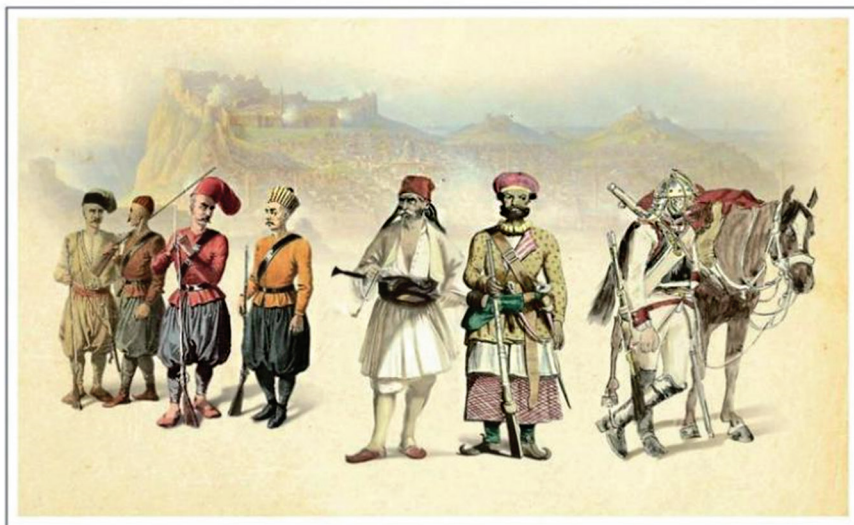

1.5. kép. Orosz katonai egyenruhák a 18. században

Forrás: yandex.ru/images

Rumjancev értékrendjében ugyancsak fontos szerepet kapott a kezdeményező-készség, amelyet saját maga a már korábban említett gross-egersdorfi ütközetben a gyakorlatban is bemutatott, és azt később beosztott parancsnokaitól is elvárta. Ebben az ütközetben a gyalogság, a tüzérség és a lovasság közötti együttműködés pontos megszervezésével a döntő pillanatban – a fővezér utasításának hiányában is – a megfelelő helyen mért csapással megfordította az ütközet sorsát, ezzel az orosz erők vereséget mértek II. Frigyes porosz seregére. (Igaz, akkoriban – különösen a porosz haderőben – az ilyen fegyelemsértésért szigorú felelősségre vonás járt volna.)

A tábornagy értékrendjében meghatározó szerepet kapott a támadó harc, illetve hadművelet. Míg a korabeli hadművészet az ellenséges terület elfoglalását tekintette fő céljának, addig Rumjancev az ellenség erőinek teljes megsemmisítéséig folytatta a támadó harcot, mondván az ellenség szétverése elkerülhetetlenül együtt jár területének elfoglalásával is, és így a háború megnyerésével. Ennek fényes bizonyítéka volt az 1770-ben Larga és Kagul mellett aratott döntő győzelme a túlerőben lévő török seregek felett.

1.6. kép. Török katonai egyenruhák a 18. században

Forrás: yandex.ru/images

A támadó harc megszervezése és végrehajtása során Rumjancev nagy figyelmet fordított a manőverezésre. Míg a korabeli nyugati hadvezérek a manővereket inkább az ellenfél utánpótlási rendszereire mért csapásoknál alkalmazták, elvágva ezzel a fő erőket az utánpótlási útvonalaktól, addig Rumjancev a manővert a saját csapatok ellenfélhez képest kedvezőbb helyzetbe hozására, az ellenséges erők mozgásterének szűkítésére, valamint saját akaratának az ellenfélre történő kényszerítésére használta fel, természetesen a győzelem kivívása érdekében. Érdekes, hogy a visszavonulást is a manőver egyik módjaként fogta fel, amelyből a megfelelő időpontban ellen-támadásba, majd támadásba lehet átmenni.

Ugyancsak sajátosan „rumjancevi” módszer volt a támadó harc folyamán a gyalogság hidegfegyverének – a szurornynak – a használata a gyalogos erők rohammal történő alkalmazása során.

Rumjancev tábornagy nagy jelentőséget tulajdonított az ügynöki és a csapatfelderítés jó megszervezésének. „[A] parancsnok számára az első szabály, hogy ismerje ellenfele elhelyezkedését, erőit és várható alkalmazási módszereit, hogy a támadás során megfelelő módon figyelembe vehesse azokat.”⁴²

⁴² *Ордер Румянцева генерал-майору Текели от 23 января 1773 г.* ЦГВИА, ф. ВУА. д. 1967: 37.

RUMJANCEV AZ ELLÁTÁSRÓL

Korábban már említett, 1777 májusában II. Katalin cárnőhöz írott levelében részletesen foglalkozik a haderő személyi állományának ellátásával kapcsolatos kérdésekkel. A „Dunántúli” Rumjancev tábornagy gondolatai a hadsereg állapotáról, a csapatok szervezeti felépítéséről és fenntartásukról, az erődökről, a lőszer- és egyéb raktárakról, a katonai iskolák létrehozásáról, a fegyelemről és a katonai rendőrségről, a körzeti parancsnokságokról és egyebekről címet viselő komoly hadelméleti munka VI. cikkének több paragrafusa foglalkozik a katonák illetménnyel, élelmiszerrel, egyenruhával, fegyverrel történő ellátásával, a lovak és a számukra szükséges takarmány beszerzésének módjával.

De ugyanilyen alapossággal vázolja az egészségügyi biztosítás, továbbá az ezzel összefüggő higiénia betartásának szabályait is. „A gyalogság részére kényelmesre varrott hátizsákokat kell készíteni, puha és széles bőrszíjjal, és abban csak a legszükségesebb dolgokat kell elhelyezni, hogy a fegyverrel amúgy is túlterhelt embereket ne terheljük tovább [...]”.⁴³

RUMJANCEV HATÁSA KORA HADTUDOMÁNYÁRA

A tábornagy hadelméleti munkássága jelentős változásokat hozott a kor hadtudománya elméleti kérdéseinek megközelítése, de különösen azok gyakorlati alkalmazása terén. A 18. század nyugat-európai hadviselésében elfogadott kordonrendszer és a vonalharcászat elveivel szemben Rumjancev az oszlopok és a négyszögek alkalmazásával, illetve az egyes hadrendi elemek közötti együttműködés megszervezésével s ezen keresztül a változatos – az adott pillanatban legcélravezetőbb hadrendi felépítést alkalmazó –, széles körű manőverezéssel a fő csapás irányában, illetve megfelelő erő koncentrálásával vívta ki a támadó harctevékenységgel a győzelmet. Ugyanakkor a tábornagy még nem teljesen vetette el a vonalharcrendet, mert az oszlopok és a négyszögek között az úgynevezett „szórt csatárláncot”⁴⁴ elég gyakran alkalmazta a gyakorlatban.

A kor hadi stratégiájához képest újszerű volt az az elve is, hogy az ellenséget a végső megsemmisítésig kell üldözni, hiszen a kor nyugati hadvezérei a döntőnek vélt csatát követően általában futni hagyták ellenfeleiket.

⁴³ Реляция Румянцева Екатерине II от 15 марта 1771 г. ЦГВИА, ф. ВУА, д. 1925: 27.

⁴⁴ Рассыпной строй.

Rumjancev tábornagy rakta le az orosz hadművészetben a tűzéség harci alkalmazásának akkoriban újszerű elveit. Hadseregében erős és vegyes kaliberű tűzerütegeket hozott létre, amelyek a gyalogsággal és a lovassággal szoros együttműködésben alkalmazva lefoglalták az ellenség élőerejét, valamint tűzéségi eszközeit.

Hadvezéri mentalitását kiválóan jellemzi az a mondata, amelyet egyik hadtestparancsnokának írt egy feladatszabó üzenetében: „A hadvezért nemcsak az ellenfél feletti győzelem tudománya, hanem a győzelmek kihasználásának képessége is jellemzi!”⁴⁵

Hadvezéri képességeit ellenfelei is nagyra értékelték. Ennek legékeesebb példáját II. Frigyes porosz uralkodó gesztusa jelentette számára, amikor kérésére egyik berlini útja során a törökök felett Kagul mellett aratott győzelmének forgatókönyvét a teljes porosz tábornoki kar jelenlétében kellett bemutatnia.

ÖSSZEGZÉS

Megítélésem szerint Rumjancev hadtudományi munkássága és hadvezéri tevékenysége az eddigieknél mindenképpen több figyelmet érdemel. Alapvető elméleti munkái a korabeli orosz haderő felkészítésének és harci alkalmazásának legfontosabb elveit rögzítették, amelyek átfoglalták a hadművészet teljes spektrumát. Sikeres gyakorlati hadvezéri tevékenységének eredményeként előbb a hétéves háborúban a porosz seregek és szövetségeseik, majd az orosz–török háború (1768–1774) során az oszmán seregek felett aratott győzelmeivel jelentősen hozzájárult a korabeli Orosz Birodalom megerősödéséhez, területének növeléséhez. Győzelmeinek többségét a kor hadelméleti felfogásától eltérő, újszerű, elméletileg megalapozott megoldásaival érte el, pedig a sikerekért nemcsak az ellenféllel, de sokszor a korabeli megszokott sablonokhoz mereven ragaszkodó udvari haditanács ellenkezésével is meg kellett küzdenie. Keze alól a későbbi orosz tábornokok egész sora nőtte ki magát ismert hadvezérré, közülük is a legismertebb talán Nyikolaj Vasziljevics Repnyin tábornagy és Alekszandr Vasziljevics Szuvorov generalisszimusz volt. Utóbbi nemzetközileg is elismert hadvezéri képességei mellett az orosz hadtudomány kiemelkedő művelőjévé is vált. Pjotr Alekszandrovics Rumjancev altábornagy hadvezéri és hadtudományi tevékenysége mellett a korabeli orosz közigazgatás területén is helytállt. 1765-ben II. (Nagy) Katalin cárnő Kis-Oroszország főkormányzójává nevezte ki, majd 1779-ben a kurszki, harkovi és kis-oroszországi területeken a cárnő helytartója lett. Polgári

⁴⁵ *Ордер Румянцева генералу Олицу от 18 декабря 1770 г.* ЦГВИА, ф. ВУА, д. 1866: 359.

területen eltöltött évei során jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az orosz közigazgatási modell ezeken a területeken megerősödjön. Az Oroszországi Föderáció katonai tanintézeteinél ma már oktatják hadvezéri és hadtudósi munkásságát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- GŐCZE István szerk. (2017): *Állam és katona*. Budapest: Dialóg Campus, 87–106.
- КЛОКМАН, Юрий Робертович [КЛОКМАН, Юрий Робертович] (1951): *Фельдмаршал Румянцев в период Русско-турецкой войны 1768–1774 гг.* Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Ордер Румянцева генералу Олицу от 18 декабря 1770 г. ЦГВИА, ф. ВУА, д. 1866. Online: artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/wsamomwysshemgradusesohranjatx.shtml
- Ордер Румянцева генерал-майору Текели от 23 января 1773 г. ЦГВИА, ф. ВУА, д. 1967. Online: artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/wsamomwysshemgradusesohranjatx.shtml
- Письмо Румянцева Н. И. Панину от 27 января 1769 г. Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина, рук. отд., ф. Панина, д. VI–12: 33.
- Реляция Румянцева Екатерине II от 15 марта 1771 г. ЦГВИА, ф. ВУА, д. 1925. Online: artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/polkihorosiotpolkownikowaneotustawa.shtml
- Реляция Румянцева Екатерине II от 25 марта 1773 г. ЦГВИА, ф. ВУА, д. 1937. Online: artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/wsamomwysshemgradusesohranjatx.shtml
- RUMJANCEV, Pjotr Alekszandrovics [Румянцев, Пётр Александрович] [é. n.]: *Инструкции ротным командирам*. Online: artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/wsamomwysshemgradusesohranjatx.shtml
- RUMJANCEV-ZADUNAJSZKIJ, Pjotr Alekszandrovics [Румянцев-Задунайский, Пётр Александрович] [é. n.]: Пётр Александрович Румянцев – Екатерине II. In *Великая и Малая Россия. Труды и дни фельдмаршала*.
- Великие полководцы: Пётр Александрович Румянцев-Задунайский. In *Труды П. А. Румянцева о военном искусстве. Реляция П. А. Румянцева Екатерине II о комплектовании и содержании армии*. Online: fictionbook.ru/static/trials/09/36/29/09362913.html
- Журнал Русского военно-исторического общества, СП б 1–2 (1913).

Ajánlott irodalom

- КАМЕНЕВ, Anatolij Ivanovics [КАМЕНЕВ, Анатолий Иванович]: *В самом высшем градусе сохранять*. Гос. библиотека СССР им. В. И. Ленина, рук. отд., ф. Румянцева, д. 3730, л. 48. Online: artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/wsamomwysshemgradusesohranjatx.shtml

A PRAVOSZLÁV EGYHÁZ, AZ ÁLLAM ÉS A HADSEREG KAPCSOLATRENDSZERE OROSZORSZÁGBAN¹

Az új, demokratikus Oroszországban a politikai intézményrendszer elemei közül a hatalom egyik legfontosabb szövetségese az orosz pravoszláv egyház, amely az egész országot átfogó szervezetével és tekintélyes külföldi kapcsolatrendszerével hatékonyan tudja támogatni az állam működését.

Napjaink csaknem kivétel nélkül minden nagyobb oroszországi politikai, sőt katonai esemény, rendezvény szinte elképzelhetetlen a pravoszláv egyház legmagasabb szintű képviselőinek részvétele nélkül. De ugyanez a megállapítás igaz a nagyobb – és természetesen nagy nyilvánosságot kapott – egyházi ünnepek hagyományosan hosszú egyházi szertartásaira is, amelyekon kivétel nélkül ugyancsak megjelennek az orosz állam vezetői – a legtöbb esetben közvetlen családtagjaikkal együtt. Mindez azt a benyomást kelti a külső szemlélőben, hogy igen jó lehet a viszony a politikai intézményrendszer e két fontos eleme között az Oroszországi Föderációban. Ami konkrétan a jelenlegi helyzetet illeti, az csaknem teljesen így is van, és ez a jó viszony mindkét fél hasznára válik.

Természetesen Oroszország történelmének különböző időszakaiban korántsem volt ennyire felhőtlen a mindenkori állam és a pravoszláv egyház viszonya. Még élen él az emlékezetemben, amikor 1977–1980 között katonai akadémián tanultam Moszkvában, hogy bizony keresve is alig találtunk működő templomot az akkor is jelentős lélekszámú orosz fővárosban, és bizony titokban kellett „elektricskával” kiutaznunk a mintegy 70 kilométerre található Zagorszkba (ma Szergijev Poszad, oroszul *Сергиев Посад*), hogy a csodálatos hagymakupolás pravoszláv templomokat belülről is megtekinthessük. Ugyanakkor a Szovjetunió felbomlását és az új Oroszország megalakulását követően – immár katonai attaséként – jómagam is érzékelhettem az állam és a pravoszláv egyház viszonyában azt a pozitív irányú elmozdulást, amely a jecini érában kezdődött, és a putyini időszakokban vált igazán mindennapos gyakorlattá. De megemlíthetném az 1917-es októberi forradalommal kezdődött időszak pravoszláv egyház szempontjából is viszontagságos történetét,

¹ A tanulmány a *Felderítő Szemle* 14. évfolyam (2015) 4. számában jelent meg. TÖMÖSVÁRY 2015.

illetve ezzel szemben I. Péter cár, illetve az őt követő cárok időszakát, amikor lényegében „államegyház” volt a pravoszláv ortodox egyház.

Jelen írásomnak nem célja sem a gazdag orosz történelem, sem a pravoszláv egyház nem kevésbé érdekes és tanulságos történetének tételes bemutatása. Csupán arra vállalkozom, hogy Oroszország történetének egyes jól elkülöníthető sorsfordító szakaszaiban hogyan alakult a mindenkori állam és a pravoszláv egyház viszonya, és hogyan jutott el a mai, törvényekben és kánonjogilag is rögzített, viszonylag konszolidált állapotáig. Bátran kijelenthetem: az orosz ortodox egyházzal elmondható, hogy II. Alekszij és I. Kirill pátriárka időszakában az orosz állam kiemelkedő támogatója, sőt partnere.

Az orosz ember mindig is mélyen vallásos lelkületű – alapvetően az ortodox (pravoszláv) vallás híve – volt, még azokban a történelmi időszakokban is, amikor ezt a kor világi hatalmasságai éppen szigorúan üldözték.

Napjainkban a vallás – és természetesen a pravoszláv egyház – a reneszánszát éli Oroszországban. A Levada Központ² közvélemény-kutató intézet adatai szerint 1991-ben a lakosság alig 30%-a vallotta magát hívőnek, 2000-ben ez a szám már elérte az 50%-ot, 2012-ben pedig az Oroszországi Föderáció lakóinak 75%-a tartotta valóságosnak magát. A lakosság mintegy 20%-a hisz a természetfeletti erőkből, de nem sorolja magát egyetlen vallási felekezethez tartozónak sem, míg a lakosság mindössze 5%-a ateista. A Központ felmérése szerint a magát vallásosnak tartó lakosság 42%-a a legelterjedtebb orosz ortodox (pravoszláv) keresztény vallás követője, míg a második helyen az iszlám hívei állnak 8%-kal, a harmadikon pedig a nem pravoszláv keresztény felekezetek követői (római katolikus, zsidó, protestáns stb.) következnek 4%-kal. A fennmaradó hányadot a többi vallási felekezet, a buddhizmus, a brahmanizmus, a sámánizmus, az ópravoszláv vagy „óhitű ortodox” (*старообрядчество*) egyház, az „új pogány” (*неоязычество*) felekezetek, valamint a szinte gombamódra szaporodó, sokszor igen destruktív szellemiségű szekták sokféleségének követői teszik ki.³ Ez utóbbiakkal már korántsem olyan felhőtlen az állam viszonya, mint a történelmileg kialakult vagy az állam által elismert egyházak, vallási felekezetek követőivel – erről még a későbbiekben szólok. Külön érdekességnek számít, hogy a mi fogalmaink szerinti „történelmi egyháznak” Oroszországban a pravoszláv hitet, az iszlámot, a buddhizmust és a zsidó vallást tartják.

Maga az orosz ortodox (pravoszláv) kereszténység az egykori bizánci birodalom területéről terjedt át a kelet-európai területeken élő szláv népek körébe. Valós

² Az ismert orosz szociológusról, Jurij Levadáról (1930–2006) elnevezett társadalmi kutatóközpont, amely főként a szociológia és a marketing területén végez kutatásokat. A maga nemében az egyik legszámtottevőbb ilyen jellegű nem kormányzati intézmény.

³ *Религия в современном мире и в современном обществе* [é. n.].

története a 10. századig vezethető vissza, amikor is a bizánci császárléány kezéért versengő Vlagyimir kijevi nagyfejedelem (980–1015) felvette a kereszténységet, és 988-ban családját és teljes udvartartását is megkeresztelte. Ezt követően került sor a kijeviek tömeges megkeresztelésére a Dnyeper folyó vizében, a hagyomány szerint 990-ben.⁴ Ezt követően viszonylag gyorsan terjedt a kereszténység az orosz fejedelemségek körében, és egyre-másra alakultak meg a püspökségek az akkori orosz fejedelemségek székhelyén, Kijev után Novgorodban, Szuzdálban, Vlagyimirban, Pszkovban. A formálódó egyház vezetését egy, a konstantinápolyi pátriárkának alárendelt – kezdetekben jobbára görög származású – metropolita látta el, aki a kijevi nagyfejedelem mellett relatív önállóságot élvezett, és „látens értelemben” autokefál (önálló) volt. A kijevi metropolita székhelyét előbb 1299-ben Vlagyimirba, majd a tatárjárást követően, 1328-tól Moszkvába tette át. 1448-ban Ionát választották meg moszkvai metropolitának – a konstantinápolyi pátriárka akarata ellenére, de a moszkvai nagyfejedelem támogatásával. Közben a törökök bevették Konstantinápolyt, és a bizánci patriarkátus már nem volt abban a helyzetben, hogy ezt megakadályozza. A moszkvai patriarkátus ezzel lényegében önálló (autokefál) egyház lett, és Moszkva lépett független ortodox birodalomként Bizánc örökébe.⁵

Mi is jellemezte a „bizánci időkben” az állam és az egyház közötti kapcsolatokat? Míg a Nyugatrómai Birodalom utódállamainak területén a római katolikus egyház vezető szerepet igyekezett kivívni magának az állam-egyház kapcsolatban, addig a Keletrómai Birodalom államaiban szem előtt tartották az „adjátok meg Istennek, ami az Istené, a császárnak, ami a császáré” elvet. Azt tartották, hogy az egyház és az állam Isten ajándéka, éppen ezért teljes egyetértésben kell hogy tevékenykedjenek az emberek javára, egymást segítve és egymás belügyeibe be nem avatkozva. Ezt az elvet a „hatalom szimfóniájának” nevezték, és erre az elvre épült az állam és az egyház viszonyrendszere a bizánci birodalomban. A fejedelemségek időszakában egészen a cári Oroszország létrejöttéig – tekintettel arra, hogy a kereszténységet a kijevi orosz fejedelemség Bizánctól kapta – a „hatalom szimfóniájának” elve átöröklődött, és kevés kivételtől eltekintve hatékonyan működött a gyakorlatban az orosz fejedelmek, cárok és egyházi vezetők viszonylatában is. Kemény szembenállás talán csak Rettegett Iván és Filip metropolita, Alekszej Mihajlovics és Nyikon pátriárka, valamint I. Péter cár és Adrián pátriárka között volt tapasztalható – ezek is inkább személyes okokra visszavezethetően. A „hatalom szimfóniájának” köszönhetően csaknem hatszáz éven át az állam nem volt képes „lenyelni” vagy ignorálni

⁴ ONASCH–CIPIN 1999: 8–9.

⁵ ONASCH–CIPIN 1999: 36.

az egyházat, míg az egyház segített a hatalomnak megóvni az orosz társadalmat és az orosz embereket a társadalmi viharoktól és megrázkódtatásoktól.⁶

Ebből a hatszáz évből mintegy kétszázat elvitt a mongol–tatár hódoltság időszaka, amely bár nehéz időszak volt a pravoszláv egyház számára, ugyanakkor voltak pozitív hatásai is. Ilyen volt például, hogy a mongol törvények Dzsingisz kán óta adómentességet biztosítottak az egyházi személyek számára (vallástól, néptől és nemzetiségtől függetlenül), továbbá törvényben rögzítették a szabad vallásgyakorlást is, ami jó lehetőséget jelentett még ebben az időszakban is a pravoszláv egyház számára. Möngke Temür kán 1279-ben egy menlevelet (jarlik) adott az orosz egyháznak, amely megerősítette az egyházi tisztségviselők adómentességét, és védelmet biztosított az egyházi épületek és birtokok számára. Mindez az idegen elnyomás ellenére hozzájárult a pravoszláv egyház további erősödéséhez, és közvetve segítséget nyújtott a Moszkva-központú orosz államszervezet formálódásához is.⁷

A feudális széttagoltság időszakában orosz földön az egyetlen egyesítő erővé nőtte ki magát az orosz ortodox (pravoszláv) egyház, és részlegesen kompenzálta ezzel a világi hatalom politikai centralizációjának hiányosságait, s elősegítette Moszkvának az oroszok legfontosabb városává válását. Az egyház misszionárius tevékenységének segítségével hozzájárult az orosz területek bővítéséhez és az állam erősítéséhez. Az orosz fejedelmek és cárok anyagilag támogatták a pravoszláv egyházat, és szükség esetén védelmet biztosítottak számára. Az 1589-ben valamennyi keleti pátriárka részvételével lezajlott zsinaton létrehozták a moszkvai székhelyű orosz patriarkátust, Iov pátriárkával az élen. Az orosz állam erősödésével párhuzamosan erősödött a pravoszláv egyház is. Ez különösen szembetűnő volt Alekszej Mihajlovics cár (1645–1676) idején, aki támogatta Nyikon pátriárka (1652–1667) egyházi reformjait, amit az 1655–1656. évi zsinatok is megerősítettek. Ekkor csak a Szentháromság–Szerгий-kolostornak (Trojice-Szerгийeva lavra) nagyobb földbirtokai voltak, mint a cárnak! Az egyházi vezetés hatalmának növekedése, az egyházi és kolostori földbirtokok nagyságrendje óriási felháborodást váltott ki a bojárok és a kereskedők körében, de magán a pravoszláv egyházon belül is súlyos ellentétekhez, sőt szakadáshoz vezetett. Ekkor jött létre az óhitű ortodox-pravoszláv ág, a *mapoобpadчecmco*,⁸ amely később a vallásin túl politikai színezetet is öltött, és az egyházon belüli, mai napig is tartó szakadáshoz (*packoл*) vezetett. A későbbiekben a raszkol az orosz államban olyan

⁶ SVECSIKOV 2015.

⁷ JERJOMINA 2015.

⁸ A 17. század közepén a Nyikon pátriárka által kezdeményezett liturgiai újításokkal szembeforduló, szakadárként kiátkozott, 1905-ig hivatalosan üldözött csoportok és felekezetek. Magukat az ősi tiszta hit védelmezőinek, míg a más vallási felekezetekhez tartozókat eretnekeknek tartották. Lásd bővebben SOPRONI 2008: 382–383.

elemmé vált, amelynek követői nemzeti-vallási alapon csatlakoztak a hatalom elleni felkelésekhez (Sztyepan Razin [1670–1671] vagy Jemeljan Pugacsov [1773–1775]), és a cári hatalmat az Antikrisztus művének tartották.⁹ A cár meg is szüntette Nyikon pátriárka támogatását, aki a hierarchiában a cár fölé kívánta helyezni magát.

Az állam és a pravoszláv egyház viszonya az úgynevezett „első patriarkátusi időszakban” végül is elmérgesedett, és mindez odáig vezetett, hogy 1721-ben, a Nagy Péter-i reformok során megszüntették a patriarkátus intézményét, és az orosz ortodox (pravoszláv) egyház feje maga a cár lett. A pravoszláv egyház gyakorlatilag állam-egyházzá vált. Létrehozták a Szent Kormányzó Szinódust (1722), amely az uralkodó egyik kabinetjeként a pravoszláv egyház ügyeit irányította. Tagjai a pravoszláv egyház olyan főpapjai, érsekei (*apxuepeŭ*) voltak, akik feltétlen hívei voltak az uralkodónak. A Szent Szinódus döntései – a cár jóváhagyását követően – kötelező érvényűek voltak a pravoszláv egyház tagjai számára Oroszországban. A cár „szemeként” a Szinódusban főügyészi (*obepnpokypop*) posztot hoztak létre, akit az uralkodó nevezett ki, és a cár közvetlen alárendeltségében tevékenykedett. A Szent Szinódus ülésein a főügyész hirdette ki a cár pravoszláv egyház működésével kapcsolatos legújabb döntéseit.

2.1. kép. I. (Nagy) Péter, 1682–1721 között „egész Oroszország”, illetve később „minden oroszok” cárhoja, egyben a pravoszláv egyház feje

Forrás: Ege59.ru. Online: <https://ege59.ru/2023/12/04/tsari-rossii-v-hronologicheskoy-poryadke>

⁹ ONASCH–CIPIN 1999: 85.

Ebben az időszakban az egyház számos állami funkciót is betöltött, így az általános (alap) iskolai képzés irányítását, a lakosság anyakönyvezésével kapcsolatos teendőket (születés, házasságkötés, halálozás stb.), valamint az alattvalók politikai megbízhatóságának figyelemmel kísérését is. A többségi vallás képviselőiként az alattvalók kötelesek voltak legalább évente egyszer meggyónni vétkeiket, és a pravoszláv egyház képviselői kötelesek voltak tájékoztatni az uralkodót és/vagy a világi hatalmakat, ha ezt a szabályt valaki nem tartotta be. I. Péter cár gondoskodott arról is, hogy a pravoszláv egyház papjai és szerzetesei hűséges alattvalói legyenek, szekularizálta ugyanis az egyházi földeket, megfosztva ezzel az egyházat a gazdasági jövedelem forrásától, cserébe viszont az állam ellátta az egyházi személyeket. Ily módon az anyagilag az államtól függő pravoszláv papok kötelesek voltak jelenteni híveik politikai hangulatáról is, olykor még a gyónási titok megsértése árán is!¹⁰

Péter cár halálát követően egészen a 19. század végéig a világi hatalom folyamatosan erősítette befolyását (gyakorlatilag az uralmát) a pravoszláv egyház felett. Mindebben segítségére volt a Szent Szinódus mindenkori főügyésze, különösen a 19. század nyolcvanas éveiben ezt a posztot betöltő Konsztantyin Petrovics Pobedonoszcev, aki gyakorlatilag egyedül hozta meg döntéseit a Szinódus nevében, szinte a nullára csökkentve annak szerepét. Az orosz ortodoxiát mint államvallást a cári birodalom feladhatatlan alapjának tekintette, és minden ennek megreformálására irányuló kísérletet csírájában elfojtott.¹¹

A 19. század végétől kezdődően az orosz egyház főpapjainak egy része és a haladó szellemű értelmiség képviselői a lehetőségeiken belül azon fáradoztak, hogy elválasszák az egyházat az államtól, hogy az egyház visszanyerhesse a zsinatok útján történő szabad döntési jogát, és visszaállíthassák a patriarkátus intézményét. Törekvéseiket azonban csak a monarchiát megdöntő 1917. évi februári forradalmat követően koronázta siker, amikor is az 1917 augusztusában, a 217 éves „szinódusi időszakot” követően megtartott helyi zsinat (*Поместный Собор*) megválasztotta pátriárkának Tyihont (1917–1925).

Az 1918. január 23-i, *Az egyház elválasztása az államtól és az iskolák leválasztása az egyháztól* című dekrétum szerint megtörtént az állam és az egyház szétválasztása. A szovjet érában az ateizmus állami ideológiává vált, ennek következtében az egyház és az állam szétválasztása is egyoldalúan ment végbe: az egyházat leválasztották az államról, de az államot az egyháztól nem.

Az októberi forradalom, majd az azt követő polgárháború időszakában az orosz ortodox (pravoszláv) egyház Tyihon pátriárka vezetésével igyekezett megőrizni

¹⁰ POSZPIELOVSKIJ 1993: 42.

¹¹ ONASCH–CIPIN 1999: 138.

nehezen visszaszerzett autonómiáját, korábbi privilégiumait, és nyilatkozatokkal szembeszállt az Összoroszláv Központi Végrehajtó Bizottság (*Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет – ВЦИК*)¹² 1922. február 23-i dekretumával, amely az egyházi javak elkobzását irányozta elő. E törekvéseiért Tyihon pátriárkát büntetőjogilag felelősségre is vonták, aki – belátva, hogy az ellenállás nagyobb károkat okozhat az egyháznak – felhagyott a további konfrontációval. Sőt – nem kis részben az egyházon belüli ellenzéke nyomására – maga is arról nyilatkozott, hogy világi viszonylatban az egyház támogatja az új hatalmat, és elítélendőnek tartott minden, az új hatalom elleni agitációt. Azonban ez az irányváltás sem mentette meg a pravoszláv egyházat a repressziótól és az üldöztetésektől. A szovjethatalom egyre mélyebben avatkozott be az egyház belső életébe, és fokozatosan megtiltotta a jótékonyági, valamint a gazdálkodási tevékenységet. Az egyházi tisztségviselőket és személyeket osztályellenségnek tekintette, és kegyetlen harcot hirdetett ellenük. A ВЦИК 1929. április 8-i dekretuma megfosztotta az egyházat a hívők szellemi, lelki nevelésének és szociális gondozásának a lehetőségétől is. A templomokról levették a keresztek, sőt a kupolákat is, a kolostorokat és papképző intézményeket bezáratták, az egyházi vezetőket és a papok többségét börtönbe zárták, száműzték vagy kivégezték.¹³

Az állam és a pravoszláv egyház viszonyában némi enyhülés csak a nagy honvédő háború időszakában következett be. A világ közvéleménye és nem utolsósorban nyugati szövetségesei nyomására Sztálin kénytelen volt intézkedéseket tenni az egyház „rehabilitációja” érdekében. Engedélye nyomán 1943. szeptember 8-án összehívták Moszkvában a helyi zsinatot (*Поместный Собор*), amelyre kiengedték a börtönökből a repressziót túlélő 19 pravoszláv főpapot, és a zsinat Szergej érseket választotta meg pátriárkává (1943–1944). Szergej pátriárka több mint húsz esetben fordult felhívással a hívőkhöz és az egyházi személyekhez, mozgósítva és megáldva részvételüket a honvédő harcban. 1943 januárjában – Sztálin hallgatólagos beleegyezésével – bankszámlát is nyitott a patriarkátus, amelyre az egész országból, sőt külföldről is érkeztek az adományok a honvédelem céljaira. A hívők adományaiból állították fel a Dimitrij Donszkoj harcokcsialegységet¹⁴ és az Alekszandr Nyevszkij repülőszázadot, de nagy mennyiségű meleg ruházatot, lábbeliket (valenki)¹⁵ is eljuttattak a fronton harcoló katonák és a partizánalakulatok részére. Az egyház fellépése tiszteletet vívott ki még az ateisták körében is. A kormány is megváltoztatta

¹² Az államhatalom legfelsőbb szerve 1918–1937 között.

¹³ СІРІН 1994.

¹⁴ Az alegység 1944. március 7-én került hivatalosan az I. Belorusz Front 38. önálló harcokcsialegységének állományába.

¹⁵ Nemezciszma, jellegzetes orosz téli lábbeli.

hozzaállását az egyházhoz: beszüntették a vallásellenes propagandát, bezárták az egyházellenes tevékenységet bemutató múzeumokat.¹⁶

A pravoszláv egyház második világháború utáni helyzetét meghatározó egyetemes zsinatra 1945. január 31-én került sor a moszkvai Voszkreszenyje-templomban. A zsinaton 47 metropolita, érsek és püspök, 87 pap és 38 világi személy vett részt. Két fontos kérdésben döntöttek: megválasztották az orosz ortodox egyház pátriárkáját, I. Alekszijt, a leningrádi és novgorodi metropolitát (1945–1970), valamint elfogadták az egyházi szervezet egyes hatóságainak jogkörét és feladatait meghatározó „szabályzatot” (*Устав*), amely a korábbi okmányokhoz képest jelentősen kiterjesztette a pátriárka, a megyés püspökök, érsekek és metropoliták, valamint a parókiák előljáró lelkészei jogkörét, és számos, az egyház életét befolyásoló fontos döntést hozott. A zsinat felhívással fordult az ortodox egyház tagjaihoz és a világ keresztényeihez, amelyben a hitélet szabályainak betartására és a fasizmus feletti győzelem érdekében egységre és összefogásra szólított fel.¹⁷

2.2. kép. A Dmitrij Donszkoy harckocsioszlop átadása az I. Belorusz Front 38. önálló harckocsiezrede részére 1944. március 7-én

Forrás: SEVCSENKO 2013

¹⁶ POSZPIELOVSZKIJ 1995: 187–188, 191–192.

¹⁷ ONASCH–CIPIN 1999: 236–237.

Fontos lépés volt az állam és az egyház kapcsolatában a pátriárka és Sztálin találkozója (1945. április 10.), amelyen értékelték az egyház nagy honvédő háborúban betöltött pozitív szerepét, az egyházi iskolák és az egyházi könyv- és lapkiadás bővítésének lehetőségeit. A fasizmus felett aratott győzelmet követően lehetőség nyílt az ortodox egyházon belüli törésvonalak, egyházzsakadások megszüntetésére a bolgár, a szerb, a cseh és a lengyel ortodox egyház képviselőivel. E törekvés látványos sikereként könyvelhető el az 1948-ban, az orosz ortodox autokefál egyház 500 éves fennállásának alkalmából tartott ünnepi tanácskozás, amelyen szinte valamennyi jelentős külföldi ortodox egyház vezetője vagy magas rangú képviselője részt vett.

Fontos fordulópontot jelentett az állam és az egyház kapcsolatában Sztálin halála (1953), amely újabb enyhülést eredményezett. Kiengedtek a fogolytáborokból és a börtönökből a háború előtti, alatti és utáni években ártatlanul meghurcolt papokat, köztük több főpapot – többségüket rehabilitálták is. A Szovjetunió életében bekövetkezett pozitív változások reményt adtak arra, hogy folytatódik a pravoszláv egyház és az állam kapcsolatának normalizálása. 1956-ban kiadták a *Bibliát* orosz nyelven, és külön kiadásban megjelent az *Újszövetség* is, 1957-től kezdve ismét tarthattak istentiszteletet a Troickij-székesegyházban és az Alekszandro-Nyevszkaja lavrában.¹⁸ Ebben az időszakban a pravoszláv egyháznak a Szovjetunió határain belül 73 egyházmegyéje, 69 férfi és női kolostora volt, gyakorlatilag kicserélődött, megfiatalodott a püspöki kar és a városi templomok is szinte zsúfolásig megteltek hívőkkel.

A hruscsovi politika azonban 1958-tól kezdve gyökeresen megváltozott az egyház irányában, és „az orosz emberek tudatában meglévő kapitalista vallási csökevények” felszámolását tűzte ki célul. Ennek jegyében különböző mondvacsinált ürügyekkel újra megkezdődött a templomok bezárása, a moszkvai egyházmegye templomainak több mint a felét bezárták 1959–1963 között. Az ország egyházközségeinek is mintegy felét bezárták (míg 1959-ben a pravoszláv egyháznak 14 ezer parókiája és 69 kolostora volt, addig 1966-ra ez a szám 7523 parókiára és 16 kolostorra csökkent). Az egyház ügyeivel foglalkozó két világi intézményt, az Orosz Ortodox Egyházügyi Tanácsot és a Vallásügyi Tanácsot összevonták, és megalakították a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Vallásügyi Tanácsot. Az egyházra az állam részéről nehezedő nyomás hatására az 1961. július 18-án tartott főpapi zsinat változtatásokról döntött az egyházközségek vezetésében. Ennek értelmében a vezető lelkész csakis a hívők lelkével foglalkozhatott, míg az egyházközség gazdasági és adminisztratív

¹⁸ ONASCH–CIPIN 1999: 245.

ügyeinek intézése a kizárólag világiakból álló egyházközi ülés és egyházközi tanács hatáskörébe került.¹⁹

Azt is meg kell jegyezni azonban, hogy a hrucsovi korszak egyház iránti magatartása jelentősen különbözött a harmincas évek alatt elszenvedett üldöztetésektől. Nem történtek letartóztatások, kivégzések vagy száműzések.

A főpapi zsinat jóváhagyta a Szinódus határozatát (1961. március 30.) arról, hogy az orosz ortodox egyház belép az Egyházak Világtanácsába. Ennek révén a pravoszláv egyház kapcsolatai a keresztény világgal – és más vallásokkal is – intenzívebbé váltak. Különösen jó kapcsolatok alakultak ki az anglikán egyházzal. Voltak próbálkozások a római katolikus egyházzal való kapcsolatok rendezésére is, ezek azonban nem jártak sikerrel. Annál sikeresebben kialakultak viszont az amerikai ortodox egyházzal (amely autokefalitást is kapott), illetve a japán egyházzal a kapcsolatok. Az orosz ortodox egyház sikeres nemzetközi tevékenysége természetesen kedvező hatással volt a hazai hitélet körülményeinek változására is.²⁰ Az orosz egyház és a külföldi testvéregyházak kapcsolata a hetvenes években tovább erősödött. Ezek a külföldi kapcsolatok jó néhány esetben segítették bővíteni a szovjet állam esetenként igencsak szűk külpolitikai mozgásterét is.

A pravoszláv egyház és az állam közötti kapcsolatok a hetvenes években viszonylag kiegyensúlyozottak voltak, nem jellemezték olyan atrocitások, mint a hrucsovi időkben. Ezzel együtt a parókiák száma – főként a vidéki lakosok tömeges városokba költözése következtében – 1971–1981 között 7274-ről 7007-re csökkent.²¹ Ugyancsak csökkent a templomok látogatottsága.

A nyolcvanas évekre tovább javult az egyház és az állam kapcsolata. Az oroszországi kereszténység felvételének 1000 éves évfordulójára való felkészülés jegyében a kormány átadta a pravoszláv egyháznak a Danyilov-kolostort, amely rendbetételét követően a pátriárka és a Szent Szinódus székhelyévé vált. 1994-ben II. Alekszij pátriárka vacsorán látta vendégül a moszkvai magyar nagykövetség vezető diplomatáit, és volt szerencsém személyesen is meggyőződni a pravoszláv egyház e csodálatos épületegyüttesének méltóságteljes és lenyűgöző voltáról. (Ekkor vetődött fel az orosz egyház fejének esetleges magyarországi találkozása a katolikus egyház fejével, Panonhalma fennállásának 1100 éves évfordulója alkalmából. II. Alekszij pátriárka Nanovfszky György nagykövet úr fáradozásait köszönte meg ezzel a rendezvénnyel, amelynek fő szervezője Kirill érsek volt, aki akkor a pravoszláv egyház ügyeinek vezetőjeként tevékenykedett, és aki ma Moszkva és egész Oroszország pátriárkája.)

¹⁹ ONASCH–CIPIN 1999: 247–250.

²⁰ ONASCH–CIPIN 1999: 257–258.

²¹ ONASCH–CIPIN 1999: 265.

2.3. kép. II. Alekszij, 1990–2008 között Moszkva és egész Oroszország pátriárkája

Forrás: Wikimedia Commons

A jubileumi, 1988-as év jelentős előrelépést hozott a pravoszláv egyház számára: több új egyházmegyét létesítettek (például a ternopili), ekkor került vissza az egyház tulajdonába a Kijevo-Pecszerszkaja lavra, Szmolenszkben megnyílt az első papnevelde, az egyházi személyek megjelenhettek a tömegtájékoztató eszközökben, és bekapcsolódhattak az országsszerte folyó társadalmi vitákba. A jubileumi ünnepi zsinatot több nemzetközi konferencia is megelőzte, majd a zsinatra 1988. június 6-án került sor. Számos történelmi jelentőségű döntés született, így többek között az orosz ortodox egyház új szentjeinek kanonizálásáról (többek között Dmitrij Donszkoi moszkvai nagyfejedelem, Andrej Rubljov, a híres ikonfestő, Makarij moszkvai metropolita, pétervári Boldog Kszénija, Feofán Zatvornyik püspök). A zsinaton tartott beszámoló szerint az összehívás pillanatában az orosz ortodox egyháznak 6893 parókiája, 67 hazai és 9 határon túli egyházmegyéje, 74 püspöke, 6674 papja, 723 diakónusa, 22 kolostora és 1999 növendéke volt.²²

Az ünnepi zsinat egyik fő eseménye az orosz egyház új szabályzatának elfogadása volt, amely jelentős változtatásokat tartalmazott az egyházi közösségek vezetési rendjét, feladatait illetően.

²² ONASCH–CIPIN 1999: 272.

1989-ben az orosz ortodox egyház a patriarkátus fennállásának 400. évfordulójáról emlékezett meg egy konferencia és egy ünnepi zsinat keretein belül. A zsinat szentté avatta az első moszkvai pátriárkát, Jovot és Tyihont, a 11. pátriárkát. A zsinat kinyilvánította álláspontját az előkészületben lévő „lelkiismereti szabadságról” szóló törvény tervezetéről is:

- ♦ szükségesnek tartották az ortodox egyháznak mint önálló jogi személynek az elismerését;
- ♦ az egyenlő jogok biztosítását a vallásos és a világi oktatás és nevelés területén;
- ♦ a széles körű karitatív tevékenység lehetőségének biztosítását;
- ♦ a vallásos irodalom szabad kiadását és terjesztését;
- ♦ az egyház szabad hozzáférését a tömegtájékoztatási eszközökhöz;
- ♦ a diszkriminatív adózás eltörlését és az egyházi személyek más állampolgárokkal megegyező elbírálását ebben a vonatkozásban.²³

A zsinat kinevezte a Külkapcsolatok Osztályának vezetőjévé Kirill szmolenszki érseket (ma ő az orosz ortodox egyház feje).

A gorbacsovi *peresztrojka* és *glasznoszty* időszaka igen jó lehetőséget biztosított a pravoszláv egyház számára, hogy kedvező tárgyalási pozíciókat szerezzen az egyház számára olyan, korábban szinte elérhetetlennek tűnő területeken is, mint például a tömegtájékoztatási eszközök. Végso soron ekkor kezdődött a pravoszláv egyház reneszánsza, amely később – a Szovjetunió szétesését és az Oroszországi Föderáció létrejöttét követően – a jelicini érában folytatódott, és tulajdonképpen a putyini és medvegyevi időszakokban teljesedett ki.

Az átmeneti időszakban az állam és az egyház kapcsolatának fő vezérfonala az Oroszországi Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság 1990. október 25-i törvénye volt a „lelkiismereti szabadságról”, amely azonban – bár az előzőekben ismertetett zsinati állásfoglalás egy részét érvényesítették benne – a Szovjetunió felbomlásáig hátralévő igen rövid idő alatt tulajdonképpen értékelhető eredményeket nem tudott felmutatni.

Mi a helyzet ma az Oroszországi Föderációban ezen a területen? Az állam és az egyház viszonyában az alaphangot tulajdonképpen az 1993-ban népszavazással elfogadott Alkotmány I. fejezetének 14. cikkelye adja meg, amely kimondja: „1. Az Oroszországi Föderáció világi állam. Egyetlen vallás sem lehet állami vagy kötelező. 2. A vallási intézmények elválasztottak az államtól és egyenlők a törvény előtt.”

Az új orosz állam fenti alkotmányos tételekből levezetett viszonyát az egyházi intézményekhez az 1997. szeptember 26-i, a „lelkiismereti szabadságról és a vallási

²³ ONASCH–CIPIN 1999: 276.

felekezetekről” szóló 125. törvény rögzíti tételesen. A törvény megerősíti a végrehajtó hatalom szerepét a vallási felekezetek (szervezetek) létrehozásában, illetve felhatalmazza a jogvédő szervezeteket tevékenységük ellenőrzésére. A jogszabály magyarázása során érdekes módon a jogalkotók az Európai Parlament 1997. februári állásfoglalására hivatkoznak, amely szerint lehetőség van a vallási szervezetek tevékenységének korlátozására: a tagállamoknak az Európai Parlament ugyanis azt javasolja, hogy ne adják meg automatikusan a vallási szervezet státuszát, sőt a jogellenes szekták tevékenységét akadályozzák meg. Az orosz állam pedig abból az évszázados hagyományból indul ki, hogy protekcionista politikát csakis a legitim módon létrehozott vallási felekezetek irányába folytat.

A törvény megnevezi az úgynevezett „történelmileg létező” vallási felekezeteket (pravoszláv, iszlám, buddhizmus és zsidó), de nem biztosít ezek számára semmiféle előjogot más felekezetekkel szemben. Valamennyi vallási felekezet/szervezet regisztrálni köteles, de országos vallási szervezetként csak azt a szervezetet ismerik el, amelyik legalább 50 éve bizonyíthatóan működik a Föderáció területén, regionálisnak pedig azt, amelyik legalább 15 éve az adott régió területén. *Vallási szervezetet csak a jog talaján állva, bírói döntéssel lehet megszüntetni.*

A törvény ugyancsak rögzíti, hogy az állam a vallási felekezetek részére térítésmentesen biztosítja a működésükhöz szükséges ingatlanokat, cserébe viszont kötelesek azokat rendeltetésüknek megfelelően használni és gondoskodni a megőrzésükről. Biztosítja az egyházi oktatási intézmények működését és a világi intézményekben a hittan oktatásának lehetőségét.

Az egyházi felekezetek/szervezetek ellenőrzését a megfelelő jogi szervek végzik:

- ♦ a szervezetek szabályszerű működését;
- ♦ az adózás rendjét illetően az adóhatóság;
- ♦ speciális esetekben pedig a biztonsági szolgálatok.

Fontos megjegyezni, hogy a végrehajtó hatalom képviselőinek nincs joga vallomásra bírni az egyházi személyeket a gyónás során tudomásukra jutott információkról – még a legsúlyosabb bűncselekmény esetén sem.

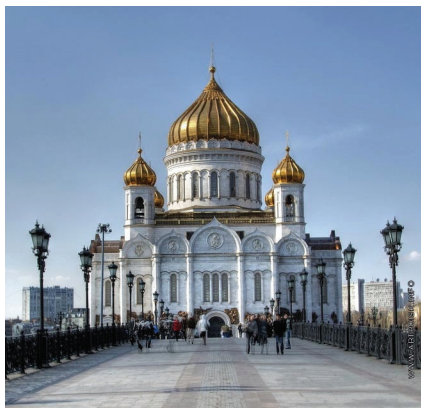
Ami konkrétan az egyház és az állam viszonyát illeti, a törvény kitér arra, hogy az elválasztás ténye nem jelenti azt, hogy az egyház nem vehet részt az ország sorsát érintő fontos politikai kérdések megoldásában. Erre megvannak a megfelelő képviseleti szervei, illetve képviselői, így a helyi zsinat, a püspöki zsinat, a Szent Szinódus (mint a zsinatok között folyamatosan működő szerv), valamint országosan a pátriárka, illetve regionális vagy helyi szinten az egyéb egyházi tisztségviselők.²⁴

²⁴ Государство и церковь. Online: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=516116>

Az állam részéről az Alkotmány és a fenti törvény, míg a pravoszláv egyház részéről Az *Orosz Pravoszláv Egyház társadalmi koncepciójának alapjai* címet viselő reglament III. fejezete szabályozza a követendő magatartást. Ennek lényege: a *Szentírás* az állam szerepét a rossz korlátozásában és a jó védelmében látja. Az egyház híveit az államnak való engedelmességre neveli, és imádkozik azért. Ugyanakkor elvárja az államtól, hogy ne avatkozzon be az egyház életébe, irányításába, liturgiával összefüggő tevékenységébe. Tételesen felsorolja azokat a területeket, amelyeken az egyház konkrétan együttműködhet az állammal. Ami az állam legfelsőbb szintű vezetőivel való együttműködést illeti, azt a pátriárka vagy a Szent Szinódus valósítja meg személyesen vagy meghatalmazott képviselői útján. A reglament IV. fejezete az egyházi etika és a világi jog viszonyát, míg az V. fejezet az egyház és a politika viszonyát tárgyalja részletesen.²⁵ Ezekre most nem térek ki részletesen, a megjelölt forrásban hozzáférhető.

Szeretnék viszont szólni arról, hogy miként realizálódnak a fenti dokumentumokban meghatározott elvek a gyakorlatban. A „jelcini Oroszország” végrehajtó hatalmának letéteményese, az elnök színre lépésének szinte az első napjától kezdve látványosan jó viszonyra törekedett a pravoszláv egyházzal és különösen annak fejével, II. Alekszij pátriárkával. Ennek legfontosabb megnyilvánulási formája volt a Vörös téren a Kazanyi Miasszonyunk-székesegyház (*Казанский Храм Иконы Божией Матери*) felépítése, a részben állami, részben egyházi pénzből, részben pedig közadakozásból újra megépített moszkvai Megváltó Krisztus-székesegyház (*Храм Христа Спасителя*) vagy a Főhajtás hegyén (*Поклонная гора*) felépített Győzedelmes Szent György nagyvértanú temploma (*Храм Георгия Победоносца*). De minden Moszkvában megforduló vendégem megcsodálta az orosz főváros különböző pontjain található, egyre több, restaurált, csodálatos színekben pompázó kis pravoszláv templomot vagy a Vörös tér ékességét, a Vaszilij Blazsennij-székesegyházat és a Kreml mindig tisztán ragyogó templomait. Mindezeket nem lehetett volna az állam tevékeny közreműködése nélkül realizálni. Ez a folyamat csak tovább erősödött a két putyini, majd az azt követő medvegyevi, illetve a jelenlegi putyini érában is. Bár II. Alekszij a csecsen háborúk idején nem hallatta hangját az állami vezetés mellett, ezt követően ő is, de különösen Kirill, a jelenlegi pátriárka szinte minden fontosabb, az orosz érdekeket érintő politikai lépésnél – olykor látványosan is – az állami vezetés mellé állt, és felhívásaival, prédikációival támogatta, és erőteljesen támogatja jelenleg is Putyin döntéseit. Az orosz nemzeti és állami, valamint a pravoszláv egyházi ünnepeken látványosan kölcsönösen részt vesznek mind az állami, mind az egyházi vezetők. Külön érdemes megemlíteni a külföldön

²⁵ NÁNOVFSZKY 2002: 183–208.

2.4. kép. A Megváltó Krisztus-székesegyház

Forrás: Wikimedia Commons

2.5. kép. Kirill, a jelenlegi pátriárka

Forrás: Oxu.az/ru

élő orosz nemzetiségű személyekkel való kapcsolattartás terén az egyház által nyújtott igen nagy és hatékony támogatást. Dimitrij Medvegyev elnöksége idején, egy püspöki zsinaton hangzott el az az elnöki kijelentés, amely szerint: „A közös szellemi értékek – ez a valóban hatékony egyesítő tényező az egész pravoszláv világ számára, az egyházi intézmények pedig azt a vonzóerőt jelentik a diaszpóra számára, amely segít megőrizni és erősíteni a szellemi és kulturális kapcsolatokat a hazával.”²⁶

Ami az orosz hadsereg és a pravoszláv egyház kapcsolatát illeti, a történelem során bizony az is – az állam és az egyház kapcsolatához hasonlóan – meglehetősen hektikusan alakult. A fejedelemségek korában példás volt a pravoszláv egyház és az akkori hadvezetés kapcsolata. Elegendő felidézni például az 1380. szeptember 8-án a kulikovói mezőn lezajlott csatát, amelynek során Dmitrij Donszkoj moszkvai nagyherceg fényes győzelmet aratott a mongol–tatár seregek felett. A legenda szerint ebben nagy szerepe volt annak is, hogy az azóta szentté avatott Radonyecki Szerгий főpap megáldotta az orosz zászlókat és fegyvereket. A cári időkben, különösen a reguláris hadsereg létrehozását követően igen szoros kapcsolat alakult ki a pravoszláv egyház és a hadsereg vezetése között. Az 1720-as esztendőktől kezdve a flottánál önálló katonalelkészi szolgálat működött, majd a századfordulón ezt a szolgálatot létrehozták a szárazföldi erőknél és valamennyi fegyvernemnél is.²⁷

²⁶ Soviet Information Bureau. Online: <http://sovinformburo.com/news/detail/?itemid=5022&type=o>

²⁷ Церковь и армия: пути сотрудничества 2010.

A 18–19. század folyamán a katonai lelkészi szolgálatot többször is átszervezték. A lelkészek az alakulatok diszlokálási területén illetékes érsekségek, illetve püspökségek alárendeltségébe tartoztak, a legfelső katonalelkészi vezetőket (a flottánál és a szárazföldi hadseregnél) csupán a háború időszakára és csakis a működő (harcoló) hadseregnél és flottánál nevezték ki.

1800-ban I. Pál cár utasítására az orosz haderónél és a flottánál létrehozták az állandó tábori lelkészi szolgálatot – élén a főlelkésszel (*овер-священник*). 1858-ban a tisztséget katonai főlelkésszé nevezték át (*главный военный священник*), és jelentősen kibővítették jogkörét, a katonai lelkészek korábban érseki/püspöki jogkörbe tartozó kinevezésének és felmentésének, valamint az ellenük történő vizsgálat elrendelésének jogkörével. 1890-ben kiadták a katonalelkészi szolgálat és a templomok irányítását szabályozó utasítást, amely egészen 1917-ig érvényben maradt. Az utasításban foglaltaknak megfelelően a templomok és a pravoszláv katonalelkészi szolgálat irányításáért a hadsereg és a flotta főpresbitere (*нпомонещумен*) felelt, akit a cár egyetértésével a pétervári katonai körzet és a katonai miniszter előterjesztésére a Szinódus nevezett ki. Az egyházi hierarchiában érseki rangú személy volt, és joga volt a cárnak (mint a fegyveres erők főparancsnokának) közvetlenül jelentést tenni. A felső egyházi vezetés irányító munkáját az úgynevezett hadosztálylelkészek segítették, akik az összekötő kapcsot jelentették a felső vezetés és az ezredlelkészek között. A személyi állomány körében a vallási, erkölcsi és hazafias nevelőmunkát lényegében utóbbiak végezték.²⁸

Az ezredlelkészek feladatköre alapvetően két részből állt: a liturgikus (istentisztelettel közvetlenül összefüggő) és a nem liturgikus tevékenységből. A liturgikus tevékenység körébe tartoztak például az istentiszteletek, közös imádkozások, *Biblia*-felolvasások, a zászlók, hajók, fegyverek és egyéb hadi felszerelések felszentelése, míg a nem liturgikus feladatok körébe a személyi állomány erkölcsi állapotáról való információgyűjtés, a személyi állomány körében folytatott egyéni és csoportos beszélgetések, valamint a jótékonyági tevékenység. Ez a rendszer egészen az 1917-es forradalomig működött, és különösen az első világháború időszakában nyújtott semmi mással nem helyettesíthető segítséget a cári haderő személyi állománya számára. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy tizennégy ezredlelkész kapta meg valamilyen kiemelkedő személyes hőstettéért a Szent György-kereszt érdemrend negyedik fokozatát, illetve száznál is többen a Szent György-kereszt érdemét a szalaggal.²⁹

²⁸ КОТКОВ 2003.

²⁹ *Церковь и армия: пути сотрудничества* 2010.

A két világháború közötti időszakban a rendszert teljes egészében felszámolták, és a pravoszláv egyház tulajdonképpen a léteért küzdött, ahogyan erről már a korábbiakban szóltam. A második világháború során az egyház megáldotta a nagy honvédő háborúban részt vevő katonákat, fegyvereket, és felhívásaival mozgósított a fasizmus elleni harcra. Sok lelkész az első vonalban osztozott katonatársai mindennapi nehézségeiben, lelki támogatást nyújtva a harcban megfáradt személyi állománynak, és sok esetben segítettek visszatartani a katonákat a kegyetlenkedésektől. Érdekes módon ezekről az esetekről a Szovjetunió időszakában szinte hallani sem lehetett. A második világháborút követően, a hidegháború időszakában ezt a kérdéskört alapvetően az állam és az egyház viszonya határozta meg. Ez a viszony pedig a korábban vázoltak miatt nem tette lehetővé, hogy a hadsereg és az egyház között bármilyen intézményes kapcsolat létrejöhessen.

Gyökeres változást hozott a Szovjetunió megszűnését és az Oroszországi Föderáció létrejöttét követően az a tény, hogy a demokratikus átalakulási folyamat részeként kedvező változás következett be az állam és az egyház és ennek eredményeként az egyház és a fegyveres erők kapcsolatában is. A társadalomban zajló mélyreható folyamatok következményeként a hadseregben is érezte hatását a külső környezetben tapasztalható ideológiai, eszmei-erkölcsi vákuum és mindazok a negatív társadalmi folyamatok, amelyek az ilyen horderejű társadalmi-gazdasági és tudati átalakulások sajnálatos kísérőjelenségei. Ilyen körülmények között nagyon nehéz volt hatékony nevelőmunkát folytatni a hadsereg sajátos életviszonyai közepette, a korábban viszonylag stabilnak tartott olyan értékek mentén, mint a hazafiság, a hazaszeretet, az eskühöz való hűség.

Ebben a helyzetben mind a Védelmi Minisztérium, mind a pravoszláv egyház vezetése arra a következtetésre jutott, hogy a hazafias eszme és a haza hűséges szolgálatának szellemében történő nevelés megköveteli a hadsereg és az egyház közötti, a kor szellemének megfelelő együttműködést. 1992 októberében a Vezérkari Akadémián tartott tudományos konferencia feladata volt megalapozni a katonai és az egyházi felső vezetés közötti együttműködést. Ennek eredményeként került sor 1993. július 8-án Kirill szmolenszki és kalinyingrádi metropolita és Pavel Gracsov védelmi miniszter találkozására, amelynek során a felek megállapodtak egy előkészítő bizottság létrehozásáról.

A bizottság munkájának eredményeként 1994. március 2-án II. Alekszij, Moszkva és egész Oroszország pátriárkája és Pavel Gracsov hadseregtábornok, védelmi miniszter aláírta a „pravoszláv egyház és az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői közötti, a tudományos, kulturális, eszmei-erkölcsi és jóléti területen történő együttműködésről” szóló nyilatkozatot. A nyilatkozatban rögzítettek alapján megalakult a Koordinációs Bizottság, amely kidolgozta a konkrét együttműködésre vonatkozó

koncepciót. A pravoszláv egyház ezt követően sorra kötötte meg az együttműködési megállapodásokat: 1995 márciusában a Szövetségi Határőr Szolgálattal, 1995 áprilisában a Rendkívüli Helyzetek Minisztériumával, 1995 májusában a Szövetségi Kormányhíradásért Felelős Ügynökséggel. Gyakorlatilag 2000-ig valamennyi fegyveres testülettel létrejött hasonló megállapodás. 1995. április–május folyamán mindkét félnél létrehozták az együttműködéssel foglalkozó szervezeteket: a Védelmi Minisztérium Nevelési Főcsoportfőnökségén, a haderőnemeknél egy osztály alakult meg az egyházi és társadalmi szervezetekkel való együttműködés koordinálására, míg a Szent Szinódus döntése értelmében létrehoztak egy osztályt a fegyveres erőkkel és a jogvédő szervezetekkel való együttműködés koordinálására. Ezzel egyidejűleg a Koordinációs Bizottságot megszüntették. Az alakulatoknál ezt a munkát a parancsnokok nevelési helyettesei végezték a diszlokálás helyén területileg illetékes érsekség/püspökség kijelölt képviselőivel.³⁰

A következő fontos dátum 2006. április 11-e volt, amikor is a Szent Szinódus nyilatkozatot adott ki arról, hogy elérkezettnek látja az időt a katonalelkészi szolgálat intézményesítésére. Az állami vezetés végül is 2009. július 21-én szánta el magát erre a lépésre: Medvegyev elnök bejelentette, hogy „egy sor történelmi egyházi (mindenekelőtt a pravoszláv) intézmény javaslatát elfogadva újra létrehozzák a katonai lelkészi intézményt”.³¹ Mindezt két lépcsőben kívánták végrehajtani: először a külföldön állomásozó katonai alakulatoknál (Örményország, Tádzsikisztán, Abházia, Dél-Oszétia, valamint a Fekete-tengeri Flotta bázisai); másodsor pedig (2010. január 1-jétől kezdődően) a fegyveres erők valamennyi alakulatánál, dandártól felfelé.

Ennek érdekében az alakulatoknál 2009. december 1-jétől létrehozták a „hívó katonákkal foglalkozó parancsnokhelyettes” státuszát, a Védelmi Minisztériumban pedig a hasonló megnevezésű osztályt, amely 2011-től csoportfőnökségként működik. A köztes vezetési szinteken (a haderőnemeknél alosztályok, a seregteszteknek és a tanintézeteknek parancsnokhelyettes) is létrehozták a vallásos személyi állománnyal foglalkozó szakmai struktúrákat. A szervezetek vezetője a Védelmi Minisztériumban egy tartalékos ezredes, míg a többi státuszban főként polgári személyek voltak. Összesen 240 katonalelkészi státuszt és 9 polgári személlyel betölthető beosztást terveztek létrehozni. Az új orosz katonalelkészi szolgálat első képviselője A. Bondarenko esperes volt, aki korábban „civilben” tengerész alezredesként szolgált, és a Fekete-tengeri Flotta parancsnokának hívó személyi állománnyal foglalkozó helyettesévé nevezték ki.³²

³⁰ Ярославский педагогический вестник 2013: 43–45.

³¹ Ярославский педагогический вестник 2013: 47.

³² Ярославский педагогический вестник 2013: 48.

Érdekes helyzet alakult ki a katonalelkészi rendszer bevezetésével: az alakulatoknál ugyanis funkcionált a nevelőtiszti intézmény, akinek a feladata alapvetően a harci feladat eredményes végrehajtására való felkészülésre történő mozgósítás volt a nevelőmunka hagyományos módszereivel, míg a katonalelkész e folyamat erkölcsi összetevőjének erősítésével volt hivatott segíteni a hatékonyabb nevelőmunkát. Az alakulatok parancsnokának feladata volt az egyházi szertartások végrehajtásához szükséges helyiségek (templomok, imaházak, imaszobák), valamint a lelkész munkavégzéséhez szükséges egyéb helyiség biztosítása.

Az 1997. szeptember 26-i, a „lelkiismereti szabadságról és a vallási szervezetekről” szóló 125. szövetségi törvény fontos cövekeket vert le a fegyveres szervezeteknél folyó hitélettel kapcsolatban:

- ♦ a 4. § 4. pontja kimondja: a katonának nincs joga beosztásánál fogva befolyást gyakorolni a beosztottakra a valláshoz való viszonyuk kapcsán;
- ♦ a 6. § 2. pontja szerint a katonai alakulatoknál tilos vallási szervezeteket létrehozni;
- ♦ a 16. § 4. pontja szerint a katonai alakulatok parancsnoksága – a katonai szabályzat figyelembevételével mellett – nem akadályozhatja meg a katonák részvételét az istentiszteleteken, a különböző vallási rendezvényeken és ceremóniákon.³³

A katonalelkészi rendszer bevezetése óta eltelt időszak tapasztalatait felhasználva készült el az *Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői vallásos személyi állománya körében folytatott munka megszervezésére vonatkozó utasítás*, amelyet a védelmi miniszter 2010. január 24-én hagyott jóvá. Ennek megfelelően a katonalelkészek közvetlenül egyházi előjárójuk alárendeltségében és az alakulat parancsnokával szoros együttműködésben oldják meg az állomány hazafias, eszmei-erkölcsi és vallásos nevelésével kapcsolatos tennivalóikat. A hadsereg biztosítja részükre a munkavégzés feltételeit, a szállást (a családosooknak szolgálati lakást) és a szerény mértékű illetményt (ez utóbbi 2012-ben 30–50 ezer rubel körül volt).

Még egy érdekes aspektus: egy 2010-ben (a lelkesi intézmény bevezetésekor) készült felmérés szerint a katonák 70%-a tartotta magát vallásosnak, közülük 83% pravoszláv és 8% muszlim volt, a fennmaradó 9% megosztott a többi vallási felekezet között.³⁴ A felekezeti hovatartozással összefüggésben meg kell jegyezni, hogy a katonai vezetés általában a pravoszláv vallás képviselőire készítette a rendszert, de

³³ Ярославский педагогический вестник 2013: 49.

³⁴ Kapellan.ru. Online: <http://kapellan.ru/perspektivy-instituta-voennyh-svyashhennikov-v-ros-sijskoj-armii.html>

azoknál az alakulatoknál, ahol muszlim a katonák jelentős hányada, ott részükre is biztosítani kell a vallási szükségletek kielégítését. Ezért is támogatja a hivatkozott törvény a négy úgynevezett hagyományos, történelmi felekezet katonalelkészi biztosítását.

Katonai attaséi szolgálatom alatt a hadseregben is megjelentek a pravoszláv egyház képviselői, és például az eddig ilyen szempontból érinthetetlennek tartott Vezérkari Akadémián Igor Rogyionov vezérezredes, akkori parancsnok (1996–1997-ben védelmi miniszter) intézkedett egy kápolna felépítéséről 1995-ben. Tíz évvel korábban ez még elképzelhetetlennek tűnt volna. *Tempora mutantur, et nos mutamur in illis.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- СІРІН, Vlagyiszlav [Цыпин, Владислав] (1994): *История Русской Православной Церкви 1917–1990: Учебник для православных духовных семинарий*. Москва: Издательский дом «Хроника», 1994.
- Церковь и армия: пути сотрудничества (2010). Online: http://old.nasledie.ru/pravosl/22_7/article.php?art=3
- Ярославский педагогический вестник. Том I. Гуманитарные науки. (2013): № 1.
- ЈЕРЈОМИНА, Vera Mihajlovna [ЕРЕМИНА, Вера Михайловна] (2015): *История Русской Православной Церкви (курс лекций, прочитанных в Российском Православном университете св. Иоанна Богослова)*. Online: [http://vmeremina.ru> istor2/istor2.html](http://vmeremina.ru>istor2/istor2.html)
- Kapellán.ru. Online: <http://kapellán.ru/perspektivy-instituta-voennyh-svyashhennikov-v-rossijskoj-armii.html>
- КОТКОВ, V. M. [Котков В. М.] (2003): *Военное духовенство России. Страницы истории*. Санкт-Петербург: Астерион.
- NANOVFSZKY György [НАНОВСКИ ДЕРДЬ] (2002): *Христианство: православие, католицизм*. Москва: FERT.
- ONASCH, Konrad – СІРІН, Vlagyiszlav (1999): *Az orosz ortodox egyház története*. Budapest: Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága.
- POSZPIELOVSZKIJ, Dimitrij Vlagyimirovics [ПОСПЕЛОВСКИЙ, Дмитрий Владимирович] (1993): *Русская православная церковь испытание начала XX века, Вопросы Истории No1*. Москва: Республика.
- POSZPIELOVSZKIJ, Dimitrij Vlagyimirovics [ПОСПЕЛОВСКИЙ, Дмитрий Владимирович] (1995): *Русская православная церковь в XX веке*. Москва: Республика.
- SEVCSENKO, Szvjatoszlav [ШЕВЧЕНКО, Святослав]: *Танки и самолёты от Русской Церкви, Дневник им. АНТОН, 11 мая, 2013.*
- SOPRONI András (2008): *Orosz kulturális szótár*. Budapest: Corvina.

- SVETSIKOV, Alekszej Nyikolajevics [ШВЕЧИКОВ, Алексей Николаевич] (2015): *Взаимоотношения русской православной церкви и государства в современной России, реферат от 25 августа 2005 г.* Online: www.bestreferat.ru
- Религия в современном мире и в современном обществе [é. n.]: *Sam-sebe-psycholog.ru*. Online: <http://sam-sebe-psycholog.ru/articles/religiya-v-sovremennom-mire-i-v-sovremennom-obshchestve>
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2015): A pravoszláv egyház, az állam és a hadsereg kapcsolatrendszere Oroszországban. *Felderítő Szemle*, 14(4), 71–90.

Ajánlott irodalom

- Федеральный закон от 26 сентября 1997 г. N 125-ФЗ „О свободе совести и о религиозных объединениях” (с изменениями и дополнениями).
- NANOVFSZKY György – BÖRÖCZ László – LUKSIKNÉ SKITA Judit szerk. (1996): *Kereszténység. Katolicizmus. Ortodoxia*. Budapest: Windsor.
- Введение института военных священников будет ускорено. Online: http://sovinformburo.com/news/detail/?item_id=5022&type=0

AZ OROSZ ORTODOX EGYHÁZ SZEREPEVÁLLALÁSA A KÖZEL-KELETI KERESZTÉNY KÖZÖSSÉGEK MEGSEGÍTÉSÉBEN¹

Napjainkban, amikor a világ egyes területein igen nehéz helyzetbe kerülnek a magukat kereszténynek valló emberek, különösen aktuális a keresztény közösségek részére nyújtott támogatás. Mindenekelőtt igaz ez azokra az országokra – kiemelten a közel-keleti régióban elhelyezkedő néhány országra –, ahol nem csupán kisebbségben élnek a keresztények, hanem sok helyen üldöztetésnek is ki vannak téve. Egyes szakértők szerint a térség néhány országában – de több afrikai országban is – a keresztényeket olyan szinten üldözik, mint valamikor a császárok korabeli Rómában. Az amerikai székhelyű Open Doors nemzetközi keresztény jogvédő szervezet rendszeresen készít és publikál statisztikát a keresztényüldözés mértékéről. Egy 2015-ben készült összefoglaló jelentése alapján a világon 50 országban sértik meg jelentősen és tömegesen a keresztények jogait, illetve kimondottan üldözik őket. Ezen 50 országból 14 a Közel-Keleten és a Perzsa-öböl környékén helyezkedik el, 16 pedig afrikai ország volt. A 2019-ben készült listán már 150 ország szerepel, amelyek közül 73-ban kirívóan magas vagy nagyon magas a keresztény vallásúak üldöztetési szintje. A listát egyébként Nigéria vezeti, ahol napjainkban a világon hitük miatt meggyilkolt keresztények 90%-át pusztítják el a Boko Haram terroristái.

Írásomban a kereszténység bölcsőjét, a Közel-Kelet országait vizsgálom részletebben, különös tekintettel az orosz ortodox egyház szerepére a térség országaiban élő üldözött keresztények megsegítésében. A térség országai közül különösen hármat emelnék ki, amelyekben nagyobb keresztény közösségek élnek (vagy inkább éltek, hiszen sokuknak menekülniük kellett szülőföldjükről a keresztényüldözések miatt): Irakot, Szíriát és Egyiptomot.²

Irakban a keresztény egyházakat a káld katolikus egyház, az antiochiai ortodox egyház, a szír jakobita,³ a szír katolikus és az örmény apostoli ortodox egyház

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2019.

² UJHÁZI 2014.

³ A szír jakobita (szíriai) ortodox egyház azon hat egyház egyike, amelyek elismerik a „nem khalkédóni” egyházat. Az „ortodox” megjelöléssel a szíriai egyház (mint minden más ősi keleti ortodox egyház) teológiai hagyománya szerint különbözik a bizánci egyház ortodox hagyományától, amely tanítását a khalkédóni és az azt követő három zsinat döntéseire építi.

képviseli. A kétezres évek elején Irakban mintegy 1,5 millió keresztény élt, akik az ország lakosságának 4-5%-át tették ki. 2014-re létszámuk a folyamatos harci cselekmények és az iszlamista szélsőségesek részéről megnyilvánuló terrorakciók következtében csaknem a tizedére csökkent (150 ezer fő).⁴ Amikor például 2014 júniusában az Iszlám Állam terroristacsoportjai elfoglalták Irak második legnagyobb városát, Moszult, a városban mintegy 35 ezer keresztény élt. A dzsihadisták Moszult az „Iszlám Kalifátus” fővárosává kiáltották ki, és felszólították a keresztényeket, hogy fizessenek havi 250 USD különadót, vagy térjenek át az iszlám vallásra. Ellenkező esetben kivégzik őket. Ezt követően csaknem valamennyi moszuli keresztény az iraki Kurdisztánba menekült.⁵ Az ott maradókat bebörtönözték vagy bestiális kegyetlenséggel meggyilkolták (például keresztre feszítették).

Szíriában a keresztény közösségeket az antiochiai és a szír jakobita ortodox egyház, az örmény apostoli ortodox egyház, a melkita keleti (bizánci) katolikus egyház⁶ és a maronita egyház⁷ képviseli.

Szíriában a polgárháború kezdetekor (2011) körülbelül kétmillió keresztény élt (az összlakosság mintegy 10%-a). Egyes szakértői vélemények szerint arányuk már 2012-ben 8% alá csökkent, és a 2012–2014 közötti időszakban még mintegy egymillió keresztény menekült el. Például Homsz városát a teljes keresztény lakosság elhagyta (körülbelül 140 ezer fő)! A városban maradt kevés keresztényt gyakorlatilag teljesen megsemmisítették az iszlám szélsőséges fegyveresei.

2013 áprilisában a terroristák elrabolták az antiochiai ortodox egyház püspökét, Aleppói Pál metropolitát és a szír jakobita ortodox egyház püspökét, Grigorij Johann Ibrahim metropolitát. A 2015-ben elterjedt hírek szerint kivégezték őket. Sokkal szerencsésebben végződött annak a 12 ortodox apácának és főnökasszonyuknak az elrablása 2013 decemberében, akiket a Szent Tekla-kolostorból vittek magukkal fegyveresek, de végül sikerült kiszabadítani őket.⁸

2014. március–június között az iszlamista szélsőségesek megszállták a szíriai Kesab városát, ahol többségében örmény keresztények laktak. Több ezren kényszerültek elhagyni otthonukat.

⁴ УЖАЗИ 2014.

⁵ Гонения на христиан в мире 2016.

⁶ A melkita bizánci katolikus egyház keleti katolikus, a római katolikus egyházzal teljes egységben lévő önálló részegyház. Az egyház a Közel-Keleten született, de napjainkban a melkita katolikus közösségek az egész világon megtalálhatók. Jelenleg világszerte mintegy 1,5 millió hívője van. Гонения на христиан в мире 2016.

⁷ A szír maronita egyház libanoni székhelyű, keleti szertartású katolikus egyház, amely az Apostoli Szentszékkal teljes közösségben van. Гонения на христиан в мире 2016.

⁸ KÓRÉ 2018.

2015. február 22-én az iszlám szélsőségesek az Északnyugat-Szíriában található Tell Tamer városában több tucat lakóházat és két ősrégi templomot égettek fel, és barbár módon leszámoltak az asszír keresztény közösség képviselőivel. Az orosz pravoszláv egyház adatai szerint a szíriai polgárháború időszakában a szélsőséges fegyveresek összesen mintegy 400 keresztény templomot semmisítettek meg.⁹

Egyiptomban a keresztények elleni erőszak és a keresztények üldözése különösen 2011 januárjától, az úgynevezett „arab tavasz” kezdete óta vált gyakorivá. E folyamat különösen kegyetlen módon ment végbe 2013-ban a kormányerők és a Muszlim Testvériség¹⁰ harcosai közötti fegyveres összecsapások időszakában. 2012–2013-ban több mint 200 keresztény közösségi épületet romboltak le, különösen a koptokat érte jelentős veszteség.¹¹

2015-ben az Iszlám Állam vezetőjének hűséget fogadott „Tripoli tartomány katonái” elnevezésű szervezet közzétett egy videót a Líbiában elfogott 21 kopt keresztény kivégzéséről.

Az „arab tavasz” eseményeivel együtt járó változások nagy kihívásokat jelentettek a térségben élő keresztény közösségek számára.¹² Az orosz ortodox egyház nemzetközi együttműködéssel összefüggő tevékenységében kiemelt figyelmet szentelnek a világ üldözött keresztényei támogatásának és közösségeik folyamatos segítésének. Teszik mindezt politikai, diplomáciai eszközökkel és konkrét hathatós anyagi, természetbeni segítségnyújtás formájában. E tevékenység fő szervezője a pravoszláv egyházon belül a Moszkvai Patriarkátus Egyházi Külkapcsolatok Osztályának elnöke, Hilarion volokalamszki metropolita, a pravoszláv egyház püspöke.¹³ E tisztségében elődje az a Kirill metropolita volt, aki ma Moszkva és egész Oroszország pátriárkája.

⁹ *Гонения на христиан в мире 2016.*

¹⁰ A Muszlim Testvériséget 1928-ban alapította Haszan al-Banná Egyiptomban vallási, politikai és társadalmi mozgalomként. Ideológiája a kezdetekben arra irányult, hogy visszavezesse az iszlámhoz azokat, akiket „megrontottak” a nyugati eszmék. Politikája miatt azonban hamar szembekerült kezdetben a kolonialista nyugati hatalmakkal, később pedig a világi országvezetéssel. JÁSZBERÉNYI 2017.

¹¹ BARNA 2018.

¹² PETRUSKA 2018.

¹³ Hilarion volokalamszki metropolita (civil nevén Grigorij Valerijevics Alfejev) 1966. július 24-én született. 1996-ban a filozófia doktora címet szerezte meg Oxfordban, de Párizsban, Londonban és az USA-ban is folytatott tanulmányokat, illetve vendégelőadóként szerepelt. 2002-ben podolszki püspök és a pravoszláv egyház képviselője volt a nemzetközi szervezeteknél Brüsszelben. 2003-tól a pravoszláv egyház bécsi és ausztriai püspöke (egyúttal a magyarországi és a budapesti pravoszláv egyház felügyelője). 2009-től volokalamszki metropolita, egyúttal a Moszkvai Patriarkátus Egyházi Külkapcsolatok Osztályának elnöke és a Szent Szinódus állandó tagja. 2015-től az Oroszországi Föderáció Egyházközi Tanácsában a pravoszláv egyház képviselője. Több mint 800 hazai és nemzetközi publikáció szerzője, köztük a *Nagy orosz enciklopédia* és a *Pravoszláv*

3.1. kép. Hilarion metropolita

Forrás: Pstgu.ru

3.2. kép. Kirill pátriárka

Forrás: Stcaterina.com

A Moszkvai Patriarchátus Egyházi Külkapcsolatok Osztályát (*Отдел внешних церковных связей Московского Патриархата*) 1946. április 4-én hozták létre a Szent Szinódus döntése alapján azzal a céllal, hogy szervezze az orosz pravoszláv egyház nemzetközi tevékenységét, koordinálja az egyház nemzetközi és egyházközi kapcsolatait. Feladatait a főpapi (püspöki) és egyházmegyei zsinatok határozatai, a Szent Szinódus döntései és a pátriárka megbízásai alapján végzi. Beszámolási kötelezettséggel a pátriárka és a Szent Szinódus felé tartozik. Az osztály mindenkori vezetője (elnöke) – a Szent Szinódus 1961. december 16-i döntése óta – püspöki rangú személy és a Szent Szinódus állandó tagja. Feladatának jellegéből adódóan ez a szervezet szervezi, illetve koordinálja a pravoszláv egyháznak az üldözött keresztények megsegítése érdekében végzendő tevékenységét is.

Az osztály haladéktalanul reagál a keresztényüldözés aktuális megnyilvánulásaira, és jelzéseit, valamint javaslatait követően vagy a pátriárka, vagy az orosz állami szervek (külügyminisztérium, elnöki adminisztráció, szóvivők, nagykövetek) útján

enciklopédia anyagaié. Jelentős zeneszerzői, fordítói tevékenysége is. Rendkívül sokoldalú, művelt főpap. Wikipédia 2019.

hallasz hangját a különböző nemzetközi fórumokon (ENSZ, EBESZ, Európai Parlament, a keresztényüldözéssel foglalkozó egyéb nemzetközi rendezvények, konferenciák, kerekasztal-megbeszélések). A pravoszláv egyház képviselőinek kezdeményezésére számtalan alkalommal került be a téma nemzetközi konferenciák záródokumentumaiba is.

A világ üldözött keresztényeinek védelme és megsegítése érdekében végzett munka a pravoszláv egyház nemzetközi tevékenységének egyik prioritást élvező iránya. Ez az állítás nemcsak napjainkban igaz, hiszen a történelem során már a 16. századtól kezdve a közel-keleti pravoszláv közösségek anyagi támogatást kaptak az orosz pravoszláv egyháztól és az orosz államtól. Az anyagi segítségen kívül a cári Oroszország gyakran nyújtott segítséget a térség üldözött keresztényeinek olyan formában is, hogy diplomáciai eszközökkel próbált nyomást gyakorolni az adott közel-keleti ország vezetésére. Az 1882-ben alapított Cári Pravoszláv Palesztin Község iskoláiban ingyen tanították az arab gyerekeket. A Társaság Szíriában, Libanonban és Palesztinában 1914-ben több mint 100 iskolát vagy továbbképző tanfolyamot, szemináriumot működtetett. Oroszország és az orosz (ortodox) pravoszláv egyház a történelem során tehát számtalan esetben bizonyította, hogy szíven viseli az üldözött keresztények sorsát.¹⁴

Ezt bizonyítja az a tény is, hogy Kirill, Moszkva és egész Oroszország pátriárkája például 2009 és 2011 között személyesen látogatta meg a Közel-Kelet több országát, köztük Szíriát, Libanont, Palesztinát, Jordániát, Törökországot, Egyiptomot és Izraelt. 2011-ben visszatérve Moszkvába a pátriárka felhívással fordult a világ közvéleményéhez, hogy minden erejüket latba vetve próbáljanak gátat vetni a keresztények üldözésének – különösen a kereszténység bölcsőjében, a Közel-Keleten. Ez az időszak lényegében egybeesett az „arab tavasz” kezdetével, amikor is az érintett felek politikai küzdelme csak felerősítette a különböző vallási felekezetekkel – kiemelten a keresztény közösségekkel – való szembenállást és sajnos meglehetősen gyakran a leszámolást.

Az orosz pravoszláv egyház feje és az állami vezetők találkozásai során szinte kivétel nélkül minden alkalommal szóba kerül a közel-keleti üldözött keresztények kérdése. Kirill pátriárka több alkalommal is levélben fordult azon muszlim országok vezetőihez, amelyekben egyes fogva tartott keresztényeket a kivégzés veszélye fenyegetett, és a legtöbb esetben sikerült is az érintettek életét megmenteni.

2011 májusában az orosz pravoszláv egyház Szent Szinódusa elfogadta azt a dokumentumot, amelyben nemcsak elítélte a keresztények üldözését, hanem felhívást intézett a világ közvéleményéhez, hogy ráirányítsa erre a súlyos problémára

¹⁴ Русская Православная Церковь 2011.

a figyelmet annak érdekében, hogy ki lehessen alakítani a keresztények diszkriminációjával szembeni küzdelem közös tennivalóit.

2013-ban Kirill pátriárka kezdeményezésére és áldásával a pravoszláv egyház egyetemes és országos adománygyűjtést kezdeményezett a közel-keleti keresztények megsegítésére. Felajánlások érkeztek az egyházkerületek, a püspökségek, a kolostorok és a szerzetesrendek, a különböző városok, magánszemélyek és társadalmi szervezetek részéről is. A beérkezett adományokat az egyházközi kapcsolatok segítségével juttatták el a rászoruló keresztény közösségekhez.

A humanitárius segítségnyújtás lehetősége újabb lendületet kapott a katolikus egyházfő, Ferenc pápa és a pravoszláv egyház feje, Kirill pátriárka 2016. évi havannai találkozását követően. E találkozó eredményeként közös katolikus-pravoszláv küldöttség látogatott Szíriába és Libanonba. A delegáció találkozott a helyi keresztény közösségek vezetőivel, és látogatást tett a menekültek táborában is. A látogatást követően összeállították azoknak a szíriai templomoknak a jegyzékét, amelyeket a helyi szélsőségesek leromboltak, és amelyek helyreállításához a két egyház közösen kíván hozzájárulni.¹⁵

Az üldözött keresztények támogatásának érdekében a pravoszláv egyház együttműködik a különböző állami és társadalmi szervezetekkel. Ennek révén az Oroszországi Föderáció külpolitikai törekvéseiben hangsúlyosan szerepel az üldözött keresztények megsegítésének kérdése. Így kerülhetett többek között sor 2015-ben arra, hogy az ENSZ Emberjogi Tanácsában a Moszkvai Patriarkátus, a Vatikán és Libanon javaslatára 65 ország képviselője nyilatkozatot fogadott el a közel-keleti keresztények jogainak támogatásáról, ami jelentős áttörést eredményezett a keresztényüldözés addig igencsak kényesen kezelt témakörében. (A két egyházfő kubai találkozóját követően, még 2016-ban az Egyesült Államok is elismerte a keresztényekkel szemben elkövetett genocídiumot.)¹⁶

A katolikus egyházon kívül más egyházi közösségekkel is jól alakul az orosz pravoszláv egyház kapcsolata és együttműködése a keresztényüldözés elleni fellépés kérdéskörében. Jó példa erre a 2017. május 10–13. között Washingtonban szervezett világtalálkozó, amelyet a Billy Graham¹⁷ által fémjelzett evangéliumi irányzat szervezett az orosz pravoszláv egyházzal közösen. A találkozó célja az volt, hogy ráirányítsa a világ közvéleményének figyelmét a közel-keleti, afrikai és más

¹⁵ Русская Православная Церковь 2019.

¹⁶ Русская Православная Церковь 2019.

¹⁷ William Franklin „Billy” Graham amerikai evangélista, aki életében tizenegy amerikai elnökkel került közvetlen kapcsolatba. Óriási tekintélynek örvendett. Impozáns házi és szabadtéri összejöveteleket tartott; prédikációit közvetítették a rádióban és a televízióban, néhányat újra közvetítenek még napjainkban is. Korának legbefolyásosabb prédikátoraként tartották számon.

országokbeli üldözött keresztények sanyarú sorsára és a nemzetközi összefogás szükségességére e rendkívül fontos kérdésben.

2017. november 8-án Oroszországba látogatott Justin Welby, Canterbury érseke, aki Kirill pátriárkával közös nyilatkozatot írt alá az üldözött keresztények védelmében. Ugyancsak nagy hangsúllyal került szóba a közel-keleti keresztényüldözés kérdése Kirill pátriárka és az etióp keresztény egyház feje, Abuna Matvej pátriárka-katolikosz közötti tárgyalásokon 2018 májusában.

A már korábban idézett összefoglaló jelentésben szó esik arról is, hogy az orosz pravoszláv egyház a muszlim és az izraelita vallási közösségekkel folytatott párbeszéde során is minden alkalommal felveti az üldözött keresztények sorsának kérdését, és igyekszik megnyerni az érintett vallási és állami vezetőket e fontos kérdéshez való pozitív hozzáállásra.

Oroszországon belül is mindent elkövet a pravoszláv egyház, hogy az állami vezetőket megnyerje e rendkívül égető probléma megoldásának elősegítésére. Így például 2017-ben az Oroszországi Föderáció elnöke mellett tevékenykedő, a vallási együttműködés kérdéseivel foglalkozó tanácson belül létrehoztak egy vallásközi munkacsoportot, amelynek feladata a szíriai lakosság részére nyújtandó humanitárius segélyek megszervezése volt. A munkacsoport tevékenységének eredményeként jelentős mennyiségű humanitárius küldeményt sikerült Szíriába juttatni. E segélyküldemények alapjául a pátriárka felhívására a pravoszláv egyházi kerületekben és templomokban összegyűlt adományok szolgáltak. 2018. február 3–9. között a vallásközi munkacsoport tagjai látogatást tettek Szíriában és Libanonban. A látogatás során 77 tonna humanitárius segélyt osztottak szét a rászorulóknak között a helyi keresztény és muszlim vallási szervezetek közreműködésével. Az eset kuriózumát éppen az jelentette, hogy ezen adományokat a keresztény templomokban és a mecsetekben az orosz és a helyi vallási szervezetek képviselői közösen osztották szét a rászorulóknak között.¹⁸

A keresztényüldözés elleni határozott közös fellépés fontosságáról szólt egy 2011-ben Moszkvában rendezett konferencián Hilarion volokalamszki metropolita, a Moszkvai Patriarkátus Egyházi Külcsoportok Osztályának elnöke: „Úgy gondolom, hogy testvéreink és nővéreink üldözésének problémáját a keresztény egyházak nemzetközi együttműködésének kontextusában kell vizsgálnunk. Más felekezetek keresztényeivel közösen kell fellépni a keresztény kisebbségek védelmében azokban az országokban, ahol üldöztetésnek vannak kitéve.”¹⁹

¹⁸ Русская Православная Церковь 2019.

¹⁹ Русская Православная Церковь 2011.

A metropolita azt is felvetette, hogy a pravoszláv egyházak által még abban az esztendőben tervezett nagy zsinaton vitassák meg a világ különböző országaiban élő keresztények helyzetét és a diszkriminációjuk elleni közös fellépés lehetőségeit. Megítélése szerint ennek a küzdelemnek az egyik lehetséges módszere a különböző felekezetek és kultúrák közötti párbeszéd, amelynek területén az orosz pravoszláv egyház igen jó megosztható tapasztalatokkal rendelkezik, hiszen az Oroszországi Föderáció vallási téren meglehetősen sokszínű ország, ahol békésen megférnek egymással a különböző felekezetek hívei. A más vallások követőivel folytatott ilyen párbeszéd nemcsak a vallási, hanem a nemzetiségi és esetenként az ilyen alapú regionális politikai konfliktusok megoldását is elősegítheti.

„Mit is tehetünk e téren, hogy szembeszálljunk a vétlen emberek megsemmisítésének szörnyűségével? – tette fel a kérdést Hilarion metropolita. – A hitbéli felfogásunkban meglévő különbözőségek ellenére össze kell fognunk, és ki kell fejeznünk szolidaritásunkat üldözött testvéreinkkel. Meg kell keresni azokat az erőket az iszlám vallás követői között, akik katasztrófaként és tragédiaként élik meg a napjainkban zajló vérontást. Velük együtt összefogva kell fellépni, mert hiába fogadnak el a nemzetközi szervezetek különböző dokumentumokat, azok hatástalanok. Mi hívők egészen más szemszögből közelítjük meg ezt a súlyos kérdést! A vallási alapú extrémizmus megnyilvánulásaival szemben, amely igyekszik konfrontációt és konfliktusokat teremteni a különböző vallási felekezetek között, csakis közösen tudunk eredményesen fellépni.”²⁰

Hilarion metropolita előadásában felvetett még egy érdekes problémát. Elmondta: létezik olyan vélemény is, hogy azoknak a keresztényeknek, akiket üldöznek, és nem érzik biztonságban a létüket, lehetővé kell tenni, hogy emigráljanak harmadik országokba. Aláhúzta, hogy ezzel az állásponttal nem szabad egyetérteni, hiszen ezzel pont az üldözők célját segítenénk elérni, hogy elüldözzék a keresztényeket ősi földjeikről. Mindent el kell követni annak érdekében, hogy a keresztények őseik földjén érezhessék biztonságban magukat, és ott járuljanak hozzá hazájuk felvirágoztatásához.

Zárszában elmondta: „valamennyi állam kötelessége, hogy garantált lehetőséget biztosítson állampolgárainak a szabad vallásgyakorlásra, hogy szabadon nevelhessék gyermekeiket a keresztény hitben, szabadon nyilváníthassanak véleményt álláspontjukról anélkül, hogy ezért üldöztetésnek lennének kitéve.”²¹

²⁰ Русская Православная Церковь 2011.

²¹ Русская Православная Церковь 2011.

Egy másik figyelemre méltó esemény volt a Stratégiai Kutatások Oroszországi Intézeténél 2016. március 10-én tartott konferencia, amely a *Keresztényüldözés napjainkban: geopolitikai aspektusok* címet viselte. A rendezvényen a házigazdákön kívül Szerbia, Olaszország, Ukrajna, Szíria és Libanon egyházi és társadalmi szervezeteinek képviselői, a tudományos intézetek és a tömegtájékoztató eszközök szakértői vettek részt. A konferencia egyben egy októberi, hasonló témakörben, de lényegesen szélesebb körű részvétellel megtartandó kongresszus előkészítését szolgálta, amelyre valamennyi vallási felekezet képviselőit tervezték meghívni. A rendezvényen Konsztantyin Dolgov nagykövet, a Külügyminisztérium képviselője hozzászólásában elmondta, hogy a világon havonta 322 keresztényt gyilkolnak meg, 214 templomot rombolnak le, és a hívek elleni agresszió különböző egyéb formáit 800 esetben rögzítették. A Közel-Keleten 2000 éve jelen lévő keresztény lakosok létszáma egymillió főre csökkent, ami már nemcsak a térség vallási és nemzetiségi egyensúlyát, hanem annak biztonságát is veszélyezteti, és mindez rendkívül destabilizáló tényezőként hat a világ biztonságára is. A kialakult válsághelyzet következtében migránsok tízezrei zúdultak Európára, és a keresztény kultúra kétezer éves értékei is pusztulásra vannak ítélve.

A konferencia egyik fontos megállapítása volt, hogy napjainkban a keresztények körében végzett genocídium nem túlzás, hanem reálisan létező tény. Azokban az országokban, ahol az elmúlt évszázadok során békésen éltek egymás mellett a keresztény és az iszlám vallás különböző irányzatainak képviselői, napjainkban a megingott stabilitású államok helyzetéből adódóan felerősödött a keresztények üldözése (Irak, Szíria, Egyiptom). Éppen ezért mind az orosz pravoszláv egyház, mind az orosz külügyi diplomácia kiemelt feladata kell hogy legyen az üldözött keresztények érdekében minden rendelkezésre álló eszközzel fellépni.²²

Néhány külföldi szakértő véleménye az, hogy az orosz pravoszláv egyház például Szíria kapcsán alárendeli magát az orosz külügyminisztérium irányvonalának. Hilarion metropolita véleménye szerint viszont a helyzet éppen fordított: a pravoszláv egyház fejezte ki többször is az aggodalmát, hogy Bassár el-Aszad elnök bukása esetén a Szíria területén élő keresztény közösségek – okulva a szomszédos Irak példáján, ahol Szaddám Huszein bukását követően keresztények tízezrei voltak kénytelenek menekülni otthonukból – jelentősen rosszabb helyzetbe kerülnének. (Az orosz külügyminisztériumi vezetők egyébként ezt a kérdést is érveként használják fel a nyugati partnereikkel szemben a szíriai kérdésekről folytatott párbeszéd során.)

²² Международная Жизнь 2016.

A világméretű globalizáció, a tudományos és technikai fejlődés mellett az életképes társadalom elválaszthatatlan eleme kell hogy legyen a keresztény értékek védelme. Ennek egyik nemzetközileg is jelentős állomása volt az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa által 2017. március 7-én Genfben rendezett, *A kölcsönös tisztelet és a békés egymás mellett élés – mint a vallások közötti béke és stabilitás feltétele: a keresztények és más vallások képviselőinek védelme* címen szervezett konferencia. A rendezvény kezdeményezői között ott találhattuk Oroszország, a Szentszék, Örményország, Magyarország, Horvátország, Szerbia, Spanyolország, Görögország, Ciprus, Libanon és Spanyolország állandó ENSZ-képviselőjét, valamint több ország civil szervezetét is.

3.3. kép. Keresztényüldözés – a háborúban lerombolt templom

Forrás: Orthochristian.com. Online: <https://orthochristian.com/166069.html>

A konferencia nyitó előadását Hilarion volokalamszki metropolita, a Moszkvai Patriarkátus Egyházi Külkapcsolatok Osztályának elnöke tartotta.

3.4. kép. Hilarion metropolita felszólalása az ENSZ Emberjogi

Tanácsának 2017. március 7-i ülészakán Genfben

Forrás: Patriarchia.ru. Online: <https://www.patriarchia.ru/article/101303>

A metropolita előadásában széleskörűen elemezte a keresztényüldözés témakörét, különös tekintettel a Közel-Kelet országaiban jelentősen felerősödő kegyetlen, véres eseményekre. Vázolta a szerinte elképzelhető megoldási lehetőségeket, amelyek között megemlítette példaként az Oroszországi Vallásközi Tanács tevékenységének rendkívül pozitív tapasztalatait, amelynek eredményeként valóban megvalósult a sok vallási felekezetet felvonultató Oroszországban a különböző egyházak békés együttélése. Hilarion metropolita cáfolta többek között azt a korábban széles körben elterjedt véleményt, hogy a Közel-Keleten nem történik keresztényüldözés, genocídium, hanem csupán a háborús helyzet következményeként kénytelenek a keresztények menekülni ősi földjükről. Cáfolta azt is, hogy e térségben a fegyveres szélsőségesek vallási meggyőződésből követték volna el gaztetteiket: „Valójában ez nem így van: sem az iszlám, sem pedig más vallás nevében elkövetett terrorcselekmény nem létezik. Egyetlen vallás sem tanítja ölni vagy gonoszítottakat, terrorcselekményeket elkövetni a híveit. Ezt egybehangzóan megerősíthetik a keresztény, iszlám és zsidó vezetők!”²³

²³ РУССКАЯ ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ ОТДЕЛ ВНЕШНИХ ЦЕРКОВНЫХ СВЯЗЕЙ 2017.

A metropolita azt is felvetette, hogy az elmenekült keresztények visszatérését segíthetik a lerombolt keresztény templomok újjáépítésének támogatásával, mert a templomok azok, ahol gyakorolhatják vallásukat, és amelyek köré visszatérhetnek a keresztény vallási közösségek tagjai. „Működő templomok nélkül nehezen elképzelhető a hívő emberek visszatérése a régióba” – mondta. A konferencián felszólalásában érintette még a témát Szijjártó Péter magyar külügyminiszter és horvát kollégája is.

A konferencia egyik tanulsága volt még az a javaslat, amelyet több hozzászóló is érintett, hogy a szellemi élet területén is sokat lehet tenni azért, hogy a különböző vallási felekezetekhez tartozók megismerhessék egymás életét, szándékait. Jó példa volt erre az a jótékonyági zongoraest, amelyet a pravoszláv egyház segítségével immár harmadik alkalommal szerveztek meg a szíriai keresztény és muszlim fiatalok részére – lehetőséget teremtve ezzel is a két eltérő vallási felekezethez tartozó fiatalok közötti értelmes párbeszédre.²⁴

Hazánkban tartották 2019. szeptember 4–6. között a keresztény újságírók nemzetközi fórumát, amelynek témája *A kereszténység a modern világban* volt. A fórumon részt vett és előadást tartott Hilarion volokalamszki metropolita, az orosz pravoszláv egyház külügyi vezetője is, akit hivatalában fogadott Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke. Orbán Viktor nagyrabecsülését fejezte ki, hogy Hilarion metropolita az orosz ortodox egyház külügyi vezetőjeként a legtekintélyesebb nemzetközi fórumokon emeli fel szavát a modern kori keresztényüldözések áldozatai védelmében, és mutat rá a keresztény gyökerek elvesztésének veszélyeire.

A tárgyaláson szóba került az egyház vezetőjének, Kirill pátriárkának a tervezett magyarországi látogatása, valamint a novemberben és decemberben hazánkban megrendezendő Orosz Egyházi Kulturális Napok programsorozat is. Hilarion metropolita köszönetet mondott a miniszterelnöknek a magyarországi ortodox templomok folyamatban lévő, illetve tervezett felújításáért. A megbeszélésen feltérképezték egy esetleges jövőbeni együttműködés lehetőségeit az üldözött keresztény közösségek megmentése és megerősítése érdekében.

A találkozó után Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes átadta a metropolitának a Magyar Érdemrend középkeresztje a csillaggal kitüntetését. A hivatalos indoklás szerint az egyházi vezető „a kereszténység történelmét, egyedülálló érték- és közösségteremtő erejét, a fiatal nemzedékeket is megszólítva, fáradhatatlanul hirdető egyházi vezetői, illetve a keresztény közösségek nemzetközi együttműködésének

²⁴ ФЕДЕРАЛЬНОЕ АГЕНСТВО НОВОСТЕЙ 2018.

fejlesztését is elkötelezetten szolgáló diplomáciai munkája, valamint Magyarország kereszténységet védelmező és támogató politikája melletti kiállása elismeréseként” vehette át a kitüntetést.²⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARNA Boglárka (2018): Az egyiptomi keresztények biztonsági helyzete 2018-ban. In KALÓ József – UJHÁZI Lóránd (szerk.): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2018*. Budapest: Dialóg Campus, 79–88.
- Федеральное Агентство Новостей (2018): *Сирия: третья благотворительная встреча христианской и мусульманской молодежи прошла в Дамаске*. Online: <https://riafan.ru/1086128-siriya-tretya-blagotvoritelnaya-vstrecha-khristianskoi-i-musulmanskoi-molodezhi-proshla-v-damaskе>
- Гонения на христиан в мире. Досье (2016). Online: <https://tass.ru/info/1355736/amp>
- JÁSZBERÉNYI Sándor (2017): Vissza az erőszakhoz! A Muzulmán Testvériség alkonya. *24.hu*, 2017. augusztus 28. Online: <https://24.hu/kulfold/2017/08/28/vissza-az-eroszakhoz-a-muzulman-testveriseg-alkonya/>
- KÓRÉ András (2018): A keresztények biztonsági helyzete Irakban és Szíriában a 2018-as évben. In KALÓ József – UJHÁZI Lóránd (szerk.): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2018*. Budapest: Dialóg Campus, 65–79.
- Международная Жизнь (2016): *Гонения на христиан: геополитический аспект*. Online: <https://interaffairs.ru/news/show/14855>
- Origo (2019): Az Orosz Ortodox Egyház külügyi vezetőjét fogadta Orbán Viktor. *Origo*, 2019. szeptember 6. Online: <https://origo.hu/ithon/20190906-orban-viktor-hilarion-patriarka.html>
- PETRUSKA Ferenc (2018): A vallásszabadság jogának keretei keleten és nyugaton. In KALÓ József – UJHÁZI Lóránd (szerk.): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2018*. Budapest: Dialóg Campus, 173–180.
- Русская Православная Церковь (2011): Митрополит Волоколамский Иларион: *Преследования и дискриминация христиан в современном мире: причины, масштабы, прогнозы на будущее*. Online: <https://www.patriarchia.ru/article/101303>
- Русская Православная Церковь Отдел Внешних Церковных Связей (2017): Митрополит Волоколамский Иларион выступил в ООН на конференции по защите христиан. Online: <https://mospat.ru/ru/2017/03/08/news143320/>
- Русская Православная Церковь (2019): Внутренняя жизнь и внешняя деятельность Русской Православной Церкви с 2009 года по 2019 год. *Patriarchia.ru*, 2019. január 29. Online: <https://www.patriarchia.ru/article/99848>
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2019): Az Orosz Ortodox Egyház szerepvállalása a közel-keleti keresztény közösségek megsegítésében. In UJHÁZI Lóránd – KALÓ József – PETRUSKA Ferenc (szerk.): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2019*. Budapest: Háttér, 141–153.
- UJHÁZI Lóránd (2014): A keresztények biztonsági helyzete Szíriában. *Szakmai Szemle*, (3), 137–155.

²⁵ Origo 2019.

Ajánlott irodalom

- NANOVFSZKY György – BÖRÖCZ László – LUKSIKNÉ SKITA Judit szerk. (1996): *Kereszténység. Katolicizmus. Ortodoxia*. Budapest: Windsor.
- ONASCH, Konrad – CIPIN, Vlagyiszlav (1999): *Az orosz ortodox egyház története*. Budapest: Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága.
- UJHÁZI Lóránd (2015): A keresztények biztonsági helyzete Irakban, „korszakváltás” a vatikáni diplomáciában. *Szakmai Szemle*, (3), 54–72.
- UJHÁZI Lóránd (2019): Az egyiptomi keresztények biztonsági helyzete. In RESPERGER István – UJHÁZI Lóránd (szerk.): *A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban*. Budapest: Dialóg Campus – Wolters Kluwer, 79–104.

OROSZORSZÁG MINT GLOBÁLIS SZEREPLŐ? ¹

Napjainkban a világ globális átalakulásban van. Ez az átalakulási folyamat számos kérdést vet fel, és többek között ez is adta az ötletet annak megvizsgálásához, hogy ebben az átalakulási folyamatban vajon milyen erők, milyen tényezők vesznek részt, továbbá ezeknek az erőknek milyen befolyásuk van, vagy milyen befolyásuk lehet magának a globális átalakulásnak a folyamatára. Hát „így került a csizma az asztalra” – szokás mondani.

Ha több oldalról és több szempontból is megvizsgáljuk, hogy manapság mely országok azok, amelyeket „globális tényezőként” könyvelhetünk el, akkor a következő kép rajzolódik ki. Az Amerikai Egyesült Államok, Kína és Oroszország az a „hármás”, amely különböző, de lényegében azonos szempontok alapján besorolható a globális tényező kategóriába. Nézzük meg, milyen okok, jellemzők játszanak szerepet abban, hogy egy ország globális tényező lehessen.

A kérdés elméleti megközelítésében számos forrás is a segítségünkre lehet, én ezek közül az alábbiakat választottam. Zbigniew Kazimierz Brzeziński² lengyel származású amerikai politológus magyar nyelven is elérhető *Stratégiai vízió* című könyvében keresi a választ arra, hogy milyen is lesz a világ azt követően, ha az Amerikai Egyesült Államok globális hegemon szerepe érezhetően meggyengült.

Megítélése szerint az első számú vetélytárs Kína, amely egyre magabiztosabb, de még csak fejlődő állam, a „megfontolás + türelem” (Szun-ce) elvét vallva viszont egyre erősebb vetélytársnak tűnik. „Globális névjegyén csak egy tétel: a GDP jelent versenyelőnyt” – állítja Brzeziński. Megítélése szerint „ha az Amerikai Egyesült Államok nem segíti elő egy egységesebb Nyugat kialakulását, a felaprózódó Nyugat képtelen lesz versenybe szállni Kínával”. De végül is optimistán zárja le a „kínai kérdést”: „Amerika még nem Róma, és Kína még nem Amerika Bizánca.”

Oroszországot illetően már több kételye is akad, mert „rövid távon problematikusnak tartja, azonban hosszabb távon még pozitív is lehet”, ha magáévá teszi a nyugati értékeket. Oroszország kapcsolatát Európával ambivalensnek ítéli, ami

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2018.

² Jimmy Carter amerikai elnök nemzetbiztonsági főtanácsadója volt 1977–1981 között.

résben az orosz politikai elit geopolitikai orientációjának ellentmondásosságából fakad (Eurázsia felé fordulás kontra a szláv népek szövetsége). Ugyanakkor úgy véli, hogy Oroszországot nem szabad magára hagyni, mert akkor az súlyos feszültségek forrásává válhat. Véleménye szerint Oroszországnak helyzete megszilárdításához szüksége van a Nyugatra. Viszont „csak az Amerikai Egyesült Államokhoz kapcsolt Európa képes magabiztosan lépni Kelet felé és történelmileg szoros viszonyt kialakítani Oroszországgal” – állítja.³

Richard N. Haass⁴ amerikai diplomata és külpolitikai szakértő véleménye szerint: „Első látásra a mai világ multipolárisnak tűnhet. A főbb hatalmi játékosok – Kína, az EU, India, Japán, Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok – gyakorlatilag a világ népességének több mint a felét, a globális GDP 75%-át és a globális védelmi kiadások 80%-át foglalják magukban. A látszat mindazonáltal megtévesztő lehet. A mai világ alapjaiban különbözik a klasszikus multipoláris rendszertől: sokkal több hatalmi központ van jelen, és nem kevés ezek közül nem nemzetállam.”⁵

Haass idesorol többek között olyan *globális nemzetközi szervezeteket*, mint az ENSZ, a Világbank, de olyan funkcionális szervezeteket is, mint például az OPEC, a Sanghaji Együttműködési Szervezet (!) vagy a Nemzetközi Energiaügynökség. Ugyanakkor megjegyzi, hogy „[e]bben a világban ma még az Amerikai Egyesült Államok a legnagyobb egyetlen hatalom-összpontosító erő, és hosszú ideig az is marad. Évente több mint 500 milliárd USD-t költ katonai erejére – és több mint 700 milliárd USD-t, ha az afganisztáni és az iraki műveleteit is bele vesszük –, a világ legerősebb szárazföldi, légi és tengeri haderejével büszkélkedhet. Gazdasága a 14 trillió USD-s GDP-jével a világ legnagyobbja.”⁶ Véleménye szerint azonban ez az erőkoncentráció sem terelheti el a figyelmet az Amerikai Egyesült Államok vezető szerepének megingásáról és befolyásának csökkenő tendenciájáról. Kik lehetnének a riválisai? Erről a következőket írja:

„Bizonyos idő elteltével olyan országok, mint Kína, rendelkezhetnek olyan GDP-vel, mint az Amerikai Egyesült Államok. De például Kína esetében ez a gazdaság szükségyszerűen el fog tűnni az ország igen nagyszámú népességének (amelynek igen nagy része továbbra is szegény marad) ellátása során, és az nem lesz felhasználható katonai és külföldi projektek finanszírozásához. A politikai stabilitás megőrzése egy ilyen dinamikus, ugyanakkor egyenlőtlen növekedési periódusban nem lesz könnyű.”⁷

³ BRZEZINSKI 2013. Republikánus párti politikus, 16. éve a Külkapcsolati Tanács elnöke.

⁴ HAASS 2008: 2.

⁵ HAASS 2008: 3.

⁶ HAASS 2008: 3.

⁷ HAASS 2008: 5.

Ami pedig Oroszországot illeti: „Oroszország már inkább hajlamos lenne ezt a szerepet felvállalni, de még mindig készpénzen alapuló gazdasági rendszere és hanyatló népessége, valamint belső belpolitikai kihívásai ebben megakadályozzák”⁸ – vélekedik Haass.

„A nagyhatalmi riválisok felemelkedésének további korlátai, hogy ezeknek a nagyhatalmaknak nagy része függ a nemzetközi gazdasági rendszerek működésétől és a politikai stabilitástól. A modern világ integrációs igényei letörlik a nagyhatalmi versengést és konfliktusokat”⁹ – zárja le a kérdést a szakértő.

Nézzük meg, hogy miként látják a helyzetet az orosz szakértők! M. Titarenko és M. Petrovszkij¹⁰ *Oroszország és Kína – Egy új világrend tartópillérei* című írásában úgy véli, hogy a javuló amerikai és kínai kapcsolatok¹¹ semmiképpen sem fenyegetik az orosz gazdasági és biztonsági érdekeket. Az új, többpólusú világrend felé tendáló országok között új típusú kapcsolatok kell hogy kialakuljanak, amelyek elősegítik a bizalom erősödését a fejlett országok és a feltörekvő országok között. Sajnálatos módon azonban új veszélyforrások jelentek meg, amelyek egyre erőteljesebb fenyegetést jelentenek a globalizációs fejlődési folyamatra. Ebben a helyzetben különösen fontos szerepe és nagy felelőssége van a világ vezető hatalmai közötti dialógusnak és együttműködésnek. A szerzőpáros véleménye szerint Oroszország és Kína példát mutat abban, hogy a különböző társadalmi-gazdasági rendszerekkel működő két nagyhatalom új együttműködési modellt tárt a világ elé, amely nemcsak az ázsiai–csendes-óceáni régióban, de a világ egészében is hozzájárulhat a béke és a stabilitás biztosításához.

Abban szinte valamennyien egyetértenek, hogy a jelenlegi – multipoláris, esetleg nem poláris irányba tendáló – világrend csak jól működő kooperatív multilateralizmus mellett képes biztosítani a formálódó új világrend megszilárdulását és tartós regnálását.

Az általam felhozott példák is igazolhatják, hogy alapvetően három nagyhatalom képes globális szinten befolyást gyakorolni a globalizációs folyamatokra: az Amerikai Egyesült Államok, Kína és Oroszország. A következőkben e „hármásból” kiemelem

⁸ HAASS 2008: 6.

⁹ HAASS 2008: 6.

¹⁰ Mihail Leontyevics Titarenko (1934–2016) akadémikus, szovjet–orosz Kelet-kutató. Fő kutatási területe a kínai filozófia és szellemi kultúra, a kelet-ázsiai nemzetközi és etnikai kapcsolatok, illetve Oroszország kapcsolata a térséggel. Vlagyimir Jevgenyevics Petrovszkij a politikai tudományok doktora, a Hadtudományi Akadémia rendes tagja, politológus, több mint 150 tudományos cikke jelent meg a kínai–orosz kapcsolatokról.

¹¹ Lásd G-2 vagy „Kimerik”.

Oroszországot, tanulmányom tárgyát, és megpróbálom tényekkel, adatokkal alátámasztani, hogy a címben rejlő kérdőjelet szerintem nyugodtan el lehet felejtetni.

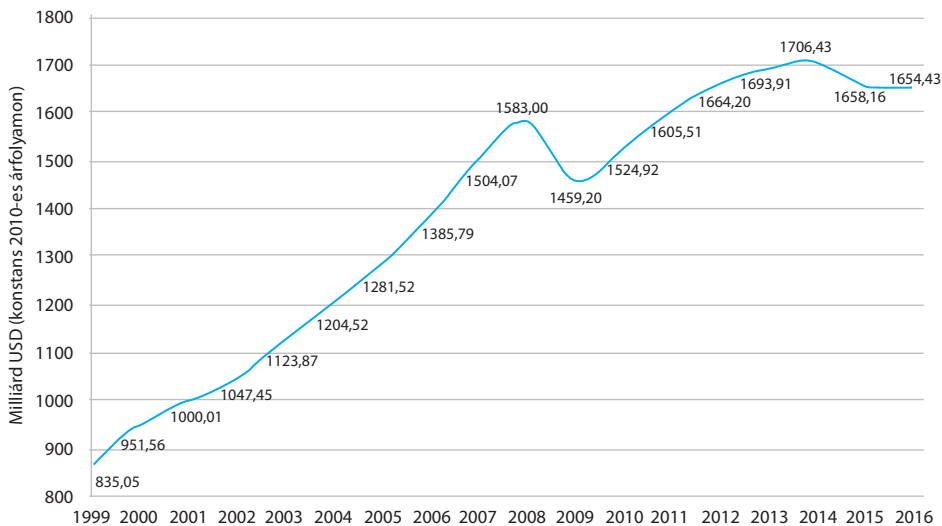
Amikor globális tényezőt jelentő államról beszélünk, akkor meg kell vizsgálni, hogy az adott állam stratégiai helyzete, méretei, gazdasági és technológiai képességei, társadalmi és katonai potenciálja, demográfiai lehetőségei, politikai és diplomáciai befolyása révén mennyire képes érdekeit érvényesíteni. Tálas Pétert, a Stratégiai Védelmi Kutatóközpont vezetőjét idézve: „Minél több, az előbbiekből felsorolt mutatóban szorít magának helyet az élbolyban, annál nagyobb a befolyása a világrend alakulására.”

Vegyük sorba ezeket a mutatókat! Hogyan is áll Oroszország e tényezők vonatkozásában? Stratégiai helyzetét és méreteit tekintve az Oroszországi Föderáció a Föld legnagyobb országa, két kontinensen, Európában és Ázsiában helyezkedik el. Területe 17 098 240 négyzetkilométer, 12 időzónát foglal magában. Lakossága 146 804 372 fő, ezzel a 9. helyet foglalja el a rangsorban. Az Oroszországi Föderáció 18 országgal határos, határainak hossza 62 262 kilométer, ebből 37 636,5 kilométer tengeri és 24 625,5 kilométer szárazföldi. Úgy gondolom, hogy e mutató tekintetében Oroszországnak mindenképpen helye van a rangsor elején.

Gazdasági potenciálját és technológiai képességeit illetően a következő kép rajzolódik ki. Az új Oroszország a Szovjetunió szétesését követően gazdasági téren óriási hátránnyal indult, hiszen a korábbi központi tervutasításos gazdasági modellről kellett áttérnie a korszerű piacgazdasági modellre. Mindezt úgy, hogy a korábbi Szovjetuniót alkotó nemzetállamok leválásával és gazdasági potenciáljának elvesztésével egy időben gyakorlatilag teljesen új alapokon kellett újraépítenie az orosz nemzetgazdaságot, átalakítania a tulajdonviszonyokat és létrehoznia az új termelési struktúrákat. Ezzel párhuzamosan létre kellett hoznia az új gazdasági modell megalapozását, beindítását és működtetését biztosító jogszabályi háttérrel. Erre gyakorlatilag „ráment” a teljes jelcini időszak.

A külső körülmények sem voltak kedvezők, hiszen ekkor még a fő bevételi forrást jelentő fosszilis energiahordozók ára mélyponton volt, és a külföldi beruházók sem nagyon igyekeztek befektetni Oroszországban. Ennek egyik fő oka a hiányos törvényi háttér, a másik pedig a katasztrofális közbiztonság volt. Ekkor az 1990–1991-ig húzóágazatnak számító hadiipar is óriási gondokkal küzdött, forráshiány miatt gyakorlatilag nem kapott hazai megrendelést, minimális külföldi megrendeléseit is csak nehézségek árán tudta teljesíteni, tervezett konverziója pedig lényegében elmaradt.

A gazdaság jövője szempontjából kevésbé sikeresnek mondható privatizáció, a pontos gazdaságfejlesztési stratégia hiánya, az általános gazdasági, pénzügyi, kormányzati, közigazgatási és erkölcsi válság Oroszországot 1998-ra gyakorlatilag az összeomlás szélére sodorta, és ebből kiutat a gyakori miniszterelnök-cserék sem jelentettek. Némi nyugati segítséggel és természeti kincsei egy részének értékesítése révén Oroszország átvészelte a kritikus első évtizedét, majd Vlagyimir Putyin és Dmitrij Medvegyev elnökségének időszakában szívós munkával és kemény kézzel – az emelkedő kőolajárak segítségével is – sikerült az orosz gazdaságot talpra állítani. Erről tanúskodik a következő diagram is.

4.1. ábra. Az orosz nemzeti össztermék (GDP) változása 1999–2016 között

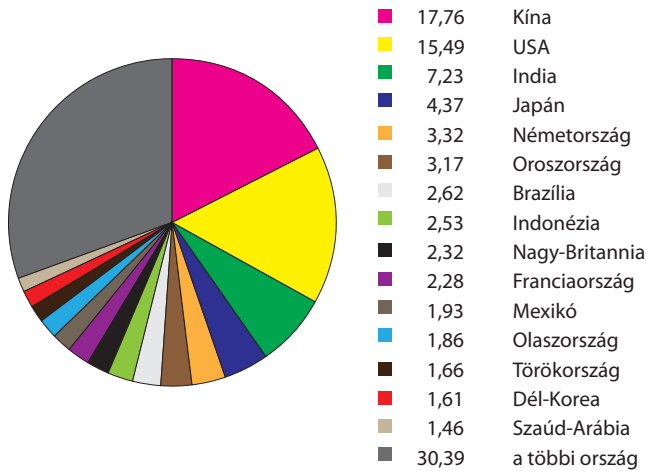
Forrás: JÓJÁRT 2018: 3

A nemzetközi viszonylatban történő összehasonlítás céljából álljon itt még a 4.1. táblázat.

4.1. táblázat. Az országok GDP szerinti top 15-ös sorrendje a Világbank adatai szerint

Sorszám	Ország	1990 (millió USD)	2017 (millió USD)
1.	Amerikai Egyesült Államok	5 979 589	18 624 475 7
2.	Kína	360 857	11 232 108 71
3.	Japán	3 139 974	4 940 158
4.	Németország	1 764 967	3 477 796
5.	Nagy-Britannia	1 093 169	2 647 898
6.	Franciaország	1 275 300	2 465 453
7.	India	316 697	2 263 792
8.	Olaszország	1 177 326	1 858 913
9.	Brazília	461 951	1 796 186
10.	Kanada	593 929	1 529 760
11.	Dél-Korea	279 349	1 411 245
12.	Oroszország	516 814	1 283 162 62
13.	Spanyolország	535 101	1 237 255
14.	Ausztrália	311 425	1 204 616
15.	Mexikó	262 709	1 046 922

Megjegyzés: a pirossal jelzett számok az egy főre jutó GDP szerinti rangsorban elfoglalt helyet jelentik
Forrás: Imf.org alapján a szerző szerkesztése

4.2. ábra. Az országok sorrendje a globális GDP-ből való részesedésük aránya szerint, vásárlóerő-paritás alapján (%)

Forrás: a Nemzetközi Valutaalap 2017. évi adatai

Ennél a mutatónál Kína már megelőzte az Amerikai Egyesült Államokat. A gazdaság fejlődésére nagy befolyással bírt és bír a jövőben is az olajár ingadozása, valamint a még bizonyára hosszabb ideig tartó szankciók. Igaz, hogy ez utóbbiaknak volt pozitív hozadéka is, mert az orosz mezőgazdaságra például kifejezetten jótékony hatással voltak.

4.2. táblázat. A mezőgazdasági termelés mennyiségi mutatói 2015–2017 között (millió tonna)

Mezőgazdasági termék	2015	2016	2017	2017 a 2016. év %-ában
Gabona	74,8	83,1	92,9	111,7
Cukorrépa	34,2	43,6	46,5	106,5
Napraforgó	7,5	8,8	9,4	107,2
Burgonya	8,6	8,5	8,2	97,0
Zöldség	6,4	6,7	7,1	106,6
Háziállat és baromfi (élősúlyban)	11,7	12,3	12,9	105,4
Tej	20,1	20,6	21,4	103,7
Tojás (milliárd db)	31,7	32,1	33,6	104,8

Forrás: OLEG 2019

Az állami szubvenciók 25%-os növelése, a termelés szerkezetének átalakítása révén csaknem minden ágazatában szemmel látható növekedés indult meg. Az elmúlt öt év alatt a mezőgazdaság termelési mutatója összességében 20%-os emelkedést mutat.

A technológiai fejlettség szintje alapján az Oroszországi Föderáció bizonyos területeken (hadiipar, űrkutatás) kimondottan a vezető országok közé tartozik, de a technológia általános fejlettségi szintjét illetően elmarad az élbolytól. Nem véletlen, hogy a folyamatban lévő szankciók egy része is éppen ezen az érzékeny területen sújtja az országot. Összességében erről a területről elmondható, hogy bizony „még rezeg a léc”.

4.3. táblázat. A fő fegyverexportáló országok részesedése a világ fegyverexportjából

Sorszám	Exportőr	Részesedés a nemzetközi fegyverkereskedelemből (%)	
		2008–2012	2013–2017
1.	Amerikai Egyesült Államok	30,0	34,0
2.	Oroszország	26,0	22,0
3.	Franciaország	5,8	6,7
4.	Németország	7,4	5,8
5.	Kína	4,6	5,7
6.	Egyesült Királyság	3,8	4,8
7.	Spanyolország	2,9	2,9
8.	Izrael	2,1	2,9
9.	Olaszország	2,4	2,5

Forrás: CSIKI VARGA 2018: 3

Katonai potenciálja, de különösen korszerű nukleáris arzenálja révén megítélésem szerint az Oroszországi Föderáció vitathatatlanul az egyik meghatározó globális tényező. Ha megvizsgáljuk, hogy honnan is indult ezen a téren az új Oroszország 1991-ben, bizony elgondolkodtató, hogy hova jutott el mára. A Szovjetuniótól 2,8 millió haderőt „örökölt”, ki kellett vonnia félmillió katonát az egykori Varsói Szerződés országaiból, illetve – mint már korábban jeleztem – általános gazdasági, társadalmi válság viszonyai között kellett átalakítani az ország teherbíró képességeihez jobban igazodó, de még az ország biztonságát garantálni képes haderővé ezt a súlyos örökséget.

Számos haderőreform után végül is a Grúzia elleni háborút (2008) követően sikerült kialakítani azt a haderőstruktúrát és megkezdeni technikai korszerűsítését, amely már megfelel a modern kor követelményeinek. Bár az ország gazdasági helyzete nem tette lehetővé, hogy az első tíz esztendőben haderőfejlesztésre gondoljanak, de a szűkös költségvetési keretek között is megőrizték a nukleáris erő ütőképességét.

A kétezres évek közepétől kezdődően a gazdasági blokknál már jelzett pozitív belső és külső körülmények hatására a költségvetés jóval nagyobb hányadát lehetett a haderő fejlesztésére fordítani. A tervek szerint 2020–2025 között sikerül elérni, hogy haderő korszerű technikai eszközökkel való ellátása meghaladja a 70%-os szintet.

Emlékeztetni szeretném a tisztelt olvasót az idei elnöki üzenetre, ahol Putyin elnök néhány igen korszerű eszközt mutatott be (Szarmat, Avangard, Kindzsál), amelyek egy része már hadrendben, néhány eszköz pedig kísérleti, illetve gyártási stádiumban van.

Az orosz haderő jelenleg három haderőnemből (szárazföldi csapatok, légi-kozmosz erők és a haditengerészeti flotta), két önálló fegyvernemből (hadászati rakétacsapatok, légideszantcsapatok), a hadtápstruktúrákból és a haderőnemekhez, fegyvernemekhez nem tartozó speciális rendeltetésű erőkből (határőrcsapatok, belügyi csapatok, polgári védelmi alakulatok) áll. A haderő létszáma: 1 902 758 fő; ebből katona: 1 013 628 fő, a többi polgári alkalmazott. (Kína hadereje: 2 183 000 fő; az Amerikai Egyesült Államoké: 1 281 900 fő.) A katonai költségvetés: 47 milliárd USD – plusz „rejtett” körülbelül 22 milliárd USD, vagyis összesen mintegy 70 milliárd USD. (Kína: 151 [190] milliárd USD; Amerikai Egyesült Államok: 617 [700] milliárd USD.)¹²

A haderő négy katonai körzetbe és két csoportosításba szerveződik. Hadászati-hadműveleti parancsnokságok:

- ♦ Központi Katonai Körzet;
- ♦ Keleti Katonai Körzet;
- ♦ Nyugati Katonai Körzet;
- ♦ Déli Katonai Körzet;
- ♦ Északi Hadászati Csoportosítás;
- ♦ Kalinyingrádi Csoportosítás.

¹² Az első az induló költségvetési, míg a szögletes zárójelbe tett szám a kiegészített tényleges költségvetési adat.

4.3. ábra. Oroszország katonai körzetei
 Forrás: Nato.int alapján a szerző szerkesztése

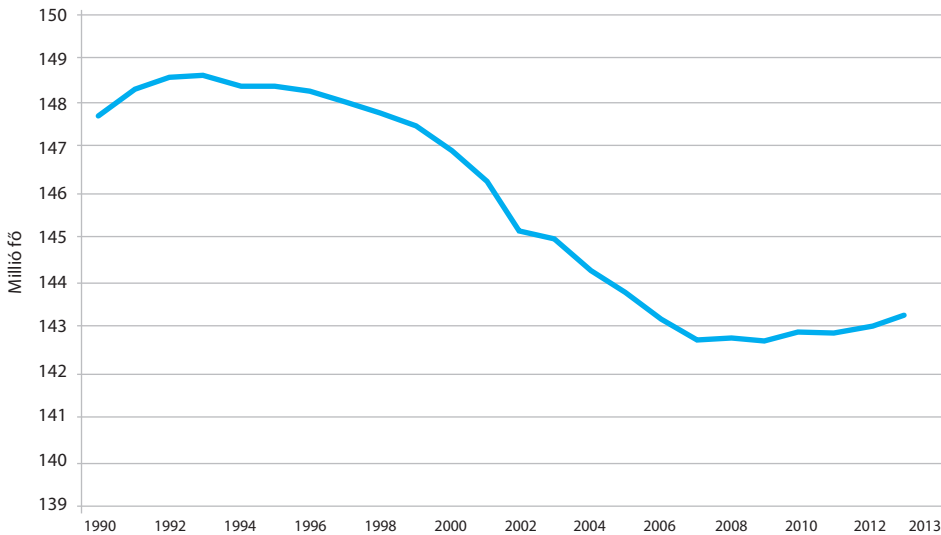

4.4. ábra. A világ országainak nukleáris potenciálja a robbanófejek számát tekintve
 Forrás: MUSZTAFÁ 2018 alapján a szerző szerkesztése

Össességében a reformok és a fejlesztések, valamint az új műveleti koncepciók elfogadása eredményeként az orosz haderő napjainkra elérte hadászati-hadműveleti alkalmazhatóságának képességét, ezzel reális kihívást jelenthet – a nukleáris viszsztatartás/elrettentés állandó fenntartása mellett – a hagyományos és az új típusú, nem lineáris (hibrid) hadviselés terén is, aminek következtében Oroszország a közeljövőben kérdésessé teheti a nyugati hatalmak katonai dominanciáját.¹³ Ebben a kérdéskörben mindenképpen globális szereplőnek tekinthetjük Oroszországot.

A demográfiai tényező vonatkozásában Oroszországban már az 1990-es évek közepétől demográfiai krízishelyzet alakult ki, de a lakosság fogyása 2010 körül megállt, és az első kimutatható növekmény 2013-ban már bekövetkezett.

Az 1989 és 2010 közötti időszak veszteségeit azonban nehéz lesz pótolni: ekkor az orosz nemzetiségű lakosság létszáma nyolcmillió fővel csökkent. Az új Oroszország első évtizedében csupán a többségében muszlim lakosú köztársaságokban, valamint a pravoszlávok lakta területek közül az örmény és az oszét nemzetiségű területeken volt kimutatható demográfiai növekmény.

4.5. ábra. Az oroszországi lakosság népesedési görbéje 1990–2013 között

Forrás: SZULAKSIN–KRAVCSENKO 2014

¹³ DEÁK 2018.

A negatív tendencia megtorpanása részben egyes föderációs szubjektumok, elsősorban a kaukázusi adminisztratív terület népességnövekedéséből, részben pedig migrációs növekményből származott. 2012-től kezdődően más közigazgatási területeken is javulni kezdett a demográfiai helyzet. A szakértők véleménye szerint az orosz nemzetiségű népesség számottevő növekedése csak a 2020 utáni időszakban várható. Tekintettel arra, hogy a negatív demográfiai mutatók (különösen egy ilyen óriási területű ország esetében) jelentősen veszélyeztethetik Oroszország gazdasági, sőt közvetve katonai potenciáljának bővítési lehetőségeit, a népességen belüli etnikai arányok jelentősebb megváltozása súlyos társadalmi, belpolitikai problémákat is felvethet. Ezek reális veszélyt jelenthetnek a globális szerepkörből következő orosz érdekek érvényesítésére. Ennek elkerülése érdekében az orosz vezetés számos gazdasági és szociális intézkedéssel igyekszik javítani, kedvezőbbé tenni a demográfiai helyzet tendenciáit. A fentiek okán megállapíthatjuk, hogy a gazdasági-technológiai kérdéskör mellett ez a terület is a globális tényező szerepére törekvő Oroszországi Föderáció gyengébb oldalai közé tartozik.

A társadalmi, kulturális, vallási területeken meglehetősen sokszínű ország vezetése és maga Putyin elnök is bírja az állampolgárok számottevő többségének bizalmát. Ezt a tendenciát jelentősen erősítette a Krím félsziget Oroszországhoz történő csatlakoztatása érdekében tett határozott vezetői magatartás. Igaz, hogy a nyugdíjkorhatár emelése kapcsán ez a bizalmi tőke érezhetően csökkent, de még mindig jelentősen felülmúlja a jelicini időszakét.

A mélyen vallásos orosz emberek vezetés iránti bizalmának ilyen szinten tartásában fontos szerepet játszik az a tény is, hogy a Putyin–Medvegyev-tandem igen jó kapcsolatokat ápol a pravoszláv egyházzal, amely minden szinten támogatja az állami vezetést.

A vallás még egy viszonylatban szerepel jelentős kohéziós erőként: ez a külföldön élő orosz ajkúak befolyásolása, valamint az orosz/pravoszláv értékrend és érdekek képviselete érdekében történő mozgósítása, amelyet a putyini vezetés igen ügyesen fel is használ. Ezt a küldetést a pravoszláv egyház nemcsak a Szovjetunió szétesését követően a határokon túlra szorult közel 30 millió volt szovjet állampolgár körében végzi, hanem minden olyan országban, ahol jelentős orosz diaszpóra él.

4.4. táblázat. A lakosság vallási hovatartozás szerinti megoszlása egy 2012-ben végzett felmérés szerint

Vallási hovatartozás szerint	A lakosság %-ában
Pravoszlávok (regisztráltak)	41,0
Hívők (szervezeti kötődés nélkül)	25,0
Ateisták	13,0
Muszlimok	4,7
Keresztények (görögkatolikusok)	4,1
Szunnita muszlimok	1,7
Felekezeten kívüli pravoszlávok	1,5
Természetimádók	1,2
Buddhisták	0,5
Ópravoszlávok	0,5
Protestánsok	0,5
Síita muszlimok	0,5
Katolikusok (római)	0,5
Zsidók	0,5
Hinduk	0,5
Szekták	0,5

Forrás: Megabook.ru alapján a szerző szerkesztése

Az egyházi szereplők mellett hasonló küldetést teljesítenek az orosz kultúra jelentős, nemzetközileg is elismert kiválóságai (Anna Nyetrebko, Anasztázia Volocskova, Nyikolaj Ciszkaridze vagy a közelmúltban elhunyt Igor Hovorosztovszkij, Ioszif Kobzon), akik az orosz kulturális értékek közvetítése mellett időnként politikai közvetítő szerepet is betöltenek. De megemlíthetem a világhírű, hazánkban is többször nagy sikerrel szerepelt Alekszandrov-együttest is, amelynek tagjai az orosz kultúra igazi „utazó nagykövetei”, és akik a legtöbbször pozitív irányba befolyásolják nemzetközi viszonylatban az Oroszországról alkotott képet. De idesorolhatom a kiváló orosz sportolókat is, akik – az utóbbi időszak gyakran politikai felhangú – doppingbotrányai

ellenére sok dicsőséget szereztek hazájuknak. Ilyen szempontból jelentős esemény volt a labdarúgó-világbajnokság is, amelynek során mind a sportolók, mind az orosz házigazdák és a rengeteg önkéntes segítő javított az orosz valóságról kialakított képen.

Mindezen értékek ellenére még mindig nem eléggé vonzó az orosz életforma, értékrend és mindazok az értékek, amelyek megérdemelnék, hogy a szélesebb közvélemény is megismerje. Persze ebben még sokáig fontos szerepe lesz az oda-vissza folyó információs háborúnak is. Mindezekkel együtt úgy gondolom, hogy ez a terület is az Oroszországi Föderáció globális szerepének erősítését szolgálhatja.

Végezetül: az én olvasatomban igen fontos tényező lehet a globális szerep betöltésében az Oroszország által végzett politikai és diplomáciai tevékenység. Ezen a területen Moszkva igen jó pozíciókkal rendelkezik. A második világháború egyik győztes országaként kivívott tagság megöröklésével gyakorlatilag vétőjoga van az egyetlen globális nemzetközi szervezet, az ENSZ Biztonsági Tanácsában, ahol akár egyedül is megakadályozhatja, hogy érdekeivel szembeni döntést fogadjanak el. Ugyanakkor ennek a fordítottja is igaz: Oroszország sem tudja a többi állandó tag ellenére érvényesíteni elképzeléseit, viszont lehetősége van arra, hogy bizonyos mértékig befolyásolja a folyamatokat.

Más fontos nemzetközi szervezetekben viselt tagsága (WTO, G20-országok)¹⁴ révén is határozottabban tudja képviselni globális szinten az orosz érdekeket. Ugyancsak fontos és jól kihasználható a különböző nagyságrendű regionális szervezetekben viselt tagsága, némelyikben (FÁK, Kollektív Biztonsági Szerződés, SESZ, BRICS, Eurázsiai Gazdasági Unió, EBESZ)¹⁵ pedig vezető vagy meghatározó szerepe van. Az orosz külügyi diplomácia is kitermelt néhány olyan nagy egyéniséget, aki nagy tekintélyt szerzett hazájának (Jevgenyij Primakov, Szergej Lavrov).

Az orosz globális szerepvállalási törekvés egyik látványos megnyilvánulása volt a szíriai jelenlét. Ott az orosz érdekek képviselője mellett (tengerészeti és légibázis) gyakorlatilag sikerült megsemmisíteni az Iszlám Állam fegyveres alakulatait, biztosítani el-Aszad elnök „túlélését” – legalábbis a választásokig –, és a végleges rendezés érdekében a szíriai háború olyan szereplőit tárgyalóasztalhoz ültetni, mint a török és az iráni elnök, a szír kormány, az ellenállók egy része és maga az orosz elnök. Számos úgynevezett „forró ponton” jelen voltak és vannak az orosz békefenntartók – igaz, jelenlétük és tevékenységük nem mindig nyeri el a nemzetközi közösség tetszését.

¹⁴ WTO – Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organization*).

¹⁵ FÁK – Független Államok Közössége; SESZ – Sanghaji Együtműködési Szervezet (*Shanghai Cooperation Organisation*); BRICS – Brazil, Russia, India, China, South Africa; EBESZ – Európai Biztonsági és Együtműködési Szervezet.

Több globális vagy regionális fenyegetést jelentő kérdésben – például a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem, Észak-Korea féken tartása, az iráni probléma kezelése, az ázsiai–csendes-óceáni térség békéjének biztosítása, a tömegpusztító fegyverek csökkentése, az ukrajnai helyzet stb. – nem lehet kihagyni a rendezésből Oroszországot. Moszkva, ha néha nehezebben is, de ezeken a területeken és ezekkel az eszközökkel képes biztosítani érdekeinek (vagy érdekei egy hányadának) érvényesítését és globális szerepvállalásának erősítését.

Összegezve: az általam felvázolt hat mutató közül Oroszország kettőben határozottan, kettőben még elfogadhatóan az élbolyhoz tartozik, míg két területen (mindkét terület az úgynevezett *hard power* kategóriájába sorolható) meglehetősen lemarad két nagy riválisától, az Amerikai Egyesült Államoktól és Kínától. E problémás területekkel együtt azonban hiba lenne leértékelni, és azt állítani, hogy Oroszország nem globális szereplő. Soha ne kelljen ezt „élesben” kipróbálni!

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BRZEZINSKI, Zbigniew (2013): *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- CSIKI VARGA Tamás (2018): A hagyományos fegyverek nemzetközi kereskedelmének aktuális jellemzői: bővülő kereskedelem és koncentrálódó termelés. *Nemzet és biztonság*, 11(4), 41–54. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/1307/628>
- DEÁK Anita (2018): *Az orosz katonai gondolkodás átalakulása a 21. században az Oroszországi Föderáció katonai doktrínáinak tükrében*. PhD-értekezés. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.
- HAASS, Richard N. (2008): The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance. *Foreign Affairs*, 87(3), 44–56. Online: <https://www.jstor.org/stable/20032650?seq=13>
- JÓJÁRT Krisztián (2018): Az orosz haderőreform értékelése IV. Védelmi kiadások. *Stratégiai Védelmi Kutatóközpont. Elemzések*, (1). Online: [https://jli.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKK_Elemz%C3%A9sek_2018_1_Az%20oroszl%20had%C3%A9r%20reform%20IV_V%C3%A9delmi%20kiad%C3%A1sok_\(J%C3%B3j%C3%A1rt%20K.\).pdf](https://jli.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKK_Elemz%C3%A9sek_2018_1_Az%20oroszl%20had%C3%A9r%20reform%20IV_V%C3%A9delmi%20kiad%C3%A1sok_(J%C3%B3j%C3%A1rt%20K.).pdf)
- Megabook.ru. Online: <https://megabook.ru/article/Религиозный%20состав%20населения%20России>
- MUSZTAFA [Мустафа] (2018): *США готовы примерить Кремлю ядерный намордник*. Online: <https://newsland.com/user/4296757178/content/ssha-gotovy-primerit-kremliu-iadernyi-namordnik/6156379>
- OLEG [ОЛЕГ] (2019): Статистика Сельского Хозяйства России. *Vavilon*, 2019. január 9. Online: <https://vavilon.ru/statistika-selskogo-hozjajstva>
- SZULAKSIN, Sztjepan Sztjepanovics [СУЛАКШИН, Степан Степанович] – KRAVCSENKO, Leonid Ivanovics [КРАВЧЕНКО, Леонид Иванович] (2014): Демографическая ситуация

в России. Труды Центра научной политической мысли и идеологии. Вып. № 4, май 2014 г. М.: *Наука и политика*, 2014.

TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2018): Oroszország mint globális szereplő? *Felderítő Szemle*, 17(4), 57–70.
ZAPAD 2017 and Euro-Atlantic Security (2017): Online: <https://nato.int/docu/review/2017/also-in-2017/zapad-2017-and-euro-atlantic-security-military-exercise-strategic-russia/files/3570.jpg>

AZ OROSZORSZÁGI NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK TANÁCSA¹

(EGY VISZONYLAG FIATAL, DE IGEN FIGYELEMREMÉLTÓ
INTÉZMÉNY AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓBAN)

Egy igen figyelemreméltó és hasznos rendezvényre került sor a közelmúltban a Magyar Külügyi Intézet és az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa közös szervezésében Budapesten. A rendezvényen – amely egyúttal a 2011-ben, az 59/2010. számú elnöki intézkedéssel létrehozott Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsának (*Российский совет по международным делам – РСМД*) első külföldi bemutatkozása is volt – sor került a Tanács szakértői által elkészített *Oroszország a globális világban: 2000–2011* című hatkötetes tanulmány- és dokumentumgyűjtemény első nemzetközi bemutatójára, illetve ezt követően egy tudományos tanácskozássra, amelynek témája alapvetően Oroszország és Közép-Európa kapcsolatainak jelene és jövője volt.

A Tanács létrehozásáról szóló elnöki intézkedés az orosz állam képviselőiben alapítóként a Külügyminisztériumot, valamint a Művelődési és Tudományügyi Minisztériumot jelölte meg, amelyhez olyan fontos és elismert intézmények csatlakoztak, mint az Oroszországi Tudományos Akadémia, a Gyáripárosok és Vállalkozók Oroszországi Szövetsége, valamint az Interfax Hírügynökség.

Az 59-RP számú, 2010. február 2-án aláírt elnöki intézkedés olyan nonprofit partnerségen alapuló szervezet létrehozását jelölte meg célként, amelynek rendeltetése:

- ♦ nemzetközi tárgyú kutatások folytatásának cselekvő támogatása;
- ♦ a kül- és regionális politikával foglalkozó szakemberek továbbképzésének elősegítése;

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2012. Az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa olyan, elnöki intézkedéssel létrehozott nonprofit társadalmi szervezet, amely szervezeti struktúrájával, feladatrendszerével, széles körű oroszországi és nemzetközi kapcsolatrendszerével, valamint projektjeivel részt vállal az orosz külpolitikai törekvések megfogalmazásában és realizálásában. Legelső megvalósult projektje az *Oroszország a globális világban: 2000–2011* című hatkötetes tanulmány- és dokumentumgyűjtemény.

- ♦ a külpolitikai kérdésekkel foglalkozó orosz tudományos szervezetek és intézmények együttműködésének segítése a nemzetközi kapcsolatok kérdéseinek kutatásával foglalkozó külföldi szakértő-elemző központokkal.

Az intézkedés egyúttal a kormány feladatául szabta, hogy a létrehozandó nonprofit szervezet működéséhez szükséges költségvetési támogatást biztosítsa.

Az elnöki intézkedést követően megkezdődött az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa szervezeti struktúrájának és pontos feladatrendszerének kialakítása, illetve az új szervezet első projektjeinek körvonalazása.

STRUKTÚRA, SZEMÉLYI ÖSSZETÉTEL

A Tanács legfőbb szerve a Közgyűlés, amely lényegében egy társadalmi egyesület jogköreivel rendelkezik. (Ezek részletes felsorolása megtekinthető a Tanács honlapján található alapszabályban.)

A Tanács tevékenységét a Kuratórium (*Понечительский совет* – Felügyelő Tanács) felügyeli és segíti, amelynek elnöke Jevgenyij Primakov akadémikus, volt miniszterelnök és egykori külügyminiszter, az Oroszországi Tudományos Akadémia Elnökségének tagja. A Kuratórium tagjait (az elnökkel együtt 15 fő) is érdekes név szerint is megemlíteni, hiszen az képet ad a Tanács politikai, tudományos és nem utolsósorban gazdasági támogatottságáról.

Így tehát nézzük meg, hogy kik is a tagjai ennek a testületnek:

- ♦ *German Gref*, az Oroszországi Kereskedelmi Bank elnöke;
- ♦ *Alekszandr Dzaszohov*, az Oroszországi Föderáció (a továbbiakban: OF) UNESCO-bizottságának elnöke;
- ♦ *Leonyid Dracsevszkij*, a nyilvános diplomácia támogatására alakult Gorcsakov Alapítvány elnöke;
- ♦ *Alekszandr Gyinkin* akadémikus, az Oroszországi Tudományos Akadémia Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézetének igazgatója;
- ♦ *Mihail Komisszar*, az Interfax Hírügynökség vezérigazgatója;
- ♦ *Konsztantyin Koszacsev*, az OF Állami Duma Külügyi Bizottságának elnöke;
- ♦ *Szergej Lavrov*, az OF külügyminisztere;
- ♦ *Mihail Margelov*, az OF Föderációs Tanácsa Külügyi Bizottságának elnöke (egyben az OF elnökének az afrikai országokkal való kapcsolattartásért felelős különmegbízottja);
- ♦ *Jurij Oszipov* akadémikus, az Oroszországi Tudományos Akadémia elnöke;
- ♦ *Szergej Prihogyko*, az OF elnökének tanácsadója;

- ♦ *Anatolij Torkunov* akadémikus, nagykövet, a Moszkvai Állami Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének (Egyetemének) rektora;
- ♦ *Andrej Furszenko*, az OF művelődési és tudományügyi minisztere;
- ♦ *Alekszandr Sohin*, a Gyáriparosok és Vállalkozók Oroszországi Szövetségének elnöke;
- ♦ *Igor Jürgensz*, a „Modern Fejlődés Intézete” Alapítvány elnöke, a Gyáriparosok és Vállalkozók Oroszországi Szövetségének alelnöke.

Az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa munkáját hattagú Elnökség irányítja, amelynek tagjai:

- ♦ *Pjotr Aven*, az Alfa Bankcsoport Igazgatótanácsának elnöke;
- ♦ *Andrej Gyenyiszov*, az OF külügyminiszterének első helyettese;
- ♦ *Igor Ivanov*, volt külügyminiszter, a Moszkvai Állami Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének (Egyetemének) professzora, az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsának elnöke;
- ♦ *Vlagyiszlav Inozemcev*, a Posztindusztriális Társadalom Kutatóközpont tudományos vezetője, a *Szabad Gondolat* című folyóirat főszerkesztője;
- ♦ *Andrej Kortunov*, az „Új Eurázsia” Alapítvány elnöke, az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsának főigazgatója;
- ♦ *Dmitrij Peszkov*, az OF Kormánya elnökének sajtótitkára, a Kormány Apparátusának vezetőhelyettese.

A Tanács munkáját héttagú Tudományos Tanács segíti, amelynek tagjai:

- ♦ *Alekszandr Gyinkin* akadémikus, az Oroszországi Tudományos Akadémia Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézetének igazgatója, a Tudományos Tanács elnöke;
- ♦ *Vlagyimir Baranovszkij*, az Oroszországi Tudományos Akadémia levelező tagja, az Oroszországi Tudományos Akadémia Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézetének igazgatóhelyettese;
- ♦ *Alekszej Vasziljev*, az Oroszországi Tudományos Akadémia levelező tagja, a Tudományos Akadémia Afrika Intézetének igazgatója;
- ♦ *Vlagyiszlav Inozemcev*, a Posztindusztriális Társadalom Kutatóközpont tudományos vezetője, a *Szabad Gondolat* című folyóirat főszerkesztője;
- ♦ *Vitalij Naumkin*, az Oroszországi Tudományos Akadémia Kelet-kutató Intézetének igazgatója;
- ♦ *Szergej Rogov*, az Oroszországi Tudományos Akadémia USA és Kanada Intézetének igazgatója, a Tudományos Akadémia levelező tagja.

Az oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsának egyébként összesen 83 tagja van, közülük a fentiekben már említett személyiségeken kívül – a teljesség igénye nélkül – még feltétlenül említést érdemel *Anatolij Adamisin*, az Euroatlanti Együttműködési Társaság elnöke, volt külügyminiszter-helyettes; *Alekszej Arbatov*, az Oroszországi Tudományos Akadémia Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézete Nemzetközi Biztonsági Központjának vezetője; *Alekszander Beszmertnih* egykori külügyminiszter, a Nemzetközi Külügyi Társaság elnöke; *Vagit Alekperov*, a Lukoil elnöke; *Vitalij Ignatyenko*, az ITAR-TASZSZ Hírügyökség vezérigazgatója; *Szergej Karaganov*, a Kül- és Védelempolitikai Tanács elnöke; *Mihail Kovalcsuk*, a Kursatov Intézet igazgatója; *Valentyin Korabelnyikov* hadseregtábornok (1997–2009 között a GRU vezetője); *Vlagyimir Lukin*, az OF emberjogi biztosa; *Vjacseszlav Nyikolajov*, az „Orosz Világ” Alapítvány ügyvezető igazgatója, az *Oroszország Stratégiája* folyóirat főszerkesztője; *Vjacseszlav Trubnyikov* hadseregtábornok (1996–2000 között a Külső Hírszerzés [SzVR] vezetője), volt külügyminiszter-helyettes; *Dmitrij Trenyin*, a Moszkvai Carnegie Központ igazgatója; *Nyikolaj Smeljov* akadémikus, az Oroszországi Tudományos Akadémia Európa Intézetének igazgatója.

A felsorolt nevek, de még inkább a mögöttük meghúzódó intézményekben rejlő rendkívül erős anyagi és szellemi potenciál képezi azt a forrást, amely valóban képessé teheti (és teszi) a Tanácsot arra, hogy tevékeny részt vállaljon az elnöki intézkedésben meghatározott célkitűzések megvalósításában és ezzel együtt az orosz külpolitikai stratégia folyamatos formálásában. Érdekes ezzel kapcsolatban Szergej Lavrov orosz külügyminiszter véleménye, amelyet a Tanács 2011. júliusi Közgyűlésén fejtett ki:

„Az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa munkájának beindítása teljes mértékben megfelel a mai kor tendenciáinak és az általánosan elfogadott gyakorlatnak. A külpolitika már régen nem a külügyi intézmények kizárólagos előjoga, hanem annak kialakításában és realizálásában részt vállallnak az akadémiai körök, a nem kormányzati szervezetek és az üzleti körök egyaránt. Ma tulajdonképpen a globális irányítás új rendszerének kialakításáról van szó, és ilyen körülmények közepette nem lehet eléggé nagyra értékelni az elemző és prognosztizáló tevékenységnek vagy annak a képességnek a jelentőségét, hogy helyesen állapítsuk meg a globális és a regionális fejlődés irányait. Minden bizonnyal azok, akiknek sikerül ezt elérniük, előnybe kerülnek saját külpolitikájuk megvalósítása, saját államaik érdekeinek biztosítása során.”²

² LAVROV 2011.

A TEVÉKENYSÉG

Az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa alapvetően négy fő területen fejti ki tevékenységét. Ezek a következők:

1. tudományos kutatómunka és a nemzetközi összefüggések vizsgálata;
2. az oktatás és képzés területén végzett tevékenység;
3. kommunikáció és a nyilvánossággal kapcsolatos tevékenység;
4. nemzetközi tevékenység.

Tekintsük át ezeket a területeket részletesebben!

1. *A tudományos kutatómunka és a nemzetközi összefüggések vizsgálata* során a Tanács fő célja a globális kockázatok és lehetőségek elemzése és előrejelzése az orosz diplomácia, az üzleti élet, a művelődési központok, a társadalmi szervezetek és külföldi partnereik érdekében. Ennek elérése céljából megszervezi a kulcsfontosságú nemzetközi problémákkal kapcsolatos kutatómunkát, elemzéseket végez, amelyek eredményéről feljegyzéseket, jelentéseket készít, elvégzi a váratlanul bekövetkezett fontos külpolitikai helyzetek és események operatív elemzését, illetve fordításokat készít a legfontosabb külföldi kiadványokról. E feladatok elvégzése során szorosan együttműködik a vezető szakértő és tudományos központokkal.

2. *Az oktatás és képzés területén végzett tevékenység* során a fő cél a külpolitikai személyi tartalékok felkészítésének, továbbképzésének elősegítése a globális művelődési térségbe történő integrációjuk révén. Ennek érdekében téli és nyári tanfolyamokat szerveznek, gyakorlati munkaprogramokat készítenek, politikusok és diplomaták részére egyetemi szintű felkészítést szerveznek, kezdeményezik új orosz tankönyvek és oktatási programok elkészítését, és ösztönzik az akadémiai mobilitást és csereprogramokat. E kérdéskörben nagy jelentőséget tulajdonítanak a Tanács vezető orosz felsőoktatási intézmények bázisán szervezett Ifjúsági Szekciójának, amelyet az ország külpolitikai tevékenységgel foglalkozó intézményei „kádertartalékának” tekintenek, és ennek megfelelően is készítik fel, és kapcsolják be a tudományos kutatómunkába, valamint a globális projektekbe.

3. *A kommunikáció és a nyilvánossággal kapcsolatos tevékenység* területén a cél a globális folyamatok által meghatározott kihívások és lehetőségek függvényében biztosítani a különböző szakterületekhez tartozó érdekcsoportok közös, együttes tevékenységét. Ennek érdekében nyitott és független vitafórumoknak biztosítanak színteret, illetve megteremtik a feltételeket az orosz társadalom és a politikai vezetés közötti véleménycserére a nemzetközi kapcsolatok és a külpolitika fontosabb kérdéseiről.

4. A nemzetközi tevékenység során a fő cél, hogy sokoldalú hálózati projektek és kezdeményezések révén kedvező feltételeket teremtsenek Oroszország globális világba történő bekapcsolódásához. Ennek megvalósítása érdekében igyekeznek megteremteni a külföldi partnerekkel folytatott együttműködés feltételeit a külpolitika kulcsfontosságú kérdéseiben, aktívan részt vesznek a nemzetközi politikai kezdeményezésekben, képzési és tudományos kutatási projekteken. A Tanács nemzetközi tevékenysége realizálásának bázisát a nemzetközi együttműködésben részt vevő, kulcsfontosságú orosz intézményekkel kialakított partnerség képezi.

EREDMÉNYEK ÉS TERVEK

Az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa megalakulása óta négy projektet fejezett be egészen, illetve részben. Ezek a következők:

1. Nemzetközi kutatások Oroszországban.
2. Oroszország a globális világban 2000–2012.
3. Nemzetközi migrációs folyamatok: trendek, kihívások és perspektívák.
4. F fiatal tudósok és diplomaták vetélkedője a nemzetközi problematika területén.

Az első kettő eredménye tükröződik lényegében a Külügyi Intézetben rendezett könyvbemutató „tárgyában”: az *Oroszország a globális világban 2000–2011* című hatkötetes tanulmány- és dokumentumgyűjteményben.

A könyv első kötete az orosz külpolitikai stratégia alapelveit elemzi. A második a stratégiai alapelvek megvalósítását tekinti át főként biztonságpolitikai, világgazdasági és humanitárius szempontokból. A harmadik kötet Európa, Észak-Amerika, Dél-Amerika sajátosságait, külpolitikáját mutatja be, és az Oroszországgal kialakított kapcsolatokról ad átfogó képet. A negyedik kötet a Csendes-óceáni régiót, Délkelet-Ázsiát, Afrikát és a Közel-Keletet mutatja be az orosz külpolitika szemszögéből. Az ötödik kötet a volt szovjet köztársaságok helyzetével foglalkozik. A hatodik kötetben megtalálható a fenti évtized valamennyi lényeges külpolitikai dokumentuma. A hatkötetes gyűjteményt a korábbiakban jelzett projekt eredményeit tartalmazó *Nemzetközi kutatások Oroszországban* című adattár egészíti ki, amely magába foglalja valamennyi oroszországi külpolitikai és nemzetközi tudományos műhely és kutató adatait, illetve jelzi az általuk kutatott szakterületet.

A Tanács jelenleg is futó projektjei közül említést érdemelnek az alábbiak:

1. A Nagy Közel-Kelet: politikai dinamika és Oroszország érdekei.
2. A közép-ázsiai helyzet alakulása a koalíciós erők Afganisztánból történő esetleges kivonását követően.

3. Oroszország részvétele hatékonyságának fokozása a „G8”-ban, a „G20”-ban – az Oroszországi Föderáció nemzeti érdekeinek és prioritásainak megfelelően.
4. A diplomácia művészete és a politikai tapasztalat: a nemzedékek folytonossága.
5. A nemzetközi együttműködés lehetséges útjai az északi-sarki államok között.
6. Nemzetközi migrációs folyamatok: trendek, kihívások és perspektívák (az előzőekben jelzett projekt folytatása).

A közeljövőben indításra tervezett projektek:

1. Információs biztonság, a kiberfenyegetésekkel szembeni védelem és az internet felhasználása Oroszország nemzeti érdekeinek védelmében a nemzetközi küzdőtéren.
2. A nemzetközi kapcsolatok a külföldi tudományos tevékenység tükrében.
3. Az Oroszországi Föderáció külpolitikája 2012–2020: aktuális helyzet, prognózisok és lehetséges forgatókönyvek, dokumentumok (háromkötetesre tervezett dokumentumgyűjtemény).

Összefoglalva úgy ítélem meg, hogy az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa olyan fontos, az alapítók céljai szerint nonprofit szervezet, amelyik fő feladatának tekinti Oroszország integrálódásának elősegítését az új, formálódó globális világrendbe, mintegy összekötő kapcsot képezve a külpolitikáért felelős állami és tudományos intézmények, az üzleti szféra és a társadalom széles rétegei között. Fontos szerepe lehet (és folyamatban lévő, illetve közeljövőben tervezett projektjei alapján megítélhetően minden bizonnyal lesz is) a jövő orosz külpolitikájának alakításában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- LAVROV, Szergej Viktorovics [ЛАВРОВ, Сергей Викторович] (2011): *Министр иностранных дел РФ, выступление на Общем собрании членов РСМД*. Москва, 20 июля 2011 г.
- Oroszország és Közép-Európa: új napirendek, új intézmények. Tudományos Tanácskozás és könyvbemutató. Budapest: Magyar Külügyi Intézet, 2012. június 8.
- РСМД. Online: www.russiancouncil.ru
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2012): Az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa – Egy viszonylag fiatal, de igen figyelemreméltó intézmény az Oroszországi Föderációban. *Hadtudomány*, 22(3–4), 148–153.

OROSZ SZAKÉRTŐK AZ EURÓPAI RAKÉTAVÉDELMI RENDSZERRŐL¹

Az elmúlt időszakban, de különösen a 2009. évet követően az Oroszországi Föderáció és az Amerikai Egyesült Államok, illetve az Oroszország és a NATO közötti kapcsolatok egyik igen kritikus pontját az európai rakétavédelmi rendszer koncepciójával és egyes szervezeti elemeinek telepítésével kapcsolatos kérdéskör képezte.

Az amerikai globális rakétavédelmi rendszer európai elemét eredetileg az 1000–5500 kilométer hatótávolságú iráni rakéták elfogására és megsemmisítésére hozták volna létre, olyan számvetéssel, hogy Washington 2020-ig mintegy 400 darab, a ballisztikus rakéták megsemmisítésére képes légvédelmi rakétát fog elhelyezni Lengyelország és Románia területén. A Kelet- és Közép-Európában elhelyezésre tervezett elemek telepítésével kapcsolatban azonban Moszkva erőteljesen tiltakozott, azzal érvelve, hogy „az elfogórakéták telepítése kedvezőtlenül érinti az orosz stratégiai nukleáris erők alkalmazásának hatékonyságát”. S bár a vezető amerikai és NATO-politikusok és katonai szakértők számtalan esetben hangsúlyozták, hogy a rendszer nem irányulna Oroszország ellen, moszkvai vezető szakértők és felelős politikusok – köztük maga Dmitrij Medvegyev elnök is – többször kijelentették, hogy a rendszer telepítése – amennyiben abból Oroszországot kihagyják – negatív hatással lehet az egyébként 2009 óta alapvetően javuló tendenciát mutató orosz–amerikai, illetve az orosz–NATO-kapcsolatokra.

Dmitrij Medvegyev orosz elnök az Állami Dumához intézett elnöki üzenetében azt is felvetette, hogy „a kapcsolatok 2020-ra (ez a telepítés határideje) elérhetik a holtponzt, ami újabb, nemkívánatos mértékű fegyverkezési versenyt indíthat el, s mindez beláthatatlan következményekkel járhat”.

Dmitrij Rogozin, az Oroszországi Föderáció NATO-hoz akkreditált nagykövete még a 2010. novemberi liszaboni NATO-csúcsértekezlet előtt, de azóta is többször kifogásolta, hogy az európai rakétavédelmi rendszer egyes elemeit a Kalinyingrádi terület közvetlen szomszédságába helyezték el, és jogi garanciákat követelt arra vonatkozóan, hogy a telepítés nem Oroszország ellen irányul.

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2011–2012.

Az orosz diplomácia vezetője, Szergej Lavrov külügyminiszter is úgy nyilatkozott, hogy „a NATO nem veszélyezteti Oroszországot, de a kapcsolataikban vannak problémák”. Azt viszont elvileg fontosnak tartja, hogy minden „részes félnek” legyen megfelelő garanciája arra, hogy a rakétavédelmi rendszer nem ellene irányul.

A katonák is „hallatták hangjukat” a kérdésben: Nyikolaj Makarov vezérezredes, az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erőinek vezérkari főnöke kijelentette, hogy amennyiben az Észak-atlanti Szerződés Szervezete az Oroszországi Föderációval történő előzetes konzultáció nélkül építi ki az európai rakétavédelmi rendszert, vagy ebből a folyamatból kihagyja, azt Oroszország a nemzetbiztonságát ért fenyegetésként fogja értékelni. Vagyis úgy tűnik, hogy Moszkva fontos stratégiai és egyúttal bizalmi kérdésként fogja fel a telepítés körüli huzavonát.

Érdekes, hogy a Szövetségen belül is vannak „finomhangolási” problémák. Barack Obama amerikai elnök jelezte határozott szándékát az orosz féllel való konzultációra, ugyanakkor Anders Fogh Rasmussen, a NATO főtitkára 2011 júniusában az Interfax orosz hírügynökségnek e kérdéskörben adott interjújában teljesen kizártnak tartotta az oroszokkal közös rakétavédelmi rendszer létrehozását. Ő az úgynevezett „szektorális” védelmi rendszert támogatja, amely a külön NATO- és az ugyancsak különálló orosz rendszer meghatározott mértékű és ellenőrzött információs összekapcsolását jelentené.

Ha megnézzük a NATO 2010. novemberi lisszaboni csúcsértekezletén elfogadott közös álláspontot, akkor azt látjuk, hogy a Szövetség fő veszélyforrásként nem a hagyományos értelemben vett államokat jelölte meg, hanem a terrrorszervezeteket, az atom- és tömegpusztító fegyverek elterjedését, míg a korábbi „ellenségképként” kezelt országokkal „stratégiai partneri” viszonyt kíván kialakítani. Mindehhez jó lehetőséget kínál például a terrorizmus elleni küzdelem Oszama bin Laden „kiiktatását” követő időszaka vagy az afganisztáni rendezés, sőt talán még a líbiai helyzet kezelése is, ahol ki lehet használni az esetlegesen meglévő hasonló érdekeket, és a NATO vélhetően felhasználja majd az orosz fél által javasolt közreműködést.

Ugyanakkor változatlanul számolni kell azokkal a problémákkal, amelyek kezelésénél ütköznek a NATO és az Oroszországi Föderáció stratégiai érdekei. Egyes moszkvai szakértők szerint ilyenek például a Grúzia körüli problémák és az európai rakétavédelmi rendszer kérdései.

Ez utóbbinál a NATO véleménye szerint – amint már korábban is utaltam rá – két különálló rakétavédelmi rendszert kell kiépíteni, és csupán ezek tevékenységét kell megfelelően koordinálni. Az orosz fél álláspontja szerint viszont olyan egységes rendszert kell kiépíteni, amelyben az oroszországi elem azonos értékű részvétele eleve megakadályozza, hogy a rakétavédelmi rendszert az orosz hadászati rakéták felderítésére és megsemmisítésére használhassák fel.

Az orosz szakértők igen nagy várakozással tekintettek a NATO–Oroszország Tanács (NRC) 2011. évi júniusi védelmi miniszteri szintű tanácskozása elé, ahol kiemelt napirendi pontként szerepelt a rakétavédelmi rendszerrel kapcsolatos kérdés rendezése. A felfokozott várakozás ellenére azonban nem sikerült előrelépni a kölcsönösen elfogadható megoldás irányába. Az ülést megelőzően az orosz szaksajtóban szinte minden közismert biztonságpolitikai szakértő megszólalt, és érvelésükkel megpróbálták legalább közvetve befolyásolni a tanácskozás kimenetelét. A továbbiakban megkísérlem csokorba szedni a számomra legérdekesebbnek tűnő véleményeket, amelyeket olvasva határozottan körvonalazódni látszik majd az a tény, hogy – a korábbi NATO-bővítéssel kapcsolatos orosz belső vitákkal ellentétben – az európai rakétavédelmi rendszer telepítésének kérdéseiben már jóval közelebb áll egymáshoz a szakértők véleménye és a hivatalos orosz politika. Természetesen a rakétavédelmi rendszerrel kapcsolatos oroszországi belső viták során a felszínre került néhány érdekes, a nemzeti biztonsági koncepcióban és a katonai doktrínában megfogalmazott külső fenyegetésekkel összefüggésben újszerűnek tűnő vélemény is, amely azonban a hivatalos politika szintjén eddig nem nyert megerősítést. (Gondolok itt például a kínai–oros viszonyrendszerre, amelyre az utóbbi időben úgy tűnik, hogy mindkét fél „erősen odafigyelt”).

Számomra az egyik legérdekesebb – és talán legfajszínűsőbb – szakértői vélemény az Alekszej Arbatovval, az Orosz Tudományos Akadémia Nemzetközi Biztonsági Kutatóintézetének vezetőjével a rakétavédelmi rendszer tárgykörében készült interjú volt.² Arbatov véleménye szerint mindenekelőtt azt célszerű megvizsgálni, hogy kik rendelkeznek megfelelő eszközökkel. Így például közepes hatótávolságú ballisztikus rakétákkal (1000–5500 kilométer) Irán, Pakisztán, Izrael és Szaúd-Arábia, míg 1000 kilométernél rövidebb hatótávolságú ballisztikus rakétával Törökország, Szíria, Jemen, Egyiptom és Líbia rendelkezik. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy az úgynevezett „hasznos terhelés” (a szállítandó robbanótöltet nagysága) csökkentésével az iráni „Shahab–3” és a „Sejil–1” rakétánál 1500-ról 2300 kilométerre, a jelenleg fejlesztés alatt álló „Shahab–4”-nél, illetve a „Sejil–2”-nél csaknem 3000 kilométerre, míg az ugyancsak fejlesztés alatt álló „Shahab–5” rakéták esetében 4300-ra, a „Shahab–6”-nál pedig ennél is nagyobbra (körülbelül 6700 kilométerre a tervek szerint) lehet növelni a hatótávolságot. Mindez azt jelentheti például, hogy Irán már a közepes hatótávolságú ballisztikus rakétaival is képes elérni Európában Spanyolországot, Norvégiát, illetve Oroszország teljes európai területét. (Egyes nyugati és orosz szakértők szerint Irán 10-12 év alatt képes lesz nagy hatótávolságú ballisztikus rakétát is előállítani.)

² ARBATOV 2011.

Arbatov véleménye szerint indokolt a megelőzést szolgáló rakétavédelmi rendszer létrehozása, és ehhez időben hozzá kell kezdeni, mert ennek kiépítése idő- és költségigényesebb, és technológiailag sokkal bonyolultabb folyamat, mint a támadó jellegű hordozórakéták fejlesztése, hiszen ez utóbbi technológiája már gyakorlatilag „kész” elérhető. Kockázatosabb azért is, mert a rendszer akár egyetlen rakétájának meghibásodása esetén békés polgárok százai halhatnak meg. Többek között éppen e kockázatok teljes kiszűrhetősége miatt húzódott el a rakétavédelmi rendszer teljes kiépítése, az Amerikai Egyesült Államokban és a Szovjetunióban/Oroszországban egyaránt.

6.1. táblázat. Irán „lehetőségei és képességei”

Név	Alapul vett típus	Hatótávolság (km)	Szállított robbanóanyag (kg)
Shahab-1	Scud-B	300	985
Shahab-2	Scud-C	500	600
Shahab-3	NoDong	1000–1300–2000	750–1200
Sejil-1	Saját fejlesztés	1930	1000
Sejil-2	Saját fejlesztés	2000–2500	1000
Még fejlesztés alatt álló rakéták			
Shahab-4	SS-4/Taep'o-dong-1	2000–2896	290–100
Shahab-5	Taep'o-dong-2	3500–4350	390–1000
Shahab-6	Taep'o-dong-2B/3	5470–6700	290–1200

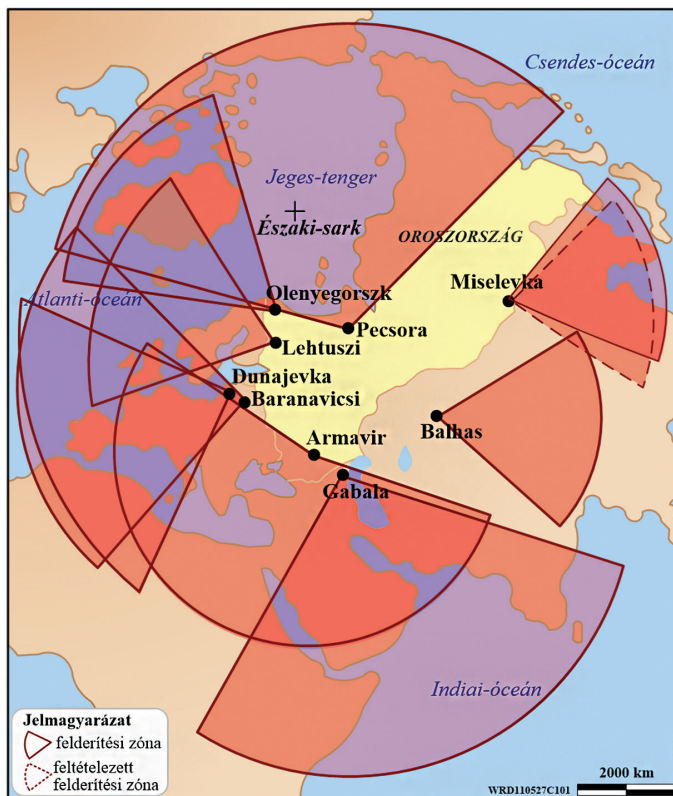
Forrás: CSETE [é. n.]; Iran's Missile Program: Past and Present 2020

A grúz–orosz fegyveres konfliktust követően fokozatosan enyhülő amerikai–oros viszonyt és a NATO–Oroszország Tanács (NRC) nyújtotta lehetőségeket is kihasználva az Oroszországi Föderáció úgynevezett „szektorális” (szektorokra osztott) rakétavédelmi rendszer közös kiépítésére tett javaslatot, amelyben Oroszország és a NATO bármilyen irányból érkező támadás esetén kölcsönösen megvédené egymást. Kormányzati szinten létre is hoztak szakértői csoportokat, amelyek olyan fontos kérdésekkel foglalkoztak, mint például a rakétaindítást előrejelző rendszerek közötti információcsere, a közös rakétavédelmi gyakorlatok tervezése, a rakétavédelmi rendszerek fejlesztésének transzparenssé tétele. Ennek ellenére nem sikerült közös nevezőre jutni. Arbatov ennek okát alapvetően abban látja, hogy nem lehet a rakétavédelmi rendszer kérdését a felek katonapolitikájától és katonapolitikai

kapcsolataitól elkülönített kontextusban vizsgálni. És az ilyen tágabb kontextusban már jóval több az akadály, még az olyan kényes kérdésekben is, mint a rakétavédelmi rendszer.

Arbatov kétségbe vonja azt is, hogy az Amerikai Egyesült Államok által kialakított (globális) rakétavédelmi rendszer majd visszatartja Iránt a rakétafegyverek fejlesztésétől. Sőt, éppen ellenkezőleg: Irán – a Moszkva és Washington közötti nézeteltérést kihasználva – gyorsítani akarja és tudja is fejlesztési programjait.

Arbatov szerint gondot jelenthet a térségben, ha Pakisztánban a szélsőséges iszlám képviselői kerülnek hatalomra, mert ebben az esetben ez az ország „második Iránná” változhat, ami beláthatatlan következményekkel járna. Ugyanakkor az Egyesült Államok erről a lehetőségről nem szívesen beszél az érvelése során, nehogy megriassza az Afganisztánban folyó műveletekben szövetségeseiként számontartott ország vezetését.

6.1. ábra. Az oroszországi korai előrejelző rendszer felderítési zónái

Forrás: a szerző szerkesztése

Fontos észrevételnek ítélem a „kínai tényező” felvetését is, különösen annak fényében, hogy végső soron az európai rakétavédelmi rendszer a globális rakétavédelmi rendszernek csupán az egyik eleme – a Távol-Keleten, az Alaszkában és a Kaliforniában meglévő elemekkel együtt. Ez együttesen megbízható védelmet nyújt Kína viszonylag korlátozott rakéta-nukleáris potenciáljával szemben, sőt „kitolja” a nukleáris paritás elérésének időpontját is, például az Amerikai Egyesült Államokkal szemben. Arbatov véleménye szerint Washington – a pakisztánihoz hasonlóan – ezt a kérdést sem hangsúlyozhatja, mert provokálná vele Pekinget.

Arbatov megítélése szerint a kulcskérdés az Oroszországi Föderáció számára az, hogy a globális rakétavédelmi rendszer sikeresen felhasználható-e Oroszország ellen. A legismertebb orosz szakértőkre – Viktor Jeszin³ és Vlagyimir Dvorkin⁴ tábornokok, Jurij Szolomonov⁵ akadémikus – hivatkozva megállapítja: „sem a jelenlegi, sem pedig a 10–15 éven belül továbbfejlesztett amerikai rakétavédelmi rendszer nem képes lényegesen befolyásolni az orosz nukleáris elrettentő potenciált.”⁶ (Természetesen mindez csak abban az esetben állja meg a helyét, ha a jelenleg érvényes START-egyezményben rögzített korlátozásokat mindkét érintett fél betartja, és nem próbálja meg a globális rakétavédelmi rendszer segítségével a maga javára megváltoztatni a hadászati erőegyensúlyt.)

Ahhoz, hogy közös rakétavédelmi rendszert építhessenek ki, fontos lenne a fenyegetések azonos szempontok szerinti értékelése is. Arbatov viszont éppen ebben a kérdésben látja a legnagyobb véleménykülönbséget: „az orosz biztonságpolitikai és katonai szakértők, de az orosz társadalom nagyobbik része sem Irán és Észak-Korea rakétaiban látja a legnagyobb veszélyforrást, hanem az Amerikai Egyesült Államok és a NATO részéről vélelmezik azt.”⁷ És ez nagyon lényeges megállapítás, amelyet a 2010-ben elfogadott új orosz katonai doktrína is alátámaszt. Hiszen az Oroszországi Föderáció biztonságát fenyegető veszélyforrások közül az első négy helyen az Amerikai Egyesült Államok és a NATO tevékenysége és fegyveres erői (beleértve a rakétavédelmi rendszert is) állnak, míg a tömegpusztító fegyverek elterjedése – amely ellen például a közös rakétavédelmi rendszert létre kellene hozni – csak a hatodik helyet „érdemelte ki”. Ennek fényében azután meglehetősen furcsán fest a Moszkva által javasolt „szektorális” rakétavédelmi rendszer, amelynek

³ Viktor Jeszin nyugállományú vezérezredes a Hadászati Rakétacsapatok Főtörzsének főnöke volt 1998-ig.

⁴ Vlagyimir Dvorkin nyugállományú vezérőrnagy, az Orosz Tudományos Akadémia Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének vezető szakértője.

⁵ Jurij Szolomonov akadémikus, állami díjas rakéta-főkonstruktor.

⁶ ARBATOV 2011.

⁷ ARBATOV 2011.

segítségével Oroszország védelmezné a NATO-t, a NATO pedig Oroszországot. Persze ha figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy a teljes szovjet időszak politikai és katonai vezetése, de az új Oroszország döntéshozói is lényegében ezt sugallták és sulykolták a társadalom számára, akkor már nem csodálkozunk annyira.

Igen érdekes Dmitrij Rogozin a témával kapcsolatban napvilágot látott szakértői véleménye, aki nagyköveti rangban az Oroszországi Föderáció képviselője a NATO-nál, és egyben a NATO-val való egyeztetések során a rakétavédelmi rendszer kérdéseivel foglalkozó elnöki megbízott. Ez utóbbi minőségében az amerikai *The International Herald Tribune* című lapnak adott interjújában elismerte, hogy a rakétafegyverek gyártási technológiája egyre több ország számára válik hozzáférhetővé, és ugyancsak egyre többen mutatnak érdeklődést ezek beszerzése iránt. Fontosnak ítéli ezért megvizsgálni ezen országok motivációját és alaposan elemezni a rakétafegyverekhez való jutásuk kockázatait.

Oroszország elismeri, hogy a fentiekből adódó kihívások valós kockázattá válhatnak. Éppen ezért – a NATO és az Oroszországi Föderáció által a lisszaboni csúcson közösen vállalt kötelezettségnek megfelelően – megítélése szerint az európai rakétavédelmi rendszernek az egyenlő részvételen és valamennyi ország közös és oszthatatlan biztonságán kell alapulnia. Vagyis: „valamennyiünk meglévő közös erőforrásának felhasználásával olyan hatékony és finanszírozható rendszert kell kialakítani, amely képes megvédeni Európa valamennyi országát.”⁸ A közös európai rakétavédelmi rendszer elkerülhetetlenül szükségtelenné teszi az egymás elleni katonai tervezést, ami végső soron a kölcsönös bizalom erősítését szolgálja.

Rogozin utalt Dmitrij Medvegyev orosz elnök azon felvetésére, hogy ennek a rendszernek az alapját az egyenlőség, az átláthatóság és a felelősség kell hogy képezze. Megismételte az elnök „szektorális védelemre” vonatkozó javaslatát, amely szerint a rendszer részes államai meghatározott körzetek védelméért felelőnek.

A nagykövet aláhúzta, hogy az Oroszországi Föderáció a NATO-val a rakétavédelem területén kialakított együttműködést az Észak-atlanti Szövetséggel kialakítandó stratégiai partnerség közbeeső állomásának tekinti. A valós, kölcsönös bizalom és őszinteségen alapuló együttműködés ezen a fontos területen hozzásegítheti mindkét felet ahhoz, hogy végérvényesen megszabaduljanak a hidegháború alatt kialakult kölcsönös gyanakvástól. Ennek viszont ellentmondani látszik az a kijelentése, amely szerint: „Nem szeretnénk, ha az amerikai rakétavédelmi rendszer lefogná országunk területének északi részét, mert az megbontaná a kialakult stratégiai erőegyensúlyt.”⁹

⁸ *The International Herald Tribune*.

⁹ *The International Herald Tribune*.

Bár a nagykövet interjúja az európai rakétavédelmi rendszer kérdésében a hivatalos „kemény” orosz álláspontot képviselte, diplomatikusan utalt arra is, hogy az Oroszországi Föderáció tisztában van a felelősségével, és mérlegeli a lehetséges alternatívákat. „Mély meggyőződésünk, hogy történelmi szükségszerűség az európai béke megőrzése. Éppen ezért Oroszország igyekszik megérteni azt, amit Lisszabonban számára javasoltak: tartós barátság vagy a korábbi amerikai adminisztráció által kialakított globális rakétavédelmi rendszer harmadik elemének az átdolgozott változata – amelyet nem fogadhatunk el. Az erre a kérdésre adott választól függ az egész euroatlanti térség biztonsága.”¹⁰

Számomra különösen érdekes Alekszandr Hramcsihin, a Politikai és Katonai Elemző Központ igazgatója véleménye. Ő úgy véli, hogy egy, az Amerikai Egyesült Államok ellen intézett feltételezett atomcsapás esetén a rakétavédelmi rendszer Romániában telepített rakétái nem képesek elérni az elindított orosz rakétákat. A rendszer Lengyelországban telepített rakétái pedig csakis a Kozelszkben¹¹ állomásozó 28. rakétahadosztály, valamint a Vipolzovóban¹² diszlokáló 7. rakétahadosztály által indított rakétákat képesek elfogni, és azokat is csak abban az esetben, ha azokkal az Amerikai Egyesült Államok keleti partvidékére szándékoznak csapást mérni.

A nyugaton diszlokáló rakétahadosztályok (Tyejkovo,¹³ Tatyiscsevo,¹⁴ Joskar-Ola,¹⁵ Dombarovszkij¹⁶) számára csakis az amerikai rakétavédelmi rendszer Balti-, Barents- és Norvég-tengeren állomásozó haditengerészeti elemei jelenthetnek veszélyt. Sőt, „minél keletebbre tudjuk elhelyezni azokat, annál hipotetikusabbá válik a sebezhetőségük”¹⁷ – állította. Az indított rakéták röppályájának ismeretében azok részben sebezhetetlenek a rakétavédelmi rendszer számára, részben pedig kívül esnek az amerikai hadászati rakéták hatótávolságán, ezért megelőző csapást sem lehet rájuk mérni. Ily módon ezek a rakéta-magasabbegységek megőrizhetik elrettentő képességüket. „Oroszország mérete a rakétavédelmi rendszerünk leghatékonyabb eszköze”¹⁸ – állítja, és egyébként is az a véleménye, hogy az európai rakétavédelmi rendszer NATO által Lengyelországban még létre sem hozott eleméről mint Oroszország elleni fenyegetésről beszélni – ennek bizony kevés köze van a realitáshoz.

¹⁰ *The International Herald Tribune*.

¹¹ Település Kaluga megyében.

¹² Település Tver megyében.

¹³ Település Ivanovo megyében.

¹⁴ Település Szaratov megyében.

¹⁵ A Mari Köztársaság fővárosa.

¹⁶ Település Orenburg megye Dombarovszkiji járásában.

¹⁷ HRAMCSIHIN 2011b.

¹⁸ HRAMCSIHIN 2011a.

Hramcsihin szerint a NATO nem jelent Oroszország számára fenyegetést, hiszen:

- ♦ a hidegháború befejezését követően folyamatosan csökkenti csoportosításait Európában (jelenleg is nagyobb volumenű csökkentés küszöbén áll);
- ♦ nem bontakoztat szét erőket az Oroszországgal határos körzetekben, a korábban beharangozott „kelet-európai bázisok” csak a Kreml hivatalos propagandájában léteznek;
- ♦ nem rendez olyan méretű gyakorlatokat, amelyek forgatókönyve alapján az Oroszország elleni agresszióra való felkészülést lehetne feltételezni.

Ezzel szemben Kína:

- ♦ gyorsan növeli, sőt minőségileg fejleszti fegyveres erőit, különös figyelmet fordít a támadó jellegű fegyverek (harckocsik, hadászati rakéták) fejlesztésére;
- ♦ kiemelt prioritást biztosítva fejleszti az Oroszországgal határos pekingi és sanghaji katonai körzetet;
- ♦ rendszeresen tart egyre nagyobb méretű gyakorlatokat, amelyeket nem lehet másképpen értelmezni, mint az Oroszország ellen indítandó agresszióra való felkészülést.

„És mindehhez kérem hozzátenni, hogy szinte valamennyi tv-csatorna képernyőjéről és az újságokból azt zúdítják ránk, hogy a NATO halálos fenyegetés, Kína pedig a legjobb barátunk... Úgy tűnik, hogy Peking jól működő »ötödik hadoszlopot« hozott létre Oroszországban.”¹⁹

Megnyilatkozásaiban ugyanakkor pozitívként említi, hogy a hadászati rakéta-csapatok 2000 és 2009 közötti folyamatos csökkentése megállt, és az utóbbi két esztendőben – ha kismértékben is, de – növekedett a potenciáljuk. Hramcsihin az Oroszországi Föderáció szempontjából különösen előnyösnek tartja az Új-START megállapodást, amely megszüntette a mobil rakéták telepítési körzeteinek méreteire vonatkozó korábbi korlátozást, csökkentve ezzel megsemmisíthetőségük (sebezhetőségük) esélyeit.

Az orosz stratégiai nukleáris erők szempontjából a szárazföldi telepítésű rakéta-védelmi eszközöknél lényegesen veszélyesebbnek ítéli az Amerikai Egyesült Államok haditengerészeti rakétavédelmi eszközeit. Ez összesen 22 cirkálóra telepített 122 darab, illetve 62 rombolón elhelyezett 96 darab „Standard” típusú légvédelmi rakétát jelent. (E rakéták szárazföldi telepítésű változatát kívánják Lengyelországban elhelyezni.) A rakéták technikai paraméterei miatt azonban a sikeres elfogáshoz az amerikai

¹⁹ HRAMCSIHIN 2011b.

hadihajóknak az Északi-sark közelébe kellene jutniuk – márpedig az ilyen „felvonulás” biztos jelzés lenne az orosz fél számára, s elmaradna az eredményes harci alkalmazáshoz nélkülözhetetlen meglepetés.

A megegyezés esélyeiről szólva pozitív fejleménynek tartja, hogy az utóbbi két évben lényegesen javultak az orosz–amerikai politikai kapcsolatok. „Az amerikaiak pragmatikus emberek, akik nem tesznek olyan lépéseket, amelyek katasztrófának tennék ki saját országukat, legfeljebb végszükség esetén. Jelenleg ilyenről nincs szó.”²⁰ Mindez kedvezőbb feltételeket biztosíthat ahhoz, hogy az érintett felek a globális és az európai telepítésű rakétavédelmi rendszer legfontosabb kérdéseiben kompromisszumra juthassanak.

Hramcsihin megerősíti azt a korábbi jól ismert orosz álláspontot is, amely szerint „a koncepcionális válságban lévő NATO-n” belül a rakétavédelmi rendszer kérdésköre lehetőséget biztosítana az európai amerikai jelenlét meghosszabbítására. Egyébként is szerinte helytelen dolog „európai rakétavédelmi rendszerről” beszélni, hiszen Európa csupán a területét biztosítja ehhez, a rendszer és a fegyverzet teljes egészében amerikai lenne. Megítélése szerint éppen ezért ebben a kérdésben mindenekelőtt az Oroszországi Föderációnak és az Amerikai Egyesült Államoknak kell megállapodnia. (Csak emlékeztetném az olvasót arra, hogy a NATO-bővítés első köre előtt – még Jevgenyij Primakov külügyminisztersége idején – is hasonló volt a mértékadó orosz biztonságpolitikai szakértők véleménye, csak akkor a NATO bővítését illetően. Kísért a múlt...) Ha ez nem sikerülne, az nagyobb veszteség lenne Oroszország, mint az amerikaiak számára, mert új fegyverkezési versenyt indítana el a két fél között, és ez nem áll egyik fél érdekében sem.

Ugyanakkor nem lát esélyt a kapcsolatok olyan mértékű gyors javulására, amely el-tűntetné a hosszú idő alatt felhalmozódott bizalmatlanságot – bár ez lenne az egyedüli megoldás –, szerinte még folytatódik az értelmetlen viták sorozata a rakétavédelmi rendszer kérdéseiben.

Figyelemre méltó az orosz csapatlégvédelem egykori (2005–2009 közötti) helyettes főnökének, Alekszandr Tazehulahov nyugállományú vezérőrnagynak a véleménye is. A tábornok – aki egyben elismert leszerelési szakértő is – kifejti, hogy ő a katonai biztonság szemszögéből vizsgálja a kérdést. Ugyan mindkét fél számtalanszor kölcsönösen kinyilvánította, hogy nem tekintik egymást ellenségnek, és nem kívánnak egymással háborúzni, a legfőbb orosz nemzetbiztonsági dokumentumokban (nemzeti biztonsági koncepció, katonai doktrína) és a NATO alapidokumentumaiban is az áll, hogy:

²⁰ HRAMCSIHIN 2011a.

- ♦ Oroszország nemzetbiztonsága ellen irányuló fenyegetésként tekinti a NATO határaihoz történő közeledését, valamint azokat a kísérleteket, amelyek arra irányulnak, hogy az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének globális hatásköre legyen;
- ♦ a NATO pedig kijelenti, hogy továbbra is a legerősebb katonai szövetség marad, globális jelenléttel a világban, s amelyben a stratégiai kezdeményezés az Amerikai Egyesült Államoké.

Ezekből a különböző módon kodifikált, de alapvetően eltérő hivatalos álláspontokból az orosz szakértő azt olvassa ki, hogy általában véve is, de különösen a rakéta-védelmi rendszer létrehozásával kapcsolatos kérdésekben nem lesz könnyű feladat az egyenjogúságra épülő, teljes értékű stratégiai partnerség megteremtése a NATO és Oroszország, valamint az Amerikai Egyesült Államok és az Oroszországi Föderáció között. Többek között a fenti két alapvetésben rejlő ellentmondások miatt nem sikerült az elmúlt hat-nyolc évben megegyezniük az orosz és a NATO-szakértőknek, és a tárgyalások jelenleg is „helyben járnak”.

Bár Dmitrij Medvegyev orosz elnök a 2010. évi lisszaboni csúcson a stratégiai partnerség kölcsönös és közös erősítésének szükségességét hangsúlyozta, a tábornok mégis úgy véli, hogy az ehhez nélkülözhetetlen öt feltétel – egyenjogúság, oszthatatlan biztonság, kölcsönös bizalom, átláthatóság és kiszámíthatóság – csak „hézagosan” létezik a valóságban:

- ♦ Oroszország egyenjogúságát csakis a hadászati nukleáris erők vonatkozásában ismerik el;
- ♦ a biztonság oszthatatlansága csak akkor valós elvárás, ha a washingtoni szerződés 5. cikkelyét módosítják;
- ♦ a kölcsönös bizalom erősítése elképzelhetetlen a meglévő hadászati védelmi és támadó eszközökkel, illetve a fejlesztés alatt álló eszközökkel kapcsolatos legújabb technológiákkal összefüggő zárt információk kölcsönös cseréje nélkül;
- ♦ az átláthatóság olyan törvényileg alátámasztott bizonyosságot, áttekinthetőséget és ellenőrizhetőséget kell hogy tartalmazzon, amely a kölcsönös bizalom alapul;
- ♦ a kiszámíthatóság pedig teljes mértékben a fent felsorolt négy paramétertől függ.²¹

²¹ TAZEHLAHOV 2011.

Megítélése szerint ezért a „klasszikus partnerség” kialakítása még bizonyára várat magára. Ebben a helyzetben Oroszország számára nem marad más választás, mint beleegyezni a közös információs központok létrehozásába, amelyeken keresztül megvalósítható a korai előjelző rendszerekkel és a válaszcsepások kiváltásával kapcsolatos alapvető információk cseréje. Ennek viszont szerint az a súlyos hátránya, hogy ezek a központok nem lennének a rakétavédelmi rendszer hadrendi elemei, ami viszont ennél fogva nem tenné lehetővé Oroszország számára a rakéták éles alkalmazásának befolyásolását.

A saját eszközök technikai fejlesztésével kapcsolatosan Tazehulahov vezérőrnagy kifejtette, hogy az Almaz–Antej Konszern jelentős lobbitevékenységet folytat annak érdekében, hogy az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erőinek légvédelmi csapatait az Anatolij Szergyukov védelmi miniszter által felvázolt fejlesztési terveknek megfelelő, korszerű Sz–400, illetve Sz–500 típusú légvédelmi rakétakomplexumokkal tudják felszerelni.

Végezetül feltétlenül meg kell említeni a 2011. szeptember végén a Moszkvai Carnegie Intézet és a Kijevi Világpolitikai Intézet szervezésében *A rakétavédelem euroatlanti rendszere: moszkvai és kijevi vélemények* címmel lezajlott videókonferenciát. A konferencián – amelyen a címadó témán kívül más fontos kérdések is (az atomfegyvermentes világ megteremtésének lehetőségei, a CFE-szerződés megújítása stb.) szóba kerültek – mintegy harminc fő vett részt a két ország témában érintett hivatalos intézményei és kutatóintézetei képviselőiben. A párbeszéd keretében a résztvevők két alapvető kérdést vizsgáltak:

- ♦ az Oroszország nélküli európai rakétavédelmi rendszer létrehozásának potenciális katonai-stratégiai következményei;
- ♦ az Oroszország csatlakozásával létrehozandó rendszer alapvető irányultsága.

Az orosz szakértők a konferencia során azt az álláspontot képviselték, hogy mindenképpen folytatni kell a kérdésben megkezdett párbeszédet, mind kétoldalú alapon az Amerikai Egyesült Államokkal, mind multilaterális alapon a NATO-val. Az ukrán szakértők többsége pedig a Konsztantyin Griscsenko külügyminiszter által 2011. szeptember közepén elmondottakhoz tartotta magát: vagyis Kijev ki szeretne maradni a rakétavédelmi rendszer létrehozása körüli adok-kapokból. Ugyanakkor néhány szakértő felvetette, hogy Moszkva a NATO-val való megbeszélései során esetleg felvethetné az ukrán részvétel lehetőségét a létrehozandó közös európai rakétavédelmi rendszerben. Ukrajna és a NATO ugyanis mind ez idáig nem folytatott hivatalos megbeszéléseket e kérdéskörben. Ezt a helyzetet tükrözi Igor Dolgovnak, Ukrajna állandó NATO-képviselőjének ez év október elején elhangzott kijelentése is: „Kijev csak akkor kész részt venni az európai rakétavédelmi rendszer létrehozásának

előmozdításában, ha azt Oroszország részvételével alakítják ki, és pontosan ismert lesz annak elhelyezkedése.”²²

Egyébként Ukrajna első ízben a 2010. novemberi lisszaboni csúcsot követően mutatott érdeklődést a kérdés iránt. Ekkor jelentette be Raisza Bogatirjeva, az Ukrán Nemzetbiztonsági és Védelmi Tanács titkára, hogy Ukrajna a rádiólokációs állomásai rendelkezésre bocsátásával kész részt vállalni a rakétavédelmi rendszer létrehozásában.

A konferencia munkájában részt vevő orosz szakértők szerint az Amerikai Egyesült Államok gyakorlatilag befejezte az európai partok mentén létrehozásra tervezett tengeri rakétavédelmi rendszer első szakaszát az AEGIS harcvezetési és információs rendszer, illetve az SM–3 elfogórakéták telepítésével. Ezek a rakéták képesek a 3000–5000 kilométer közötti hatótávolságú ballisztikus rakétákat elfogni.

A hozzászólásokban igen éles kritikát kaptak az Amerikai Egyesült Államok Spanyolországgal, Törökországgal és Romániával kötött különmegállapodásai a felderítő-információs és csapásmérő eszközök elhelyezésével kapcsolatosan. Érthető módon a legélesebb kritikát a Lengyelországgal megkötött, Redzikowo és Ślupsk térségében elhelyezendő műveleti bázis létrehozásával kapcsolatos megállapodás kapta (a Kalinyingrád közelsége miatti fokozott orosz érzékenység).

Érdekes volt egyes orosz szakértők azon véleménye, amely szerint többek között azért sincs még végleges konkrét orosz válasz az Oroszország, az Amerikai Egyesült Államok és a NATO közötti rakétavédelmi együttműködéssel kapcsolatosan, mert az orosz katonai és politikai vezetés még nem dolgozta ki teljes mértékben a rendszer kialakításában való részvétellel összefüggésben elhangzott nyugati „meghívásra” a konkrét válaszokat.

A konferencián szóba került az iráni és az észak-koreai rakétákkal kapcsolatos fenyegetés kérdése is. Mindkét fél szakértői egybehangzóan megállapították, hogy azok elfogását a Perzsa-öböl hat országában található 24 üteg „Patriot” rakéta-komplexum, illetve az Arab-öbölben és a Földközi-tengeren állomásozó amerikai hadihajókra felszerelt SM–3 rakétákkal, valamint az izraeli légvédelem eszközeivel (mindösszesen mintegy 350–400 rakéta) végre lehet hajtani, ehhez további erőkre nincs szükség. A tanácskozáson megfogalmazott javaslatok közül kettőt érdemes megemlíteni:

- ♦ feltétlenül indokoltnak tartják, hogy az Oroszország bevonásával létrehozandó közös európai rakétavédelmi rendszer legfontosabb tisztázatlan kérdéseiben a felek előzetesen állapodjanak meg;

²² KOZIN 2011.

- ♦ ugyancsak fontosnak ítélte a konferencia az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió által 1972-ben megkötött rakétavédelmi megállapodás felülvizsgálatát, más érintett országok bevonásával.

Befejezésül ehhez kapcsolódóan kimondottan technikai megközelítésű Igor Asurbejli véleménye, aki közismert rakétakonstruktor, 2011-ig az Almaz–Antej tervezőirodát vezette, jelenleg pedig a Kormányközi Szakértői Tanács légi-kozmosz védelmi kérdésekben illetékes elnökhelyettese. Asurbejli megítélése szerint az orosz haderőből az eddiginél is nagyobb ütemben kell kivonni a korszerűtlen, elavult légvédelmi eszközöket, továbbá a rakétavédelmi rendszer olyan elemeit, mint a főváros körüli rendszert alkotó A–35 típusú komplexum. Az Sz–300 típusú rakétákat 1994 óta már kizárólag exportra gyártották, míg a hazai rendszerekben fokozatosan cserélték le az Sz–400-as komplexumokra. Ennek üteme azonban véleménye szerint nem megnyugtató.

Igor Asurbejli ugyanakkor jelzi, hogy az Almaz–Antej tervezőiroda által elkészített Sz–500 típus már olyan stádiumban van, hogy megfelelő költségvetési források megléte esetén 2015-ben hadrendbe tudják állítani. Kezdetben szállítható változatra készültek a méretek és a súly miatt, de jelenleg dolgoznak az önjáró változaton is. A rendszerbe állítást követően – ha sikerül a NATO-val megállapodni – ezek a komplexumok is az (orosz álláspont szerinti) egységes közös rendszer elemeivé válhatnak.²³

Összegzőképpen elmondható: úgy tűnik, hogy az európai rakétavédelmi rendszer létrehozását mind az orosz szakértők, mind a hivatalos politikai szereplők már elvileg elfogadják (különösen azt követően, hogy az Amerikai Egyesült Államok világossá tette: mindenképpen létre kívánja hozni azt), a viták alapvetően a létrehozás módjában csúcsosodnak ki. Ennek két fő eleme rajzolódik ki világosan: az amerikai álláspont szerint két önálló rendszerre van szükség, amelyeket egy információs központ segítségével kapcsolnának össze, míg az orosz fél ragaszkodik az egységes, közös rendszerhez, mondván csakis ebben látna garanciát arra vonatkozóan, hogy a rendszer létrehozása nem irányul Oroszország ellen. Mindkét változat azonban – éppen a rendszerben megjelenő, közösen, azonos szempontok alapján értékelendő, rendkívül bizalmas jellegű információk miatt – a kölcsönös bizalom jelenleginél lényegesen magasabb szintjét feltételezi. Ezt pedig nem erősíti Dmitrij Rogozinnak a lisszaboni csúcsot megelőzően tartott sajtótájékoztatón „elejtett” megjegyzése: „ha nem sikerül megegyezni, Oroszországnak elegendő ereje

²³ Novosztjy 2011.

van ahhoz, hogy bármilyen rakétavédelmi rendszert képes legyen eredményesen leküzdeni.”²⁴ Bízunk abban, hogy új kihívásokkal teli világunkban végül a józan ész politikája győzedelmeskedik majd!

FELHASZNÁLT IRODALOM

- АРБАТОВ, Alekszej Georgijevics [АРБАТОВ, Алексей Георгиевич] (2011): Совместная ПВО никак не получается. *Независимая газета – Независимое Военное Обозрение*, 2011. június 17.
- CSETE Zsolt [é. n.]: Áttekintés az iráni atomprogramról. Online: http://biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=803&title=%C3%81ttekint%C3%A9s_az_ir%C3%A1ni_atomprogram%C3%B3l
- ГРАМСИНИН, Alekszandr Anatoljevics [ГРАМЧИХИН, Александр Анатольевич] (2011a): Кому будет плохо, если не договоримся. *Независимая газета – Независимое Военное Обозрение*, 2011. június 3.
- ГРАМСИНИН, Alekszandr Anatoljevics [ГРАМЧИХИН, Александр Анатольевич] (2011b): Бесплезная ПРО – искусственно сконструированная реальность. *Независимая газета – Независимое Военное Обозрение*, 2011. július 22.
- Iran's Missile Program: Past and Present (2020). *Iran Watch*, 2020. június 29. Online: <http://iranwatch.org/wmd/wmd-iranmissileessay.htm>
- КОЗИН, Vlagyimir [КОЗИН, Владимир] (2011): EvroPRO: „to be or not to be”. *Независимая газета – Независимое Военное Обозрение*, 2011. október 14.
- Novosztji (2011). *Golosz Rossziji*, 2011. augusztus 15.
- ТАЗЕНУЛАНОВ, Alekszandr Alekszandrovics [ТАЗЕХУЛАНОВ, Александр Александрович] (2011): Аппендикс ЕвроПРО грозит острым воспалением. *Независимая газета – Независимое Военное Обозрение*, 2011. augusztus 26.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2011–2012): Orosz szakértők az európai rakétavédelmi rendszerről. *Felderítő Szemle*, 10/11 (3–4/1), 33–49.

Ajánlott irodalom

- SZTERNÁK György – KOÓS Gábor (2011): *Az európai rakétavédelem*. Vázlatalbum. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Kar.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2012): Az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa. (Egy viszonylag fiatal, de igen figyelemreméltó intézmény az Oroszországi Föderációban.) *Hadtudomány*, 22(3–4), 148–153.

²⁴ Dazzle.ru. Online: <http://dazzle.ru/politika/rnrinvvr.shtml>

AZ EURÓPAI RAKÉTAVÉDELMI RENDSZER – KÉT NÉZŐPONTBÓL¹

Igen érdekes és aktuális tájékoztatóra került sor 2011. október 27-én a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Tudós Kávézójában, a Magyar Hadtudományi Társaság Biztonságpolitikai Szakosztálya és a Nemzetbiztonsági Szakosztály közös szervezésében. Szternák György nyugállományú ezredes, egyetemi tanár az európai rakétavédelmi rendszerrel kapcsolatos kérdéskörrel tájékoztatta a népes hallgatóságot. Elmondta, hogy már három éve foglalkozik a témával és kutatja az európai rakétavédelmi rendszer kérdéskörének összefüggéseit. Kutatómunkájában nagy segítséget kapott Koós Gábortól, az egyetem szintén e kérdéskörrel foglalkozó tanárától, akivel közösen több publikációt is megjelentettek a témában.

Véleménye szerint az elmúlt időszakban, de különösen 2009-et követően az Amerikai Egyesült Államok és az Oroszországi Föderáció, illetve a NATO és Oroszország közötti kapcsolatok egyik igen kritikus pontját éppen az európai rakétavédelmi rendszer koncepciójával és a rendszer egyes szervezeti elemeinek telepítésével kapcsolatos kérdéskör képezte.

*

A probléma gyökerei azonban egészen 1972-ig, a hadászati fegyverek korlátozásáról szóló megállapodás² (*Strategic Arms Limitation Talks – SALT-I*), illetve az ABM-szerződés³ aláírásáig nyúlnak vissza. A két nagyhatalom akkori vezetője, Richard Nixon, az USA elnöke és Leonid Brezsnyev, az SZKP főtitkára által aláírt szerződés rakétavédelemre vonatkozó részének értelmében mindkét nagyhatalom két-két rakétavédelmi rendszert tarthatott fenn: egyet-egyet a fővárosok körzetében, egyet-egyet pedig valamelyik tetszőlegesen választott interkontinentális ballisztikusrakéta-indító bázis védelmére. A szerződésben foglaltak szerint a védett körzetek legfeljebb 150 kilométer sugarúak lehettek, és maximum 100-100 rakétaindító

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2012.

² A szerződést 1972. május 26-án írták alá Moszkvában, és 1972. október 3-án lépett hatályba időbeli korlátozás nélkül.

³ Anti-Ballistic Missile, a SALT-I megállapodás egyik alkotóeleme.

állással és ugyancsak 100-100 darab rakétaelhárító rakétával, valamint korlátozott számú és hatósugarú radarállomással rendelkezhetnek.

A részes felek vállalták, hogy nem fejlesztenek ki tengeri, mobil szárazföldi, világűrbeli vagy légi támaszponttal rendelkező, helyzetváltoztató ballisztikusrakéta-elhárító rendszereket, sem olyan indítóállásokat, amelyekről egynél több rakéta indítható. A szerződés rögzítette azt is, hogy a két nagyhatalom nem ad át rakéta-elhárító rakétákat más államoknak, és nem helyeznek el ilyeneket saját területükön kívül. A szerződésben foglaltak betartását a két nagyhatalom erre kijelölt szervezetei katonai műholdjaikkal kölcsönösen ellenőrizték.

*

Az amerikai rakétavédelmi rendszer kiépítésében újabb fordulópontot jelentett az a tény, hogy Ronald Reagan elnök 1983. március 23-án meghirdette a „csillagháborús” jelzővel elhíresült programot: a hadászati védelmi kezdeményezést (*Strategic Defense Initiative – SDI*). Ennek célja az volt, hogy szárazföldi, illetve űrben telepítendő rakétákkal megakadályozza az ellenfél nukleáris tölteteket hordozó interkontinentális ballisztikus rakétáinak célba juttatását.

Már az SDI bejelentése is meglehetősen visszavetette Moszkva és Washington kapcsolatait. 1983. szeptember 1. után, a Koreai Légitársaság egyik Boeing–747-es utasszállító repülőgépének lelövését követően azonban a két nagyhatalom viszonya kimondottan feszültté vált. Közben fokozatosan korszerűsödött az Egyesült Államok légi és űrvédelmi rendszere (*North American Aerospace Defense – NORAD*), amely szárazföldi, légi és űrbeli telepítésű rakétákból áll.⁴

A Szovjetunió, majd annak szétesését követően az Oroszországi Föderáció is nagy gondot fordított az ABM-szerződésben engedélyezett (vállalt) rakétaelhárító rendszerének folyamatos korszerűsítésére, és a két „fenntartható” rendszert alapvetően a KLUB–001K, az A–135 és az Sz–300V, majd később az Sz–400-as, illetve perspektívában az Sz–500-as típusú rakétakomplexumokra, valamint az armaviri és gabalai radarállomásra építette, illetve építi.

*

⁴ Ismertebb technikai eszközei: a MIM–104 Patriot közepes hatótávolságú légvédelmi rakéta, illetve ennek továbbfejlesztett változatai: a Patriot Advanced Capability–2 (PAC–2) és a PAC–3, a ballisztikusrakéta-elhárító rendszer (*Terminal High Altitude Area Defense – THAAD*), de olyan kisegítő elemek is fontos szerepet kapnak benne, mint az a tengeri telepítésű radar (Sea-Based X-Band Radar, SBX), amely a szárazföldről indított rakétaelhárító rakéták célba juttatását segíti.

Az európai rakétavédelmi rendszer kiépítésének koncepcióját – amely lényegében a globális amerikai rakétavédelmi rendszer harmadik eleme – a NATO lisszaboni csúcsertekezlete (2010. november 19–20.) fogadta el. Ennek értelmében az európai rakétavédelmi rendszer elemeit Lengyelországban (Redzikowo, SM–3 rakéták), Romániában (Deveselu, SM–3 rakéták) és Spanyolországban (ahol a Cádiz melletti Rota haditengerészeti bázison négy, SM–3-as rakétákkal és Aegis rendszerrel felszerelt amerikai romboló állomások is majd) telepítik. A kiegészítő radarrendszert Törökországban (Kürecik) és esetleg Grúziában tervezik elhelyezni. (Ez utóbbi esetben kérdéses, hogy miként reagálna Moszkva.)⁵

A rendszer elemeinek elhelyezéséhez szükséges megállapodásokat az amerikai kormány kötötte meg az érintett országok kormányával. A tervek szerint 2020-ig Washington mintegy 400 rakétaelhárító légvédelmi rakétát helyez el az említett közép- és kelet-európai országok területén.

*

Még jóval a lisszaboni csúcás előtt, 2007-ben Vlagyimir Putyin orosz elnök együttműködést ajánlott a rakétavédelem kérdéseiben George W. Bush amerikai elnöknek. Nevezetesen azt, hogy az amerikai fél használhatja az orosz rakétavédelmi rendszer két korai előrejelző radarjának adatait a NATO által kiépítendő európai rakétavédelmi rendszerben. (Az orosz szakértők szerint ezekkel a rendszerekkel megfelelő ellenőrzés alatt tarthatók az esetleges iráni vagy észak-koreai rakétaindítások.)

A Kelet- és Közép-Európában elhelyezésre tervezett elemek telepítésével kapcsolatban azonban Moszkva erőteljesen tiltakozott, azzal érvelve, hogy „az elfogó rakéták telepítése kedvezőtlenül érinti az orosz stratégiai nukleáris erők alkalmazásának hatékonyságát”. S bár a NATO és az USA vezető politikusai és katonai szakértői számtalan esetben hangsúlyozták, hogy a rendszer nem irányulna Oroszország ellen, moszkvai vezető szakértők és felelős politikusok – köztük maga Medvegyev elnök is – többször kijelentették, hogy a rendszer telepítése – amennyiben abból Oroszországot kihagyják – negatív hatással lehet az egyébként 2009 óta alapvetően javuló tendenciát mutató orosz–amerikai, illetve az orosz–NATO-kapcsolatokra. Dmitrij Medvegyev orosz elnök a parlamenthez intézett elnöki üzenetében azt is felvetette, hogy „a kapcsolatok 2020-ra (ez a telepítés határideje) elérhetik a holtpontot, ami újabb, nemkívánatos mértékű fegyverkezési versenyt indíthat el, s mindez beláthatatlan következményekkel járhat”.

⁵ Szóba került még egy radar esetleges bulgáriai telepítése, ezt azonban a bolgár védelmi miniszter – a nyilvánvaló orosz érzékenység miatt – cáfolta, és jelezte, hogy országa anyagilag kész a rendszer költségeihez hozzájárulni.

Dmitrij Rogozin, az Oroszországi Föderáció NATO-hoz akkreditált nagykövete még a 2010. novemberi lisszaboni NATO-csúcsértekezlet előtt (és azóta többször) kifogásolta, hogy az európai rakétavédelmi rendszer egyes elemeit a Kalinyingrádi terület közvetlen szomszédságában helyezték el, és jogi garanciákat követelt arra vonatkozóan, hogy a telepítés nem Oroszország ellen irányul. Az orosz diplomácia vezetője, Szergej Lavrov külügyminiszter is úgy nyilatkozott, hogy „a NATO nem veszélyezteti Oroszországot, de a kapcsolataikban vannak problémák”. Azt viszont elvileg fontosnak tartja, hogy minden „részes félnek” legyen megfelelő garanciája arra, hogy a rakétavédelmi rendszer nem ellene irányul. A katonák is „hallták hangjukat” a kérdésben: Nyikolaj Makarov vezérezredes, az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erőinek vezérkari főnöke kijelentette, hogy amennyiben az Észak-atlanti Szerződés Szervezete az Oroszországi Föderációval történő előzetes konzultáció nélkül építi ki az európai rakétavédelmi rendszert, vagy ebből a folyamatból kihagyja, azt Oroszország a nemzetbiztonságát ért fenyegetésként fogja értékelni. Vagyis úgy tűnik, hogy Moszkva fontos stratégiai és egyúttal bizalmi kérdésként fogja fel a telepítés körüli huzavonát.

*

Érdekes, hogy a Szövetségen belül is vannak „finomhangolási” problémák. Barack Obama elnök jelezte határozott szándékát az orosz féllel való konzultációra. Ugyanakkor Anders Fogh Rasmussen, a NATO főtitkára 2011 júniusában az Interfax orosz hírügynökségnek e kérdéskörben adott interjújában teljesen kizártnak tartotta az oroszokkal közös rakétavédelmi rendszer létrehozását. Ő az úgynevezett „szektorális” védelmi rendszert támogatja, amely a különálló NATO- és az ugyancsak különálló orosz rendszer meghatározott mértékű és ellenőrzött információs összekapcsolását jelentené.

Az orosz fél álláspontja szerint viszont olyan egységes rendszert kell kiépíteni, amelyben az oroszországi elem azonos értékű részvétele eleve megakadályozza, hogy a rakétavédelmi rendszert az orosz hadászati rakéták felderítésére és megsemmisítésére használhassák fel. Az orosz szakértők véleménye szerint ehhez arra is szükség lenne, hogy mindkét fél azonos szempontok szerint értékelje a különböző olyan fenyegetéseket, amelyek szükségessé teszik a rendszer közös használatát.

*

Az orosz vezetés javaslatainak benyújtása után kormányzati szinten létre is hoztak szakértői csoportokat, amelyek olyan fontos kérdésekkel foglalkoztak, mint például

a rakétaindítást előrejelző rendszerek közötti információcsere, a közös rakétavédelmi gyakorlatok tervezése, a rakétavédelmi rendszerek fejlesztésének transzparenssé tétele. Ennek ellenére nem sikerült közös nevezőre jutni. Alekszej Arbatov, az Orosz Tudományos Akadémia Nemzetközi Biztonsági Kutatóintézetének igazgatója ennek okát alapvetően abban látja, hogy nem lehet a rakétavédelmi rendszer kérdését a felek katonapolitikájától és katonapolitikai kapcsolataitól elkülönített kontextusban vizsgálni. És az ilyen tágabb kontextusban már jóval több az akadály, még az olyan kényes kérdésekben is, mint a rakétavédelmi rendszer.

Mindkét fél, de különösen az orosz szakértők igen nagy várakozással tekintettek a NATO–Oroszország Tanács (NATO–Russia Council – NRC) 2011. évi júniusi védelmi miniszteri szintű tanácskozása elé, ahol kiemelt napirendi pontként szerepelt a rakétavédelmi rendszerrel kapcsolatos kérdés rendezése. A felfokozott várakozás ellenére azonban nem sikerült előrelépni a kölcsönösen elfogadható megoldás irányába.

*

Arbatov megítélése szerint a kulcskérdés az Oroszországi Föderáció számára az, hogy a globális rakétavédelmi rendszer sikeresen felhasználható-e Oroszország ellen. A legismertebb orosz szakértőkre⁶ hivatkozva megállapítja: „sem a jelenlegi, sem a 10–15 éven belül továbbfejlesztett amerikai rakétavédelmi rendszer nem képes lényegesen befolyásolni az orosz nukleáris elrettentő potenciált.”⁷

Oroszország elismeri, hogy a rakétafegyverek gyártási technológiája egyre több ország számára válik hozzáférhetővé, és ugyancsak egyre többen mutatnak érdeklődést ezek beszerzése iránt. Fontosnak ítéli ezért megvizsgálni ezen országok motivációját és alaposan elemezni a rakétafegyverekhez való jutásuk kockázatait. A fentiekből adódó kihívások valós kockázattá válhatnak. Éppen ezért – a NATO és az Oroszországi Föderáció által a lisszaboni csúcson közösen vállalt kötelezettségnek megfelelően – megítélése szerint az európai rakétavédelmi rendszernek az egyenlő részvételen és valamennyi ország közös és oszthatatlan biztonságán kell

⁶ Viktor Jeszin nyugállományú vezérezredes a Hadászati Rakétacsapatok Főtörzsének főnöke volt 1998-ig. Vlagyimir Dvorkin nyugállományú vezérőrnagy az Orosz Tudományos Akadémia Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének vezető szakértője. Jurij Szolomonov állami díjas akadémikus, rakéta-főkonstruktor.

⁷ Természetesen mindez csak abban az esetben állja meg a helyét, ha a jelenleg érvényes START-egyezményben rögzített korlátozásokat mindkét érintett fél betartja, és nem próbálja meg a globális rakétavédelmi rendszer segítségével a maga javára megváltoztatni a hadászati erőegyensúlyt.

alapulnia. Vagyis „valamennyiünk meglévő közös erőforrásának felhasználásával olyan hatékony és finanszírozható rendszert kell kialakítani, amely képes megvédeni Európa valamennyi országát”.⁸ A közös európai rakétavédelmi rendszer elkerülhetetlenül szükségtelenné teszi az egymás elleni katonai tervezést, ami végső soron a kölcsönös bizalom erősítését szolgálja.

Ha megnézzük a NATO 2010. novemberi lisszaboni csúcsertekezletén elfogadott közös álláspontot, akkor azt látjuk, hogy a Szövetség fő veszélyforrásként nem a hagyományos értelemben vett államokat jelölte meg, hanem a terrrorszervezeteket, az atom- és tömegpusztító fegyverek elterjedését, míg a korábbi „ellenségképként” kezelt országokkal „stratégiai partneri” viszonyt kíván kialakítani.

A nagykövet ezzel összefüggésben az amerikai *The International Herald Tribune* című lapnak adott interjújában hangsúlyozta, hogy az Oroszországi Föderáció a NATO-val a rakétavédelem területén kialakított együttműködést az Észak-atlanti Szövetséggel kialakítandó stratégiai partnerség közbeeső állomásának tekinti. A valós, kölcsönös bizalmon és őszinteségen alapuló együttműködés ezen a fontos területen hozzásegítheti mindkét felet ahhoz, hogy végérvényesen megszabaduljanak a hidegháború alatt kialakult kölcsönös gyanakvástól.

Egyes orosz szakértők egyenesen megalapozatlannak tekintik azt a feltevést, hogy az európai rakétavédelmi rendszer fenyegetést jelent Oroszország biztonságára. Alekszandr Hramcsihin, a Politikai és Katonai Elemző Központ igazgatója például azt állítja, hogy a közép- és kelet-európai országokba telepített amerikai (NATO) rakétaelhárító rakéták technikai paramétereik miatt nem képesek „elérni” az orosz stratégiai rakéták indítókörleteit. „Oroszország mérete a rakétavédelmi rendszerünk leghatékonyabb eszköze”⁹ – állítja. Egyébként is az a véleménye, hogy értelmetlenség Oroszország elleni fenyegetésről beszélni akkor, amikor még ki sem épült az európai rakétavédelmi rendszer NATO által Lengyelországban létrehozni tervezett eleme.

A megegyezés esélyeiről szólva pozitív fejleménynek tartja, hogy az utóbbi két évben lényegesen javultak az orosz–amerikai politikai kapcsolatok. „Az amerikaiak pragmatikus emberek, akik nem tesznek olyan lépéseket, amelyek katasztrófának tennék ki saját országukat, legfeljebb csak végszükség esetén. Jelenleg ilyenről nincs szó.”¹⁰ Mindez kedvezőbb feltételeket biztosíthat ahhoz, hogy az érintett felek a globális és az európai telepítésű rakétavédelmi rendszer legfontosabb kérdéseiben kompromisszumra juthassanak. Ha ez nem sikerülne, az nagyobb veszteség lenne Oroszország, mint az amerikaiak számára, mert új fegyverkezési versenyt indítana

⁸ Dmitrij Rogozin interjúja a *The International Herald Tribune*-ban (USA).

⁹ HRAMCSIHIN 2011.

¹⁰ HRAMCSIHIN 2011.

el a két fél között, és ez nem áll egyik fél érdekében sem. Ugyanakkor nem lát esélyt a kapcsolatok olyan mértékű gyors javulására, amely eltüntetné a hosszú idő alatt felhalmozódott bizalmatlanságot – bár ez lenne az egyedüli megoldás –, szerinte még folytatódik az értelmetlen viták sorozata a rakétavédelmi rendszer kérdéseiben.

Hramcsihin megerősíti azt a korábbi, jól ismert orosz álláspontot is, amely szerint „a koncepcionális válságban lévő NATO-n” belül a rakétavédelmi rendszer kérdésköre lehetőséget biztosítana az európai amerikai jelenlét meghosszabbítására.

*

Végezetül feltétlenül meg kell említeni azt a szokatlanul kemény hangú Medvegyev-nyilatkozatot, amellyel 2011. november utolsó hetében fordult az orosz állampolgárokhoz az Amerikai Egyesült Államok és a NATO európai rakétavédelmi rendszere kiépítésével kapcsolatos elképzelései miatt. Megítélése szerint a Washington által kezdeményezett és létrehozásra tervezett rakétavédelmi rendszer perspektívában fenyegetést jelent az Oroszország európai területén telepített stratégiai nukleáris erők számára. Éppen ezért néhány konkrét lépésre adott utasítást a honvédelmi miniszternek ezzel kapcsolatban. Nevezetesen, hogy:

- ♦ haladéktalanul (gyakorlatilag még decemberben) állítsák hadrendbe a Kalinyingrádi területen épített, rakétatámadást előrejelző rádiólokációs állomást;
- ♦ a közeljövőben erősítsék meg a hadászati rakétakomplexumok légvédelmi rendszereit, és gyorsítsák fel az Sz–400-as „Triumpf” légvédelmi rakétakomplexumok rendszerbe állítását;
- ♦ a hadászati rakétacsapatoknál és a haditengerészeti flottánál fokozatosan állítsák rendszerbe az új, 3–6 (RSz–24 „Jarsz”), illetve 6–10 (RSzM–56 „Bulava”) egyéni vezérlésű robbanófejjel ellátott korszerű rakétákat;
- ♦ erősítsék meg, illetve fokozzák a rádióelektronikai hadviselés olyan eszközeinek fejlesztését, amelyek képesek blokkolni a rakétavédelmi rendszer irányító informatikai rendszereit.

Amennyiben a fenti intézkedések nem bizonyulnának elegendőnek, akkor az elnök utasítást ad az „Iszkander” hadműveleti-harcászati rakétakomplexum Kalinyingrádi területen (Pionyerszkij település) történő rendszerbe állítására. (Egy Iszkander–M típusú rakétákkal felszerelt dandárt már korábban telepítettek a Leningrádi területen.) Az események Oroszország számára kedvezőtlen alakulása esetén az elnök kilátásba helyezte a START–3 szerződésből történő kilépést is. Jelezte, hogy a fenti lépéseket a jelenlegi amerikai és NATO-szándékok megvalósításával párhuzamosan vezetik be lépésről lépésre.

Sok szakértő vitatja a szokatlanul kemény hang indokoltságát, és inkább azt hangsúlyozzák (amire egyébként Medvegyev is utalt), hogy Oroszország továbbra is kész a konstruktív párbeszédre, ha erre van fogadókészség az USA, illetve a NATO részéről.

*

Figyelembe véve Medvegyev elnök utolsó nyilatkozatát – amely részben betudható a választási kampány kezdetének is –, úgy tűnik, hogy az európai rakétavédelmi rendszer létrehozását mind az orosz szakértők, mind a hivatalos politikai szereplők már elvileg elfogadják. (Különösen azt követően, hogy az Amerikai Egyesült Államok világossá tette: mindenképpen létre kívánja hozni azt.)

A viták alapvetően a létrehozás módjában csúcsosodnak ki. Ennek két fő eleme rajzolódik ki világosan:

- ♦ az amerikai álláspont szerint két önálló rendszerre van szükség, amelyeket egy információs központ segítségével kapcsolnának össze;
- ♦ az orosz fél ragaszkodik az egységes, közös rendszerhez, mondván csakis ebben látna garanciát arra vonatkozóan, hogy a rendszer létrehozása nem irányul Oroszország ellen.

Mindkét változat azonban – éppen a rendszerben megjelenő, közösen, azonos szempontok alapján értékelendő, rendkívül bizalmas jellegű információk miatt – a kölcsönös bizalom jelenleginél lényegesen magasabb szintjét feltételezi. S hogy ennek kiépítése előtt remélhetőleg mégsem tornyosulnak áthághatatlan akadályok, arra éppen Ioana Lungescu NATO-szóvivő Medvegyev kemény hangú elnöki megnyilvánulását követő nyilatkozata adhat reményt. Lungescu szerint a NATO üdvözli azt a tényt, hogy Medvegyev elnök „nem zárta be az ajtót”, és kész folytatni a párbeszédet az USA-val és a NATO-val az európai rakétavédelmi rendszer és a stratégiai partnerség formálásának kérdéseiben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- НРАМСИНИН, Alekszandr Anatoljevics [Храмчихин, Александр Анатольевич] (2011): Кому будет плохо, если не договоримся. *Независимая газета – Независимое Военное Обозрение*, 2011. június 3.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2012): Az európai rakétavédelmi rendszer – két nézőpontból. *Hadtudomány*, 22(e-szám).

Ajánlott irodalom

- АРБАТОВ, Alekszej Georgijevics [АРБАТОВ, Алексей Георгиевич] (2011): Совместная ПВО никак не получается. *Независимая газета – Независимое Военное Обозрение*, 2011. június 17.
- BUSSE, Nikolas (2011): Nato und Russland erzielen keine Einigung. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2011. december 8.
- КОЗИН, Vlagyimir [КОЗИН, Владимир] (2011): ЕвроПРО: „to be or not to be”. *Независимая газета – Независимое Военное Обозрение*, 2011. október 14.
- ЛИТОВКИН, Viktor Nyikolajevics [ЛИТОВКИН, Виктор Николаевич] – ГУЕРЖАВИН, Alekszandr Alekszandrovics [ДЕРЯБИН, Александр Александрович] (2011): Искандери „наводатса на ЕвроПРО”. *Независимая газета – Независимое Военное Обозрение*, 2011. december 2.
- SZTERNÁK György – KOÓS Gábor (2011): *Az európai rakétavédelem. Vázlatalbum*. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Kar.
- ТАЗЕНУЛАНОВ, Alekszandr Alekszandrovics [ТАЗЕХУЛАХОВ, Александр Александрович] (2011): Аппендикс ЕвроПРО грозит острым воспалением. *Независимая газета – Независимое Военное Обозрение*, 2011. augusztus 26.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ NEMZETISÉGI POLITIKÁJÁNAK NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA¹

A közelmúltban látott napvilágot az oroszországi „KSH”, a Roszkomsztat egy közleménye, amely szerint az Oroszországi Föderációban 2010 és 2013 között népszámlálásra kerül sor. Egy olyan soknemzetiségű országban, mint Oroszország, ennek különösen nagy a jelentősége, hiszen korántsem mindegy, hogy a legutolsó, a 2002-ben végrehajtott népszámlálás adatai szerint meglévő mintegy 170 nép és etnikai népcsoport közül mennyien és hogyan „élték túl”, illetve élték-élik meg az elmúlt évtized politikai és gazdasági megrázkódtatásait.

Írásom e hatalmas, két kontinensre is kiterjedő ország egyik etnikailag talán legsokszínűbb és konfliktusokban is az egyik „leggazdagabb” tájegységéről, a Kaukázusról készülő nagyobb lélegzetű írásom előtanulmánya.

Oroszország – illetve hivatalos nevén az Oroszországi Föderáció (*Rosszijszkaja Fegyverácija*) – területét tekintve a volt Szovjetunió 22,4 millió négyzetkilométeréből 10 075 négyzetkilométert, 291 milliós lakosságából pedig 149 milliót „örökölt”. Fővárosa a 9 millió lakosú Moszkva, amelynek lélekszáma az agglomerációval és a tranzittal együtt jóval meghaladja a „napi” 10 milliót.²

Oroszország – 1922. december 30-tól kezdve, egészen a Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának az „állami szuverenitásról” 1990-ben elfogadott nyilatkozatáig – lényegében a Szovjetunió részeként meglehetősen korlátozott önállóságot élvezett. Az ország történelmének ekkor megkezdődött alapvetően új szakasza, az önálló orosz államiság és a demokratikus átalakulás időszakában új távlatokra tett szert az 1991. augusztusi sikertelen puccsot követően, illetve amikor 1991. december 8-án megszűnt létezni a Szovjetunió. A Szovjetunió szétesése és az úgynevezett „utódállamok” – köztük maga az Oroszországi Föderáció – létrejötte az addigi uniót alkotó, etnikailag elkülönült köztársaságok függetlenné válásával valósult meg.

A mai Oroszország államiságának lényegi alkotóeleme a föderatív államforma. „Az Oroszországi Föderáció az Orosz Állam, az Orosz Köztársaság, az Oroszországi Szovjet Szövetség Szocialista Köztársaság és a Szovjetunió jogainak örököse

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2009.

² TÖMÖSVÁRY–NAGY 1999: 9.

és jogutódja” – mondja ki egy 1999-ben elfogadott és ma is érvényben lévő, éppen a nemzetiségi kérdés egyik fontos problémakörével foglalkozó törvény.³ Ez azt jelenti, hogy a mai, a „putyini” és a „medvegyevi” korszak Oroszországa is magáénak vallja és magáénak is érzi az orosz történelmi kontinuitás révén nyert örökséget. Ennek az örökségnek az egyik igen fontos területe az a hosszú évszázadokon keresztül formálódó nemzetiségi és etnikulturális problémakör, amely a harmadik évezred Oroszországot a külvilág számára is jól érzékelhetően áthatja.

Talán éppen erre az örökségre jelentenek nagy veszélyt azok az esetenként etnikai, illetve vallási köntösben jelentkező regionális konfliktusok, amelyek ugyan a nemzeti függetlenséget és a népek önrendelkezési jogának érvényre juttatását tűzték ki célul, de „teljes sikerük” esetén olyan folyamatot indíthatnak el, amely végső soron az Oroszországi Föderáció dezintegrációjához vezetne.

TÖRTÉNELMI GYÖKEREK

A „közelmúlt” és a „régmúlt” valamennyi orosz államalakulatának közös jellemző vonása volt, hogy „soknemzetiségű” jelzővel illették. „Oroszország létezésének az alapja a soknemzetiségű közösség és a nemzetek közötti egység”, illetve „[a] mai Oroszország – a nemzetek és kultúrák történelmileg megszenvedett társadalmi-politikai és szellemi közössége” – írja Ramazan Abdulatyipov, a nemzetiségi kérdés egyik legismertebb kortárs orosz szakértője.⁴

Oroszország etnikai térképe és kulturális sokszínűsége hosszú évszázadokon keresztül és számtalan tényező hatása révén alakult ki, illetve formálódott. E tényezők legfontosabbjai közé sorolhatók:

- ♦ az önkéntes és irányított (esetenként kikényszerített) migráció;
- ♦ a közvetlen környezet politikai, gazdasági, kulturális és vallási hatásai.

Az etnikai fejlődés legérdekesebb és „legintenzívebb” területei kezdetben Oroszország olyan tájegységei voltak, amelyek földrajzi elhelyezkedésük és adottságaik következtében a legexponáltabbnak számítottak: mindenekelőtt az Altáj és a Kaukázus vidéke, a Fekete-tenger melléke, az Urál vidéke, az alsó Volga és a Don melléke, de idesorolható Szibéria egy része is. E területet érintették leginkább a népvándorlás hullámai (itt „fordultak meg” a kazárok, a hunok, a besenyők, az avarok, az alánok,

³ A külföldön élő orosz nemzetiségek érdekében folytatott állami politikáról elfogadott 99/1999. számú szövetségi törvény (1999. 05. 24.): Preambulum.

⁴ ABDULATYIPOV 2000: 31, 373.

a bolgárok, a finnugorok stb.), és nem véletlenül éppen e területeken alakultak olyan korabeli jelentős államok, mint a Kazár Kánság, a Kijevi Oroszország, a Kaukázusi Albánia, Nagy-Bulgária, valamint az Arany Horda időszakának tatár birodalma.

Már az i. e. 4. századtól kezdve fokozatosan formálódott a későbbi soknemzetiségű orosz állam, amely Kijev, Novgorod, majd Moszkva vezetésével olyan nemzeteket, nemzetiségeket és népcsoportokat integrált, mint kezdetben a szkíták, a szarmaták, a mordvinok, a karélok, a hantik, a manszik, a komik, a tatárok, a csuvasok, az ud-murtok és a szláv-oroszok, illetve később a burjátok, a szibériai tatárok, a csukcsok.

Kezdetben a tatárok, majd később – az Arany Horda birodalmának szétesését követően – a Litván Hercegség ellen vívott harcok során a 16. században (III. Iván korában) végleg megerősödött a Moszkva-központú orosz állam. Ezt követően a törökökkel és a perzsákkal vívott háborúk időszakában (17. század) a kaukázusi népek egész sora került orosz fennhatóság alá. A kor érdekessége volt, hogy egy részük – erős védelmezőt látván az oroszokban – maga kérte az orosz „állampolgárságot”.

A cári Oroszország kemény gyarmatosító politikát folytatott, és könyörtelenül annektálta még a legjobban szervezett nemzetállamokat is. Célja a más nemzetek teljes asszimilálása, „eloroszosítása” volt. Andrej püspök (korábban Uhtomszkij herceg) írta erről 1908-ban:

„Kétségtelen, hogy a történelem folyamatának eredményeként a kisebb nemzetek össze kell, hogy olvadjanak a nagyobbbal. Ez lesz a sorsa minden bizonynyal a Volga melléki más nemzetiségűeknek is. A kérdés csupán az, hogy erősítik-e ezzel az orosz népességet?”⁵

Az „eloroszosítás” és a pravoszláv-keresztény vallásra történő „áttérítés” kemény, agresszív szakasza első ízben a liberálisabban és felvilágosultabban gondolkodó II. Katalin uralkodása alatt enyhült, aki a muszlimokkal kapcsolatban hirdetett először az orosz történelem során vallási türelmet. Ennek ellenére a muszlimokkal, sőt a grúz és örmény katolikusokkal szembeni támadások egészen a 20. század elejéig napirenden voltak. Bármilyen előjogot csakis „megkeresztelkedett más nemzeti-ségű” szerezhetett. A más vallású idegenek (*tuzemci* vagy *inorodci*) semmi jóra nem számíthattak! „A más nemzetiségűek eloroszosítása az új kaukázusi adminisztráció fő feladata, az iskola pedig megvalósításának a legjobb fegyvere lett.”⁶ Különösen a cári időszakban erősödött fel – de napjainkban is számottevő – Oroszországban az antiszemitizmus.

⁵ DJAKIN 1998: 15.

⁶ DJAKIN 1998: 29.

Természetesen a cárizmus időszakában is tettek különbséget – a nemzeti-etnikai sajátosságok figyelembevételével – az egyes nemzetekkel kapcsolatos nemzetiségi politika gyakorlati realizálása során. Így például a Finn Nagyhercegség különleges jogi státusszal bírt Oroszországon belül, és viszonylag széles körű autonómiát kapott. Többek között saját alkotmánnyal rendelkezett, amelyet azonban (természetesen) a cár hagyott jóvá. Ugyancsak különleges státusszal bírt a lényegében orosz fennhatóság alatt álló Lengyel Királyság is. A Baltikumot adminisztratív-területi szempontból hagyományos módon kormányzóságokra (guberniumokra) osztották fel, az orosz cár azonban különösebben nem avatkozott be a kormányzóságok belső etnikai, illetve etnokulturális ügyeibe.

A 18. század végén a Keleti- (Balti)-tenger melléke és Besszarábia is autonóm státusszal rendelkezett. Közép-Ázsiában megalakították a Turkesztáni vidéket – élén a főkormányzóval (generálgubernátor) –, s a Buharai Emirátus és a Hirinszki Kánság is megőrizhette jelképes önálló államiságát – természetesen Oroszország protektorátusa alatt.

Az állami szintű orosz nemzetiségi politikában gyökeres fordulatot jelentett az 1917. évi októberi forradalom. Már 1917 novemberében megjelent a Népbiztosok Tanácsának egyik első intézkedése, *Oroszország népei jogainak deklarációja* címmel. 1918 januárjában megalakult az Oroszországi Föderáció, s a júliusban elfogadott Alkotmány is rögzítette a föderatív államformát.

Ezt követően sorra alakultak meg az Oroszországon belüli első, autonóm államisággal rendelkező területek: Kabard- és Balkárföld, a Karacsáj–Cserkesz, a Csecsen, az Ingus, az Észak-Oszét Autonóm Terület (mindannyian az 1921-ben létrejött Hegyi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság bázisán). Ezzel párhuzamosan számos nemzeti államisággal rendelkező képződmény alakult meg a Volga mentén, az Urál vidékén és az Észak-Kaukázusban. Közülük is külön említést érdemel a Baskír, a Tatár, a Dagesztáni, a Jakut, a Krími, az Abház és az Adzsar Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság.

Ezek a viszonylagos autonómiával rendelkező köztársaságok, illetve autonóm területek a régi közigazgatási egységek határain belül alakultak meg. A Szovjet-unió megalakulásáig mintegy harminc ilyen autonóm nemzeti államalakulat jött létre. Az 1936-ban elfogadott „sztálini alkotmány” már 11 szövetségi és 20 autonóm köztársaságról, 8 autonóm területről és 8 nemzetiségi körzetről tesz említést. Az októberi forradalmat követően létrejött nemzetállamok megalakulásának folyamata ösztönösen demokratikus jellegű volt, amelynek során azonban mindvégig jól megfigyelhető és jól érzékelhető volt az adott nemzetiségi terület és az orosz állami vezetés kapcsolata.

A háború előtti, majd az azt követő években tovább bővült a Szovjetunió belüli önálló államok száma a balti államokkal, Nyugat-Ukrajnával és Belarusszal. A nemzetállamok határai átszabásának ijesztő kísérőjelensége volt az egyes nemzetekkel szembeni represszió. Az 1939 és 1945 közötti években a Volga melléke, a Kaukázus és a Krím számos nemzetiségét telepítették ki erőszakkal Közép-Ázsiába, Kazahsztánba és Szibériába – nemzeti államalakulatuk egyidejű felszámolása mellett.

1957-ben – a németek és a krími tatárok kivételével – számos repressziót elszenvedett nemzetiséget visszatelepítettek eredeti lakóhelyére, és visszaállították korábban megszüntetett autonómiájukat is. E politika következményeként a Szovjetunió – szétesését megelőzően – 15 szövetségi és 8 autonóm köztársaságból, 8 autonóm területből és 10 autonóm nemzetiségi körzetből állt.

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓBAN

1990 júniusában, a népi küldöttek I. kongresszusán elfogadták az Oroszország állami szuverenitásáról szóló nyilatkozatot, létrehozták a köztársaság (lényegében első) kétkamarás parlamentjét, a Köztársasági Tanácsból és a Nemzetiségek Tanácsából álló választott Legfelső Tanácsot. A Nemzetiségek Tanácsa volt hivatott biztosítani a nemzetek és nemzetiségek, illetve népcsoportok érdekeinek védelmét – összhangban a soknemzetiségű orosz állam érdekeivel. E funkcióját a Nemzetiségek Tanácsa 1993 októberéig lényegében eredményesen teljesítette:

- ♦ kezdeményezésére egy sor fontos törvényt fogadtak el, amelyek biztosították a legfontosabb nemzetiségi problémák kezelését és megoldását a társadalmi és gazdasági, illetve a szellemi és kulturális szférában, s hozzájárultak a nemzetiségi ellentétek csökkentéséhez, valamint a nemzetiségek közötti kapcsolatok stabilizálásához;
- ♦ a Tanács erőfeszítéseinek köszönhetően sikerült újjászervezni az 1920-as években egyszer már jól bevált Goszkomnacot, vagyis a Nemzetiségek Állami Bizottságát, amely lényegében a végrehajtó hatalmi ágazat nemzetiségi politikájának alakításával foglalkozó szerv volt.⁷

Az 1991-ben – a Szovjetunió megszűnését, illetve az Oroszországi Föderáció megalakulását követően – megindult önállósodási hullám az akkori Oroszország számos önálló nemzetet alkotó elemét magával ragadta, és azt a folyamatot, amely az ország

⁷ Goszkomnac – Goszudarsztvennij Komitet Nacionalnosztvej (Nemzetiségek Állami Bizottsága).

nemzeti-etnikai alapon történő további dezintegrációját okozhatta volna, az 1992. március 21-én aláírt föderációs szerződéssel sikerült megállítani.

A szerződés tételeinek jelentős részét beépítették az 1993. december 12-én népszavazással elfogadott, úgynevezett „jelcini alkotmányba”. Valójában ez volt az „új Oroszország” első olyan dokumentuma, amely jogi érvennyel bíró alaptörvényként rögzítette a Föderációt alkotó szubjektumok – s ezáltal a szubjektumokban élő nemzetiségek – alapvető státuszát és mozgásterét.

A dezintegrációs törekvések közül a legnagyobb problémát az orosz politikai vezetés számára a Csecsen Köztársaság (Icskéria) önállósodási kezdeményezései jelentették, amelyet az immár több mint egy évtizede tartó polgárháborúban sem sikerült igazán kezelni, még kevésbé megoldani. Az 1997-ben nagy nehézségek árán összehozott „megbékélési okmány” Csecsenföld jogi státuszának kérdésében ötéves moratóriumot írt elő, amely 2002-ben járt le. Az azonban csak igen nehezen volt prognosztizálható, hogy – éppen a 2001. szeptember 11-én, az Egyesült Államok területén elkövetett terrortámadást követően kialakult helyzet miatt – létrejöhet-e a független csecsen állam, mert ez precedensértékű lehetett volna, s ennek kapcsán a regionális szeparatizmus továbbterjedése óriási veszélyeket és belpolitikai instabilitást „eredményezhetne” Oroszország számára. Ez nem állt és ma sem áll sem Moszkva, sem a világ közösségének érdekében. A két csecsen–orosz „háború” időszakának történései is azt bizonyították, hogy a nemzetközi közösség is az államok területi egységének védelmét, a nemzetközi *status quo*t tekintette védelemre érdemesebbnek a népek önrendelkezési jogának elvénél – ezért is támogatta közvetve Moszkvát a csecsen kérdés alapproblémájának kezelésében, Oroszország területi egységének megőrzésében.

Ezzel párhuzamosan érdekes jelenségnek lehettünk tanúi: a föderációs szubjektumok nagy részében – e szubjektumok népei, nemzetiségei nemzeti identitásának erősödésével egy időben – kezdett háttérbe szorulni az orosz nyelv és az orosz kultúra. Ennek ellensúlyozására az Oroszországi Föderáció állami szervei és társadalmi szervezetei széles körű kampányba kezdtek: kiállításokat, irodalmi és művészeti napokat, heteket szerveztek *Lermontovi napok, 200 éves Puskin és Az orosz fűvös zene fesztiválja* címmel. Az Oroszországi Föderáció kormánya célprogramot fogadott el az orosznyelv-oktatás erősítése érdekében a föderációs szubjektumokban. Hasonló céllal fogadták el „az orosz nyelv mint állami nyelv státuszáról” szóló törvényt is.

Az Oroszországi Föderáció területén mintegy 170 különféle nemzetiség, nép, illetve népcsoport él.⁸ Ezek együttes létezése a valóságban is a sokféleség sajátos egységét jelenti, hiszen mindannyiuk történelme, kultúrája, nyelve, életformája

⁸ ABDULATYIPOV 2000: 381.

ezer szállal kapcsolódik össze, s ez fogalmazódott meg az Oroszországi Föderáció új, 1993-ban elfogadott Alkotmányában is: „Mi, a soknemzetiségű Oroszország népe, amelyet a közös sors egyesít földünkön [...]”⁹

Napjainkban a népek önrendelkezési, önmeghatározási joga egyre nagyobb szerepet kap a világban, és a nemzetközi jog általánosan elfogadott normájává vált. Az orosz politikai vezetés ezt felismerve számos jól érzékelhető lépést is tett az állami szintű nemzetiségi politika területén. Ezek közül is talán a legfontosabb az „Oroszországi Föderáció kis létszámú, őshonos népei jogainak garanciáiról” szóló, 1999. április 30-án hatályba lépett törvény, amely egyértelműen meghatározza az Oroszországi Föderáció, a föderációs szubjektumok államhatalmi szerveinek és az önkormányzati szerveknek a kis létszámú, őshonos népek jogainak biztosításával kapcsolatos kötelezettségeit és feladatait, illetve az e népcsoportokhoz tartozó személyek jogait.

A nemzetiségi kérdés megfelelő szinten történő kezelése érdekében Vlagyimir Putyin elnök 2001 novemberében megszüntette a Nemzetiségügyi és Föderációs Minisztériumot (a korábbi minisztérium funkcióinak egy részét – főként a közigazgatási kérdésekkel kapcsolatosakat – megosztották több tárca között), és döntést hozott egy új minisztérium létrehozásáról, amelynek feladata az Oroszországi Föderáció nemzetiségi politikájának formálása, illetve a nemzetiségi politika kérdéseinek konkrét kezelése lett. A minisztérium élére 2001. december 6-án az elnök Vlagyimir Zorint nevezte ki. (Zorin korábban az Állami Duma Nemzetiségi Ügyek Bizottságának elnöke volt, majd a Volga melléki Szövetségi Körzet elnöki megbízottjának – Szergej Kirijenko volt miniszterelnöknek – a helyetteseként tevékenykedett.)

Zorin különösen jól ismerte a csecsen kérdéskört, mert az első csecsen–orosz „háború” idején a béketárgyalásokon részt vevő orosz delegáció helyettes vezetője volt. Miniszteri kinevezése jelzésértékűnek bizonyult a csecsen válság kezelésére vonatkozó szándékokat illetően. Moszkva legutóbbi megnyilvánulásai arra utalnak: az orosz politikai elit tisztában van azzal, hogy a nemzetiségi politika jelenlegi legfontosabb feladata az észak-kaukázusi kérdéskör és a menekültprobléma kezelése.

A deklaratív szintű orosz nemzetiségi politika megnyilvánulásaiából arra lehet következtetni, hogy a jövőben az országon belüli nemzetiségi politikában a hangsúlyok a szövetségi szintről a föderációs szubjektumok szintjére kerülnek át. E politikának a vallástól, a nemzetiségtől és az etnikulturális azonosságtól függetlenül biztosítania kell az egyenlő jogokat az Oroszországi Föderáció bármelyik szubjektumában az állampolgárok számára.

⁹ Az Oroszországi Föderáció Alkotmánya 1993: 3.

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS „MÁSİK” OLDALA

A Szovjetunió felbomlását és az „utódállamok” megalakulását követő időszakban az orosz politikai elit olyan problémakörrel találta szemben magát, amelyre korábban talán nem is gondolt. Nevezetesen azzal, hogy a soknemzetiségű birodalom egykori vezető népeként azt kell „megérnie”, hogy mintegy 29 millió orosz a volt Szovjetunió területén újonnan létrejövő „idegen” nemzetállamokban nemzeti kisebbségbe került. S bár a nemzetállam és a kisebbségek alapvetően nem zárják ki egymást – sőt az államalkotó nemzet részeként e kisebbségek saját identitásukat a legtöbb esetben éppen az államalkotó nemzetből vezetik le –, mégis az utódállamok nagy részében súlyos problémát jelentett és jelent ma is a különböző arányú orosz nemzeti kisebbség és az államalkotó nemzet viszonya. Ez a probléma mindenekelőtt a Baltikumban és a Kaukázus térségében jelentkezett meglehetősen éles formában, de a közép-ázsiai köztársaságok egy részénél is igen erősen érzékelhető volt és érzékelhető ma is.

Az orosz politikai vezetés 1991 és 1998 között (talán csak a „Dnyeszter melléki Köztársaság” viszonylag nyílt támogatása kivételével) csupán gyenge kísérleteket tett arra, hogy politikai vagy jogi úton elfogadhatóan rendezze az Oroszországi Föderáció határain kívül élő oroszok helyzetét. Az első igazán jól érzékelhető lépés e területen az 1999. május 24-én „a határon túl élő honfitársakkal kapcsolatos állami politikáról” elfogadott szövetségi törvény volt, amely tisztázta a kérdéskörrel kapcsolatos legfontosabb fogalmakat (például hogy mit is jelent a „honfitárs” szó, kik tartoznak e fogalom körébe stb.), a honfitársakkal kapcsolatos állami politika legfontosabb alapelveit és céljait, valamint a törvényhozó és a végrehajtó államhatalmi szervek e politika végrehajtásával kapcsolatos legfontosabb tennivalóit.

A határon túli orosz nemzeti kisebbségekkel foglalkozó állami szervek és szervezetek közül is elsősorban a Külügyminisztérium, a Művelődési Minisztérium és a Határon Túli Oroszok Központja (*Rosszarubezscentr*) tett számos jól érzékelhető, konkrét lépést, mindenekelőtt az orosz nyelv oktatása, az orosz nyelvű kulturális értékek népszerűsítése, valamint a „közelkülföld” országaiban élő orosz ajkú nemzeti kisebbség jogainak védelme ügyében.

A törvény hatálybalépését követően beindult és a lakosság széles rétegei által támogatott gyakorlati politikai tevékenység eredményeként 2001 novemberében végre sor kerülhetett a határon túli oroszok I. kongresszusának megrendezésére. A kongresszus kimondta, hogy az orosz nép államalkotó nemzet, s az orosz ajkú nemzeti kisebbség Kaukázusból és más régiókból történő kiszorítása gyengíti az orosz államiságot, és hozzájárul a nemzetiségi és regionális ellentétek kiéleződéséhez.

A kongresszus döntése értelmében 2002. január 31-ig kidolgozták a hároméves időtartamra szóló intézkedési programcsomagot. Ennek következményeként az Oroszországi Föderáció Külügyminisztériumában megkezdődött a határon túli oroszokkal kapcsolatos külpolitikai tennivalók kidolgozása. A központi költségvetésből 135 millió rubelt különítettek el e célra (mintegy 4,4 millió USD), de ezen összeget kiegészítik a különböző regionális programok alapján biztosított támogatások. (Például a Moszkvai Önkormányzat egymaga 120 millió rubellel támogatja a program végrehajtását.) A programok végrehajtására biztosított összegek kezelője egy Kormánybizottság, amely dönt a pénz felhasználásáról.

Az egyes célprogramok végrehajtásának segítésére a Külügyminisztériumon belül munkacsoportok alakultak, amelyek az alábbi területeken fejtették ki tevékenységüket:

- ♦ jogi segítségnyújtás és a követendő magatartás országonként differenciált stratégiájának kidolgozása;
- ♦ az orosz kisebbségi társadalmi szervezetek támogatása;
- ♦ a kulturális, vallási, sportolói csoportok, illetve a háborús veteránok nemzeti csoportjainak támogatása;
- ♦ a szociális szempontból védtelen csoportok támogatása;
- ♦ problémafeltáró, kutatási-szakértői munkacsoportok működtetése.

Bár a program kidolgozása beindult – annak formálásába és végrehajtásába a tervek szerint bekapcsolódtak az Oroszországi Föderáció legfontosabb minisztériumai, oktatási intézményei –, konkrét szervezeti struktúra az egész kérdéskör kezelésére csak két évvel később jött létre, amikor 2004-ben ezekből a munkacsoportokból létrehozták a Külügyminisztérium Határon Túli Oroszokkal Foglalkozó Főosztályát. Igaz, a Főosztály a hasonló elnevezésű kormányzati szervvel (Határon Túli Oroszok Kormánybizottsága) közösen nagy elánnal látott munkához, és az orosz kultúra népszerűsítése, valamint az orosznyelv-használat erősítése érdekében valóban hathatós és elismerésre méltó munkát végzett.

Egy 2007. évi statisztikai adat szerint Oroszország lélekszáma az ezredfordulót követően évente mintegy 700 ezer fővel csökkent, és a jövőben is hasonló nagyságrendű csökkenést prognosztizálnak. A csökkenés mértékének megállítása érdekében még Vlagyimir Putyin elnöksége idején elnöki rendelettel meghirdették a *Honfitársak* elnevezésű állami programot az Oroszországi Föderációba önként áttelepülő, külföldön élő orosz ajkúak részére. A 2006. június 22-ei 637. számú elnöki rendelet

leegyszerűsített adminisztratív procedúrát, állami garanciákat és szociális támogató rendszert biztosít az áttelepülőknek – a munkaképes korú lakosság megőrzése érdekében.¹⁰

További konkrét szervezeti struktúraként 2008 szeptemberében hozták létre az 1315. számú elnöki rendelettel „a FÁK-országok, valamint a határon túli orosz nemzetiségűek ügyeivel és a nemzetközi humanitárius együttműködés kérdéseivel foglalkozó Szövetségi Hivatalt” (*Rosszotrudnyicsesztvo*). A szervezet elnöke Farit Mubaraksevicz Muhametsin orosz diplomata lett, akit egyben az Oroszországi Föderáció elnökének a FÁK-tagállamokkal való kapcsolatokért felelős külön megbízottjává is kinevezett Dmitrij Medvegyev elnök.¹¹

A Hivatal a Külügyminisztérium háttérintézményeként oldja meg feladatait, de erős „elnöki felügyelet” mellett. A világ 68 országában van képviselte (képviselője), amelyek (akik) az adott országban tevékenykedő orosz diplomáciai képviselő állományába tartoznak. Ezenkívül 52 helyen az Orosz Tudomány és Kultúra Központjaként vannak jelen, illetve 26 önálló képviselőt üzemeltetnek. Mind a képviselők, mind a képviselők tevékenységét és működését – az Oroszországi Föderáció kormányának közreműködésével – az elnök szabályozza.

Tevékenységük során prioritást élveznek a FÁK országai. Ezt jól mutatja, hogy 2009-ben új Orosz Tudomány és Kultúra Központja nyílt meg Moldovában, Azerbajdzsánban és Örményországban, illetve megnyitásra előkészítették az épületeket Kazahsztánban és Ukrajnában. Aláíráshoz közeli állapotban van a megállapodás Belarusszal, Kirgizisztánnal, Tádzsikisztánnal és Türkmenisztánnal.

A Hivatal feladatait az Oroszországi Föderáció Külügyminisztériumával, az érintett nemzetközi, illetve hazai regionális szervezetekkel együttműködve oldja meg, többnyire az adott föderációs szubjektumokkal aláírt kétoldalú együttműködési megállapodások alapján.

Külföldön folytatott tevékenységének egyik fő célja a modern Oroszország anyagi és szellemi potenciáljának bemutatása, ennek érdekében együttműködik elsősorban a FÁK országai, de valamennyi más ország állami és nem kormányzati struktúráival, egyházi és vallási szervezeteivel, különösen a tudományos, kulturális, humanitárius és információs területeken.

A Hivatal a Művelődésügyi Minisztériummal együttműködve kidolgozta az *Orosz nyelv* elnevezésű, a 2011–2015 közötti időszakra szóló föderációs célprogram tervét, amelynek középpontjában két fő cél áll:

¹⁰ Lásd: <https://rs.gov.ru/>

¹¹ Lásd: <https://rs.gov.ru/>

- ♦ az orosz nyelv mint a FÁK-on belüli integrációs folyamatok egyik fő eszkö-zének és tényezőjének az erősítése;
- ♦ az orosz nyelv, illetve a nyelvi kultúra hagyományainak ápolása és erősítése, a külföldön élő orosz ajkúakkal fenntartott tudományos, kulturális, gazdasági és egyéb kapcsolatok eszközeként.

A kérdéskörrel kapcsolatos néhány táblázat adatai jól mutatják a nemzetiségi kérdés összetettségét. A statisztikai adatok nagy része az 1992-ben megjelent statisztikai évkönyv adatai alapján került be az anyagba. Ezeket az adatokat azonban több (magyar és orosz) forrás 1994-ben, illetve 1995-ben egyaránt megerősítette.¹²

8.1. táblázat. *Nemzetiségi megoszlás*

Nemzetiségek	Létszám (fő)	Arányuk az összlakossághoz (%)
Mindösszesen	147 022 000	100,000
Oroszok	119 866 000	81,500
Tatárok	5 522 000	3,800
Csuvasok	1 774 000	1,200
Dagesztán népei	1 749 000	1,200
Baskírok	1 345 000	0,900
Mordvinok	1 073 000	0,700
Csecsenek	899 000	0,600
Udmurtok	715 000	0,500
Marik	644 000	0,400
Avarok	544 000	0,400
Zsidók	537 000	0,400
Burjátok	417 000	0,300
Oszétek	402 000	0,300
Kabardok	386 000	0,300
Jakutok	380 000	0,300
Darginok	353 000	0,200
Komik (zürjének)	336 000	0,200
Kumikok	277 000	0,200
Lezginek	257 000	0,200

¹² Народы России. Энциклопедия 1994.

Nemzetiségek	Létszám (fő)	Arányuk az összlakossághoz (%)
Ingusok	215 000	0,100
Tuvaiaik	206 000	0,100
Karacsájak	150 000	0,100
Komi-permjákok	147 000	0,100
Kalmükök	125 000	0,100
Karélók	125 000	0,100
Adigék	123 000	0,100
Lakok	106 000	0,100
Tabaszanok	94 000	0,060
Hakaszok	79 000	0,050
Balkarok	78 000	0,050
Nogajok	74 000	0,050
Altájaiak	69 000	0,050
Cserkeszek	51 000	0,030
Nyenyecsek	34 000	0,020
Evenkik	30 000	0,020
Hantik	22 000	0,020
Rutulok	20 000	0,010
Agulok	18 000	0,010
Csukcsok	15 000	0,010
Korjakok	8 900	0,010
Manszik	8 300	0,010
Cahurok	6 500	0,004
Dolganok	4 900	0,003

Megjegyzés: Az összes többi (fel nem sorolt) nép-
és nemzetiségi csoport – számuk száznál is többet tesz
ki – együttes létszáma meghaladja a 7 millió főt

Forrás: NANOVSZKY 1995: 42

8.2. táblázat. Az orosz lakosság létszáma a „közelkülföld” országaiban

Nemzetiségek	Létszám (fő)	Arányuk az összlakossághoz (%)
Ukrajna	12 115 000	23,6
Kazahsztán	7 775 000	47,2
Üzbegisztán	2 329 000	11,8
Belarusz	1 497 000	14,7
Kirgizisztán	1 128 000	26,5
Lettország	952 000	35,7
Azerbajdzsán	701 000	10,0
Moldávia	657 000	15,2
Tádzsikisztán	534 000	9,0
Grúzia	534 000	9,9
Észtország	510 000	32,6
Türkmenisztán	411 000	11,6
Litvánia	371 000	10,1
Örményország	57 000	1,7
Összesen	29 571 000	–

Forrás: Народы России. Энциклопедия 1994: 63

Az Oroszországi Föderáció mai határain kívül élő oroszok száma egyébként folyamatos növekedést mutat. Amíg 1926-ban 5 millió 764 ezer fő, 1959-ben 16 millió 250 ezer fő, addig 1991-ben már 29 millió 568 ezer orosz élt Oroszországon kívül.

A jelenlegi orosz politikai vezetés egyik igen nagy gondja a Szovjetunió felbomlását követően külföldre „került” és ennek következtében az Oroszországi Föderáció határain kívül élő orosz nemzetiségű lakosság anyaországba „áthallatszó” problémáinak kezelése. Különösen gondot jelent ez a Baltikumban, rendkívül sajátosan jelentkezik a Kalinyingrádi körzetben, de nagy problémát jelent a Kaukázus és a közép-ázsiai térség egyes országaiban is. Moszkva sikeres nemzetiségi politikája az Oroszországi Föderáció belső egységét erősítheti – közvetve a Föderáció létét is biztosíthatja! –, míg sikertelen nemzetiségi politikájának éppen ezért nemcsak súlyos belpolitikai következményei, hanem igen jelentős külpolitikai vonzatai is lehetnek.

A bevezetőben jelzett népszámlálás vélhetően választ ad majd az Oroszországi Föderáció nemzetiségi politikájának hatékonyságával kapcsolatos kérdések egy részére is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- АВДУЛАТИПОВ, Ramazan Gadzsimuratovics [АБДУЛАТИПОВ, Рамазан Гаджимурадович] (2000): *Национальный вопрос и государственное устройство России*. Москва: Славянский диалог.
- Az Oroszországi Föderáció Alkotmánya [Конституция Российской Федерации] (1993). Москва: Юридическая литература.
- ДЯКИН, Valentyin Szemjonovics [ДЯКИН, Валентин Семёнович] (1998): *Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX — начало XX вв.)*. Санкт-Петербург: ЛИСС.
- NANOVFSZKY György szerk. (1995): *Oroszország. Tények és adatok 1995*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Народы России. Энциклопедия (1994). Москва: Научное издательство большая Российская Энциклопедия.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2009): Az Oroszországi Föderáció nemzetiségi politikájának néhány sajátossága. *Felderítő Szemle*, 8(3), 83–94.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond – NAGY László (1999): *Oroszország a harmadik évezred küszöbén*. Budapest: Honvéd.

A HAGYMAKUPOLÁK ÁRNYÉKÁBAN – EGY KATONADIPLOMATA VISSZAEMLEKEZÉSEI¹

A Felderítők Társasága Tudományos Bizottságának vezetőjétől, Magyar István nyá. dandártábornok úrtól érkezett megkeresés kapcsán szántam el magam arra, hogy papírra vetem a katonadiplomáciai munkával kapcsolatban szerzett személyes tapasztalataimat, benyomásaimat, és megosztom azokat a jövőendő nemzedékek leendő katonadiplomatáival.

Visszaemlékezéseim akkor lesznek teljesek, ha vázolom azokat a körülményeket is, amelyek ezen a pályán elindítottak. Ezekhez szervesen hozzátartozik az az idő is, amelyet a rendszerváltozás időszakában megalakult új, a korábbi létszámahoz viszonyítva lényegesen kisebb (132 fős) Honvédelmi Minisztérium kezdetben Biztonságpolitikai és Nemzetközi, majd a szervezet kettéválását követően Nemzetközi Főosztályán töltöttem el, és ahol a (kezdetben munkacsoport-, majd később osztály-, illetve főosztályvezető-helyettesként) vezetésemmel működő szervezet a tárca bilaterális nemzetközi kapcsolatait gondozta. Nem akármilyen időszak volt az 1990 és 1993 között ott eltöltött közel négy esztendő! A Honvédelmi Minisztériumot kezdetben vezető Kárpáti Ferenc (1990 januárjától május 31-ig), majd Für Lajos minisztersége idején nyílt ki ugyanis „ajtó-ablak” az újjáalakult tárca és a Magyar Honvédség kétoldalú nemzetközi kapcsolatrendszerében. Sorra jelentkeztek be kapcsolatkeresési szándékukkal a külföldi partnerek, és az új magyar honvédelmi vezetés is teljes erővel kereste a kapcsolatokat mindenekelőtt a vezető nyugati országok védelmi minisztériumával, de a szomszédos és a volt Varsói Szerződés-országok, sőt egyes távoli országok védelmi miniszterei és katonai vezetői is szinte egymásnak adták a jelképes kilincset a HM Balaton utcai épületének kapuján. Ez teljességgel érthető is volt, hiszen az ország – és benne a Magyar Honvédség is – kereste a helyét a megváltozott biztonságpolitikai környezetben.

Az igazi „roham” az akkor még egymás mellett létező két Németország minisztereivel kezdődött (Rainer Eppelmann egykori evangélikus lelkészből lett az NDK leszerelési és védelmi minisztere és az ismert CDU-politikus, Gerhard Stoltenberg volt az NSZK védelmi minisztere). Majd olyan ismert személyiségek követték őket

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2013.

Budapesten, mint Pierre Joxe, a francia, Dick Cheney, az amerikai, Anders Björck, a svéd, Werner Fasslabend, az osztrák, Janez Janša, a szlovén és Victor Stănculescu, a román védelmi miniszter vagy John R. Galvin tábornok, a NATO Európai Haderőinek főparancsnoka (*Supreme Allied Commander Europe – SACEUR*), majd Volker Rühle, a német, Pavel Gracsov, az orosz, Konsztantyin Morozov, az ukrán, Virginio Rognoni, az olasz védelmi miniszter. Ha ehhez hozzászámítjuk a viszontlátogatásokat, illetve az államtitkárok és a helyettes államtitkárok hazai és nemzetközi találkozóit megfelelő partnereikkel – hát bizony nem nagyon jutott időnk unatkozni.

Mindössze egy példát szeretnék említeni a sok közül azért, hogy legyen elképzelésünk egy-egy ilyen magas szintű látogatás programjának feszítettségéről. Míg korábban, a rendszerváltozás előtt egy-egy magas szintű látogatás általában 5-6 napos volt (egy nap HM, egy nap valamelyik alakulatnál, egy nap ipar, egy nap mezőgazdaság, plusz még valamilyen pihentető kulturális program), addig ezek a látogatások általában 2-3 naposak voltak, és igen feszített tempóban, sűrű tárgyalások, munkaprogramok közepette pörögtek le. Az egyik legsűrűbb talán Pierre Joxe francia védelmi miniszter programja volt, aki kétnapos budapesti tartózkodása alatt átadta a tököli repülőtéren a francia kormány által adományozott megfigyelő berendezéseket a „Nyitott Égbolt” programban részt vevő repülőgéphez, találkozott Für Lajos honvédelmi és Jeszenszky Géza külügyminiszterrel, majd – kérésére (mivel korábban belügyminiszter volt!) – Horváth Balázs korábbi és Boross Péter akkori belügyminiszterrel, valamint Gálszécsy Andrással, a nemzetbiztonsági szolgálatokat felügyelő miniszterrel. Ezenkívül fogadta őt Antall József miniszterelnök és Göncz Árpád köztársasági elnök is. A felsorolásból érzékelhető, hogy mennyire nem volt könnyű ennyi felelős vezető programjával összeegyeztetni a kedves vendég kéréseit.

Ezt a munkát kezdetben a főosztály négyfős munkacsoportjaként, majd igen gyorsan osztállyá alakulva immár hét fővel, később pedig már az önállósodott (időközben a biztonságpolitikai kérdésekkel foglalkozó osztály bázisán létrehozták a Védelempolitikai Főosztályt) Nemzetközi Főosztály szervezetében 31 fővel végeztük. A mi feladatunk lényegében a HM felsővezetői (miniszter, államtitkárok, helyettes államtitkárok) által vezetett delegációk kiutazásának, illetve a partnereik által vezetett delegációk fogadásának megtervezése, megszervezése, a javaslatétel a küldöttségek tárgyalási tematikáira, a tárgyalások témaköréhez tartozó háttéranyagok „megrendelése”, begyűjtése volt az éppen terítékre kerülő témában illetékes HM- és MH-szervektől (köztük is kiemelten a HVK 2. Csoportfőnökségétől, illetve később a HVK Katonai Felderítő Hivaltól), a beérkezett anyagok előkészítése, a kiutazó, illetve az érkező delegációk programjának összeállítása, jóváhagyásra történő előkészítése képezte a tartalmi részt. Ugyanakkor az előkészített programok technikai kivitelezésében részt vevő többi katonai, belügyi szervezet (HVK Külügyi

Osztály, később Protokoll Igazgatóság, Kormányőrség, katonai rendészet, a mozgást biztosító rendőrök, egészségügyi biztosítás stb.) munkájának és a diplomáciai testület éppen illetékes képviselője programban történő részvételének koordinálása is a mi feladatunk volt.

Ugyancsak a feladataink közé tartozott a tárgyalásokon aláírandó különböző dokumentumok (tárcaközi együttműködési megállapodások, szándéknyilatkozatok) előzetes egyeztetése a Külügyminisztérium illetékes főosztályaival, illetve az adott ország katonai attaséján keresztül, vagy esetenként helyszíni, kétoldalú szakértői tárgyalások, egyeztetések során aláírásra előkészíteni a megfelelő okmányokat. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy későbbi attaséi munkám során már volt olyan egyezményemmel dolgom, konkrét gyakorlati feladatom, amelynek előkészítésében még a HM Nemzetközi Főosztály osztályvezetőjeként, majd főosztályvezető-helyetteseként magam is aktívan részt vettem. (Ilyen volt például az úgynevezett „hadisíregyezmény” vagy az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériuma és a Magyar Köztársaság Honvédelmi Minisztériuma közötti egyezmény a kétoldalú kapcsolatokról.)² Vicesen mondván „megehettem, amit főztem”!

A Nemzetközi Főosztály létrehozását követően (a kétoldalú kapcsolatokat gondozó osztály mellett) a Főosztály másik osztályát képező Katonadiplomáciai Osztály feladatai közé tartozott a külföldön szolgálatot teljesítő magyar katonai attasékkal történő kapcsolattartás, valamint a Budapesten akkreditált külföldi katonai attasék munkájának segítése is. Az osztály vezetője Berényi Miklós ezredes, a helyettese pedig Száraz György alezredes (ma nyá. vezérőrnagy) volt. 1992 második felében a Főosztály fordítóalosztállyal is bővült, enélkül már igen nehéz lett volna az egyre bővülő kapcsolatok kezelése.

Még egy fontos feladatot említenék meg, amely a fentiekben vázolt alaprendeltetésből adódó tennivalók mellett – orosznyelv-tudásomnak köszönhetően – nekem jutott osztályrészul: a Honvédelmi Minisztérium képviseletében, a Külügyminisztérium főosztályvezetője (kezdetben Kupper V. Béla, majd később Körmeny István) által vezetett munkacsoport tagjaként részt vehettem a Varsói Szerződés felszámolását előkészítő dokumentumok kidolgozásában és azoknak a tagországok szakértőivel történő előzetes egyeztetésében.

Természetesen ezt a feszített munkát csak jól felkészült, nagy munkabírási, idegen nyelveken beszélő, sőt tárgyalni képes kollégákkal, hivatásos és polgári állományal lehetett az elvárt színvonalon elvégezni. Szinte kivétel nélkül ilyen kollégáim voltak, és a későbbiekben csaknem valamennyien fontos katonadiplomáciai vagy külügyi területen képviselték hazánk és a Magyar Honvédség érdekeit. S ha már

² Lásd az 1. mellékletet.

a munkatársaimról szoltam, feltétlenül meg kell említenem azokat a felkészült, kitűnő vezetői és emberi tulajdonságokkal rendelkező személyeket, akik ebben a feladatokban bővelkedő, folyamatos szervezeti és személyi változásokban gazdag időszakban a Főosztályt irányították. Így Szentesi György mk. ezredest, aki a Biztonságpolitikai és Nemzetközi Főosztály vezetőjeként, illetve Botz László ezredest (a későbbiekben: altábornagy) és Hajdú László ezredest, akik a Nemzetközi Főosztály vezetőjeként hagytak soha ki nem törölhető pozitív nyomokat az életpályámon.

Én az ilyen eseményekben, programokban és feladatokban bővelkedő, „sűrű” hétköznapi során szerettem bele a katonadiplomáciai munkába, és ekkor érelődött meg bennem az elhatározás, hogy szeretném katonai attaséi beosztásban is megméretetni magamat. Szándékomat jeleztem előjáróimnak (Botz László ezredes főosztályvezető és Joó Rudolf helyettes államtitkár úrnak), akik támogatták a katonadiplomáciai pályával kapcsolatos elképzelésemet. Kezdetben Szlovéniát céloztam meg, ahol éppen akkor foglalkoztunk az attaséhivatal felállításának előkészületeivel, de a sors és az előjárók másképpen döntöttek. Moszkvában – Németh Sándor ezredes magasabb beosztásba történt kinevezése miatt – a tervezettnél korábban üresedett meg a katonai és légügyi attaséi beosztás, és a fogadó országgal kapcsolatosan meglevő ismereteim, felkészültségem és nyelvtudásom miatt a HVK Katonai Felderítő Hivatal vezetője, Fodor Lajos vezérőrnagy javaslatára Für Lajos honvédelmi miniszter 1993. augusztus 1-jei hatállyal kinevezett a Magyar Köztársaság moszkvai nagykövetségéhez beosztott katonai és légügyi attaséi beosztásba.

Határtalan volt az örömöm! Minden igyekezetemmel azon voltam, hogy a lehető legjobban felkészüljek a beosztás ellátására. Ebben az sem okozott különösebb problémát, hogy a korábbiakban jelzett sűrű programok szervezése miatt csak egy hónappal később kapcsolódhattam be végérvényesen a központilag szervezett felkészülésbe. Joó Rudolfot ugyanis időközben kinevezték a HM közigazgatási államtitkárává (elődjét, Annus Antal altábornagyot pedig Kenyába és Etiópiába nagykövetnek), és az új helyettes államtitkár (Pecze Zoltán) kinevezéséig Hajdú László ezredest, a főosztályvezetőnket bízták meg a helyettes államtitkári teendők ellátásával. Értelemszerűen még egy darabig maradnom kellett, hogy főosztályvezető-helyettesként segítsem munkáját.

Végre elérkezett a várva várt nap, és 1993. július 25-én, egy An-26-os repülőgép fedélzetén útnak indultam állomáshelyemre, az Oroszországi Föderációba. A repülőgép egyébként a csereüdülésen Oroszországban tartózkodó magyar katonai üdülőcsoportért repült ki, így a Hivatal számára „költségkímélő módon” utazhattam ki feleségemmel és csomagjaimmal együtt új állomáshelyemre.

Az állomáshely gyakorlatilag a Magyar Köztársaság moszkvai nagykövetségének épületében található attaséhivatalt jelentette, a 115127 Moszkva, ulica Moszfilmovszkaja

62. alatt. A lakásunk – már több generáció óta ez volt az attasélakás – igen közel (a Lomonoszovszkij proszpekten), gépkocsival mintegy ötpercnyi, gyalog kényelmesen körülbelül tízpercnyi távolságra volt a nagykövetségtől. Ez a közelség megfizethetetlennek bizonyult mind a munkavégzés, mind a biztonság szempontjából ebben az óriási, 11 milliós városban. (Ezt különösen az 1993. szeptember 21-én bevezetett rendkívüli állapot időszakában érezhettük.) Beosztásom pontos megnevezése kinevezésemkor a Magyar Köztársaság moszkvai Nagykövetségéhez beosztott katonai és légügyi attasé volt, amelyet 1996-ban véderő-, katonai és légügyi attasé megnevezésre módosítottak. A kinevezésem eredetileg négy évre szólt, amelyet kérelmemre és az 1997-ben kialakult körülményekre való tekintettel (ezekről a későbbiekben még lesz szó) a honvédelmi miniszter egy évvel meghosszabbított.

Moszkvában még a két világháború között, a Magyarország és a Szovjetunió közötti diplomáciai kapcsolatok hivatalos felvételét (1934) követően 1935. december 1-jén nyílt meg az első katonaiattasé-hivatal. Az első magyar katonai attasé Deseő László vezérőrnagy volt (1935. december 1. és 1939. április 1., majd 1939. december 1. és 1940. július 4. között), aki a Szovjetunió elleni hadüzenetet követően a 2. magyar hadsereggel visszatért, és későbbi fogságba esése után a Moszkva melletti Krasznogorszkban található hadifogolytáborban halt meg. Közvetlen elődöm a katonai és légügyi attaséi beosztásban (1990–1993) Németh Sándor ezredes (a későbbiekben: a MH Honvéd Vezérkar főnöke, vezérezredes) volt. A beosztást az akkori attaséhelyettestől, Tóth István őrnagytól vettem át, akiben az együtt töltött három hónap alatt intelligens, felkészült, precíz és jó kapcsolatteremtő képességgel rendelkező kitűnő szakembert és kellemes, udvarias, de a véleményét határozottan képviselő kollégát ismertem meg. Képességeit bizonyítja az a tény is, hogy később Bécsben, Moszkvában képviselte, illetve jelenleg³ Kijevben képviseli hazánkat mint véderő-, katonai és légügyi attasé. 1993. november 1-jétől Szabó Béla mk. alezredes (a későbbiekben: ezredes), majd az ő hazarendelését követően egészen a váltásomig Nagy Miklós alezredes (a későbbiekben: ezredes és lisszaboni véderőattasé) volt a helyettesem. Sajnálatos módon az attaséhivatal létszámát éppen a kérészésem előtti időszakban (1993. május) csökkentették, és így a szolgálati időm alatt mindvégig két fővel (attasé és attaséhelyettes) működött a hivatal, mert a titkári beosztást akkorra már megszüntették. Hathatós segítséget jelentett viszont, hogy mindkettőnk felesége 4-4 órában dolgozhatott, ami az adminisztrációs terhek vonatkozásában (pénzügy, ügyvitel, anyagi nyilvántartás, postázás stb.) nagy terhet vett le mindkettőnk válláról, és így több időnk jutott a szakmai munkára.

³ 2013-ban, a tanulmány megjelenése idején. (A szerkesztő megjegyzése.)

A moszkvai nagykövetség létszámát tekintve magyar viszonylatban a nagyobbak közé tartozott: velünk együtt összesen 17 diplomata státusú és változó létszámú – 16–18 fő – adminisztratív munkatárs, valamint 8–10 fő orosz állampolgárságú helyi alkalmazott alkotta a nagykövetség állományát. A diplomataállományuk közül külön is kiemelném a magyar–orosz viszonylatban elsőként nyitott rendőrtascai beosztást, amelyet Szekeres Ferenc r. ezredes töltött be eredményesen. De megemlíthetem az akkor még a körülményekhez képest sikeresen működő Kereskedelmi Képviselőtestületet, különösen a néhai Szűcs Pál vezetésének időszakában, vagy a Mayer Rita által vezetett Magyar Kulturális Intézetet. Mayer Ritával egyébként közös sikerként könyvelhettük el azt a nagykövetségünkön tartott koncertet, amelyen nagykövetségünk – tréfásan bár, de – büszkén jelentette be, hogy „az orosz kormány kihelyezett ülést tart a nagykövetségünkön”: a rendezvényen ugyanis részt vett Mihail Svidkoj kulturális és Igor Rogyionov védelmi miniszter is.

Külszolgálatom öt esztendeje alatt mindvégig Nanovszky György volt hazánk moszkvai nagykövete. Személyében nagy tudású és igen nagy munkabírási, rendkívül ambiciózus, közvetlen, több nyelven beszélő, a katonai attasét partnerként elfogadó, együttműködésünket igénylő és hivatalunk munkáját maximálisan segítő embert ismertem meg. Nagyon jó gárda dolgozott akkor ott, és igen csekély kivételtől eltekintve mind a diplomata, mind az adminisztratív állomány összetartó, igazi közösségként működött együtt fő feladatunk, hazánk minél eredményesebb és hatékonyabb képviselése érdekében.

Pedig az időszak nem sorolható a legkönnyebbek közé: az egykori világhatalom romjain feltápaszkodó és az új körülmények között helyét egyre intenzívebben kereső, óriási gazdasági és belpolitikai nehézségekkel küzdő Oroszország politikai rendszerében sokszor igen nehéz volt követni a szervezeti és a személyi változásokat. A tegnap, tegnapelőtt kiépített, diplomáciai munkát segítő kapcsolatok sokszor napok alatt omlottak össze. Különösen a Jelcin-éra második szakaszára volt ez jellemző, főképpen akkor, amikor betegsége kezdett elhatalmasodni rajta. Egy időre eltűnt valamelyik egészségügyi intézményben, majd amikor visszatért, jött a „verébeffektus”: megrázta a „fát” (a kormányt, a kormányhivatalokat), a „madarak” felszálltak, majd leszálltak, de nem biztos, hogy mindenki ugyanarra az ágra került vissza, sőt páran – az engedetlenebbek – olykor hosszú időre is eltűntek korábbi pozíciójukból. (Csak külszolgálatom ötéves időszaka alatt hat miniszterelnököt cserélt az elnök: Szilajev, Csernomirgyin, Kirijenko, ismét Csernomirgyin, Primakov, Sztjepasin, végül hetediknek 1999-ben Putyin – a „káderek rotációja”, ahogyan Jelcin nevezte.) Így bizonyította, hogy ura a helyzetnek.

Pontosan ez jellemezte a védelmi szférát is. Ötéves katonadiplomáciai szolgálatom időszakában összesen három miniszter állt a védelmi tárca élén: Pavel Gracsov

hadsereg-tábornok (1992. május 18. – 1996. június 17.), Igor Rogyionov hadsereg-tábornok (1996. július 17. – 1997. május 22.) és Igor Szergejev, az Oroszországi Föderáció marsallja (1997. május 22. – 2001. március 28.). Pavel Gracsov két nagy érdeme, hogy a Szovjetunió szétesésének idején időben Jelcin mellé állt, és később, miniszterként nem hagyta szétesni a hadsereget. Negatívumai között említik az első csecsen háború kudarcait és sajátos vezetési stílusát. Igor Rogyionov rövid regnálása idején élesen szembekerült a Védelmi Tanács elnöke, a Jelcin által támogatott Jurij Baturin által kidolgozott reformelképzelésekkel, illetve az Andrej Kokosin által kidolgozott katonai doktrína koncepciójával, ráadásul nézeteinek nyilvánosan is hangot adott. Az utódjául kinevezett Igor Szergejev nevéhez fűződik az orosz haderő valódi átalakításának megkezdése, így például a haderőnemek strukturális átalakítása, a katonai körzetek és általában a vezetési szintek számának érzékelhető csökkentése, a 2000. április 21-én jóváhagyott katonai doktrína kidolgozásának koordinálása. Érdemeinek elismeréseként elsőként (és eddig egyedül) kapta meg az Oroszországi Föderáció marsallja rendfokozatot.

A magyar és az orosz védelmi tárca között a miniszterek váltását illetően – a magyarországi választási rendszer ciklikusságának megfelelően – szinte teljes volt az összhang. Katonadiplomáciai szolgálatom ideje alatt mi is három honvédelmi minisztertől kaptuk a feladatokat: Für Lajos nevezett ki 1993. augusztus 1-jei hatállyal, majd következett Keleti György, és végül a berendelésemről intézkedő parancsot már Szabó János honvédelmi miniszter írta alá, 1998. augusztus 3-ai hatállyal.

Az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériumának részéről az 1993. április 15-ei védelmi miniszteri parancssal létrehozott Külkapcsolati Csoportfőnökség (*Upravlenyije Vnyesnyih Sznosenyij – UVSZ*) foglalkozott a Moszkvában akkreditált véderő-, katonai, légügyi és haditengerészeti attasékkal. A csoportfőnök mindig tábornoki rendfokozatú, külföldi beosztásokban tapasztalatokat szerzett, idegen nyelve(ke)n is beszélő és szinte kivétel nélkül a Felderítő Főcsoportfőnökséget (*Glavnoje Razvedivatyelnoje Upravlenyije – GRU*) „megjárt” szakember volt. Az én szolgálati időm alatt a csoportfőnöki beosztást Anatolij Nyegrejev ellentengernagy töltötte be. Velünk, magyarokkal kezdetben Alekszandr Glotov ezredes, majd amikor őt a délszláv térségbe vezényelték, Borisz Lekszin ezredes, a Kelet-európai Osztály helyettes vezetője foglalkozott. Közülük Glotov ezredes fiatal tisztként korábban a Déli Hadseregcsoporthoz tartozó rakétadandáránál teljesített szolgálatot, és – vélhetően ennek köszönhetően – jól érzékelhető szimpátiával foglalkozott velünk. Ez a csoportfőnökség szervezte a külföldi felső szintű vezetői delegációk – köztük a Für Lajos honvédelmi miniszter által vezetett magyar delegáció oroszországi – programját, valamint az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériuma vezetőinek külföldi látogatásait.

A kapcsolattartásban fontos szerepe volt még az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői Vezérkara Nemzetközi Katonai Együttműködési Főcsoportfőnökségének (10. Főcsoportfőnökség), amelynek vezetője az orosz katonapolitika egyik későbbi közismert, meglehetősen konzervatív gondolkodású képviselője, Leonyid Ivasov vezérezredes volt. E főcsoportfőnökségen keresztül kellett intézni a Magyar Kőztársaság és az Oroszországi Föderáció közötti tárcaszintű megállapodásokban rögzített feltételek teljesítésével kapcsolatos problémákat. Márpedig ilyen akadt szép számmal! Ezek közül csak néhányat említek. Ilyen volt például a Vezérkari Akadémián tanuló magyar hallgatók járandóságainak problémája, a volt Szovjetunió államadósságának egy része terhére átadott MiG–29-es repülőgépek felszerelési hiányosságai, illetve az esetleges további technikai eszközök átadásával kapcsolatos kérdések, de említhetném a Bethlen István miniszterelnök és Deseő László vezérőrnagy volt moszkvai katonai attasé hamvainak hazaszállításával kapcsolatos sajátos gondokat, valamint a Bethlen-iratok átadásának nehézségeit vagy az oroszországi magyar katonai temetők kialakításának kezdeti problémáit is. Nagy diplomáciai erőfeszítések révén sikerült elérnünk, hogy az egyes együttműködési kérdésekről már közvetlenül a végrehajtó szervezetekkel tárgyalhattunk, ahol a megörökölt vagy az általunk kialakított személyes kapcsolatok révén zökkenőmentesebben tudtunk eredményt elérni.

Három ilyen területet külön is megemlítenék. Az első, hogy az államadósság terhére történő technikai beszerzések közül a MiG–29-es repülőgépek kérdéseiről már közvetlenül a Légierő Vezérkar főnökével, Anatolij Maljukov vezérezredessel tárgyalhattunk, aki egy osztályban tanult elődömmel, Németh Sándor ezredessel a Vezérkari Akadémián, és így „megörököltem” a jó kapcsolatot, amelyet azután sikerült tovább is fejleszteni. A Magyar Honvédségnél rendszeresített szovjet-orosz eredetű technikai eszközök üzemidejének meghosszabbításával, garanciális és egyéb javításával kapcsolatos kérdéseket – a HM Gazdálkodási Hivatal moszkvai képviselőjével, Bauda Sándor ezredessel együttműködve – közvetlenül a *Roszvooruzsenyije*⁴ kereskedelmi vezérigazgató-helyettesével, Sztanyiszlav Filin vezérőrnaggyal tudtuk intézni.

A másik ilyen terület a Vezérkari Akadémián tanuló hallgatóink kérdése volt. Az ott tanuló magyar hallgatók tevékenységének támogatása révén rendszeres résztvevői lehettünk a Vezérkari Akadémia rendezvényeinek (bálok, a győzelem napja és a haza védelmezőjének napja alkalmából tartott rendezvények, a HM vezetőinek előadásai stb.), és ezek során sikerült igen jó személyes kapcsolat

⁴ A fegyverek exportjával és importjával foglalkozó állami vállalat, amelyet 1993 novemberében elnöki rendelettel hoztak létre. 2000 novemberében Roszoboronexport Állami Vállalat néven átalakították.

kialakítani az Akadémia akkori parancsnokával, Igor Rogyionov vezérezredessel, a későbbi védelmi miniszterrel. (Azt már csak zárójelben jegyzem meg, hogy ezeken a rendezvényeken találkozhattunk az ott tanuló, korábban is magas beosztású, de a tanulmányok befejezését követően az orosz haderő potenciális vezetőivé váló hallgatókkal.)

A harmadik ilyen terület a két ország kormánya között létrejött, „a háborúban elesett katonák és polgári áldozatok emlékének megörökítéséről, valamint sírjaik jogi helyzetéről” szóló megállapodásban foglaltak végrehajtásával kapcsolatos tevékenység volt. Itt is akadt elég tennivaló, hiszen a megállapodást már 1995. március 6-án aláírták, de egyes paragrafusok előírásait csak 1996. július 4-től kellett alkalmazni. A kérdéskört az orosz HM megbízásából kezelő Katonai Emlékezés Szervezet⁵ igen jó együttműködési készséget tanúsító vezetőjével, Alekszandr Bisztrickij úrral azonban sikerült sok fontos részletkérdést már úgy előkészítenünk, hogy az érdemi munka kivitelezési szakasza jelentősen lerövidült.

Az Oroszországi Föderációban akkreditált katonaiattasé-hivatalok száma kiérkezésemkor 78 volt, a küldő államok lehetőségeiből adódóan természetesen igen eltérő létszámokkal. A nagyobb országok (USA, Kanada, Nagy-Britannia, Kínai Népköztársaság, Németország, India, Franciaország), de sok „közepes méretű” ország is (Lengyelország, Ukrajna, Koreai Köztársaság stb.) a véderőattasé és helyettese mellett haderőnemi attasékat, sőt haderőnemiattasé-helyetteseket is akkreditáltatott. A többiek általában katonai és légügyi vagy csak katonai attasét és helyettesét, sőt a kisebb (főként egyes afrikai országok vagy például a balti államok) csak egyfős hivatalt működtettek. Az akkreditált katonadiplomaták száma becslésem szerint mintegy 250–260 fő lehetett, de – főként a nagyobb és a közepes országok esetében – sokan teljesítettek szolgálatot különböző technikai vagy adminisztratív (de nem diplomatastatusú) beosztásokban is. Külön katonalétszámot jelentettek az Amerikai Egyesült Államok követségét védő tengerészgyalogosok is.

Az attasék három attasétestületben szerveződtek: a katonai (szárazföldi) attasék szervezete a MAMA (*Moscow Association of Military Attaches*), a légügyi attasék testülete az AFOA (*Air Force Officers Association*), míg a haditengerészeti attasék szervezete az FNOA (*Foreign Naval Officers Association*) volt. A három testület vezetője tett javaslatot a *doyen* személyére, akit végül a fogadó ország védelmi minisztériuma nevezett ki a legrégebben szolgálatot teljesítő tábornokok közül (és vagy figyelembe vette a javaslatunkat, vagy nem).

⁵ *Asszociacija Vojennije Memoriáli*: a külföldi katonai temetők és hadisírok gondozásával foglalkozó szervezet.

Mindhárom szervezet havonta egy közös ebédet és esetenként csapatlátogatást vagy egy-egy érdekesebb múzeumlátogatást, haditechnikai bemutatón való részvételt, illetve kirándulást szervezett. A feleségek részére is általában havi egy alkalommal *coffee morning*ot vagy ebédet szerveztek, mindig más és más ország képviselőinél. Az öt év alatt két-két alkalommal került ránk a sor. Évente egy alkalommal rendezték meg a moszkvai attasétestület bálját: mi az öt év alatt két alkalommal rendeztünk bált, közmegeledésre – hála a nagykövet úr segítőkészségének és követségi szakácsunk kitűnő szakértelmének.

Jómagam a katonai attasék testületében (MAMA), míg a helyettesem a légügyi attasék testületében (AFOA) volt tag, de mindkét egyesület rendezvényein részt vehettünk, tekintettel arra, hogy a jelképes tagsági díjat mindkét egyesületben befizettük. Mind az attasétestület, mind a haderőnemiatasé-testületek, de az egyes attasék is kezdeményezhettek egyedi csapatlátogatásokat, és ezeket az illetékes orosz szervek általában engedélyezték. (Magyar viszonylatban ilyen volt például, amikor a Török Miklós vezérőrnagy által vezetett delegáció részére kértük a „Szmercs” rakéta-sorozatvető rendszer bemutatását.)

A fogadó ország által szervezett bemutatók, csapat- és intézménylátogatások általában konkrét céllal történtek, amelyeken egy-egy fontosabb technikai eszközt (például MiG–AT) vagy olyan hadiipari terméket, esetleg (ki)képzési rendszert (Vezérkari Akadémia) mutattak be, amelyet nemzetközi értékesítésre szántak, illetve olyan alakulat tevékenységét demonstrálták (például a légideszantcsapatok), amellyel erőt kívántak mutatni a külvilág felé. Nyitott rendezvényként tartottuk számon az évente megrendezett légi bemutatókat, de kérésre az úrhajóskiképzést is bemutatták Csillagvárosban. (Egy ízben Farkas Bertalan társaságában személyesen is részt vettem egy ilyen bemutatón.) Összességében ezek a látogatások általában kielégítették a rendezvényeken részt vevő katonadiplomáták igényeit. Amennyiben az egyes bemutatókat követően esetleg további kérdések merültek fel, azokkal a Külkapcsolati Csoportfőnökségen (UVSZ) keresztül lehetett az érintett haderőnemi vezérkarhoz fordulni.

A magyar–orosz kapcsolatok helyzetéről szólva mindenképpen hangsúlyozni szükséges, hogy Oroszország – a nemzetközi politikai életben akkor és jelenleg is⁶ elfoglalt helye és belpolitikai stabilizálódását követően vélhetően növekvő súlya, hazánk külpolitikai prioritásainak megvalósítására gyakorolt közvetett és közvetlen hatása, országunk és a térség kapcsolatrendszerében jól érzékelhető stratégiai jelentősége miatt – a jövőben is fontos partnerünk marad. A magyar–orosz kétoldalú kapcsolatokat 1991-től egészen a NATO-taggá válásunkig összességében különösebb

⁶ 2013-ban, a tanulmány megjelenése idején. (A szerkesztő megjegyzése.)

politikai problémától mentesnek, kiegyensúlyozottnak, az elvárásokhoz közeli hőfokúnak, de mindkét fél lehetőségeihez képest kicsit „alulexponáltnak” ítéltjük. Politikai téren kapcsolataink rendezettek, a meglévő, 1992-ben Budapesten magas szinten aláírt megállapodások megfelelő háttérrel biztosítottak és biztosítanak ma is a két, meglehetősen eltérő nagyságrendű, nem szövetséges állam átlagosan elfogadott rendszerességű érintkezéséhez. Ezzel együtt orosz részről 1994-től kezdődően talán az elvárhatónál kevesebb (neves) politikus kereste fel hazánkat, míg magyar részről lényegében elfogadhatónak ítéltető a „forgalom” (Horn Gyula, Gál Zoltán, Nikolits István, Magyar Bálint, Pál László, Kovács László, Demszky Gábor, Katona Tamás). A politikai szférában a hangsúly a NATO-csatlakozásunk ügyében történt előrehaladáson, illetve annak oroszországi fogadtatásán volt. Az 1995. márciusi felső szintű találkozón és a két külügyminiszter 1996. márciusi tárgyalásain az orosz partnerek megerősítették, hogy Magyarország integrációs törekvései nem rontják a magyar–orosz viszonyt. Magyarország NATO-tagsága önmagában az orosz biztonsági érdekeket közvetlenül nem veszélyezteti, inkább a térségben gyakorolt befolyása elvesztésének intézményesüléseként jelenik meg. A kétoldalú kapcsolatokban orosz részről inkább azt érzékeltették, hogy a csatlakozással Magyarország nem számíthat Oroszország különösebb jóindulatára.⁷

A honvédelmi minisztériumok és a két hadsereg kapcsolatát mindenekelőtt a két ország közötti politikai kapcsolatok függvényében lehet megítélni. Ez a kapcsolat az 1992-ben aláírt együttműködési megállapodásnak és az éves rendezvényterveknek megfelelően egészen 1997-ig összességében kielégítőnek volt mondható. Különösen igaz volt ez a két hadsereg haderőnemi és fegyvernemi szintű képviselőinek találkozóira, az adósságállomány haditechnikai eszközökkel történő törlesztésével kapcsolatos, illetve az orosz eredetű haditechnikai eszközök üzemeltetéséhez és javításához szükséges szakmai konzultációkra. Külön kiemelném a Für Lajos honvédelmi miniszter által vezetett delegációt (1993. szeptember 29. – október 1.), amelynek Deák János altábornagy vezérkari főnök, a Magyar Honvédség parancsnokának helyettese is tagja volt. A delegáció tárgyalt a Pavel Gracsov hadseregtábornok és védelmi miniszter által vezetett orosz delegációval, látogatást tett Krasznodarban és Kuscsovskajában, a Repülő Katonai Főiskolán, ahol találkozott a MiG–29-es repülőgépekre történő átképzést folytató magyar hajózó- és műszaki állománnyal. Für Lajos miniszter úr látogatást tett, és előadást tartott a Vezérkari Akadémián, illetve viszontrendezvényt adott a magyar nagykövetségen. A miniszteri delegáció október 1-jén délután repült haza An–26-os repülőgéppel a Cskalovszkij katonai repülőtérrel. Csak az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy másnap már a tüntetők

⁷ TÖMÖSVÁRY–NAGY 1999: 66.

tüzeket gyújtottak a Külügyminisztérium épülete előtt, illetve október 3-án Jelcin elnök parancsára a 4. Kantyemirovi gárda-harckocsihadosztály Moszkvába vezényelt harckocsijai már tűz alá vették a szembeszegülő parlament akkori székházát, az úgynevezett Fehér Házat. (A delegáció útjára egyébként a Jelcin által szeptember 21-én bevezetett rendkívüli állapot körülményei között került sor.)

Ami az Oroszországi Föderációban magyar részről tett látogatásokat illeti, feltétlenül meg kell említeni Fodor István államtitkár, Kovács Tamás altábornagy, katonai főügyész, a legfőbb ügyész helyettese, Stefán Géza vezérőrnagy, a Katonai Biztonsági Hivatal főigazgatója, Gyarmati István nagykövet, helyettes államtitkár, Hollósi Nándor vezérőrnagy, anyagi-technikai főcsoportfőnök, Preininger Amburusz vezérőrnagy, a Szárazföldi Csapatok parancsnoka, Urbán Lajos vezérőrnagy, a Szárazföldi Csapatok parancsnokának helyettese látogatásait, illetve az általuk vezetett delegációkat.

Számos, kimondottan szakmai tapasztalatcsere céljából kiutazó magyar küldöttség is javította a magyar mérleget, így többek között Cseri József ezredes, a Térképész Szolgálat főnöke, Gazdag Ferenc, a Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet igazgatója, Szabó Zoltán ezredes, a HM Nemzetközi Főosztály vezetője, Háber Péter dandártábornok, a HM Katonai Főosztály vezetője, Török Miklós vezérőrnagy rakéta- és tüzérfőnök, Kocsis László mk. ezredes, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma (NGKM)⁸ Exportellenőrzési Főosztály vezetője, valamint Csala József mk. ezredes, az MH Gazdálkodási Hivatal képviselője tárgyalt orosz partnereivel. (Utóbbi három személy alapvetően a szovjet államadósság ellentételezéseként átadott haditechnikai eszközök kiválasztásának és szállításának kérdéseiről, valamint a Magyar Honvédségnél rendszerben lévő szovjet/orosz eredetű haditechnikai eszközök üzemben tartásával kapcsolatos kérdésekben folytatott több esetben is megbeszélést.)

Külön fontos együttműködési területet jelentettek az úgynevezett „hadisíregyezmény” előkészítésével, aláírásával, illetve a benne foglaltak folyamatos végrehajtásával kapcsolatosan rendszeressé váló kétoldalú megbeszélések. Ennek eredményeképpen adták át többek között Boldirjevskában⁹ (Fodor István államtitkár nyitotta meg 1997-ben) és Rudkinóban¹⁰ a második világháborúban elesett magyar katonák temetőjét – ugyancsak a szovjet államadósság terhére. Feltétlenül említést érdemel ezen a területen az Erdős László ezredes, a HM Hadisírgondozó Iroda vezetője által végzett munka, valamint a Katona Tamás államtitkár által vezetett delegáció, amely Bethlen István volt miniszterelnök jelképes hamvait és Deseő

⁸ NGKM: Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma (1990–1994 között).

⁹ Település a Voronyezsi területen.

¹⁰ Település a Voronyezsi területen.

László vezérőrnagy volt moszkvai katonai attasé földi maradványait kísérté haza Magyarországra.

Az együttműködés fontos területe volt a két hadsereg közötti megállapodás az államadósság terhére beszerzendő MiG–29-es repülőgépek hajózó- és kiszolgáló állománya átképzéséről (körülbelül 120 fő) és az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői Vezérkari Akadémiáján három kurzusban tanuló (2-2-1 fő) összesen öt fő képzéséről. (A 2006-os tanévvel ez utóbbi képzés végleg befejeződött.) A vállalt kötelezettségeknek mindkét fél korrektül eleget tett.

Ugyancsak fontos terület volt a két hadsereg közötti csereüdülési megállapodás, amelynek keretén belül 10–15 házaspár (az évenkénti együttműködési tervben egyeztetett létszámmal, program szerint és időpontban) pihent egy-egy orosz, illetve magyar katonai üdülőben.

Nem lenne teljes a magyar fél oroszországi látogatásainak számbavétele az első magyar űrhajós, Farkas Bertalan ezredes¹¹ utazásainak említése nélkül. Ő több ízben is járt kint különböző szakmai rendezvényeken, főként a Csillagvárosban (néhány esetben kihasználtam a lehetőséget, és elkísértem ezekre a programokra, ahol olyan űrhajósokkal ismerkedhettem meg, mint Pjotr Klimuk altábornagy, a Csillagváros parancsnoka, Alekszej Leonov vezérőrnagy és Gennagyij Sztrecalov űrhajós, és barátságot köthettem Valerij Kubaszovval, Berci „párjával”).

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a kikerkező szakmai delegációk vezetőinek kérésére – szinte kivétel nélkül – minden esetben vagy az attasé, vagy a helyettese hivatalosan is tagja volt a magyar delegációnak, ami egyrészt megkönnyítette a tárgyalások „utóéletének” kezelését, másrészt erősítette a fogadó ország illetékes szervei előtt az attaséhivatal tekintélyét. A témához kapcsolódóan külön megemlítem Keleti György honvédelmi miniszter 1996. március 29-i minszki látogatását. Bár nem voltam akkreditálva Belaruszban, a miniszter úr mégis szükségesnek érezte, hogy jelen legyek a 100 darab T–72-es harckocsi vásárlásáról szóló megállapodás aláírásánál.

Ami a viszontlátogatásokat illeti, már jóval „szegényesebb” a kép. Különösen igaz ez a felsőbb szintű látogatásokra, amelyek a NATO-tagság időpontjának közeledésével egyre ritkultak. Sajnálatos módon öt éves szolgálatom alatt – bár két miniszternek is személyesen sikerült átadni magyar kollégájuk meghívását – nem került sor a 1993. évi miniszteri látogatás viszonzására. 1997-ben Szergejev védelmi miniszter látogatását – a szlovákiai, sőt a romániai látogatással egyetemben – Jelcin szinte az utolsó pillanatban tiltotta le a NATO-tagságra való törekvésünk miatt. A vezérkar főnöke csak a miniszteri delegációval ment volna, önállóan nem.

¹¹ Ma (2013-ban, a tanulmány megjelenése idején) dandártábornok. (A szerkesztő megjegyzése.)

Járt viszont hazánkban küldöttség élén Vlagyimir Szemjonov hadseregtábornok, a szárazföldi csapatok főparancsnoka, aki Preininger Ambrus vezérőrnagy moszkvai látogatását viszonzta.

Gál Zoltánnak, a magyar Országgyűlés elnökének meghívására Magyarországra utazott Lev Rohlin altábornagy, az Állami Duma Védelmi Bizottságának elnöke. A tábornok az afganisztáni és az első csecsen háború kiemelkedő katonai személyisége, aki azzal alapozta meg politikai karrierjét, hogy visszautasította az „Oroszország hőse” címet, mondván polgárháborúért erkölcsileg méltatlannak és elfogadhatatlannak tartja a kitüntetést. Több ízben is megfordult Magyarországon Alekszandr Bisztrickij, a Vezérkar mellett működő Katonai Emlékezés szervezet vezetője, aki a hadisíregyezményben foglaltak végrehajtásának kérdéseit pontosította Holló József tábornokkal, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójával. Stefán Géza vezérőrnagy meghívására két ízben is Magyarországon járt viszontlátogatáson Alekszej Moljakov vezérezredes, a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB¹²) Katonai Elhárító Csoportfőnökségének a vezetője. Ugyancsak évente megfordultak hazánkban az orosz haderő üdülőcsoportjai, amelyek alapvetően Balatonkenesén kaptak elhelyezést.

Több alacsonyabb szintű szakértői küldöttség utazására is sor került orosz részről (főként a szovjet/orosz eredetű haditechnikai eszközök üzemeltetésének és technikai kiszolgálásának kérdéseiben), ezek utazásának előkészítésébe azonban az illetékes hazai szerv az attaséhivatalt nem vonta be, azt a Budapesten akkreditált orosz katonai attasé koordinálta.

Megítélésem szerint egy nem szövetséges állam hadseregével való kapcsolattartás ilyen szintje – valamennyi körülményt figyelembe véve – kielégítőnek mondható. A fogadó ország sok területen mindent elkövetett azért, hogy technikai függésünket fenntartsa, esetleg fokozza. Jó példa erre, hogy a Mari Köztársaságban¹³ tett hivatalos látogatásom során (a Joskar-Olában szervezett állami ünnepségen helyettesítettem az éppen gipszelt lába miatt részt venni nem tudó nagykövetet) az Sz–300-as légvédelmi rakétákat gyártó helyi üzem vezetője „üzent” velem a honvédelmi miniszternek, hogy az adósság második részének fejében szívesen átadnák ezt az eszközt (korábban erről hallani sem akartak). De megemlíthetném a Sztanyiszlav Filin vezérőrnaggyal folytatott beszélgetésemet is, amikor – a belarusz harckocsi vásárlást követően – megkérdeztem tőle, hogy nem tudta volna-e ezt az orosz fél ilyen áron átadni nekünk, ezt válaszolta: „Csak rontottuk volna a piaci esélyeinket, az alkatrészért pedig úgyis hozzánk jöttek!”

¹² *Federalnaja Szlužba Bezopasznosztyi* (Szövetségi Biztonsági Szolgálat).

¹³ Az Oroszországi Föderáció egyik szubjektuma. Területe: 23 ezer négyzetkilométer; lakóinak száma: 745 ezer fő; fővárosa: Joskar-Ola.

Úgy vélem, hogy munkám során megfelelő módon sikerült eleget tennem az attaséval szemben támasztott hármas követelménynek: több ízben is konkrét ügyekben képviseltem a honvédelmi minisztert (két ízben személyesen adtam át Keleti György miniszter úr meghívólevelét az éppen „aktuális” miniszternek, Pavel Gracsovnak, illetve Igor Rogyionovnak). A nagykövet kíséretében több alkalommal is képviseltem hazámat és a Magyar Honvédséget Grúziában, Örményországban, Azerbajdzsánban és Türkmenisztánban, valamint Moszkvában az illetékes orosz minisztériumi és vezérkari, haderőnemi szerveknél konkrét kérdésekben eljárva. De idesorolhatom a magyar nagykövetség, a külföldi diplomáciai képviselők, illetve a fogadó ország minden olyan rendezvényét, ahol Magyarország vagy a Magyar Honvédség képviselőjében meg kellett jelennem. Több ízben tájékoztattam a fogadó ország megfelelő szintű katonai, illetve más szervezeteinek vezetőit országunk és a Magyar Honvédség helyzetéről, az országaink közötti egyezmények, megállapodások végrehajtásának helyzetéről, a felvetődött problémákról. Ezek közül is említésre méltónak ítélem Gracsov védelmi miniszter tájékoztatását a meghívólevelél átadása kapcsán a Magyar Honvédség helyzetéről, Lev Rohlin altábornagy tájékoztatását magyarországi utazása előtt az Országgyűlés Honvédelmi Bizottságának helyzetéről és ellenőrző szerepéről, Maljukov vezérezredes tájékoztatását a MiG–29-es repülőgépek átvételével kapcsolatos kérdésekről. De idetartozónak ítélem például a Nemzetközi és Politikai Kutatások Központja által szervezett konferencián tartott felszólalásomat is hazánk NATO-tagsággal kapcsolatos elképzeléseiről. Magától értetődően az éppen érintett hazai katonai szervezet kérésére számos alkalommal tájékoztottam (szigorúan az 1961-es bécsi egyezmény alapján) a fogadó ország, valamint az orosz haderő helyzetéről, illetve egyes hadiipari vagy haditechnikai kérdésekről.

A diplomáciai életben elfoglalt helyemet és elismertségemet nagymértékben meghatározta igen jó orosznyelv-tudásom, a fogadó országról és annak haderejéről meglévő ismereteim és nem utolsósorban az egyes fontos katonai vezetőkkel (Rogyionov hadseregtábornok, Maljukov vezérezredes, Filin vezérőrnagy), a meghatározó tudományos intézmények vezetőivel (Dmitrij Volkogonov,¹⁴ Alekszandr

¹⁴ Dmitrij Antonovics Volkogonov nyá. vezérezredes, az OF elnökének védelmi és biztonsági főtanácsadója, több elnök mellett működő bizottság vezetője. *A Lenin, a Sztálin és a Trockij* című könyv szerzője.

Rogov,¹⁵ Alekszandr Nyikityin,¹⁶ Dmitrij Trenyin,¹⁷ Vlagyimir Zolotarjov¹⁸), az egyes társadalmi szervezetek vezetőivel (Nyikita Csaldimov¹⁹), illetve a sajtó néhány közismert képviselőjével (Vlagyimir Nyikanorov,²⁰ Pavel Felgengauer,²¹ Viktor Litovkin,²² Borisz Baranov²³) kialakult jó kapcsolataim. Németnyelv-tudásomnak köszönhetően pedig a német nyelvterület képviselői, illetve a németül is beszélő kollégák körében voltak szorosabbnak mondható kapcsolataim. Külföldi kollégáim szívesen látogattak el nagykövetségünk rendezvényeire, valamint a lakásomon tartott rendezvényekre, mert valamennyin alkalmuk volt a fogadó ország valamelyik fontos beosztásban, munkakörben dolgozó képviselőjével találkozni. Így például Igor Rogyionov hadsereg tábornok a Vezérkari Akadémia parancsnokaként évente kétszer (a nemzeti ünnep és a honvédelem napja alkalmával rendezett fogadások), miniszterként pedig 1996–1997-ben három alkalommal (az 1996. október 23-i fogadáson, egy vacsorán és egy koncerten) járt a nagykövetségünkön. De sikerült egy ebédre meghívni Alekszandr Lebegy tábornokot, a Biztonsági Tanács titkárát, vacsorára Anatolij Maljukov vezérezredest, a légierő vezérkari főnökét, Igor Majev vezérezredest, a Páncélos és Gépesített Főcsoporthőnökség vezetőjét, Alekszej Moljakov vezérezredest, a Katonai Elhárító Csoportfőnökség vezetőjét, Anatolij Nyegrejev ellentengernagyot, a Külkapcsolati Csoportfőnökség vezetőjét, Vlagyimir Zolotarjov vezérőrnagyot, a Hadtörténeti Intézet parancsnokát, Dmitrij Trenyint, a Moszkvai Carnegie Intézet igazgatóhelyettesét (ma igazgató²⁴) – hogy csak a legismertebb személyeket említsem. (Az oroszországi viszonyokat csak felületesen ismerők kedvéért külön hangsúlyozom, hogy Lebegy tábornok kivételével valamennyien a feleségükkel együtt vettek részt a fenti rendezvényeken.)

Mindezek révén komoly tekintélyre tettem szert mind a Moszkvában akkreditált kollégáim, mind a fogadó ország velünk kapcsolatot tartó intézményeinek képviselői, mind pedig a magyar nagykövetség diplomatái körében. Igen jónak mondható kapcsolatom alakult ki Nanovfszky György nagykövettel, aki minden tőle telhető

¹⁵ Alekszandr Ivanovics Rogov, a Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézet főmunkatársa, a *Szlavisztika* című folyóirat főszerkesztője.

¹⁶ Alekszandr Ivanovics Nyikityin, a Politikai és Nemzetközi Kutatások Központja igazgatója.

¹⁷ Dmitrij Vitaljevics Trenyin, a Moszkvai Carnegie Központ igazgatóhelyettese (2008 óta igazgatója).

¹⁸ Vlagyimir Antonovics Zolotarjov vezérőrnagy, a Társadalomtudományi Akadémia tagja, a Hadtörténeti Intézet parancsnoka.

¹⁹ Nyikita Andrejevics Csaldimov vezérőrnagy, a Hadsereg és Társadalom Társaság elnöke.

²⁰ Vlagyimir Sztjepanovics Nyikanorov ezredes, a Védelmi Minisztérium Sajtóiroda vezetője.

²¹ Pavel Jevgenyevics Felgengauer, 1993–1999 között a *Szegodnya* című napilap katonai szemleírója.

²² Viktor Nyikolajevics Litovkin, az *Izvesztija* katonai szemleírója.

²³ Borisz Baranov ezredes, a *Military Parade* munkatársa.

²⁴ 2013-ban, a tanulmány megjelenése idején. (A szerkesztő megjegyzése.)

segítséget megadott hivatalunk munkájához, de cserébe elvárta, hogy katonapolitikai kérdésekben segítsem a munkáját. Számos olyan rendezvényre (vacsora, delegáció-fogadás, konzultációk, érdekesebb találkozók) is meghívott, amely nem kimondottan a hivatalunk profiljába tartozott, de számunkra is érdekes, sőt értékes lehetett. Ilyen volt például a Jevgenyij Primakov, a Külső Hírszerző Szolgálat (*Szluzsba Vnyesnyej Razvedki – SZVR*) vezetője tiszteletére rendezett vacsora vagy a Kulikov belügyminiszter és a magyar rendőri delegáció tiszteletére rendezett fogadás és beszélgetés. Nagykövetségünk kollektívájának közös munkájaként – a nagykövet úr irányításával és szerkesztésében – elkészítettük az azóta is egyedülálló, a Teleki László Alapítvány kiadásában 1996-ban Budapesten megjelent *Oroszország. Tények és adatok 1995* című könyvet, amelynek katonapolitikai részét én írtam.

Összességében minden túlzás nélkül elmondhatom, hogy a szolgálati időnk alatt kiépített jó kapcsolatok és hivatalunk kollektív munkájának eredményeként eredményesen sikerült teljesítenünk a Központ által meghatározott feladatainkat, és hatékonyan segítettük a hazai döntéshozók munkáját. Ennek egyik bizonyítékeként értékelem azt aényt, hogy egy évvel meghosszabbították moszkvai szolgálatom idejét. Az eredményes tevékenység egyik fontos előfeltétele volt az otthonról kapott folyamatos irányítás és tájékoztatás, a hazai éves felkészítéseken kapott információk, a szabadság alatt felkeresett (vagy berendelő) HM- és MH-vezetőktől kapott instrukciók. Az éves felkészítések zárónapján tartott fogadásokon alkalmam volt találkozni az Oroszországi Föderáció Budapesten akkreditált katonai attaséjával is.

A két ország katonadiplomáciai kapcsolatai – a felső szintű látogatások kivételével – az 1992-ben aláírt együttműködési megállapodásban foglaltaknak és az éves tervekben rögzítetteknek megfelelően alakultak egészen 1997-ig. Amikor azonban már bizonyossá vált NATO-tagságunk, ez a kapcsolatrendszer „hűvösödni” kezdett, és csak a „szükséges mértékű” szintre korlátozódott. A kapcsolatok húzóerejét képezték a szovjet államadósság terhére történő haditechnikai eszközök beszerzésével, a „hadisíregyezmény” realizálásával, a rendszerben lévő szovjet/orosz eredetű haditechnikai eszközök üzemeltetésével és technikai kiszolgálásával kapcsolatos utazások és tárgyalások. Gyenge oldalként tarthatjuk számon a felső szintű vezetők – politikai döntések miatt – elmaradt kölcsönös látogatásait.

Mindent összevetve úgy érzem, hogy mind szakmailag, mind emberileg igen tartalmas, hasznos és izgalmas öt esztendőt tölthettem a „hagymakupolák városában”, Moszkvában, és az itt szerzett tapasztalataim segítettek többek között ahhoz, hogy a továbbiakban szakmai feladataim mellett a tudományos kutatómunkában is hasznosíthassam az Oroszországi Föderációról meglévő ismereteimet. Ennek eredményeként 2003-ban sikeresen védtem meg PhD-értekezésemet *A NATO és az Oroszországi Föderáció kapcsolatai, e kapcsolatok hatása Közép-Kelet-Európa,*

s benne hazánk biztonságára címmel. Nyugdíjazásomat követően pedig a főiskolai és az egyetemi oktatásban igyekszem továbbadni a fiatalabb nemzedékek képviselőinek a katonadiplomáciai munkában szerzett tapasztalataimat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- NANOVFSZKY György szerk. (1995): *Oroszország. Tények és adatok 1995*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2013): A hagymakupolák árnyékában – Egy katonadiplomata visszaemlékezései. *Felderítő Szemle*, 12(2), 93–122.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond – NAGY László (1999): *Oroszország a harmadik évezred küszöbén*. Budapest: Honvéd.

1. MELLÉKLET

EGYEZMÉNY

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG HONVÉDELMI MINISZTERIUMA ÉS AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ VÉDELMI MINISZTERIUMA KÖZÖTTI KÉTOLDALÚ KATONAI KAPCSOLATOKRÓL²⁵

A Magyar Köztársaság Honvédelmi Minisztériuma és az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériuma (a továbbiakban: Felek)

a Magyar Köztársaság és az Oroszországi Föderáció közötti baráti kapcsolatokról kiindulva;

figyelembe véve a jelenlegi katonapolitikai helyzetet, valamint az európai államoknak azt a törekvését, hogy a kontinensen erősödjék a bizalom, a stabilitás és a biztonság;

az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapszabályzatában, a helsinki Záróokmányban és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet okmányaiban foglalt elvektől és céloktól vezéreltetve;

kihangsúlyozva a katonai téren folyó együttműködés szerepét a két ország kapcsolatainak fenntartása érdekében az új feltételek között;

²⁵ NANOVFSZKY 1995: 165.

törekedve a mindkét Fél számára előnyös, hosszú távú, a kölcsönös tiszteleten, bizalmon és a Felek érdekeinek figyelembevételén alapuló katonai kapcsolatok kialakítására;

az alábbiakban állapodnak meg:

1. Cikk

A Felek a kétoldalú katonai kapcsolatok továbbfejlesztését az alábbi fő irányokban valósítják meg:

1. Vélemény- és információcsere a leszerelés, a bizalomerősítés és a nemzetközi, elsősorban az európai biztonság kérdéseiről.
2. Kölcsönös tájékoztatás a nemzeti katonai doktrínák megvalósításának lehetőségeiről.
3. Tapasztalatcsere a törzsek felkészítése, a csapatvezetés és a harckiképzés kérdéseiről.
4. Kölcsönös tájékoztatás a két ország hadseregei részére rendszeresítésre javasolt új fegyverzet- és haditechnikai eszközfajtákról, azok bemutatása és konzultációk szervezése.
5. Intézkedések kidolgozása és megvalósítása a hadseregeknél jelenleg meglévő fegyverzeti és haditechnikai eszközök további fenntartására, üzemeltetésére és javítására, az alkatrészellátásra, valamint a speciális kenő- és üzemanyag-ellátás biztosítására.
6. Kölcsönös tájékoztatás a meglévő és a tervezett katonai oktatási gyakorló eszközökről, gyakorlótéri berendezésekről. Együttműködés azok kifejlesztésében és alkalmazásában.
7. Együttműködés a katonai repülőerők és a légvédelmi csapatok között a bajba jutott gépszemélyzetek megsegítése és [a] katonai légi szállítás biztosítása érdekében.
8. A katonai szállító repülőgépek légi irányításának és leszállásának biztosítása a Felek repülőterein, kiszolgálásuk és üzemanyaggal való feltöltésük kölcsönös elszámolások alapján.
9. A Magyar Honvédség légvédelmi csapatai és repülőerői kiképző- és éleslövészetének végrehajtása az Oroszországi Föderáció Honvédelmi Minisztériumának lőterein.
10. Hivatásos állományú tisztek képzése katonai tanintézetekben. Együttműködés a Felek katonai tanintézetei között.

11. A Magyar Honvédségnél rendszeresített orosz gyártmányú technikai eszközök üzemeltető személyzetének rövid időtartamú tanfolyamokon történő kiképzése, oktatástechnikai eszközökkel és dokumentációval történő ellátása.
12. Tapasztalatcsere a rádióelektronikai harc és a híradás megszervezése, valamint az anyagi-technikai, a meteorológiai, a térképészeti és a hidrológiai biztosítás kérdéseiben.
13. Konzultációk a védelemgazdaság, a csapatgazdálkodás, a pénzügyi ellátás és a nyugdíj-megállapítás kérdéseiben.
14. A fegyveres erőknél folytatott tudományos kutatómunka keretein belül közös konzultációs témák kidolgozása.
15. Tapasztalatcsere a katonai szolgálattal kapcsolatos jogi kérdéseikről, a szolgálatteljesítők érdekvédelméről és a szociális ellátás kérdéseiről.
16. A kapcsolatok fejlesztése a kultúra, a művészet és a sport területén. A hadsereg és a társadalom viszonya.
17. Tapasztalatcsere a fegyverzeti és a haditechnikai eszközök megsemmisítéséről, a katonai környezetvédelem kérdéseiről.
18. Együttműködés a katonai egészségvédelem, a turizmus és az üdülés területén.
19. Együttműködés a hadtörténelem, a katonai hagyományok területén, valamint a katonai szerkesztőségek és kiadók között.
20. Kölcsönös részvétel katonasírok felkutatásában és azok gondozásában.
21. Más irányok a Felek kölcsönös megállapodása alapján.

2. Cikk

1. A Felek a jelen Egyezmény 1. cikkében meghatározott fő irányokban a konkrét együttműködési kérdéseket közösen kidolgozott jegyzőkönyvekben és szerződésekben szabályozhatják, melyeket a honvédelmi miniszterek által felhatalmazott személyek írnak alá.
2. Az együttműködési kérdések megvalósítása érdekében állandó vagy ideiglenes közös munkacsoportokat hozhatnak létre.

3. Cikk

1. A Felek a jelen Egyezmény és a kiegészítő jegyzőkönyvek (szerződések) alapján dolgozzák ki az éves közös rendezvényterveket, amelyek megszabják a rendezvények konkrét területeit, megvalósítási formáit, levezetési helyét és idejét, a konzultációs témákat, valamint az együttműködés egyéb kérdéseit.

2. A Felek az éves közös rendezvénytervre vonatkozó javaslataikat igénylések formájában minden év október 15-ig kicserélik.
3. Az éves rendezvényterveket a Felek közös munkacsoportja évente váltakozva hol az egyik, hol a másik országban minden év november 15-ig készíti el.
4. Az éves rendezvényterveket a kölcsönös egyeztetést követően a Felek által felhatalmazott személyek minden év december 1-jéig írják alá.

4. Cikk

1. A tervezett rendezvények előkészítéséért és levezetéséért az éves közös rendezvénytervben meghatározott szervek felelnek.
2. A szükséges levezetési jogkört a két ország honvédelmi miniszterei által felhatalmazott személyek a Felek külkapcsolattal foglalkozó szervein keresztül gyakorolhatják.

5. Cikk

A Felek közötti együttműködés az alábbi formákban valósul meg:

- a) a honvédelmi miniszterek és a két hadsereg felső szintű vezetőinek hivatalos és munkalátogatása;
- b) konzultációk és tapasztalatcserék;
- c) konferenciák és értekezletek;
- d) rendezvények koordinálása és egyeztetése;
- e) szakértők képzése, vezénylése csapatgyakorlatra, gyakorlati munkára vagy átképzésre;
- f) gyakorlatokra történő kölcsönös meghívások;
- g) állandó és ideiglenes közös munkacsoportok tevékenysége;
- h) kölcsönös meghívások kulturális és sporteseményekre;
- i) egyéb közösen egyeztetett formák.

6. Cikk

1. A Felek szavatolják az állami és a katonai titkot képező más információk és értesülések védelmét, amelyekhez a jelen Egyezmény és az éves közös rendezvénytervekben előírányzott rendezvények előkészítése és megvalósítása során hozzájutnak.

2. A másik Fél érdekeit érintő információk és értesülések titkossági fokát egyoldalúan egyik Fél sem változtathatja meg.
3. Az együttműködés során szerzett információ nem használható fel a Felek érdekeinek sérelmére.
4. Mindkét Fél kötelezettséget vállal arra, hogy a kétoldalú együttműködés során szerzett titkos információt a másik Fél előzetes írásbeli hozzájárulása nélkül harmadik Fél számára nem ad át.

7. Cikk

1. A Felek a közös rendezvények anyagi biztosítását a kölcsönösség elvének betartása mellett, valutakímélő alapon valósítják meg.
2. A kiküldő Fél fedezi a kiküldöttek utazási költségeit a fogadó állam területén az előre meghatározott helyre és vissza, valamint a kiküldötteket ellátja a kint tartózkodás időtartamára a személyes kiadások fedezésére szolgáló pénzzel.
3. A fogadó Fél fedezi az országon belüli utazások és esetleges szállítások költségeit, valamint az elhelyezéssel, az étkezéssel és a szervezett kultúrprogramokkal kapcsolatos kiadásokat.
4. A fogadó Fél szükség esetén biztosítja a kiküldöttek részére az ambuláns egészségügyi ellátást, illetve a helyi gyógykezelést a katonai egészségügyi intézményeiben. A betegek hazaszállításával kapcsolatos költségek a kiküldő Felet terhelik.
5. A kiküldő Fél fizeti a 10 főnél nagyobb csoportok elhelyezési, étkezési és egyéb kiadásait, amennyiben a Felek másként nem állapodtak meg.
6. A Felek külön kétoldalú egyezmények és szerződések alapján fizetik az alábbi kiadásokat:
 - a) a szakemberek katonai tanintézetekben, rövid tanfolyamokon és vállalatoknál történő kiképzése, átképzése és csapatgyakorlata (termelési gyakorlata);
 - b) a szakemberek vezénylése műszaki segítségnyújtás céljából;
 - c) anyagok szállítása, szolgáltatások biztosítása, valamint technológiák átadása;
 - d) a magyar Fél légvédelmi és repülő éleslövészeteinek végrehajtása az orosz Fél lőterein.
7. Az egyik Fél katonai repülőgépeinek a másik Fél katonai repülőterein történő leszállása során az anyagi eszközök biztosításának és a gépszemélyzetek kiszolgálásának térítése kölcsönös elszámolások alapján valósul meg.

8. Cikk

Jelen Egyezmény módosítására és kiegészítésére a Felek kölcsönös megegyezése és a Magyar Köztársaság és az Oroszországi Föderáció honvédelmi miniszterei által aláírt jegyzőkönyvek alapján kerülhet sor, melyek aláírásukat követően a jelen Egyezmény elidegeníthetetlen részét képezik.

9. Cikk

A jelen Egyezményben foglaltak értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos vitás kérdéseket a Felek tárgyalásos úton rendezik.

10. Cikk

A jelen Egyezmény nem érinti azon kérdéseket, amelyek a Felek illetékességén kívül esnek.

11. Cikk

1. A jelen Egyezményt öt éves időtartamra kötik, és érvénye automatikusan meghosszabbodik a következő öt éves időszakokra, amennyiben a Felek valamelyike hat hónappal az adott időszak letelte előtt írásban nem tájékoztatja a másik Felet az Egyezmény hatályának megszüntetésére vonatkozó szándékáról.
2. Jelen Egyezmény a Magyar Köztársaság és az Orosz Föderáció törvényhozási gyakorlatának megfelelően lép érvénybe.

Készült Budapesten 1992. november 11-én, két eredeti példányban, mindkettő magyar és orosz nyelven, mindegyik szöveg egyaránt hiteles.

Dr. Für Lajos
a Magyar Köztársaság
honvédelmi minisztere

Pavel Gracsov hadseregtábornok
az Oroszországi Föderáció
védelmi minisztere

2. MELLÉKLET

KÉPEK KATONADIPLOMÁCIAI SZOLGÁLATOM
EGYES MOZZANATAIRÓL

I. kép. Feleségemmel a moszkvai nagykövetség halljában
Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

II. kép. Diplomataigazolványom másolata
Forrás: Tömösvári Zsigmond magángyűjteménye

III. kép. A Für Lajos honvédelmi miniszter által vezetett küldöttség tárgyalása
Pavel Gracsov védelmi miniszterrel Moszkvában, 1993. szeptember 29-én
Forrás: Tömösvári Zsigmond magángyűjteménye

IV–VI. kép. A nagykövetségén rendezett vacsorán, 1996. november 28-án. Első kép (mindhárom képen balról jobbra haladva): Sipos Éva követségi titkár, Tömösváry Zsigmond ezredes, katonai és légügyi attasé, Igor Rogyionov védelmi miniszter, Tömösváry Nagyvezsda, a feleségem és Szergej Majev vezérezredes, a Páncélos Csapatok főnöke. Középső kép: Sipos Éva, Gérecz Mária, Nanovfszky György nagykövet felesége, Igor Rogyionov, Tömösváry Nagyvezsda és Szergej Majev. Alsó kép: Sipos Éva, Irina Majeva, Majev vezérezredes felesége, Gérecz Mária, Ljudmilla Rogyionova, a védelmi miniszter felesége és Tömösváry Nagyvezsda

Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

VII–VIII. kép. Az Oszipov együttes nagykövetségünkön adott koncertjén, 1997. március 5-én. A felső képen (balról jobbra): Tömösváry Zsigmond, Tömösváry Nagyezsda, Igor Rogyionov, Ljudmilla Rogyionova és Nanovfszky György.

Az alsó képen (balról jobbra): az Oszipov együttes intézője, Tömösváry Zsigmond, Igor Rogyionov, Tömösváry Nagyezsda, Jurij Oszipov, az Oszipov Együttes vezetője, Ljudmilla Rogyionova és Nanovfszky György nagykövet

Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

IX. kép. Balról jobbra: Tömösváry Zsigmond, Polyák György ezredes, vezérkari akadémiai hallgató, civil ruhás elhárító tiszt, a háttérben álló alezredes a vezérkari akadémia parancsnokának segéd tisztje, Mráz István ezredes, a vezérkari akadémia hallgatója, a nemzetközi fakultás tanára, vezérőrnagy, Igor Okunjev ezredes, a vezérkari akadémia parancsnokának nevelési helyettese a nagykövetségünkön tartott fogadáson, 1994. május 20-án
 Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

X. kép. Koszorúzás a krasznogorszki temetőben 1995-ben, a Deseő László vezérőrnagy sírhelyén felállított kopjafánál. Balról jobbra: Zsohár István tanácsos, Vajda József tanácsos, Horváth István első beosztott, Tömösváry Zsigmond ezredes, katonai és légügyi attasé, Molnár Lajos vezető konzul és a Vojennije Memoriali Szervezet képviselője
 Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

XI. kép. 1995. május 22-én Bakuban a nagykövet megbízólevelének átadását követő beszélgetésen. Balról jobbra: Zsohár István tanácsos, Tömösváry Zsigmond ezredes, katonai és légügyi attasé, az azeri külügyminiszter helyettese, Nanovszky György, Gejdar Alijev, Azerbajdzsán elnöke, Bárd József kereskedelmi tanácsos, Alijev elnök titkárságának vezetője és Böröcz László követségi titkár
 Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

XII. kép. 1995. május 24-én Tbiliszi-ben az Eduard Sevardnadze elnöknél folytatott hivatalos megbeszélésen
 Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

XIII. kép. Az 1995. évi jubileumi díszszemlén attasétársaim körében.

A kép bal felső sarkában Anatolij Nyegrejev ellentengernagy, a Küllkapcsolati Csoportfőnökség vezetője, alatta sapka nélkül Paul Rast hadosztálytábornok svájci véderőattasé, doyen Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

XIV. kép. Alekszej Moljakov vezérezredes, a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) Katonai Elhárító Csoportfőnökségének vezetője és munkatársai nagykövetségünk 1996. március 15-ei fogadásán

Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

XV. kép. A Stefán Géza vezérőrnagy által vezetett delegáció látogatása az FSZB Katonai Elhárító Csoportfőnökségén, 1994 novemberében. Balról jobbra: Tömösváry Zsigmond ezredes, Ruha János dandártábornok, Stefán Géza altábornagy, Alekszej Moljakov vezérezredes, Rondzik Róbert ezredes, Zsohár István tanácsos és az Elhárító Csoportfőnökség munkatársa
 Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

XVI. kép. Az Anatolij Kulikov belügyminiszter és Pintér Sándor országos rendőrfőkapitány által vezetett küldöttség tiszteletére adott fogadáson, 1995-ben
 Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

XVII. kép. Jevgenyij Primakov (középen), a Külső Hírszerzés (SZVR) igazgatója látogatásának alkalmából Zsohár István tanácsossal (balra) a nagykövetségen, 1994-ben
Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

XVIII. kép. Pavel Felgenhauer újságíró, James Reppert tábornok, amerikai véderőattasé és E. Walton ezredes, kanadai véderőattasé vacsorán a lakásunkon, 1995. október 18-án
Forrás: Tömösváry Zsigmond magángyűjteménye

EGY KEVÉSBÉ ISMERT KATONAI ATTASÉ: NÉMETH DEZSŐ VK. EZREDES¹

10.1. kép. Németh Dezső vezérkari ezredes

Forrás: Határőr 1947

Jómagam 1993–1998 között a Magyar Köztársaság moszkvai nagykövetségéhez beosztott katonai és légügyi attaséként teljesítettem szolgálatot az Oroszországi Föderációban. Akkor érlelődött meg bennem az elhatározás, hogy felkutatom elődeimet, és megpróbálom bemutatni pályafutásukat. Így találtam rá egyik egykori elődöm, Németh Dezső vezérkari ezredes nem mindennapi történetére.

„A második világháborús magyar katonai elitnek, illetve a tisztikarnak a pályafutása 1945-ben, de legkésőbb 1949-ben – kevés kivételtől eltekintve – derékba tört [...] A koalíciós időszak politikai küzdelmeinek egyik színtere a hadsereg volt, amelyet rövid idő alatt »megtisztítottak« a régi, illetve nem kommunista tisztektől, még akkor is, ha múltjuk egyetlen »fekete foltja« az volt, hogy korábban is hivatásos

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2013.

tisztek voltak”² – írja Szakály Sándor hadtörténész. Németh Dezső ezredes az egyik tipikus példája volt ennek. Ráadásul – éppen egy kritikus időpontban – Pálffy György kedvelt munkatársaként tartották számon, és talán ez is hozzájárult sorsának szomorú beteljesüléséhez.

Németh Dezső ezredes 1913. június 30-án született polgári családban, a Szolnok-Doboka megyei Bethleni járás Bethlen nevű településén. Édesanyja Wiesner Franciska, édesapja Németh Dezső ügyvéd volt. Főreáliskolát végzett, majd 1931-ben karpaszományosként bevonult a veszprémi 4./III. zászlóaljhoz, ahol 1931. augusztus 20. és 1932. október 1. között a karpaszományos honvédi, az őrzetői, a tizedesi és az őrmesteri rendfokozatot érte el.

1932. október 1-jén felvételt nyert a Ludovika Akadémiára, ahol 1935. augusztus 20-án főhadnagyi rendfokozattal végzett el. Tiszti pályáját Tata-Tóvárosban a gyalogságnál kezdte meg, ahol 1935. augusztus 20-tól 1937. szeptember 1-ig a 3./II. gyalogzászlóaljnál szakasz- és századparancsnok volt, majd 1937. szeptember 1-jétől 1938. január 1-éig zászlóaljsegédtisztként szolgált Veszprémben a 3./III. zászlóaljnál.³

1938. január 5-től 1938. október 1-jéig a Honvéd Sporttanár és Vívómesterképző Intézetbe vezényelték, ahol sporttanári és vívómesteri képesítést szerzett. Ezt követően ismét visszakерült Veszprémbe, ahol 1938. október 1-jétől 1940. december 1-jéig zászlóaljsegédtiszt, majd géppuskás századparancsnok volt a 3./III. zászlóaljnál.

1940. december 1-jei hatállyal áthelyezték Aszódra, ahol egészen 1941. október 1-jéig az 1. tábori tüzérsztálnál 1/2. ütegparancsnoki beosztásba került. 1941. október 1-jével beiskolázták a budapesti Hadiakadémiára, amelyet 1943. október 1-jén végzett el.

A Hadiakadémián töltött éveit ne szokványos iskolaként képzeljük el, mert úgynevezett „tanulmányutakat” szerveztek a hallgatók számára a fronton harcoló alakulatok valamelyikéhez, harci tapasztalatok szerzése céljából. Így került Németh Dezső hallgató 1942. április 20. és 1942. november 15. között az Urivnál⁴ harcoló magyar alakulatok 23/6. puskás századához századparancsnoki, majd a Sztorozsevoje⁵ település mellett harcoló 46/I. zászlóalj parancsnoki beosztásába.

1943. november 1-jével nevezték ki beosztott vezérkari tisztnek a 25. gyalogezredhez Désre, ahol mindössze három hónapot szolgált, és 1944. január 1-jei hatállyal áthelyezték beosztott vezérkari tisztként a Honvédség Gyalogsági Felügyelőségére. 1944. március 25-én kinevezték a Székely Határvédelmi Erők Parancsnoksága 1.a.

² SZAKÁLY 1991: 164–165.

³ HI Németh Dezső ezredes személyi anyaggyűjtője, 967/2788 számú, *Személyi adatok a HM katpol. állományba tartozó tisztekről* rész.

⁴ Település a Voronyezsi területen.

⁵ Település a Voronyezsi területen.

(hadműveleti) osztály vezetőjének Marosvásárhelyre. 1944. április 25-től 1944. november 20-ig anyagi vezérkari tiszt volt a VI. hadtest parancsnokságán (Vorohta,⁶ illetve Aknaszlatina⁷), majd 1944. november 20-tól 1945. február 7-ig beosztott vezérkari tisztként szolgált az I. hadtest parancsnokságán, Budapesten.

1945. február 8-án beosztottjaival együtt a németek letartóztatták, de szovjet segítséggel kitörtek, és a 3. gárdahadtest alakulataival harcolt a németek ellen. A harcokban február 16-án megsebesült, és a változatosság kedvéért a szovjetek tartóztatták le, majd a Baján létesített hadifogolytáborba került, ahonnan 1945. augusztus 2-án szabadult. Már másnap, augusztus 3-án jelentkezett szolgálattételre.

Kezdetben a Honvédelmi Minisztérium Anyagi Csoportfőnökség (1946 februárjától Anyagi Főcsoportfőnökség) gépkocsi- és üzemanyagosztályára került először vk. őrnagy, anyagi csoportfőnökségi előadó, majd osztályvezető-helyettes, illetve osztályvezető beosztásba. 1945. november 5-én jutalomból, „[a] demokratikus Magyarország érdekében, a Honvédségen belül kifejtett tevékenység elismeréseként” léptették elő alezredessé.⁸ 1945. november 3-án az Igazoló Bizottság igazolta.⁹

1946. március 15-ével új szakasz kezdődött Németh Dezső vk. alezredes életében: a 40/1946 számú (III. 19.) HM Háziparancsban felmentették gépkocsi- és üzemanyagosztály-vezetői beosztásából, és a 41/1946 számú (III. 20.) Háziparancsban áthelyezték a Katonapolitikai Osztály állományába, ahol a Határügyi alosztály vezetője lett.¹⁰

1947 májusától a Határőrség vezérkari főnöke volt, és július 1-jével előléptették ezredessé. 1948. április 4-én Pálffy György társaságában részt vett az 1848-as zászlók visszaadási ünnepségén, ahol Vlagyimir Vasziljevics Kuraszov vezérezredes a szovjet kormány nevében átadta Pálffy Györgynek a háború során a Szovjetunióba került 1848-as honvédzászlókat.

Tevékenységet magas kitüntetésekkel ismerték el: 1947. május 29. – Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozat; 1948. február 26. – a Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje; 1948. március 16. – Határvadász jelvény arany fokozat; 1948. szeptember 8. – Engedélyezték részére a Szovjetuniótól kapott „Budapest bevételéért” kitüntetés viselését.

⁶ Település Nyugat-Ukrajnában, körülbelül 90 kilométerre Ivanovo-Frankovszktól.

⁷ Solotvno, Ukrajna: település a kárpátaljai Técsői járásban, ma körülbelül 9000 lakossal, amelynek körülbelül 50%-a magyar anyanyelvű.

⁸ 20. számú HK. 1945. november 1.: 196.

⁹ HI Igazolás száma: 3345/ igaz.biz. Németh Dezső ezds. személyügyi anyagok gyűjtője, 967/2788 szám.

¹⁰ GYARAKI 1995: 108.

1948. május 27-én áthelyezték a Honvédelmi Minisztérium állományába, és Pálffy György javaslatára kinevezték a Magyar Népköztársaság moszkvai nagykövetségének katonai attaséjává. Látszólag szép karriert futott be idáig, annak ellenére, hogy ludovikás tisztként került be a demokratikus hadseregbe.

Moszkvai katonai attaséként is megálta a helyét. A szovjet katonapolitikai célkitűzésekről, a Szovjet Hadsereg átalakításáról, a haderő különböző haderőnemeinél folytatott katonai és politikai kiképzésről, annak a magyar haderőnél hasznosítható tapasztalatairól, az egyes, korabeli technikai fejlesztésekről, illetve az ezeket a külvilág számára demonstráló haditechnikai bemutatókról hazaküldött jelentései legalábbis erről tanúskodnak. Az 1948. július 25-én, a Szovjet Légierő közelgő ünnepnapja tiszteletére tartott bemutatóról például ezt írta: „A bemutató a védelem jegyében zajló politikai demonstráció volt, amivel azt akarták a szovjetek hangsúlyozni, hogy nem az amerikai népet akarják megsemmisíteni, hanem a védekező fegyverek (reaktív vadászgépek) segítségével a felhasználás előtt, a levegőben az atombombát szállító repülőgépeket.”¹¹

Jó érzékkel látta meg: nem biztos, hogy minden jelentése eljut a döntéshozókhoz, ezért az egyikben ezt jelentette: „Fontosnak tartom, hogy jelentéseim teljes egészében és szó szerint kerüljenek Pálffy altábornagy bajtárshoz. Ebben a jelentésben és a következőkben is olyan átfogó katonai benyomásokat jelentek, amelyek elsősorban vezérkari képzettségű tiszt által értékelhetők helyesen.”¹²

Több jelentésében foglalkozik a Szovjetunió katonai tanintézeteiben tanuló magyar hallgatókkal. Az egyikben például sorra veszi az egyes akadémiákon (Frunze Katonai Akadémia, Sztálin Páncélos Akadémia, leningrádi Tüzér Akadémia, szolnyecsnogorszki főtiszti tanfolyam stb.) tanuló magyar csoportokat, és részletes jellemzést ad az egyes csoportok hallgatóinak felkészültségéről, a képzésben elért eredményeiről, a csoportokon belül uralkodó viszonyokról és a szovjet fél által biztosított élet- és munkakörülményekről, illetve javaslatokat tesz a kiküldendő személyek körütekintőbb kiválasztását illetően.¹³

Szinte valamennyi jelentésének állandó témája azoknak a szovjet katonai folyóiratoknak, kiadványoknak és tankönyveknek a kérdése, amelyeket megítélése szerint a magyar hadsereg kiképzésében is eredményesen lehetne hasznosítani.¹⁴ Az ezzel kapcsolatos jelentéseihez minden esetben csatolja a hazaküldendő folyóiratok és könyvek jegyzékét is.

¹¹ HI 102/08/509 HI MNVK 2. Csf-ség, 2. számú összefoglaló jelentés: 3 (c. pont).

¹² HI 102/08/509 HI MNVK 2. Csf-ség, 2. számú összefoglaló jelentés: 8.

¹³ HI 102/08/509 HI MNVK 2. Csf-ség, 130/att.-1948 számú összefoglaló jelentés: 1–3.

¹⁴ HI 102/08/509 HI MNVK 2. Csf-ség, 1/att.-1949. számú összefoglaló jelentés: 4.

Több jelentésében is jelzi az attaséhivatal személyi és tárgyi feltételeinek hiányosságait. Nagyon hiányzott egy nyilvántartást, postázást és pénzügyeket kezelő személy, aki levette volna válláról az adminisztratív terhek nagy részét, így több ideje jutott volna az érdemi munkára. Kezdetben még helyettest is kért, de később már azt írta: „már megelégednék egy polgári tisztviselővel, vagy tiszthelyettestel is, aki a pénztári naplók vezetését, az iktatást, postázást végezné.”¹⁵ Ugyancsak nagy gondot jelentett a lakásával és az attaséhivatal irodai elhelyezésével kapcsolatos huzavona is. Alig több mint egyéves moszkvai szolgálata alatt három címről is küldte jelentéseit.

Nagyon fontosnak tartotta az otthonról kapott értékeléseket és visszajelzéseket. Erről így ír: „Szükségem lenne arra is, hogy jelentésem kiértékelését, illetve az ezzel kapcsolatos véleményt a rákövetkező futárral megkapjam. [N]ekem elsősorban és mindig azokkal a dolgokkal kell foglalkoznom, amelyek odahaza a konkrét munkához éppen és égetően szükségeseek.”¹⁶

Valamennyi jelentésében részletes tájékoztatást ad az adott időszakban a Moszkvában akkreditált katonai attasékkal, valamint a fogadó ország katonai képviselőivel létesített és fenntartott kapcsolatairól. Egy közülük külön is figyelmet érdemel: Valencuella százados, argentin katonai attasé nála tett búcsúlátogatása alkalmával közölte, hogy hazafelé európai körutazást tesz, amelynek során Magyarországot is útba ejti. Németh ezredes az erről szóló jelentésében hozzáteszi: „Nyomatékosan felhívom rá az Elhárító Csoportfőnökség figyelmét!”¹⁷

Jelentéseiben több alkalommal is tájékoztatást ad a magyar nagykövetségen belüli viszonyokról, a nagykövet, a civil diplomata és az attasé kapcsolatáról. Az általában pozitív hangvételű jelentések mellett szép számmal akad meglehetősen kritikus hangvételű is, így például az, amelyik Molnár Erik nagykövet megbízólevelének átadásáról készült: „Bántó a rendnek a hiánya! Eddigi megfigyelésem szerint a bolgár és a román követségen beosztott válogatott munkás elemek a fogadásokon sokkal méltóságteljesebben, természetesebben és nyugodtabban viselkednek, mint a polgári intellektuelekből toborzott tisztviselőink!”¹⁸

Állomáshelyéről küldött utolsó jelentése 1949. augusztus 3-i keltezésű. 1949. augusztus 5-én hazarendelték, és az ÁVH őrizetbe vette. A Pálffy György ellen indított koncepció per III. rendű vádlottjaként, a perirat szerint „folytatólagosan elkövetett hűtlenség büntette és a magyar állam nemzetközi érdeke veszélyeztetésének büntette”

¹⁵ HI 102/08/509 HI MNVK 2. Csf-ség, 1/att.-1949. számú összefoglaló jelentés: 4.

¹⁶ HI 102/08/509 HI MNVK 2. Csf-ség, 2. számú összefoglaló jelentés: 8.

¹⁷ HI 102/08/509 HI MNVK 2. Csf-ség, 1949. 02. 27-én kelt attaséjelentés: 2.

¹⁸ HI 102/08/509 HI MNVK 2. Csf-ség, 76/att.-1948. számú összefoglaló jelentés: 2.

címen, koholt vádak alapján 1949. október 10-én halálra ítélték,¹⁹ és október 24-én kivégezték. Az ítélet indoklásában többek között ez állt:

„1946 őszétől 1948 májusáig rendszeresen közölt a határőrség szervezetére és elhelyezésére vonatkozó, szigorúan titkos és bizalmasan kezelendő adatokat, főként a jugoszláv határsávbán elhelyezett honvéd alakulatok adatait, létszámát, fegyverzetét, az egyes határvadász zászlóaljok és századok adatait, állomáshelyét, a parancsnokok neveit és politikai jellemzését.”²⁰

A bíróság szerint ezzel követte el „folytatólagosan” a hűtlenség büntettét. A magyar állam érdeke veszélyeztetésének büntettét pedig azzal valósította meg a vádirat szerint, hogy moszkvai attaséként vállalkozott a Jugoszlávia részére végzendő hírszerzői tevékenység folytatására – csak már a Szovjet Hadseregről jelentett adatokat.

Különösen érdekes ennek a vádpontnak az indoklásában szereplő alábbi mondat: „Németh Dezső vezérkari ezredes, mint régi sovinszta, fasiszta tiszt került vissza a demokratikus hadseregbe. Pálffyval megállapították egymásról, hogy hasonl a fel fogásuk és ennek eredményeként 1946 őszén a Határvadász Parancsnokság vezérkari főnöke lett. [...] Pálffytól kapta utasításba, hogy Mrázovics volt budapesti, akkori moszkvai jugoszláv követ lesz a kapcsolata.”²¹

1955. november 30-án a Katonai Felsőbíróság Németh Dezső ezredest az ellene emelt vádak alól bűncselekmény hiányában felmentette. A felmentő ítéletben szó szerint ez áll:

„Németh Dezső ezredes sem Magyarországon, sem pedig moszkvai tartózkodása alatt nem végzett hírszerzői tevékenységet Jugoszlávia számára, ezért a Bíróság az ellene emelt vádak alól bűncselekmény hiánya miatt felmenti. Ledényi Ferenc hadbíró ezredes, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának elnöke, a Tanács elnöke, Kristóf István ezredes, ülnök, Matusek Tivadar őrnagy, ülnök”²²

A bevezetőben már jeleztem, hogy polgári családból származott. Feleségével, Botka Jolánnal (született: 1916. május 25.) 1940. november 6-án kötött házasságot. Érdekes ezzel kapcsolatban a személyi anyaggyűjtőjében található „Anyakönyvi lapon” olvasható megjegyzés: „Utólag tudomásul vettem a Botka Jolánnal 1940.11.6-án

¹⁹ HI H6 1373/49/6.-I. számú Ítélet Pálffy altbgy. és társai elleni bűnügyben.

²⁰ HI H6 1373/49/6.-I. számú Ítélet Pálffy altbgy. és társai elleni bűnügyben: 6.

²¹ HI H6 1373/49/6.-I. számú Ítélet Pálffy altbgy. és társai elleni bűnügyben: 19.

²² HI Bírósági peranyag, 00101/1955 szám. 1955. november 29–30., perújítás.

kötött házasságát!” (1948. május 3-án: személyügyi szerv, olvashatatlan aláírás.)²³ Férje kivégzését követően feleségét 1949 novemberében Budapestről kitelepítették Szolnokra, majd 1954-ben engedélyezték a visszaköltözését Budapestre. 1954-ben házasságot kötött Riba János műszaki tisztviselővel, akitől 1962-ben elvált. Férje rehabilitálása után részére 120 ezer forint kártérítést és egy kétszobás összkomfortos lakást biztosítottak, valamint 1200 forint kivételes nyugdíjat és egy gyermeke után 600 forint árvaellátást állapítottak meg. 1986. június 1-jétől 4000 forintot ítelt meg részére „nemzetgondozotti ellátás” címén a Minisztertanács Kivételes Ellátások Bizottsága. A HM két alkalommal belföldön, egy alkalommal külföldön biztosított részükre térítésmentes üdülést (a sors fintora, hogy éppen Jugoszláviában). Gyermeük, Judit 1947-ben született, gimnáziumban érettségizett, és 1966-ban férjhez ment egy fogorvoshoz.

A családot ellátták katonai egészségügyi igényjogosultsági lappal, az MN Központi Klubjába belépésre jogosító belépővel, illetve 1963-ban a HM híradófőnöke közbenjárására lakásukba vezetékes telefont vezettek be. A feleség 1963-ban kérelemmel fordult Czinege Lajos honvédelmi miniszterhez, hogy a férje Moszkvából történt hazarendelése alkalmából kint maradt értéktárgyaikat (szőnyegek, képek, dísztárgyak) segítsen visszajuttatni.²⁴ A feladatot Kiss Lajos ezredes akkori moszkvai katonai attasé kapta, akinek segítségével néhány, még előtalálható és azonosítható tárgyat visszakapott, a többi a feledés homályába veszett.

Németh Dezső ezredes sírja a Farkasréti temető 30/2. parcellájában található (1. sor, 90. sírhely).

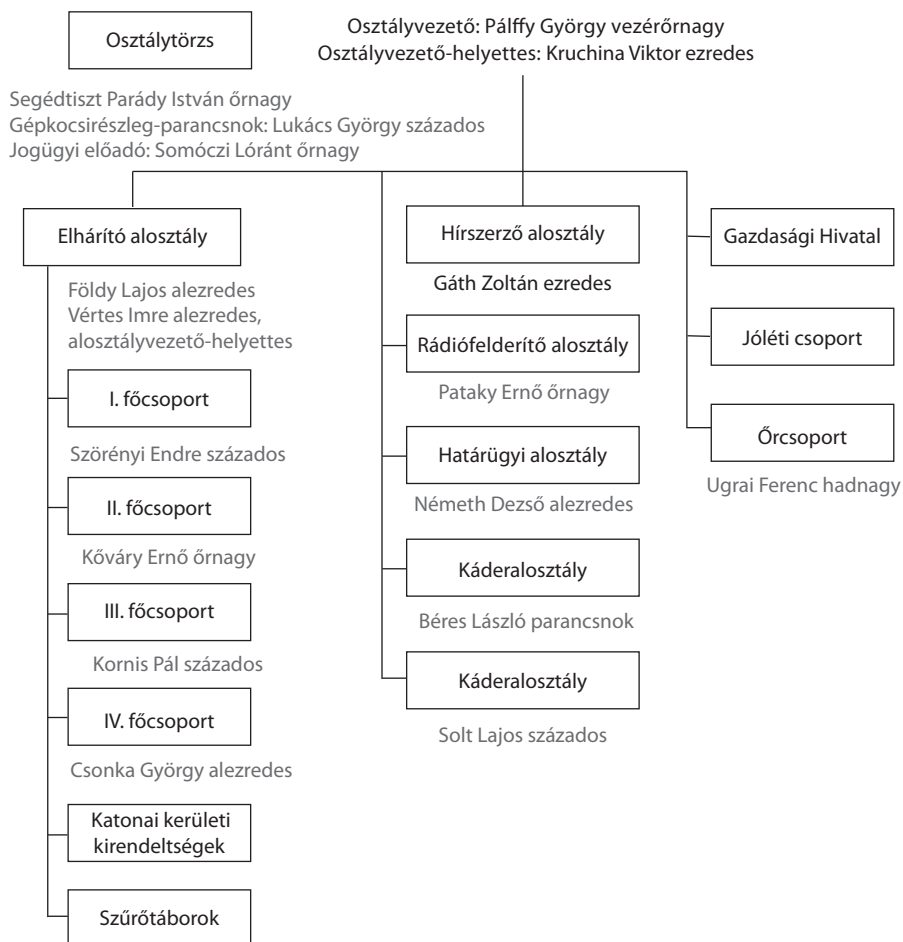
FELHASZNÁLT IRODALOM

- GYARAKI Károly (1995): A katonai elhárítás történetéből. *Hadtudomány*, 5(1), 106–114. *Határőr*, 1947. augusztus 2.
- OKVÁTH Imre (2000): „Sziget egy reakciós tenger közepén.” Adalékok a Katpol történetéhez, 1945–1949. In GYARMATI György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Budapest: Történeti Hivatal, 57–96.
- SZAKÁLY Sándor (1991): *Hadsereg, politika, társadalom. Válogatott írások*. Budapest: Lánchíd.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2013): Egy kevésbé ismert katonai attasé: Németh Dezső vk. ezredes. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, 23(31–34), 165–170.

²³ HI Németh Dezső ezredes személyi anyaggyűjtője, „Anyakönyvi lap”, 967/2788 szám.

²⁴ HI Németh Dezső személyi anyaggyűjtője, 967/2788 szám: 2610-V-115 számú „Anyakönyvi lap”.

1. MELLÉKLET

I. ábra. A Katonapolitikai Osztály szervezete 1946. július 1-jétől

Forrás: OKVÁTH 2000: 66 alapján a szerző szerkesztése

2. MELLÉKLET

SZERVI UTASÍTÁS A MOSZKVAI
KATONAI ATTASÉ SZÁMÁRA²⁵*Szervi utasítás*

A Magyar Köztársaság elnöke és a Magyar Kormány hozzájárulásával a Szovjet Unióban általam delegált magyar katonai attasé működésére vonatkozóan az alábbiakban rendelkezem:

1. Feladat:

a, A katonai attasé képviseli minden tekintetben a Szovjet Unióban a magyar demokratikus honvédséget.

b, Tájékoztatja a szövetséges Szovjet Hadsereg Vezetőségét a magyar honvédség összes elvi és gyakorlati kérdéséről.

c, Biztosítja az állandó összeköttetést a szövetséges Szovjet Hadsereg és a honvédség között.

d, A szovjet és a magyar haderők közötti szövetséges viszonyból származó áru-
küldés rajta keresztül történik, ha más intézkedés nincs.

e, A szovjet haderő vezetésének tudtával és beleegyezésével gyűjti mindazokat az elméleti és gyakorlati tapasztalatokat, amelyek a honvédség fejlesztésében szükségesek. A gyűjtött anyagot továbbítja a honvédség vezetőinek. Köteles a gyűjtött tapasztalati anyagot saját maga is kiértékelni, és kiértékelését az anyaggal együtt a honvédség vezetőinek továbbítani.

f, Minden lehetőséget felhasználva tovább mélyíti a két haderő közötti bajtársi és szövetségesi viszonyt.

g, Magasabb parancsnoki jogkörrel felruházott előljárója a Szovjet Unióban tartózkodó összes honvédségi személynek.

2. Jogállás:

a, A magyar katonai attasé a Honvédelmi Miniszter közvetlen összekötő közege a Szovjet Hadsereg Vezetőségéhez.

b, A magyar katonai attasé, mint a Honvédelmi Miniszter közvetlen összekötő közege, a mindenkor Szovjet Unióbeli magyar nagykövetnek csak személyében, és e téren is csak fegyelmi tekintetben van alárendelve.

c, A magyar nagykövet /követ/ a katonai attaséval csak a követség szükséges személyzetére kiterjedő reprezentációs események alkalmával rendelkezik.

²⁵ HI 131/7/82 MNVK 2. Csf.-ség. 13. jegyzet, 6. csomag, 102/08/516 Moszkvai attasé okmányai.

d, A katonai attasé személyzete ugyanolyan tekintetben van a magyar nagykövetnek /követnek/ alárendelve, mint a katonai attasé, és csak a katonai attasé személyén keresztül.

1. Összeköttetés:

a, A magyar katonai attasé a HM Katpol. Csoportfőnökségén keresztül van a Honvédelmi Miniszternek alárendelve.

b, Utasításokat csak a HM Katpol. Csoportfőnökségén keresztül kaphat és jelentéseit csak a HM Katpol. Csoportfőnökségén keresztül terjesztheti fel.

c, A katonai attasé elvileg külön honvédségi futár útján tartja fenn az összeköttetést a Honvédelmi Minisztériummal, és a nagykövet /követ/ engedélyével igénybe veheti a Magyar Külügyminisztérium futárjárait is. A nagykövet /követ/ viszont a katonai attasé hozzájárulásával igénybe veheti a katonai attasé futárjaratát.

d, A katonai attasé az illetékes szovjet hatóságok jóváhagyásával önálló rádióösszeköttetést is létesíthet a HM Katpol. Csoportfőnökségével és önállóan rejtjelezheti táviratait.

e, A katonai attasé azonban a nagykövet /követ/ engedélyével felhasználhatja a nagykövetség /követség/ valamennyi működő híradó eszközét is. A nagykövet /követ/ a katonai attasé hozzájárulásával viszont ugyancsak igénybe veheti a katonai attasé külön híradó eszközeit.

2. Személyzet:

A katonai attasé személyzetének létszámát, beosztását és magának a személyzetnek a személy szerinti kiválasztását a szükséghez mérten, az illetékes szovjet hatóságnak a hozzájárulásával, a HM Katpol. Csoportfőnökség a katonai attaséval egyetértésben határozza meg.

3. Anyagiak:

a, A katonai attasé és személyzetének összes költségét közvetlenül a Honvédelmi Minisztérium fedezi.

b, Az anyagi ellátás (illetmények, berendezések, felszerelés, járművek, stb.) mértékét a katonai attasé javaslata alapján a HM Katpol. Csoportfőnökség a HM Anyagi-technikai Csoportfőnökségével egyetértésben állapítja meg, illetve ezek alapján a HM javasolja a döntésre hivatott hatóságnak.

Budapest, 1948. május 12-én

Veres Péter sk.

AZ OROSZ BIZTONSÁGPOLITIKAI GONDOLKODÁS¹

OROSZORSZÁG BIZTONSÁGPOLITIKAI DOKUMENTUMAI

Oroszország modern kori történetírásának egyik karakteres vonulatát képezik a legfontosabb biztonságpolitikai dokumentumok, a biztonsági koncepciók és stratégiák, valamint a katonai doktrínák.

Utóbbiakról tudnunk kell, hogy a Szovjetunió fennállása során az egyetlen – többé-kevésbé hozzáférhető – kategóriát képezték a biztonságpolitikával foglalkozó dokumentumok sorában, egyben vállalva azokat a funkciókat is, amelyeket Nyugaton már évtizedekkel korábban is a biztonsági stratégiákban tükröztettek. Ez a „hagyomány” – bizonyos fokig – a mai napig fennmaradt, miközben Oroszországban napvilágot láttak a biztonsági stratégia típusú dokumentumok is. A katonai doktrínák első része ezzel együtt is lényegében a katonapolitikai (mai szóhasználattal biztonságpolitikai) helyzettel foglalkozik, a második része pedig a „klasszikus” katonai doktrínákra jellemző, katonaspecifikus kérdésekkel.

Ilyenek a katonai fenyegetettség tényezői, az ország és a hadsereg felkészítése a védelem feladataira, a hadsereg rendeltetése és funkciói különböző minősített időszakokban, a haditechnikai ellátás, illetve a védelemgazdaság kérdései. Nagyon leegyszerűsítve a nyugati terminológia szerint az első rész a biztonsági stratégia, a második rész pedig a vonatkozó ágazati (katonai vagy védelmi) stratégia témáját képezi. Az oroszországi gyakorlatban viszont elég nagy az átfedés a biztonsági stratégiák és a katonai doktrínák között.

Meg kell jegyeznünk, hogy a kilencvenes években (az első két alkalommal) a „biztonsági stratégia” még „biztonsági koncepció” néven jelent meg. És még egy megjegyzés: a mai napig Oroszországban nem jelent meg olyan dokumentum,

¹ A tanulmány a KÖFOP-2.1.1-VEKOP-15-2016-00001 A közszolgáltatás komplex kompetencia, életpálya-program és oktatás technológiai fejlesztése című projekt keretében, a Dialóg Campus Kiadó gondozásában jelent meg 2018-ban. NAGY-TÖMÖSVÁRY 2018: 1–17.

amely a Nyugaton megszokott „katonai stratégia” nevet viselné; ennek funkcióit teljesíti a katonai doktrína.

Mostanáig az Oroszországi Föderációban összesen nyolc alapvető biztonságpolitikai dokumentum² vált ismertté a következő időrendi bontásban:

- ♦ 1993: Az Oroszországi Föderáció katonai doktrínája;
- ♦ 1997: Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági koncepciója;
- ♦ 2000: Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági koncepciója;
- ♦ 2000: Az Oroszországi Föderáció katonai doktrínája;
- ♦ 2009: Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági stratégiája;
- ♦ 2010: Az Oroszországi Föderáció katonai doktrínája;
- ♦ 2014: Az Oroszországi Föderáció katonai doktrínája;
- ♦ 2015: Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági stratégiája.

Mindezen dokumentumok összehasonlító elemzése lehetővé teszi az Oroszországi Föderáció mindenkori biztonságpolitikai értékelésének, a változó nemzetközi helyzethez való alkalmazkodásának, az állam biztonságával kapcsolatos fenyegetettség percepciójának, célkitűzéseinek és prioritásainak áttekintését is. Jelen tanulmányunkban az orosz biztonságpolitikai gondolkodás változását rekonstruáljuk a stratégiai dokumentumok tükrében, de a katonai doktrínák összehasonlító elemzésére terjedelmi okok miatt nem térünk ki.

Kétségtelen, hogy a politika primátusát megtestesítő, ténylegesen alapvető okmányokat a két biztonsági koncepció, illetve a két biztonsági stratégia jelenti. Mint az évszámokból látható, az első koncepció Jelcin elnök nevéhez fűződik, a második pedig Putyin elnökéhez, az első stratégiát azután Medvegyev elnök bocsátotta ki, a másodikat ismét Putyin. (Azonos a katonai doktrínák „megoszlása” is.)

Az 1997-es³ és a 2000-es biztonsági koncepció felépítésében, logikájában nagyon hasonlít egymásra. Az indító mondatok mindkét esetben előre jelzik, hogy az adott politikai dokumentum a hivatalos nézetek összességét tükrözi az egyén, a társadalom és az állam biztonságának fenntartásáról.

A biztonságot pedig – a hidegháborús, leegyszerűsítő felfogással ellentétben – Oroszország is komplex módon értelmezi, és pedig politikai, gazdasági, szociális (társadalmi), katonai, ökológiai (környezeti), informatikai és más tényezők

² Az Oroszországi Föderáció biztonságpolitikai dokumentumai: biztonsági koncepciók 1997-ből és 2000-ből, biztonsági stratégiák 2009-ből és 2015-ből, katonai doktrínák 1993-ból, 2000-ből, 2010-ből és 2014-ből.

³ PIRITYI 1998.

összességként. Mind a biztonság hármastagozódásának, mind komplex jellegének megfogalmazása jellemzően megmaradt a későbbi biztonsági stratégiákban is.⁴

A bevezető mondatokon túl mindkét említett dokumentum négy fejezetre oszlik, amelyek az alábbi címeket viselik: *I. Oroszország a világ közösségében; II. Oroszország nemzeti érdekei; III. Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonságát fenyegető veszélyek; IV. Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonságának biztosítása (fenntartása).*

A nagy fokú hasonlóság mellett a két biztonsági koncepció jelentős tartalmi eltéréseket is mutat, ami híven tükrözi a nemzetközi biztonságpolitikai környezetben bekövetkezett változásokat.

1997-ben a moszkvai vezetésben még élt a remény, hogy a NATO keleti irányú bővítése ellenére fenntarthatók a jó kapcsolatok a Nyugat és Oroszország között. Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete – miközben 1997 júliusában meghívta a csatlakozási tárgyalások lefolytatására Cseh-, Lengyel- és Magyarországot – már két hónappal korábban aláírta Oroszországgal azt a dokumentumot, amely aláhúzta a kétoldalú kapcsolatok kivételes jellegét.⁵ Az alapokmány szellemében létrejött az Állandó Közös Tanács a szövetség 16 tagállama és Oroszország képviselőiből, amelyben a „plusz 1” fő lényegében bekapcsolódhatott a döntések előkészítésének folyamatába, anélkül, hogy a döntések tényleges meghozatalában szavazati joggal rendelkezett volna.

1999-ben azonban törés állt be az orosz–atlanti kapcsolatokban: Moszkva határozott álláspontját egyértelműen figyelmen kívül hagyva – és az ENSZ BT vonatkozó határozatát saját saájíze szerint értelmezve – a NATO légitápasok sorozatát mérte Jugoszláviára, hogy rákényszerítse Belgrádot koszovói politikájának megváltoztatására. A szövetség egyoldalú lépését Oroszország rendkívüli módon nehezményezte, és többek között felfüggesztették az Állandó Közös Tanács működését is. Mindez természetes módon nyomot hagyott a második biztonsági koncepció szövegén is (lásd alább).

„A nemzetközi viszonyok fejlődésének jelenlegi szakasza új lehetőségeket nyitott meg az Oroszországi Föderáció számára saját biztonságának biztosítása terén. Megteremtődtek az előfeltételek a nemzetközi kapcsolatok demilitarizálására, a jog szerepének

⁴ A közérthetőség érdekében a továbbiakban a Koncepció 1997, Koncepció 2000, Stratégia 2009 és Stratégia 2015 jelölést alkalmazom.

⁵ A NATO és Oroszország közötti kölcsönös kapcsolatok, együttműködés és biztonság alapokmánya, Párizs, 1997. május 27. A dokumentum alapgondolatát tükrözi az alábbi idézet: „A NATO és Oroszország nem tekinti egymást ellenségnek. Közös céljuk a múlt örökségét jelentő korábbi ellenségeskedés és versengés felszámolása, valamint a kölcsönös bizalom és együttműködés erősítése.”

megerősödésére a vitás államközi problémák megoldásában, csökkent egy közvetlen agresszió veszélye az Oroszországi Föderáció ellen. Kirajzolódtak az Oroszországi Föderáció szélesebb körű integrálódásának perspektívái a világ gazdaságba.

Kibővült Oroszország érdekezései sok állammal a nemzetközi biztonság olyan problémáiban, mint a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása, a regionális konfliktusok kezelése illetve megelőzése, a nemzetközi terrorizmus és a kábítószer-kereskedelem visszaszorítása, a globális jellegű ökológiai problémák megoldása. Mindez jelentősen megnöveli Oroszország nemzeti biztonsága biztosításának lehetőségét nem katonai eszközökkel, szerződéses, jogi, politikai, gazdasági és más intézkedések révén.

Ugyanakkor jelentős nehézségekbe ütközik egy általános és átfogó európai biztonsági modell kialakításának folyamata. A NATO keleti irányú kibővítésének perspektívája elfogadhatatlan Oroszország számára, minthogy fenyegetést jelent nemzeti biztonságára nézve. Még nem kellően hatékonyak a béke és a biztonság fenntartásának intézményei sem globális szinten (Egyesült Nemzetek Szervezete), sem regionális viszonylatban (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, Független Államok Közössége), ami korlátozza lehetőségeinket.”⁶

Oroszország olyan modell kialakításában érdekelt, amely az egyenlő és oszthatatlan biztonság elvén alapul. Ez feltételezi az euroatlanti biztonság teljesen új rendszerének létrehozását, amelyben koordináló szerepet játszik az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet.

A védelmi szférában az alapvető cél a katonai szervezet korszerűsítése – racionális védelmi kiadások mellett –, figyelembe véve a kollektív biztonsági rendszer kialakításának szükségességét a Független Államok Közösségének keretében. Oroszország nem törekszik a paritás fenntartására a fegyverzetekben és a fegyveres erőkben a világ vezető államaival, hanem a reális visszatartás elvének megvalósítását tekinti céljának. Mindazonáltal amíg a katonai erő alkalmazásáról való lemondás nem válik a nemzetközi kapcsolatok normájává, az Oroszországi Föderáció nemzeti érdekei megkövetelik az ország védelméhez elégséges katonai erő meglétét.

A fegyveres erőknek képesnek kell lenniük biztosítani az ország megbízható védelmét a légi-kozmosz támadásokkal szemben is, valamint megoldani az agresszió elhárításának feladatait lokális háborúkban, továbbá katonai csoportosításokat telepíteni különböző feladatok végrehajtására regionális háborúkban.⁷ Ráadásul a nemzetközi geopolitikai helyzet felvetheti annak szükségességét, hogy Oroszország

⁶ TÖMÖSVÁRY-NAGY 1999: 75–77.

⁷ Tulajdonképpen megfogalmazódik az „egy egész és két fél háború” (vagy egy nagy és két kis háború) koncepciója; az amerikai minta a „két és fél háború”.

katonailag jelen legyen a világ egyes stratégiai jelentőségű körzeteiben. Oroszország jogot formál arra, hogy minden rendelkezésére álló erőt és eszközt igénybe vegyen (beleértve az atomfegyvert is), amennyiben egy fegyveres agresszió kirobantásának eredményeképpen veszélybe kerül az Oroszországi Föderáció pusztá létezése.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ NEMZETI BIZTONSÁGI STRATÉGIÁI

Az orosz biztonsági stratégiák közül az elsőt Dmitrij Medvegyev elnök hagyta jóvá 2009-ben, míg a másodikat Vlagyimir Putyin elnök 2015-ben. Az Oroszországi Föderáció elnöke 2015. december 31-én írta alá azt a rendeletet, amellyel hatályba léptette Oroszország új nemzeti biztonsági stratégiáját. Első pillantásra korainak tűnik az időzítés, két okból is. Egyrészt a hasonló átfogó dokumentumok – Nyugaton és Keleten egyaránt – hozzávetőleg tíz évre szólnak, ennyi idő alatt „szokott” olyan mértékben megváltozni a nemzetközi biztonságpolitikai környezet, hogy az új dokumentum kiadását indokolja. Másrészt a jelenlegit megelőző biztonsági stratégia – amely 2009-ben látott napvilágot – címében is hordozta a fentebb indokolt perspektívát: *Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági stratégiája 2020-ig*. Ez egyébként összhangban volt más stratégiai dokumentumok – például *Az Oroszországi Föderáció társadalmi-gazdasági fejlődésének hosszú távú koncepciója 2020-ig* – érvényességi idejével, amit ez a némileg váratlan lépés megbontott.

Magyarázatul minden bizonnyal az szolgálhat, hogy orosz értékelés szerint a nemzetközi biztonság- és geopolitikai helyzet Oroszország szempontjából érzékelhetően megváltozott az elmúlt néhány évben. Gondolunk itt az Ukrajna körül kialakult helyzetre, Oroszország jelentős nemzetközi elszigetelésére, az ellene hozott politikai és gazdasági szankciókra, a rakétavédelmi rendszer európai pillérének telepítésével összefüggésben tett amerikai lépésekre. Vélelmezhetően a mindezekből fakadó megnövekedett fenyegetettségérzet is ösztönözhetette Putyint arra, hogy felülvizsgálja Oroszország 2009-ben elfogadott korábbi nemzeti biztonsági stratégiáját, és – a 2014 decemberében megjelent katonai doktrínához hasonlóan – a megváltozott körülményekhez igazítsa a biztonsági stratégiát. (Egyébként ismereteink szerint a gazdasági szankciók és az olajár esése okozta problémák miatt folyamatban van a hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődési koncepció kiigazítása is.) Mindenesetre a viszonylagos stabilitást tükrözi az újonnan kiadott dokumentum is, amely nagymértékben emlékeztet 2009-es elődjére mind felépítésében, mind

szóhasználatában, mind tartalmában. Éppen ezért egyfajta összehasonlító elemzést próbálunk adni, rávilágítva az esetleges különbségekre.

A dokumentum felépítése (mindkét esetben) a következő:

I. fejezet: *Általános megállapítások*

II. fejezet: *A mai világ és Oroszország*

III. fejezet: *Oroszország nemzeti érdekei és nemzeti stratégiai prioritásai*

IV. fejezet: *A nemzeti biztonság fenntartása*

- Az ország védelme
- Az állami és társadalmi biztonság
- Az oroszországi állampolgárok életminőségének javítása
- A gazdasági növekedés
- Tudomány, technológia és oktatás
- Egészségügy
- Kultúra
- Az élő rendszerek ökológiája és a természet racionális felhasználása
- A stratégiai stabilitás és az egyenjogú stratégiai partnerség

V. fejezet: *A stratégia megvalósításának szervezeti, normatív jogi és információs alapjai*

VI. fejezet: *A nemzeti biztonság állapotának alapvető jellemzői*

Mindkét dokumentum az olvasó szempontjából nagyon hasznos meghatározásokat ad meg a biztonsági stratégiában használt legfontosabb fogalmakhoz (például nemzeti biztonság, az Oroszországi Föderáció nemzeti érdekei, nemzeti stratégiai prioritások stb.) az I. fejezet 6. pontjában. Ehhez a ponthoz két megjegyzés kívánczik.

1. A Stratégia 2009 tartalmazza „a nemzeti biztonságot fenntartó erők, illetve eszközök” meghatározását is a következő módon: az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői, más csapatok, fegyveres testületek és szervek. A Stratégia 2015 is használja mindezeket a fogalmakat, de konkrét definíciójuk hiányzik. (Egyébként a szöveg arra utal, hogy Oroszországban – a hivatalos fegyveres erőkön és azok haderőnemein kívül is – igen sokféle katonai formáció létezik a belügyi csapatoktól és a határőrségtől kezdve a Rendkívüli Helyzetek Minisztériumának fegyveres szervezetein át a Kreml és az elnök őrségéig. A belügyi csapatok például nehézfegyverzettel is el vannak látva.)

2. Mindkét dokumentum a következő, eléggé általános meghatározást adja a „nemzeti stratégiai prioritások” fogalmára: a nemzeti biztonság garantálásának legfontosabb irányai. Ennek szellemében többször is ismétlődésekbe botlunk a szöveg értelmezése során, a biztonság egyes részterületeinek felsorolása nem különbözik lényegesen a stratégiai prioritások áttekintésétől. Lényegében föltételezhetőnek tűnik a prioritások fogalmának bevezetése és használata, ráadásul

a nagyon hangsúlyos IV. fejezet egyes alfejezeteiben helyette általában – és teljesen logikusan – a stratégiai célok megfogalmazás szerepel.

A most hatályba léptetett stratégiából hiányzik a korábbi dokumentum első mondatában szereplő megállapítás: Oroszország leküzdötte a 20. század végén bekövetkezett politikai és társadalmi-gazdasági rendszerváltság következményeit. A jelzett mondat helyett viszont az alábbi – vitatható – megfogalmazást találjuk: szilárd alapot teremtettünk az Oroszországi Föderáció gazdasági, politikai, katonai és szellemi potenciáljának további növeléséhez, valamint szerepének erősödéséhez a kialakuló multipoláris világban.

A következő különbség a biztonsági stratégia és más dokumentumok (tényezők) összefüggésével van kapcsolatban. A Stratégia 2009 konkrétan megfogalmazza, hogy meghatározó kölcsönkapcsolatban van *Az Oroszországi Föderáció társadalmi-gazdasági fejlődésének hosszú távú koncepciója 2020-ig* című, fentebb már említett dokumentummal. A Stratégia 2015 ehelyett így fogalmaz: „Jelen stratégia az ország nemzeti biztonsága és társadalmi-gazdasági fejlődése közötti eltéphetetlen kölcsönkapcsolaton és kölcsönös függőségen alapszik.” Nincs utalás arra, hogy az említett dokumentum érvényben van-e, vagy sem, illetve hogy felváltotta-e valamilyen másik koncepció. (Habár – amint már utaltunk rá – feltételezhető, hogy a gazdasági fejlődés koncepciója is átdolgozás alatt van, hiszen ennek külső feltételei alapvetően megváltoztak a gazdasági szankciók és az olajár esése miatt.)

A II. fejezet Oroszország helyével foglalkozik a mai világban. Ebben a fejezetben vannak a legmeghatározóbb politikai megállapítások, amelyekből néhányat érdemes hosszabban is idézni:

12. pont: Oroszország megerősödése a nemzeti biztonságát fenyegető, komplex jellegű új veszélyek közepette megy végbe. Az Oroszországi Föderáció önálló kül- és belpolitikát folytat, ez ellenlépéseket vált ki az Egyesült Államok és szövetségesei részéről, akik meg kívánják őrizni domináló szerepüket a világ dolgaiban. Az Oroszország visszatartására irányuló politikájuk politikai, gazdasági, katonai és informatikai nyomásgyakorlás formájában nyilvánul meg.

13. pont: Az új, multipoláris világmodell kialakulását a globális és regionális instabilitás növekedése kíséri. Élesebbé válnak az egyenlőtlen fejlődéssel, az országok fejlettségi színvonala közötti különbségek növekedésével, a forrásokért és a piacokért folytatott harccal, a szállítási útvonalak ellenőrzésével összefüggő ellentmondások. Különös jelentőségre tesz szert ebben a folyamatban a világóceán és az Északi-sarkvidék forrásainak megszerzésében betöltött vezető szerep. Mind aktívabban használják fel a speciális szolgálatok potenciálját.

14. pont: A nemzetközi kapcsolatokban nem csökken az erő szerepe. A támadó fegyverzet felhalmozására és modernizálására, új fegyvertípusok létrehozására

és rendszeresítésére irányuló törekvések gyengítik a globális biztonság rendszerét. Az euroatlanti, az eurázsiai és az ázsiai–csendes-óceáni térségben nem tartják be az egyenlő és oszthatatlan biztonság elveit. Az Oroszországgal szomszédos régiókban a fegyverkezési hajszá folyamatai figyelhetők meg.

15. pont: Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) katonai potenciáljának növelése és a szövetség globális funkciókkal történő felruházása – amelyek gyakorlása megsérti a nemzetközi jog normáit –, a tömb országai katonai tevékenységének fokozása, a szövetség további kibővítése és katonai infrastruktúrájának közelítése az oroszországi határokhoz fenyegeti nemzeti biztonságunkat. A globális és regionális stabilitás fenntartásának lehetőségei lényegesen szűkülnek azzal, hogy Európában, az ázsiai–csendes-óceáni térségben és a Közel-Keleten elhelyezik az amerikai rakétaelhárító rendszer elemeit, a gyakorlatban valósítják meg egy „globális csapás” koncepcióját, nagy pontosságú, nem nukleáris hadászati fegyvereket telepítenek, és abban az esetben is, ha fegyvereket juttatnak a világűrbe.

16. pont: A nemzetközi problémák továbbra is létező, tömbszellemű megközelítése nem segíti elő a jelenkori kihívások és fenyegetések teljes spektrumának kivédését. Az afrikai és közel-keleti országokból Európába irányuló tömeges migráció megmutatta az euroatlanti térség NATO-ra és az Európai Unióra épülő regionális biztonsági rendszerének tarthatatlanságát.

17. pont: Az eurázsiai régió integrációs folyamatainak fékezésére és a feszültségcök kialakítására irányuló nyugati pozíció negatív hatást gyakorol az oroszországi nemzeti érdekek érvényesülésére. Az Ukrajnában végbement alkotmányellenes fordulat támogatása az Egyesült Államok, illetve az Európai Unió részéről mély szakadás és fegyveres konfliktus kialakulásához vezetett az ukrán társadalomban. A szélsőségesen jobboldali, nacionalista ideológia megerősödése, az Oroszországot célzó ellenségkép tudatos kialakítása az ukrán népben, az államon belüli ellentmondások erőszakos megoldására irányuló törekvések és a mély társadalmi-gazdasági válság Ukrajnát tartósan az instabilitás forrásává teszi közvetlenül Oroszország határai mentén.

18. pont: A legitim politikai rezsimek megdöntésének és az államokon belüli konfliktusok kiprovokálásának gyakorlata mind szélesebben elterjed. A Közel- és Közép-Keleten, Afrikában, Dél-Ázsiában, a Koreai-félszigeten már létező feszültségforrások mellett új „forró pontok” jelennek meg, kibővülnek az ellenőrizetlen zónák. A fegyveres konfliktusok térségei bázisul szolgálnak a terrorizmus, a nemzetiségi gyűlölködés, a vallási megosztottság és más szélsőséges jelenségek elterjedéséhez. A magát Iszlám Államnak nevező terrorszervezet megjelenése és befolyásának megerősödése a „kettős mérce” politikájának eredménye, amelyet némely államok gyakorolnak a terrorizmus elleni küzdelemben.

19. pont: Továbbra is fennáll annak a kockázata, hogy növekszik a nukleáris fegyverrel rendelkező államok száma, elterjednek a vegyi fegyverek, vagy felhasználják azokat, fennáll a bizonytalanság, hogy rendelkeznek-e külföldi államok biológiai fegyverrel vagy kifejlesztésükre, illetve gyártásukra szolgáló potenciállal. Az Oroszországgal szomszédos államok területén bővül az amerikai katonai-biológiai laboratóriumok hálózata.

21. pont: A nemzetközi helyzet jellegére mind érezhetőbb hatást gyakorol az erősödő szembenállás a globális informatikai térségben, amelyet némely országok törekvése vált ki, hogy felhasználják az informatikai és kommunikációs technológiákat saját geopolitikai céljaik elérése érdekében (például a társadalmi tudat manipulálása és a történelem meghamisítása útján).

22. pont: Növekednek az ellenőrizetlen, illegális migrációval, az ember- és kábítószer-kereskedelemmel és a határokon átvélő szervezett bűnözés más megnyilvánulásaival kapcsolatos fenyegetések.

29. pont: A nemzetközi biztonság területén Oroszország továbbra is elkötelezett abban, hogy elsősorban a politikai és jogi eszközöket, a diplomácia és a béketeremtés mechanizmusait alkalmazza. A katonai erő alkalmazása a nemzeti érdekek védelmére csak abban az esetben elfogadható, ha az összes igénybe vett nem erőszakos eszköz hatástalan maradt.

A rövid III. fejezet a nemzeti érdekekkel és a stratégiai prioritásokkal foglalkozik:

31. pont: A nemzeti érdekek biztosítása a következő nemzeti stratégiai prioritások realizálása útján történik:

- ♦ Az ország védelme
- ♦ Az állami és társadalmi biztonság
- ♦ Oroszország állampolgárai életminőségének emelése
- ♦ Gazdasági növekedés
- ♦ Tudomány, technológia és oktatás
- ♦ Egészségvédelem
- ♦ Kultúra
- ♦ Az élő rendszerek ökológiája és a természet racionális felhasználása
- ♦ A stratégiai stabilitás és az egyenjogú stratégiai partnerség

A IV. fejezet a stratégia legtartalmasabb része, az egyetlen, amely alfejezetekre oszlik. Ezek közül csak az első kettőt és az utolsót tárgyaljuk részletesen: Az ország védelme; Az állami és társadalmi biztonság; A stratégiai stabilitás és az egyenjogú stratégiai partnerség.

AZ ORSZÁG VÉDELME

34. pont: Az országvédelem stratégiai céljainak elérése a katonapolitika megvalósításának keretében történik, a stratégiai visszatartás és a háborús konfliktusok megelőzése, az állam katonai szervezetének, valamint a fegyveres erők alkalmazási formáinak és módozatainak korszerűsítése, az Oroszországi Föderáció mozgósítási készenlétének, valamint a polgári védelem erői és eszközei készségének fokozása révén.

35. pont: A katonapolitika alapvető tételeit és az országvédelem hadigazdasági biztosításának feladatait az Oroszországi Föderáció katonai doktrínája határozza meg.

36. pont: A stratégiai visszatartás és a háborús konfliktusok megelőzésének biztosítása céljából kidolgozunk és megvalósítunk kölcsönösen összefüggő politikai, katonai, katonatechnikai, diplomáciai, gazdasági, informatikai és más intézkedéseket, amelyek a katonai erő Oroszországgal szembeni alkalmazásának megelőzésére, szuverenitásának és területi épségének védelmére irányulnak. A stratégiai visszatartás és a háborús konfliktusok megelőzése a nukleáris visszatartás potenciáljának megfelelő szinten tartása, a fegyveres erők megfelelő harcászati szintjének biztosítása révén valósul meg.

37. pont: Az állam katonai szervezetének korszerűsítése a meglévő és perspektivikus katonai veszélyek és fenyegetések időben történő felderítésének, a katonai szervezet komponensei kiegyensúlyozott fejlesztésének, a védelmi potenciál erősítésének, a fegyveres erők korszerű fegyverzettel és haditechnikával történő ellátásának, a védelmi-ipari komplexum innovatív fejlesztésének bázisán történik.

40. pont: A polgári védelem erőinek és eszközeinek a készsége időben biztosítható a lakosság, az anyagi és kulturális értékek védelemre való előkészítéséhez, illetve védelméhez szükséges intézkedések meghozatala révén, hogy kivédhetők legyenek a veszélyek, amelyek háborús konfliktusokban vagy e konfliktusok következtében, továbbá természeti vagy ipari jellegű rendkívüli helyzetekben fenyegetnek.

AZ ÁLLAMI ÉS TÁRSADALMI BIZTONSÁG

42. pont: Az állami és társadalmi biztonsággal kapcsolatos stratégiai célok a következők: az Oroszországi Föderáció alkotmányos rendjének, szuverenitásának, állami és területi épségének védelme, az alapvető emberi, állampolgári jogok és szabadságjogok biztosítása, az állampolgári béke, a politikai és társadalmi stabilitás megőrzése.

43. pont: Az állami és társadalmi biztonságot fenyegető alapvető veszélyek:

- ♦ Külföldi államok speciális szolgálatainak és szervezeteinek felderítő és egyéb tevékenysége.
- ♦ A terror- és szélsőséges szervezetek tevékenysége, amely az Oroszországi Föderáció alkotmányos rendjének erőszakos megváltoztatására, az államhatalmi szervek munkájának destabilizálására, katonai, ipari és más, a lakosság szempontjából létfontosságú objektumok, a szállítási infrastruktúra megsemmisítésére vagy működésének megzavarására, a lakosság elrettentésére irányul, többek között tömegpusztító fegyverek, radioaktív, mérgező és toxikus, vegyileg és biológiailag veszélyes anyagok megszerzésével, a kritikus információs infrastruktúra megbízható működésének megzavarásával.
- ♦ Nacionalista és szélsőséges vallási ideológiával rendelkező radikális társadalmi szerveződések és csoportok, valamint külföldi és nemzetközi nem állami szervezetek, pénzügyi és gazdasági struktúrák, magánszemélyek tevékenysége, amely az Oroszországi Föderáció egységének és területi épségének megbontására, belpolitikai és társadalmi helyzetének destabilizálására, „színes forradalmak” inspirálására, a hagyományos oroszországi szellemi-erkölcsi értékek felszámolására irányul.
- ♦ Bűnözői – azon belül transznacionális – szervezetek és csoportok tevékenysége, amely kábítószeres és tudatmódosító anyagok, fegyverek és lőszerek, robbanószeres törvényellenes kereskedelmével, az illegális migráció és az emberkereskedelem szervezésével kapcsolatos.
- ♦ Az információs és kommunikációs technológia felhasználása fasiszta, szélsőséges, terrorista és szeparatista ideológiák terjesztésére, az állampolgári béke, a politikai és társadalmi stabilitás megingatására.
- ♦ A személyiség, a tulajdon, az államhatalom, a társadalmi és gazdasági biztonság ellen irányuló bűncselekmények.
- ♦ A korrupció.
- ♦ A természeti katasztrófák, beleértve a globális klímaváltozással, illetve az infrastruktúra technikai állapotának romlásával kapcsolatos jelenségeket, tűzvészeket.

46. pont: Különös figyelem irányul az Oroszországi Föderáció stabil fejlődését, a stratégiai nemzeti prioritások érvényesítését akadályozó, korrupciót kiváltó okok és feltételek felszámolására. Ezzel a céllal hajtjuk végre a korrupcióellenes nemzeti stratégiát, valamint a korrupció ellen kidolgozott nemzeti terveket.

47. pont: Az állami és társadalmi biztonság fenntartásának céljából:

- ♦ Korszerűsödik a végrehajtó hatalom szövetségi szerveinek struktúrája és tevékenysége, fejlődik a külföldi államok speciális szolgálatainak és szervezeteinek felderítő és más destruktív tevékenységének felfedezése, megelőzése, illetve megakadályozására szolgáló rendszer.
- ♦ Hatékonyabbá válik az Oroszországi Föderáció alkotmányos rendjére, az emberi és állampolgári jogokra és szabadságjogokra, az állami és személyi tulajdonra, a társadalmi rendre és biztonságra veszélyt jelentő terrorakciókat, a vallási radikalizmus, a nacionalizmus, a szeparatizmus és a szélsőségesesség más formáit, a szervezett bűnözést üldöző szervek munkája.
- ♦ Létrejönnek a társadalmi és nemzetiségi konfliktusok megelőzésére és semlegesítésére szolgáló, az oroszországi polgároknak a bűnözői és terroristacsoportok külföldi tevékenységében való részvételét akadályozó mechanizmusok.
- ♦ Javulnak a biztonságos működés feltételei, emelkedik a terroristák elleni védetség szintje a védelmi, nukleáris, vegyi, energetikai komplexumok, a lakosság szempontjából létfontosságú objektumok, a szállítási infrastruktúra esetében.
- ♦ Korszerűsödik az informatikai szférában jelentkező veszélyek észlelésére és elemzésére szolgáló rendszer.
- ♦ Intézkedések születnek az állampolgárok és a társadalom védelme érdekében a szélsőséges és terrorszervezetek, a külföldi speciális szolgálatok és propagandafórumok részéről jelentkező destruktív információs támadásokkal szemben.

Néhány megjegyzés a két alfejezethez:

A dokumentum valamelyest konkretizálja a visszatartás fogalmát, amikor a „nukleáris visszatartás” megfogalmazással él, viszont még csak nem is törekszik a „racionális elegendség” (41. pont) kifejezés tartalmának konkretizálására. Az alfejezetek sok tétele alapigazságokat, axiómákat rögzít (például a 37. vagy a 38. pont). Más megállapítások viszont az általánosság szintjén mozognak: fokozódik, fejlődik, létrejön, korszerűsödik, intézkedések születnek. Úgy véljük, hogy egy biztonsági stratégiának ennél valamivel konkrétabbnak kellene lennie (bár természetesen az egyes tételek konkrét kibontására és részletezésére az ágazati stratégiák szolgálnak).

A Stratégia 2009 korrupcióellenes nemzeti tervről, a Stratégia 2015 korrupcióellenes nemzeti stratégiáról beszél, valamint a korrupció ellen kidolgozott nemzeti tervekről. A magyarázat: 2010 áprilisában kiadták a korrupcióellenes nemzeti stratégiát, és annak alapján évente jelennek meg konkrét tervek.

A gazdasági növekedéssel foglalkozó alfejezet ismét szolgál néhány érdekességgel: a Stratégia 2009 53. pontja úgy fogalmaz, hogy „Oroszországnak be kell kerülnie

az első öt ország közé”, ezzel szemben a Stratégia 2015-ben (55. pont) az áll, hogy „Oroszországnak be kell kerülnie a vezető országok közé” a GDP mennyiségét tekintve. Megítélésünk szerint ez visszalépés, amelyet valószínűleg a jelenleg is tapasztalható – természetesen a stratégiában nem említett – gazdasági visszaesés váltott ki, másrészt természetesen realitásérzékről tanúskodik. Viszont az új dokumentum (58. pont) utal a tőke és a képzett szakemberek kiáramlására, más helyen pedig (60. pont) az energiabiztonságra, ezen belül a hatékonyság és a takarékoság fontosságára, sőt az energiahordozók esetleges hiányára is. A 62. pont egyik bekezdése teljes egészében idekíváncozik: „Biztosítani kell az őslakosság és a munkamigránsok (ezen belül a külföldiek) érdekei közötti egyensúlyt az etnikai, nyelvi, kulturális és vallási különbségek figyelembevételével, a munkamigránsok megalapozott területi elosztását a régiók munkaerőigényei alapján.”

A tudománnyal, technológiával és oktatással, az egészségvédelemmel, a kultúrával és az ökológiával foglalkozó alfejezet jelen elemzés szempontjából másodlagos fontosságú.

A STRATÉGIAI STABILITÁS ÉS AZ EGYENJOGÚ STRATÉGIAI PARTNERSÉG

87. pont: A nemzeti érdekek biztosítását elősegíti az Oroszországi Föderáció aktív külpolitikája, amely a nemzetközi kapcsolatokat szilárd, a nemzetközi jogra támaszkodó, az egyenlőség, a kölcsönös tisztelet, a belügyekbe való be nem avatkozás, a kölcsönösen előnyös együttműködés, a globális és regionális válsághelyzetek politikai rendezése elvein alapuló rendszerének létrehozására irányul. A nemzetközi viszonyok ilyen rendszere központi elemének Oroszország az Egyesült Nemzetek Szervezetét és annak Biztonsági Tanácsát tekinti.

88. pont: Az Oroszországi Föderáció fokozza partneri együttműködését az olyan intézmények keretei között, mint a BRICS (Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika), illetve ezen belül a RIC (Oroszország, India, Kína), a Sanghaji Együttműködési Szervezet, az Ázsiai–Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC) fóruma, a G20 és más nemzetközi szervezetek.

89. pont: A két- és sokoldalú együttműködés fejlesztése a Független Államok Közösségének tagállamaival, valamint Abháziával és Dél-Oszétiával a külpolitika egyik kulcsiránya az Oroszországi Föderáció számára. Oroszország fejleszti a regionális és szubregionális integráció és koordináció potenciálját a FÁK-tagállamok térségében mind magának a Közösségnek, mind a Kollektív Biztonsági Szerződés

Szervezetének (KBSZSZ), mind az Eurázsiai Gazdasági Közösségnek, mind pedig a szövetségi államnak a keretein belül.

90. pont: Az Oroszországi Föderáció fellép a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének minőségi fejlesztéséért, univerzális nemzetközi szervezetté változtatásáért, amely képes szembeszállni a katonai-politikai és katonai-stratégiai jellegű regionális fenyegetésekkel (beleértve a nemzetközi terrorizmust és extrémizmust, a kábítószer-csempészetet és az illegális migrációt), valamint az informatikai kihívásokkal.

91. pont: Az Eurázsiai Gazdasági Közösség megalakulása megnyitotta az integráció új szakaszát az eurázsiai kontinensen. Az Oroszországi Föderáció elősegíti a közösség megszilárdulását annak érdekében, hogy a tagállamok integrációja folytatódjon, stabilan fejlődjenek és modernizálódjanak, növekedjen gazdaságuk versenyképessége, javuljon lakosságuk életszínvonala, biztosítható legyen az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlása.

92. pont: Az Oroszországi Föderáció nagy jelentőséget tulajdonít a Sanghaji Együtműködési Szervezet politikai és gazdasági potenciálja növelésének, a közép-ázsiai térségben a kölcsönös bizalom és partnerség erősödését szolgáló gyakorlati intézkedések ösztönzésének, az együtműködés fejlesztésének a szervezet tagállamaival, megfigyelőivel és partnerországaival. Különös figyelmet érdemelnek azok az országok, amelyek kifejezésre juttatták szándékukat a szervezethez való csatlakozásra teljes jogú tagokként.

93. pont: Az Oroszországi Föderáció a mindenoldalú partnerség és a stratégiai együtműködés alapján fejleszti kapcsolatait a Kínai Népköztársasággal, úgy tekintve mindezt mint a globális és regionális stabilitás fenntartásának kulcs tényezőire.

94. pont: Az Oroszországi Föderáció fontos szerepet tulajdonít a kivételes stratégiai partnerségnek az Indiai Köztársasággal.

95. pont: Az Oroszországi Föderáció fellép az ázsiai–csendes-óceáni régióban a regionális stabilitás és biztonság megbízható mechanizmusainak nem tömbalapon történő létrehozásáért, a politikai és gazdasági együtműködés hatékonyságának fokozásáért, az együtműködés szélesítéséért a tudomány, az oktatás és a kultúra terén.

96. pont: Az Oroszországi Föderáció fejleszti a politikai, kereskedelmi-gazdasági, katonatechnikai és biztonsági együtműködést, valamint a humanitárius és oktatási kapcsolatokat Latin-Amerika és Afrika országaival, valamint ezen államok regionális szervezeteivel.

97. pont: Az Oroszországi Föderáció fellép a kölcsönösen előnyös együtműködés erősítéséért az európai országokkal és az Európai Unióval, az integrációs folyamatok összehangolásáért Európában és a volt szovjet térségben, a kollektív biztonság nyitott rendszerének megteremtéséért az euroatlanti régióban, egyértelmű szerződéses-jogi alapon.

98. pont: Az Oroszországi Föderáció érdekelt a teljes értékű partnerség kiteljesítésében az Egyesült Államokkal az egybeeső érdekek alapján (többek között a gazdasági szférában), az orosz–amerikai kapcsolatoknak a nemzetközi helyzet egészére gyakorolt meghatározó befolyásának figyelembevételével. Ezen partnerség legfontosabb irányai: a nemzetközi szerződésekben előírányzott fegyverzet-ellenőrzési mechanizmusok korszerűsítése, a bizalomerősítő intézkedések megszilárdítása, a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozásával, a terrorizmus ellen folytatott harc terén az együttműködés bővítésével, a regionális válságok kezelésével összefüggő kérdések megoldása.

99. pont: Különleges jelentőséggel bír az egyenjogú és kölcsönösen előnyös nemzetközi együttműködés az Északi-sark térségében.

100. pont: A kedvező feltételek az Oroszországi Föderáció hosszú távú stabil fejlődéséhez a stratégiai stabilitás biztosítása révén teremthetők meg (beleértve a fokozatos haladást az atomfegyvermentes világ irányába), az általános, megbízható és egyenlő biztonság megszilárdításának körülményei között, minden tényező figyelembevételével, amelyek hatással vannak a globális stratégiai stabilitásra, az egységes és igazságos nemzetközi jogi elvek alapján.

101. pont: A nemzetközi közösséghez való viszonyában az Oroszországi Föderáció a stabilitás és az előrejelezhetőség fenntartásának elvére támaszkodik a stratégiai támadó fegyverzetek vonatkozásában. Az ilyen viszony gyakorlati kialakítását elősegíti az elért nemzetközi megállapodások betartása és szükség esetén újak kimunkálása a jelzett fegyvertípusok korlátozásának, illetve csökkentésének kérdésében.

102. pont: Az Oroszországi Föderáció elősegíti más – mindenekelőtt a nukleáris fegyverrel rendelkező, az általános biztonságért tett közös lépésekben érdekelt – államok bevonását a stratégiai stabilitás biztosításának folyamatába.

103. pont: Az Oroszországi Föderáció a nemzetközi színtéren változatlanul kész részt venni – közösen más államokkal – a tömegpusztító fegyverek és célba juttató eszközeik elterjedésének megakadályozását szolgáló nemzetközi mechanizmusok megerősítésében, a katonai erő (ENSZ Alapokmányát sértő) alkalmazásának betiltásában.

105. pont: A stratégiai stabilitás és az egyenjogú sokoldalú együttműködés érdekében az Oroszországi Föderáció minden szükséges erőfeszítést megtesz, hogy a legkevesbé költséges szinten tartsa visszatartó potenciálját a stratégiai támadó fegyverzetek terén.

106. pont: A NATO-val kialakítandó viszony meghatározó tényezője az Oroszországi Föderáció számára továbbra is a szövetség katonai aktivitása fokozásának és infrastruktúrája orosz határokhöz való közelítésének, a rakétaelhárító rendszer kiépítésének, a tömb globális funkciókkal való felruházásának elfogadhatatlansága.

107. pont: Az Oroszországi Föderáció készen áll a kapcsolatok fejlesztésére a NATO-val az egyenjogúság alapján, az euroatlanti régió általános biztonságának erősítése érdekében. A kapcsolatok mélységét és tartalmát a szövetség azon készsége fogja meghatározni, hogy figyelembe vegye Oroszország törvényes érdekeit a katonai-politikai tervezés során, és tiszteletben tartsa a nemzetközi jog normáit.

A 89. pontban a biztonsági stratégia egyenlőségjelet tesz a FÁK tagállamai (amelyeket a nemzetközi közösség egyértelműen elismer) és a két szakadár köztársaság, Abházia és Dél-Oszétia közé (amelyeket szinte egyetlen állam sem ismer el Oroszországon kívül). Különösen bizarr az ezekkel határos régiók említése, mivel ez kizárólag Grúziát jelenti, amely egyébként is határos a FÁK-tag Oroszországgal. A 88. és a 89. pont sorrendje egyébként is meglepő, mert a második helyre „rangsorolja” a FÁK (és így a korábban egyértelműen privilegizált elbírásában részesülő „közélkülföld”) térségét. A nemzetközi együttműködés irányainak pusztas felsorolása, illetve a lehetséges partnerek említésének sorrendje önmagáért beszél: a szervezetként kevésbé jelentős és heterogén BRICS-országoktól a Sanghaji Együttműködési Szervezeten át Latin-Amerikáig terjed. És csak az egész földkerekség számbavétele után következik az Európai Unió és az Egyesült Államok.

A NATO említése – lényegében kizárólag negatív kontextusban – további hat hosszú pont után következik. Nem esik szó a NATO-val kialakítandó stratégiai partnerségről, pedig az Iszlám Állam elleni fellépés éppen ebbe az irányba kényszeríti a feleket. Végül beszédes az is, ami kimaradt a lehetséges partnerek felsorolásából: nem történik említés az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetről (EBESZ), amelyben egyébként Oroszország (is) rendelkezik érdekérvényesítő képességgel (nem úgy, mint az EU-ban vagy a NATO-ban), és amely jó néhány válság kezelésében részt vállalt. Igaz, az EBESZ jelentősége erősen megkopott a hidegháború befejeződésével, és az is igaz, hogy a NATO legutóbbi stratégiai koncepciója is „elfelejtette” megemlíteni, de úgy véljük, ebben a dokumentumban helye lenne. Annál is inkább, mert Oroszország még a kilencvenes években is az EBESZ-t tartotta az európai biztonsági struktúra egyetlen elfogadható modelljének, sőt, még a 2014-ben kiadott katonai doktrína is a többi nemzetközi szervezettel (KBSZSZ, SESZ stb.) egy sorban említi.

Az V. fejezet nem tartalmaz igazán említésre méltó elemet, a 114. pont kivételével, amelyről az elemzés elején említést tettünk.

A VI. fejezet leírja a nemzetbiztonság általános állapotát jelző paramétereket (munkanélküliség, decilis együttható, árszint, államadósság, humán kiadások, haditechnikai gyártás és felújítás, a haderő személyi ellátottsága). Az alapvetőnek

minősített mutatókkal az a legnagyobb baj, hogy nem igazán alapvetők. (Bár el kell ismerni, a 2015-ös paraméterek kicsit jobban közelítik azt a kimutatást, amelyet indokoltnak tartanánk.) Hiányzik például maga a bruttó hazai termék (GDP), illetve annak dinamikája, a védelmi kiadások aránya a GDP-n belül, illetve annak számszerű mértéke és dinamikája. Nagyon hiányzik – az oroszországi demográfiai helyzet ismeretében – a születési ráta és a többi demográfiai mutató. Ha már szóba került az állampolgárok elégedettsége, akkor elsősorban az egészségügynek kellene számításba jönnie. Más országok biztonsági stratégiájában nem találkozhatunk hasonló felsorolással, ez az adott oroszországi dokumentum sajátossága.

A biztonságpolitikai dokumentum jelentőségéhez nem fér kétség. Ez akkor is igaz, ha sok vitatható (esetleg nehezen értelmezhető) megállapítás szerepel a szövegben, illetve zavarók az alacsonyabb színvonalú elemek. Újnak számít a 2015-ös dokumentumban az Oroszországgal szemben bevezetett korlátozó intézkedések említése, az ukrán helyzet ismertetése orosz szemszögből, illetve az Iszlám Állam létének megemlézése. (A Krímről – természetesen – szó sem esik.) Újszerű a „visszatartás” gazdaságossági megközelítése, valamint a „színes forradalmak” felelőse.

A biztonsági stratégia leszögezi, hogy a biztonság fogalmába az egyén, a társadalom és az állam biztonsága tartozik. Ez a logika végigvonul az egész dokumentumon, ennek megfelelően az érdekek összessége az egyén, a társadalom és az állam érdekeinek halmazaként fogható fel.

A dokumentum ismételten foglalkozik a Független Államok Közösségének területén, illetve az eurázsiai térségben végbemenő integrációs folyamattal, ezen belül az Eurázsiai Gazdasági Közösség perspektívájával. (Célszerű figyelembe venni, hogy az EGK Putyin elnök egyik kedvenc vesszőparipája, ugyanakkor a gyakorlatban nem sikertörténet.)

A 89. pont említést tesz a FÁK-tagállamokkal határos térség stabilitásáról, biztonságáról. Általában is a biztonsági stratégia magától értetődő, természetes folyamatként kezeli a Független Államok Közössége tagállamainak (vissza)integrálódását valamilyen egységes szervezetbe. A dokumentum ilyen értelmű állásfoglalása teljesen egyoldalú, még csak utalást sem tesz arra, hogy itt nem csupán Oroszország érdekeiről, elképzeléseiről vagy szándékairól van szó, hanem más szuverén államokról is. Összességében a 2015-ös megjelentetésre azt a magyarázatot véljük megtalálni a dokumentumban, hogy Oroszország ezzel üzeni meg a világnak, melyek a számára fontos szempontok, prioritások, hol van Oroszország helye, és mi lehet a szerepe az új, formálódó, többpólusú világrendben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- NAGY László – TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2018): *Az orosz biztonságpolitikai gondolkodás*. Budapest: Dialóg Campus, 1–17.
- PIRITYI Sándor (1998): Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági koncepciója. *Hadtudomány*, 8(1), 16–24.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond – NAGY László (1999): *Oroszország a harmadik évezred küszöbén*. Budapest: Honvéd.

Ajánlott irodalom

- Az Oroszországi Föderáció Nemzeti Biztonsági Stratégiája (2015). Online (oroszul): <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/l8iXkR8XLA-t-xeilX7JK3XXy6YoAsHD5v.pdf>; online (angolul): <http://ieee.es/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2016/Russian-National-Security-Strategy-31Dec2015.pdf>
- BAGI József (2014): Az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonsági szervezetei. *Hadtudományi Szemle*, 7(4), 50–68. Online: https://real.mtak.hu/25441/1/Hadtudomanyi_Szemle_2014_4_bp_bagi_u.pdf
- BOTZ László (2010): Geopolitika és nemzetbiztonság a 21. században. *Geopolitika a 21. században*, 1(1), 63–105.
- GERASIMOV, Valery (2013): The Value of Science in Prediction. *Military-Industrial Courier*, 476(8), 3. Online: http://vpk-news.ru/sites/default/files/pdf/VPK_o8_476.pdf
- NAGY László – SOMOGYI Tamás (2017): Az orosz geopolitika és a fegyveres erők reformja 1–2. *Honvédségi Szemle*, 145(3), 25–38; 145(4), 39–51.
- NANOVFSZKY György szerk. (1995): *Oroszország. Tények és adatok 1995*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- О безопасности. Закон РФ № 2446-1 от 5 марта 1992 г. (ред. 25.07.2002)
- О государственной стратегии экономической безопасности Российской Федерации (Основные положения). Указ Президента.
- О концепции национальной безопасности Российской Федерации. Указ Президента РФ от 10 января 2000 г. № 24/ *Российская газета*. 2000. 18 января.
- Почему Стратегию 2020 заменили «Стратегией»? *Комсомольская правда*.
- RÓTI László (2013): „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan”: az orosz külpolitika koncepciójának keretei. *Külgügyi Szemle*, 12(3), 41–56.
- Указ Президента РФ от 12.05.2009 N 537 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года» *Собрание законодательства РФ*, 18.05.2009, N 20, ст. 2444.
- РФ от 29 апреля 1996 г. № 608/ *Российская газета*. 1996. 14 мая.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ
BIZTONSÁGPOLITIKAI
DOKUMENTUMAI – ÖSSZEHASONLÍTÓ
ELEMZÉS¹

Az Oroszországi Föderáció történetét a hidegháború befejeződését jelző és jelképező eseménysorozat utolsó láncszemének időpontjától, 1991. december 25-től, a Szovjetunió végső széthullásától számíthatjuk.² Ekkorra már lezajlott az – egyébként elvetélt – augusztus 20-i puccskísérlet, és megtörténtek a szovjet köztársaságokban a függetlenségről rendezett népszavazások (kivétel nélkül a függetlenségpárti erők győzelmével). December 8-án Minszk közelében találkozott Belarusz, Oroszország és Ukrajna elnöke, és elhatározták a Szovjetunió megszüntetését.³

December 25-re az elhatározás jogi formát öltött, a Szovjetunió megszűnt a nemzetközi jog alanya lenni, helyette és helyén pedig megalakult a Független Államok Közössége (FÁK) 12 tagállammal – minthogy az eredeti 15 tagköztársaságból a baltiak akkor már nem is voltak a Szovjetunió tagköztársaságai.

A 12 (vagy 15) utódállam nem azonos kategóriába tartozott. Oroszország kiemelkedett a többiek közül méreteivel és népességének lélekszámával, de azzal is, hogy „megörökölte” a Szovjetunió valaha volt közös nyelvét, közös pénzét, közös fővárosát, lényegében közös hadseregét. Ténylegesen is megörökölte a Biztonsági

¹ A tanulmány megjelent: NAGY-TÖMÖSVÁRY 2016.

² A Szovjetunió széthullása már 1991 januárjában megkezdődött, amikor a balti köztársaságokban fegyveres konfliktusig eszkalálódó szeparatista (elszakadási) törekvések törtek a felszínre, amelyeket csak rövid hónapokra tudott a központi hatalom visszaszorítani. Az év nyarán a három baltikumi állam (Észtország, Lettország és Litvánia) már visszaszerezte 1940-ben elvesztett szuverenitását, és felvételt nyert például az ENSZ-be.

³ A döntés egyik pikantériája, hogy 1922 decemberében ez a három szovjet szocialista köztársaság – negyedik társukkal, a Kaukázusontúli Szovjet Szocialista Köztársasággal, amely a későbbiekben három önálló részre bomlott – hozta létre a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét, másképpen a Szovjetuniót.

Tanács állandó tagságát, valamint – némi alkudozás után – a hivatalos és kizárólagos atomhatalmi státuszt.⁴

Oroszország modern kori történetének egyik karakteres vonulatát képezik a legfontosabb biztonságpolitikai dokumentumok, a biztonsági koncepciók és stratégiák, valamint a katonai doktrínák. Utóbbiakról tudnunk kell, hogy a Szovjetunió fennállása során az egyetlen – többé-kevésbé hozzáférhető – kategóriát képezték a biztonságpolitikával foglalkozó dokumentumok sorában, egyben felvállalva azokat a funkciókat is, amelyeket Nyugaton már évtizedekkel korábban is a biztonsági stratégiákban tükröztettek.

Ez a „hagyomány” bizonyos fókig a mai napig fennmaradt, miközben Oroszországban napvilágot láttak a biztonsági stratégia típusú dokumentumok is. A katonai doktrínák első része ezzel együtt is lényegében a katonapolitikai (mai szóhasználattal biztonságpolitikai) helyzettel foglalkozik, második része pedig a „klasszikus” katonai doktrínákra jellemző katonaszpecifikus kérdésekkel. Ilyenek a katonai fenyegetettség tényezői, az ország és a hadsereg felkészítése a védelem feladataira, a hadsereg rendeltetése és funkciói különböző minősített időszakokban, a haditechnikai ellátás, illetve a védelemgazdaság kérdései stb. Nagyon leegyszerűsítve: a nyugati terminológia szerint az első rész a biztonsági stratégia, a második rész pedig a vonatkozó ágazati (katonai vagy védelmi) stratégia témáját képezi. Az oroszországi gyakorlatban viszont elég nagy az átfedés a biztonsági stratégiák és a katonai doktrínák között.

Meg kell jegyeznünk, hogy a kilencvenes években (az első két alkalommal) a „biztonsági stratégia” még „biztonsági koncepció” néven jelent meg. És még egy megjegyzés: a mai napig Oroszországban nem jelent meg olyan dokumentum, amely a Nyugaton megszokott „katonai stratégia” nevet viselné, ennek funkcióit teljesíti a katonai doktrína.

A mai napig az Oroszországi Föderációban összesen nyolc alapvető biztonságpolitikai dokumentum vált ismertté a következő időrendi bontásban:

- ♦ 1993: katonai doktrína;
- ♦ 1997: biztonsági koncepció;
- ♦ 2000: biztonsági koncepció;
- ♦ 2000: katonai doktrína;
- ♦ 2009: biztonsági stratégia;
- ♦ 2010: katonai doktrína;
- ♦ 2014: katonai doktrína;
- ♦ 2015: biztonsági stratégia.

⁴ Nukleáris fegyverek és hordozóeszközök maradtak további három korábbi köztársaságban, Belaruszban (más néven Fehéroroszországban), Kazahsztánban és Ukrajnában is, de ezek – legkésőbb Ukrajna – beleegyeztek az atomtöltetek átadásába Oroszországnak. Ez végül 1996-ra maradéktalanul megtörtént.

Ezen dokumentumok összehasonlító elemzése lehetővé teszi az Oroszországi Föderáció mindenkori biztonságpolitikai értékelésének, a változó nemzetközi helyzethez való alkalmazkodásának, az állam biztonságával kapcsolatos fenyegetettségpercepciójának, célkitűzéseinek és prioritásainak az áttekintését is. Jelen tanulmányunkban a katonai doktrínák összehasonlító elemzésére terjedelmi okok miatt nem vállalkozunk.

Kétségtelen, hogy a politika primátusát megtestesítő, ténylegesen alapvető okmányokat a két *biztonsági koncepció*, illetve a két *biztonsági stratégia* jelenti. Mint az évszámokból látható, az első koncepció Jelcin elnök nevéhez fűződik, a második pedig Putyin elnökéhez, az első stratégiát azután Medvegyev elnök bocsátotta ki, a másodikat ismét Putyin. (Azonos a katonai doktrínák „megoszlása” is.)

Az 1997-es és a 2000-es biztonsági koncepció felépítésében és logikájában nagyon hasonlít egymásra. Az indító mondatok mindkét esetben előrejelzik, hogy az adott politikai dokumentum a hivatalos nézetek összességét tükrözi az egyén, a társadalom és az állam biztonságának fenntartására vonatkozóan. A biztonságot pedig – a hidegháborús, leegyszerűsítő felfogással ellentétben – Oroszország is komplex módon értelmezi, és pedig politikai, gazdasági, szociális (társadalmi), katonai, ökológiai (környezeti), informatikai és más tényezők összességéeként. Mind a biztonság hármas tagozódásának, mind komplex jellegének a megfogalmazása jellemzően megmaradt a későbbi biztonsági stratégiákban is.⁵

A bevezető mondatokon túl mindkét említett dokumentum négy fejezetre oszlik, amelyek az alábbi címeket viselik:

I. fejezet: *Oroszország a világ közösségében*

II. fejezet: *Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonságát fenyegető veszélyek*

III. fejezet: *Oroszország nemzeti érdekei*

IV. fejezet: *Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonságának biztosítása (fenntartása)*

A nagy fokú hasonlóság mellett a két biztonsági koncepció jelentős tartalmi eltéréseket is mutat, ami híven tükrözi a nemzetközi biztonságpolitikai környezetben bekövetkezett változásokat.

1997-ben a moszkvai vezetésben még élt a remény, hogy a NATO keleti irányú kibővítése ellenére fenntarthatók a jó kapcsolatok a Nyugat és Oroszország között. Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete – miközben 1997 júliusában meghívta a csatlakozási tárgyalások lefolytatására Cseh-, Lengyel- és Magyarországot – már két

⁵ A közérthetőség érdekében a továbbiakban a Koncepció 1997, Koncepció 2000, Stratégia 2009 és Stratégia 2015 jelölést alkalmazom.

hónappal korábban aláírta Oroszországgal azt a dokumentumot, amely aláhúzta a kétoldalú kapcsolatok kivételes jellegét.⁶ Az alapokmány szellemében létrejött az Állandó Közös Tanács a Szövetség 16 tagállama és Oroszország képviselőiből, amelyben a „plusz 1” fő lényegében bekapcsolódhatott a döntések előkészítésének folyamatába anélkül, hogy a döntések tényleges meghozatalában szavazati joggal rendelkezett volna.

1999-ben azonban törés állt be az orosz–atlanti kapcsolatokban: Moszkva határozott álláspontját egyértelműen figyelmen kívül hagyva – és az ENSZ BT vonatkozó határozatát saját szájíze szerint értelmezve – a NATO légitámaszok sorozatát mérte Jugoszláviára, hogy rákényszerítse Belgrádot koszovói politikájának megváltoztatására. A Szövetség egyoldalú lépését Oroszország rendkívüli módon nehezményezte, és többek között felfüggesztették az Állandó Közös Tanács működését is. Mindez természetes módon nyomot hagyott a második biztonsági koncepció szövegén is. Hasonlítsuk össze a két dokumentumot ebből a szempontból! A Koncepció 1997 első fejezetében a következő lényegi megállapításokat találjuk:

„A nemzetközi színtéren napjainkra kialakult helyzetet mindenekelőtt a többpólusú világ formálódására irányuló tendenciák erősödése jellemzi, korszerűsödik a nemzetközi politikai, gazdasági, pénzügyi és információs folyamatok sokoldalú irányításának a mechanizmusa. A többpólusú világ kialakulása azonban hosszadalmas folyamat. Jelenlegi szakaszában még erős azon kísérletek kiújulásának a veszélye, amelyek a világpolitika kulcsproblémáinak egyoldalú – ezen belül erőszakos, katonai eszközökkel történő – megoldására támaszkodó nemzetközi viszonyok megteremtésére irányulnak.

A nemzetközi viszonyok fejlődésének jelenlegi szakasza új lehetőségeket nyit meg az Oroszországi Föderáció számára saját biztonságának biztosítása terén. Megteremtődtek az előfeltételek a nemzetközi kapcsolatok demilitarizálására, a jog szerepének megerősödésére a vitás államközi problémák megoldásában, *csökkent egy közvetlen agresszió veszélye az Oroszországi Föderáció ellen.*

Kirajzolódnak az Oroszországi Föderáció világgazdaságba történő szélesebb körű integrálódásának a perspektívái. Kibővült Oroszország érdekazonossága sok állammal a nemzetközi biztonság olyan problémáit illetően, mint a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása, a regionális konfliktusok kezelése, illetve megelőzése, a nemzetközi terrorizmus és a kábítószer-kereskedelem visszaszorítása,

⁶ A NATO és Oroszország közötti kölcsönös kapcsolatok, együttműködés és biztonság alapokmánya, Párizs, 1997. május 27. A dokumentum alap gondolatát tükrözi az alábbi idézet: „A NATO és Oroszország nem tekinti egymást ellenségnek. Közös céljuk a múlt örökségét jelentő korábbi ellenségeskedés és versengés felszámolása, valamint a kölcsönös bizalom és együttműködés erősítése.”

a globális jellegű ökológiai problémák megoldása. Mindez jelentősen megnöveli Oroszország nemzeti biztonsága biztosításának lehetőségét nem katonai eszközökkel, szerződéses-jogi, politikai, gazdasági és más intézkedések révén.

Ugyanakkor jelentős nehézségekbe ütközik egy általános és átfogó európai biztonsági modell kialakításának a folyamata. *A NATO keleti irányú kibővítésének perspektívája elfogadhatatlan Oroszország számára, minthogy fenyegetést jelent nemzeti biztonságára nézve. Még nem kellően hatékonyak a béke és a biztonság fenntartásának intézményei sem globális szinten (Egyesült Nemzetek Szervezete), sem regionális viszonylatban (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet – EBESz; Független Államok Közössége – FÁK), ami korlátozza lehetőségeinket.*⁷

Nézzük meg, hogyan fogalmaz a Koncepció 2000!

„A bipoláris szembenállás korszakának végén *két egymást kizáró tendencia* került előtérbe. Az első tendencia a nemzetközi folyamatok sokoldalú irányítási mechanizmusának tökéletesedésében nyilvánul meg. A második tendencia pedig a nemzetközi viszonyok olyan struktúrája létrehozásának kísérletében, amely a fejlett nyugati országok – élükön az Egyesült Államokkal – dominanciáján alapul a nemzetközi közösségen belül, s amely a világpolitika kulcsproblémáinak *egyoldalú (elsősorban katonai, erőszakos) megoldásával számol*, a nemzetközi jog alapvető normáinak megkerülésével.

A nemzetközi viszonyok alakulását konkurenciaharc kíséri, valamint egy sor ország azon kísérlete, hogy megerősítsék befolyásukat a világpolitikára. A katonai, erőszakos tényezők jelentősége a nemzetközi viszonyokban továbbra is lényeges marad.

Napirenden szerepel az Oroszországi Föderáció szélesebb körű integrálódása a világgazdaságba. Objektíve megmarad Oroszország és más államok érdekközössége a nemzetközi biztonság sok olyan problémájában, mint a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása, a regionális konfliktusok megelőzése és rendezése, a nemzetközi terrorizmus és a kábítószer-kereskedelem elleni harc, a kiéleződő globális ökológiai problémák megoldása.

Ugyanakkor egy sor állam fokozza erőfeszítéseit, amelyek arra irányulnak, hogy *Oroszország pozícióit gyengítsék politikai, gazdasági, katonai és más területeken*. A nemzetközi viszonyok átfogó jellegű problémáinak – beleértve a konfliktushelyzeteket – megoldása során *Oroszország érdekei semmibe vételének kísérlete* alááshatja a nemzetközi biztonságot és stabilitást, fékezheti a nemzetközi viszonyokban végbemenő pozitív változásokat.”⁸

⁷ TÖMÖSVÁRY–NAGY 1999: 75–77.

⁸ Oroszország nemzeti biztonsági koncepciója és katonai doktrínája 2000. Megjegyzés: a dőlt betűs kiemelések mindkét esetben a szerző nevéhez fűződnek.

A szembeötlő különbségek önmagukért beszélnek. Ilyen a két, egymást kizáró tendencia megfogalmazása, az Oroszországot fenyegető agresszió veszélye csökkenésének említése az első, illetve mellőzése a második dokumentumban, az egyoldalú, erőszakos megoldásokra, a nemzetközi jog megkerülésére és Oroszország érdekeinek semmibe vételére történő utalások. Mindezen elemek aláhúzzák a konfrontatív jelleg erősödését az 1997–2000 közötti időszakban.

A két dokumentumban azonos mozzanatok közül említésre méltó a nemzetközi terrorizmus besorolása a biztonságot fenyegető veszélytényezők közé a proliferációval (a tömegpusztító fegyverek elterjedésével), a regionális válságokkal, a környezeti ártalmakkal vagy a kábítószer-kereskedelemmel egy sorban. A kiváltó ok egyértelmű: Oroszország ezzel a minősítéssel kívánta elvenni az élet a nyugati kritikáknak, amellyel rendszeresen illették Moszkvát a csecsenföldi erőszakos rendteremtésért.

Oroszország nemzeti érdekeinek felsorolása mindkét dokumentumban a gazdasági és a belpolitikai szférával kezdődik, a nemzetközi és a katonai csak ezután következik. A Konceptió 1997 – ötödikként – megemlíti még az informatikai tényezőket, a Konceptió 2000 pedig összesen nyolcat sorol fel (új tényező a szociális, a határőrizeti és a környezeti szféra). Mindez nem jelent lényeges eltérést.

A belső és a külső biztonságot fenyegető veszélyek áttekintése mindkét dokumentumban alapvető jelentőségű. Csak felsorolásképpen tüntetjük fel ezeket a kategóriákat, az olvasóra bízva az értékelést és az összehasonlítást.

Megemlítjük azonban, hogy egy ilyen jelentőségű dokumentumban vélhetően semmi nem véletlenül kerül oda, ahová: elvileg minden felsorolás egyúttal a fontossági sorrendet, a prioritásokat is tükrözi, tükröznie kell.

Konceptió 1997:

- ♦ gazdasági tényezők;
- ♦ szociális szféra;
- ♦ természeti erőforrások és környezet;
- ♦ etnikai és nemzetiségi feszültségek;
- ♦ társadalmi viszonyok és bűnözés;
- ♦ egészségügy;
- ♦ nemzetközi szféra;
- ♦ védelmi szféra.

Konceptió 2000:

- ♦ gazdasági tényezők;
- ♦ etnikai és nemzetiségi feszültségek;
- ♦ szociális szféra;

- ♦ nemzetközi szféra;
- ♦ informatikai tényező;
- ♦ védelmi szféra;
- ♦ határőrizeti szféra;
- ♦ természeti erőforrások és környezet.

Mint látjuk, a 2000-es dokumentum az etnikai, illetve szociális problémák témakörébe sorolta a társadalmi viszonyok teljes skáláját, a terrorizmus és a bűnözés kérdését, továbbá az egészségügyet. Ezzel szemben viszont a veszélytényezők között önálló kategóriaként jelent meg az informatika és a határőrizet kérdése (az előbbi joggal, az utóbbi némileg megkérdőjelezhető módon). Erre a korrekcióra a szerzők nem találtak kielégítő magyarázatot sem magukban a dokumentumokban, sem a körülmények alakulásában.

Érdekes a nemzetközi tényezőket és a védelmi problematikát kibontani, mert ezek a területek mutatnak rá a nemzetközi viszonyok fentiekben említett megváltozására.

A Konceptió 1997 említése tesz az OF területi épségének megsértésére irányuló törekvésekről, illetve területi követelésekről, de – mint a szövegkörnyezetből kiderül – mindez a FÁK-tagállamokra vonatkozik. Ugyanakkor még határozottabb formában megismétlődik az a megállapítás, hogy egy átfogó agresszió veszélye gyakorlatilag nem áll fenn. A legrealisabb fenyegetést az orosz államhatárok közelében zajló lokális háborúk jelenthetik.

Fenyegetést jelent ugyanakkor a NATO keleti irányú kibővítése és domináló katonai erővé válása Európában, ami a kontinens új kettészakadásának kockázatát hordozza magában. Ugyancsak aggasztó (Oroszország szempontjából) a külföldi hírszerző szolgálatok tevékenységének fokozódó mértéke.

A Konceptió 2000 a vizsgált tárgykörön belül – nem véletlenül – az első helyen említi az ENSZ és az EBESZ szerepének csökkentésére irányuló törekvéseket, de közvetlenül utána az Oroszország befolyásának visszaszorítására vonatkozó kísérleteket, illetve a NATO keleti irányú kibővítését (amelynek első szakasza 1999-re befejeződött). Súlyos megállapítás, hogy növekszik a fenyegetettség foka és mértéke a védelmi szférában. A NATO áttért a felelősségi körzetén kívül eső térségekben az erőszakos beavatkozás gyakorlatára, ami Moszkva szerint globális destabilizációval fenyeget. Fokozódik a külföldi hírszerző szolgálatok és az általuk felhasznált szervezetek tevékenysége. A határőrizeti szférában ezúttal önállóan megfogalmazott veszélytényező a „szomszédos országok gazdasági, demográfiai és kulturális-vallási behatolása az oroszországi területre”, illetve a szervezett bűnözés és a nemzetközi terrorizmus.

Feltűnő változás 1997-hez képest, hogy nem esik szó az agresszió veszélyének csökkenéséről, ehelyett – a dokumentum fogalmazása szerint – növekszik a katonai fenyegetettség foka.

A IV. fejezet mindkét dokumentumban a biztonság fenntartásának, garantálásának legfontosabb elveit és feladatait fogalmazza meg, mégpedig az előző fejezethez hasonlóan szektorokra, szférákra bontva. Mindkét esetben az első helyen a gazdaság szektora áll.

Koncepció 1997:

- ♦ gazdasági téren;
- ♦ szociális-társadalmi téren;
- ♦ a bűnözés ellen folytatott harcban;
- ♦ a kulturális és szellemi-erkölcsi örökség védelmében;
- ♦ az egészségvédelem terén;
- ♦ az ökológiai szférában;
- ♦ a külpolitikában;
- ♦ a védelmi szférában;
- ♦ az államhatárok védelmének terén;
- ♦ a természeti-technológiai és a környezeti szférában;
- ♦ az informatika terén.

Az elemzők számára nehezen érthető, hogy a harmadik fejezet nyolc nevesített szektorával szemben ez a fejezet miért bontja a teendőket, a feladatokat tizenegy kategóriára. Vagy megfordítva: ha a feladatok vonatkozásában például az informatika önálló terület, akkor miért nem különülnek el a veszélytényezők is ennek megfelelően.

Logikusabb és értelmezhetőbb a Koncepció 2000 csoportosítása, ahol a sorrendben ugyan vannak magyarázat nélküli „lóugrások”, de legalább a IV. fejezet is (a III.-hoz hasonlóan) nyolc kategóriát sorol fel, amelyek többé-kevésbé egyértelműen azonosíthatók a III. fejezet kategóriáival.

Ezen kategóriák az alábbiak:

- ♦ gazdaság;
- ♦ belpolitika (beleértve az alkotmányos rendet és a bűnözést);
- ♦ kulturális és szellemi-erkölcsi örökség;
- ♦ ökológia;
- ♦ külpolitika;
- ♦ katonai biztonság;
- ♦ határőrizet;
- ♦ informatika.

Ezúttal is áttekintjük a külpolitika (nemzetközi viszonyok) és a védelem terén jelentkező feladatokat mindkét koncepció vonatkozásában.

A Koncepció 1997 szerint Oroszország nem szándékozik konfrontációba kerülni semmilyen állammal vagy államszövetséggel, nincsenek hegemonisztikus vagy expanziós céljai, partneri viszonyt kíván fenntartani a világközösség minden – ebben érdekelt – országával. A kapcsolatok elmélyítése és fejlesztése a Független Államok Közössége tagállamaival a legfontosabb tényező, amely megakadályozza a centrifugális jelenségeket magában Oroszországban.⁹ Oroszország folytatni kívánja a konstruktív partnerség fejlesztését az Amerikai Egyesült Államokkal, az Európai Unióval, Kínával, Japánnal, Indiával és más államokkal. Ez biztosítja annak lehetőségét, hogy Oroszország teljes mértékben bekapcsolódjon a globális politikai folyamatok kollektív irányításának minden szervezetébe és intézményébe.

Oroszország olyan modell kialakításában érdekelt, amely az egyenlő és oszthatatlan biztonság elvén alapul. Ez feltételezi az euroatlanti biztonság teljesen új rendszerének létrehozását, amelyben koordináló szerepet játszik az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet.

A védelmi szférában az alapvető cél a katonai szervezet korszerűsítése – racionális védelmi kiadások mellett –, figyelembe véve a kollektív biztonsági rendszer kialakításának szükségességét a Független Államok Közösségének keretében. Oroszország nem törekszik a paritás fenntartására a fegyverzetek és a fegyveres erők tekintetében a világ vezető államaival, hanem *a reális visszatartás elvének megvalósítását tekinti céljának*. Mindazonáltal amíg a katonai erő alkalmazásáról való lemondás nem válik a nemzetközi kapcsolatok normájává, az Oroszországi Föderáció nemzeti érdekei megkövetelik az ország védelméhez elégséges katonai erő meglétét.

A fegyveres erőknek képeseknek kell lenniük az ország megbízható védelmének biztosítására légi-kozmosz támadásokkal szemben, az agresszió elhárítása feladatainak megoldására lokális háborúban és katonai csoportosítások telepítésére különböző feladatok végrehajtásához regionális háborúban.¹⁰ Ráadásul a nemzetközi geopolitikai helyzet felvetheti annak szükségességét, hogy Oroszország katonailag jelen legyen a világ egyes stratégiai jelentőségű körzeteiben.

Oroszország jogot formál arra, hogy minden rendelkezésére álló erőt és eszközt igénybe vegyen (beleértve az atomfegyvert is), amennyiben egy fegyveres agresszió kiobbantásának eredményeképpen veszélybe kerül az Oroszországi Föderáció puszta létezése.

⁹ Egyértelmű utalás – többek között – a csecsenföldi szeparatista törekvésekre.

¹⁰ Tulajdonképpen megfogalmazódik az „egy egész és két fél háború” (vagy egy nagy és két kis háború) koncepciója, az amerikai minta a „két és fél háború”.

A koncepció leszögezi, hogy belpolitikai célokra a fegyveres erők nem vehetők igénybe, de egy kiskaput azért hagy: úgy fogalmaz, hogy „törvényen kívüli” (tehát illegális) fegyveres csoportok ellen bevethetők.

Ebben a kategóriában tesz említést a koncepció a határőrizet témájáról, jelezve, hogy a kollektív biztonsággal kapcsolatos intézkedésekre is szükség lehet a Független Államok Közössége tagállamainak külső határai mentén. Ehhez a megállapításhoz hozzáfűzzük, hogy ez eléggé egyoldalú megközelítés, hiszen a FÁK-tagállamok szuverének, és esetleg másképpen képzelik el határaik biztonságát, hiszen nem is mindannyian váltak tagjaivá a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének (amely 1997-ben még csak csírájában létezett).

Egy másik észrevétel, hogy ebben a fejezetben a dokumentum nem ismétli meg az Oroszország elleni agresszió valószínűségének csökkenését.

A Koncepció 2000 nem ismétli meg elődje megállapításait arról, hogy Oroszország nem konfrontálódik egyetlen állammal sem, fejleszti konstruktív kapcsolatait a legjelentősebb nemzetközi partnerekkel. Ugyancsak elmarad az EBESZ nevesítése, a hangsúlyt a koncepció az ENSZ Biztonsági Tanácsára teszi. Megismétlődik viszont a FÁK-tagállamok közötti együttműködés és integráció fontosságának kiemelése.

Ami a katonai szférát illeti, itt a legelső meghatározások egyike, hogy a feladatokat „a védelem észszerű költségei mellett” kell megoldani. Egyebekben a védelmi szektorral kapcsolatos megállapítások teljes mértékben egybeesnek az 1997-es koncepció tételeivel (ez érvényes a határőrizet témakörére is).

Összességében a Koncepció 2000-ről az alábbiakat érdemes figyelembe venni a biztonságpolitika vonatkozásában. Ismételten megfogalmazást nyert az Észak-atlanti Szövetség „területen kívüli” tevékenységének (megnevezés nélkül is egyértelműen a Jugoszlávia elleni légicsapásoknak) az elítélése. A dokumentum jelentős teret szentel a fegyveres erők belső feladatokra történő alkalmazásának, nyilvánvalóan összefüggésben a csecsenföldi eseményekkel: a katonai erő bevetésére „az állampolgárok életét, az ország területi egységét érintő fenyegetés, továbbá az alkotmányos rend megváltoztatásának veszélye esetén” kerülhet sor. A koncepcióban megfogalmazott jogosítványok túlzottnak tűnnek, hiszen esetenként vitatható lehet a veszély mértékének szubjektív megítélése (a szerzőknek óhatatlanul az Oroszországi Föderáció parlamentjének 1993-as lövetése jut eszébe).

Érdemes néhány szót vesztegetni a lényegi azonosságokra. Mindkét koncepció megkérdőjelezhetetlen ténynek tekinti a FÁK tagállamainak folytatódó integrációját (a Koncepció 2000 IV. fejezet 5. pontja egyenesen „az Oroszország érdekeinek megfelelő integrációs folyamat fejlesztéséről” beszél). Figyelemre méltó, hogy *Oroszország következetesen fenntartja magának a jogot a nukleáris fegyver elsőként*

történő alkalmazására.¹¹ Mindkét koncepció a IV. fejezet befejező részében nagyon egyértelműen meghatározza a biztonság fenntartásában szerepet játszó személyek és szervek (az elnök, a parlament, a kormány stb.) feladatkörét, jogait és kötelességeit. Ezt a megközelítést követendő példának tartjuk.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ NEMZETI BIZTONSÁGI STRATÉGIÁI

Amint azt már korábban is jeleztük, az Oroszországi Föderáció történetében eddig az előzőekben bemutatott két biztonsági koncepció mellett két biztonsági stratégiát is kiadtak. Az első Dmitrij Medvegyev elnök hagyta jóvá 2009-ben, míg a másodikat Vlagyimir Putyin elnök 2015-ben.

Az Oroszországi Föderáció elnöke 2015. december 31-én írta alá azt a rendeletet, amellyel hatályba léptette Oroszország új nemzeti biztonsági stratégiáját. Első pillantásra korainak tűnik az időzítés, két okból is. Egyrészt a hasonló átfogó dokumentumok – Nyugaton és Keleten egyaránt – hozzávetőleg tíz évre szólnak, ennyi idő alatt „szokott” olyan mértékben megváltozni a nemzetközi biztonságpolitikai környezet, hogy az új dokumentum kiadását indokolja. Másrészt a jelenlegit megelőző biztonsági stratégia – amely 2009-ben látott napvilágot – címében is hordozta a fenntebb indokolt perspektívát: *Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági stratégiája 2020-ig*. Ez egyébként összhangban volt más stratégiai dokumentumok – például *Az Oroszországi Föderáció társadalmi-gazdasági fejlődésének hosszú távú koncepciója 2020-ig* – érvényességi idejével, amit most ez a némileg váratlan lépés megbontott.

Magyarázatul minden bizonnyal az szolgálhat, hogy orosz értékelés szerint a nemzetközi biztonság- és geopolitikai helyzet Oroszország szempontjából érzékelhetően megváltozott az elmúlt néhány évben. Gondolunk itt az Ukrajna körül kialakult helyzetre, Oroszország jelentős nemzetközi elszigetelődésére, az ellene hozott politikai és gazdasági szankciókra, a rakétavédelmi rendszer európai pillérének telepítésével összefüggésben tett amerikai lépésekre. Vélelmezhetően a mindezekből fakadó megnövekedett fenyegetettségérzet is ösztönözhette Putyint arra, hogy felülvizsgálja Oroszország 2009-ben elfogadott korábbi nemzeti biztonsági stratégiáját, és – a 2014 decemberében megjelent katonai doktrínához hasonlóan – a megváltozott körülményekhez igazítsa a biztonsági stratégiát. (Egyébként ismereteink szerint a gazdasági szankciók és az olajár esése okozta problémák miatt folyamatban van

¹¹ Oroszország nemzeti biztonsági koncepciója. Megjegyzés: a dőlt betűs kiemelések a szerző nevéhez fűződnek.

az Oroszországi Föderáció hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődési koncepciójának kiigazítása is.) Mindenesetre a viszonylagos stabilitást tükrözi az újonnan kiadott dokumentum is, amely nagymértékben emlékeztet 2009-es elődjére mind felépítésében, mind szóhasználatában, mind pedig tartalmában. Éppen ezért egyfajta összehasonlító elemzést próbálunk adni, rávilágítva az esetleges különbségekre. A dokumentum felépítése (mindkét esetben) a következő:

I. fejezet: *Általános megállapítások*

II. fejezet: *A mai világ és Oroszország*

III. fejezet: *Oroszország nemzeti érdekei, nemzeti stratégiai prioritásai*

IV. fejezet: *A nemzeti biztonság fenntartása*

- Az ország védelme
- Az állami és társadalmi biztonság
- Az oroszországi állampolgárok életminőségének javítása
- A gazdasági növekedés
- Tudomány, technológia és oktatás
- Egészségügy
- Kultúra
- Az élő rendszerek ökológiája és a természet racionális felhasználása
- A stratégiai stabilitás és az egyenjogú stratégiai partnerség

V. fejezet: *A stratégia megvalósításának szervezeti, normatív jogi és információs alapjai*

VI. fejezet: *A nemzeti biztonság állapotának alapvető jellemzői*

Mindkét dokumentum az I. fejezet 6. pontjában az olvasó szempontjából nagyon hasznos meghatározásokat ad meg a biztonsági stratégiában használt legfontosabb fogalmakhoz (például nemzeti biztonság, az Oroszországi Föderáció nemzeti érdekei, nemzeti stratégiai prioritások stb.). Ehhez a ponthoz két megjegyzés kívánczik:

1. A Stratégia 2009 tartalmazza „a nemzeti biztonságot fenntartó erők, illetve eszközök” meghatározását is a következő módon: az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői, más csapatok, fegyveres testületek és szervek. A Stratégia 2015 is használja mindezeket a fogalmakat, de konkrét definíciójuk hiányzik. (Egyébként a szöveg arra utal, hogy Oroszországban – a hivatalos fegyveres erőkön és azok haderőnemein kívül is – igen sokféle katonai formáció létezik a belügyi csapatoktól és a határőrségtől kezdve a Rendkívüli Helyzetek Minisztériumának fegyveres szervezetein át a Kreml és az elnök őrségéig. A belügyi csapatok például nehézfegyverzettel is el vannak látva.)

2. Mindkét dokumentum a következő, eléggé általános meghatározást adja a „nemzeti stratégiai prioritások” fogalmára: a nemzeti biztonság garantálásának legfontosabb irányai. Ennek szellemében többször is ismétlődésekbe botlunk

a szöveg értelmezése során, a biztonság egyes részterületeinek felsorolása nem különbözik lényegesen a stratégiai prioritások áttekintésétől. Lényegében fölöttébb erőltetettnek tűnik a prioritások fogalmának bevezetése és használata, ráadásul a nagyon hangsúlyos IV. fejezet egyes alfejezeteiben helyette általában – és teljesen logikusan – a stratégiai célok megfogalmazás szerepel.

A most hatályba léptetett¹² stratégiából hiányzik a korábbi dokumentum első mondatában szereplő megállapítás: Oroszország leküzdötte a 20. század végén bekövetkezett politikai és társadalmi-gazdasági rendszerválság következményeit. A jelzett mondat helyett viszont az alábbi – vitatható – megfogalmazást találjuk: szilárd alapot teremtettünk az Oroszországi Föderáció gazdasági, politikai, katonai és szellemi potenciáljának további növeléséhez, valamint szerepének erősödéséhez a kialakuló multipoláris világban.

A következő különbség a biztonsági stratégia és más dokumentumok (tényezők) összefüggésével van kapcsolatban. A Stratégia 2009 konkrétan megfogalmazza, hogy meghatározó kölcsönkapcsolat van *Az Oroszországi Föderáció társadalmi-gazdasági fejlődésének hosszú távú koncepciója 2020-ig* című, fentebb már említett dokumentummal. A Stratégia 2015 ehelyett így fogalmaz: „Jelen stratégia az ország nemzeti biztonsága és társadalmi-gazdasági fejlődése közötti eltéphetetlen kölcsönkapcsolaton és kölcsönös függőségen alapszik.” Nincs utalás arra, hogy a fenti dokumentum érvényben van-e, vagy sem, illetve hogy felváltotta-e valamilyen másik koncepció (habár – amint már utaltunk rá – feltételezhető, hogy a gazdasági fejlődés koncepciója is átdolgozás alatt van, hiszen a gazdasági fejlődés külső feltételei alapvetően megváltoztak a gazdasági szankciók és az olajár esése miatt).

A II. fejezet foglalkozik Oroszország helyével a mai világban. Ebben a fejezetben vannak a legmeghatározóbb megállapítások, amelyeket nem annyira magyarázni, mint inkább kivonatossan idézni kívánunk, megadva magyar fordításukat. A legtöbb önmagáért beszél, de a fejezet végén némi kommentárt azért fűzünk ezekhez.

8. pont: Oroszország bizonyította képességét szuverenitásának, függetlenségének, területi épségének biztosítására, külföldön tartózkodó állampolgárai jogainak védelmére. Növekedett az ország szerepe a legfontosabb nemzetközi problémák és katonai konfliktusok megoldásában, a stratégiai stabilitás és a nemzetközi jog prioritásának biztosításában az államközi kapcsolatokon belül.

9. pont: Oroszország gazdasága megmutatta azt a képességét, hogy fenntartja, és megszilárdítja saját potenciálját az instabil világ gazdaság körülményei között, amikor egy sor ország korlátozó gazdasági intézkedéseket vezetett be vele szemben.

¹² A tanulmány 2015-re utal. (A szerkesztő megjegyzése.)

10. pont: Pozitív tendenciák mutatkoznak az állampolgárok egészségének védelmével összefüggő feladatok végrehajtása terén. Megfigyelhető a lakosság lélekszámának emelkedése, az átlagos élettartam növekedése.

11. pont: Újjászületnek a hagyományos oroszországi szellemi-erkölcsi értékek. A felnövekvő nemzedék körében kialakul a méltó viszonyulás Oroszország történelméhez. A társadalom az olyan közös értékek körül konszolidálódik, mint például Oroszország szabadsága és függetlensége, a humanizmus, a nemzetiségek közötti béke és egyetértés, az ország soknemzetiségű népének kulturális egysége, a családi hagyományok tisztelete, a hazafiság.

12. pont: Oroszország megerősödése a nemzeti biztonságát fenyegető, komplex jellegű új veszélyek közepette megy végbe. Az Oroszországi Föderáció önálló kül- és belpolitikát folytat, ez ellenlépéseket vált ki az Egyesült Államok és szövetségesei részéről, akik meg kívánják őrizni domináló szerepüket a világ dolgaiban. Oroszország visszatartására irányuló politikájuk politikai, gazdasági, katonai és informatikai nyomásgyakorlás formájában nyilvánul meg.

13. pont: Az új, multipoláris világmodell kialakulását a globális és a regionális instabilitás növekedése kíséri. Élesebbé válnak az egyenlőtlen fejlődéssel, az országok fejlettségi színvonala közötti különbségek növekedésével, a forrásokért és a piacokért folytatott harccal, a szállítási útvonalak ellenőrzésével összefüggő ellentmondások. Különös jelentőségre tesz szert ebben a folyamatban a világóceán és az Északi-sarkvidék forrásainak megszerzésében betöltött vezető szerep. Mind aktívabban használják fel a speciális szolgálatok potenciálját.

14. pont: A nemzetközi kapcsolatokban nem csökken az erő szerepe. A támadó fegyverzet felhalmozására és modernizálására, az új fegyvertípusok létrehozására és rendszeresítésére irányuló törekvések gyengítik a globális biztonság rendszerét. Az euroatlanti, az eurázsiai és az ázsiai–csendes-óceáni térségben nem tartják be az egyenlő és oszthatatlan biztonság elveit. Az Oroszországgal szomszédos régiókban a fegyverkezési hajszá folyamatai figyelhetők meg.

15. pont: Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) katonai potenciáljának növelése és a Szövetség globális funkciókkal történő felruházása – ezek gyakorlása megsérti a nemzetközi jog normáit –, a tömb országai katonai tevékenységének fokozása, a Szövetség további kibővítése és katonai infrastruktúrájának közelítése az oroszországi határokhoz fenyegeti nemzeti biztonságunkat. A globális és a regionális stabilitás fenntartásának lehetőségei lényegesen szűkülnek azzal, hogy Európában, az ázsiai–csendes-óceáni térségben és a Közel-Keleten elhelyezik az amerikai rakétaelhárító rendszer elemeit, a gyakorlatban valósítják meg egy „globális csapás” koncepcióját, nagy pontosságú, nem nukleáris hadászati fegyvereket telepítenek, és abban az esetben is, ha fegyvereket juttatnak a világűrbe.

16. pont: A nemzetközi problémák továbbra is létező tömbszellemű megközelítése nem segíti elő a jelenkori kihívások és fenyegetések teljes spektrumának kivédését. Az afrikai és a közel-keleti országokból Európába irányuló tömeges migráció megmutatta az euroatlanti térség NATO-ra és az Európai Unióra épülő regionális biztonsági rendszerének tarthatatlanságát.

17. pont: Az eurázsiai régió integrációs folyamatainak fékezésére és a feszültség-csökkenés kialakítására irányuló nyugati pozíció negatív hatást gyakorol az oroszországi nemzeti érdekek érvényesülésére. Az Ukrajnában végbement alkotmányellenes fordulat támogatása az Egyesült Államok, illetve az Európai Unió részéről mély szakadás és fegyveres konfliktus kialakulásához vezetett az ukrán társadalomban. A szélsőségesen jobboldali, nacionalista ideológia megerősödése, az Oroszországot célzó ellenségkép tudatos kialakítása az ukrán népben, az államon belüli ellentmondások erőszakos megoldására irányuló törekvések és a mély társadalmi-gazdasági válság Ukrajnát tartósan az instabilitás forrásává teszi közvetlenül Oroszország határai mentén.

18. pont: A legitim politikai rezsimek megdöntésének és az államokon belüli konfliktusok kiprovokálásának gyakorlata mind szélesebben elterjed. A Közel- és Közép-Keleten, Afrikában, Dél-Ázsiában, a Koreai-félszigeten már létező feszültségforrások mellett új „forró pontok” jelennek meg, kibővülnek az ellenőrizetlen zónák. A fegyveres konfliktusok térségei bázisul szolgálnak a terrorizmus, a nemzetiségi gyűlölködés, a vallási megosztottság és más szélsőséges jelenségek elterjedéséhez. A magát Iszlám Államnak nevező terrorszervezet megjelenése és befolyásának megerősödése a „kettős mérték” politikájának eredménye, amelyet némely államok gyakorolnak a terrorizmus elleni küzdelemben.

19. pont: Továbbra is fennáll annak a kockázata, hogy növekszik a nukleáris fegyverrel rendelkező államok száma, elterjednek a vegyi fegyverek, vagy felhasználják azokat, fennáll a bizonytalanság, hogy rendelkeznek-e külföldi államok biológiai fegyverrel vagy kifejlesztésükre, illetve gyártásukra szolgáló potenciállal. Az Oroszországgal szomszédos államok területén bővül az amerikai katonai-biológiai laboratóriumok hálózata.

21. pont: A nemzetközi helyzet jellegére mind érezhetőbb hatást gyakorol az erősödő szembenállás a globális informatikai térségben, amelyet némely ország törekvése vált ki, hogy felhasználják az informatikai és a kommunikációs technológiákat saját geopolitikai céljaik elérése érdekében (például a társadalmi tudat manipulálása és a történelem meghamisítása útján).

22. pont: Növekednek az ellenőrizetlen, illegális migrációval, az ember- és kábítószer-kereskedelemmel és a határokon átvélő szervezett bűnözés más megnyilvánulásaival kapcsolatos fenyegetések.

23. pont: Bonyolultabbá válik a világ demográfiai helyzete, a természeti környezet és az élelmiszer-biztonság problematikája. Érezhetőbbé válik az édesvíz hiánya és a klímaváltozás.

26. pont: A nemzeti biztonságot fenyegető veszélyek elhárítása érdekében az Oroszországi Föderáció arra összpontosítja erőfeszítéseit, hogy megszilárdítsa az oroszországi társadalom belső egységét, biztosítsa a társadalmi stabilitást, a nemzetiségek közötti egyetértést és a vallási toleranciát, megszüntesse a strukturális egyenlőtlenségeket a gazdaságban, fokozza az ország védelmi képességét.

27. pont: Nemzeti érdekeinek védelme céljából Oroszország nyitott, racionális és pragmatikus külpolitikát folytat, amely kizárja a költséges konfrontációt (beleértve az új fegyverkezési hajszát).

28. pont: Oroszország érdekelt a kölcsönösen előnyös és egyenjogú kereskedelmi-gazdasági együttműködés fejlesztésében a külföldi államokkal, felelős résztvevője a sokoldalú kereskedelmi rendszernek. Az a célja, hogy minél több egyenjogú partnerre tegyen szert a világ különböző térségeiben.

29. pont: A nemzetközi biztonság területén Oroszország továbbra is elkötelezett abban, hogy elsősorban a politikai és a jogi eszközöket, a diplomácia és a béke-teremtés mechanizmusait alkalmazza. A katonai erő alkalmazása a nemzeti érdekek védelmére csak abban az esetben elfogadható, ha az összes igénybe vett nem erőszakos eszköz hatástalan maradt.

Megjegyzések a II. fejezethez: Erősen vitatható, hogy itt van-e a helye a 10. és a 11. pontnak, miközben kétséges a megállapítások igazságtartalma is. Oroszországban a demográfiai helyzet továbbra is kritikus, a gyermekszületési ráta (elsősorban éppen az orosz népesség körében) nagyon alacsony, az arányt nem az orosz, hanem elsősorban a muszlim nemzetiségek „népesedési mutatói” javítják, miközben folytatódik az oroszok elvándorlása a keleti térségekből az ország európai részébe.

A 13. pont utolsó, mintegy „odavetett” mondata felveti a kérdést, hogy a saját speciális szolgálatok növekvő felelősségéről vagy a külföldi szolgálatok fokozódó intenzitású tevékenységéről van-e szó.

A 19. pont utolsó mondata szinte kínálja a kérdést: vajon van-e valamilyen konkrét információja a moszkvai vezetésnek a biológiai fegyverek teljes betiltására vonatkozó egyezmény (*Biological and Toxin Weapons Convention – BTWC*, 1972) tudatos megsértéséről, vagy demagóg módon vagdalkozik, esetleg ki nem provokált „válaszlépéseket” tervez?

Árulkodó a 27. pont megfogalmazása a „költséges konfrontáció” elkerüléséről, ami a hetvenes–nyolcvanas évek gyászos következményekkel járó szovjet túlfegyverkezését juttatja a figyelmes olvasó eszébe.

A nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó konkrét megállapítások a Stratégia 2009-ben a II. fejezetben kaptak helyet, ugyanezek a Stratégia 2015 esetében – mint majd látni fogjuk – a IV. fejezet *A stratégiai stabilitás és az egyenjogú stratégiai partnerség* című alfejezetébe kerültek (miközben szinte változatlanok maradtak).

A rövid III. fejezet a nemzeti érdekekkel és a stratégiai prioritásokkal foglalkozik.

30. pont: A nemzeti érdekek hosszú távú perspektívában a következők:

- ♦ az ország védelmének megerősítése, az Oroszországi Föderáció alkotmányos rendjének, szuverenitásának, függetlenségének és területi sérthetlenségének biztosítása;
- ♦ a nemzeti egyetértés, a politikai és a társadalmi stabilitás erősítése, a demokratikus intézmények fejlesztése, az állam és a civil társadalom együttműködési mechanizmusainak korszerűsítése;
- ♦ a lakosság életminőségének javítása, egészségi állapotának erősítése, az ország stabil demográfiai fejlődésének biztosítása;
- ♦ a kultúra és a hagyományos oroszországi szellemi-erkölcsi értékek megtartása és fejlesztése;
- ♦ a gazdaság versenyképességének fokozása;
- ♦ az Oroszországi Föderáció mint az egyik vezető világhatalom státuszának megszilárdítása a multipoláris világban.

31. pont: A nemzeti érdekek biztosítása a következő nemzeti stratégiai prioritások realizálása útján történik:

- ♦ az ország védelme;
- ♦ az állami és a társadalmi biztonság;
- ♦ Oroszország állampolgárai életminőségének emelése;
- ♦ gazdasági növekedés;
- ♦ tudomány, technológia és oktatás;
- ♦ egészségvédelem;
- ♦ kultúra;
- ♦ az élő rendszerek ökológiája és a természet racionális felhasználása;
- ♦ a stratégiai stabilitás és az egyenjogú stratégiai partnerség.

Megjegyzés: Mint látjuk, egyes pontok teljesen megegyeznek (például az életminőség javítása), más pontok összemosódnak vagy hiányoznak (például a nemzeti érdekek között nincs említve a környezetvédelem, így érthetetlen, miért szerepel a prioritások között, vagy éppen az életminőség javításától a prioritások között miért különül el az egészségvédelem stb.). Nem igazán érthető, hogy a hat pontban összefoglalt

nemzeti érdekeket miért kilenc stratégiai prioritásban fogalmazták meg, vagy miért cserélődik meg a két felsorolásban a kultúra és a gazdaság sorrendje. Ugyanakkor egyik felsorolásban sincs önállóan nevesítve például a külpolitikai tevékenység.

A IV. fejezet a stratégia legtartalmasabb része, és az egyetlen, amely alfejezetekre oszlik. Ezek közül csak az első kettőt és az utolsót fordítjuk le kivonatossan (*Az ország védelme; Az állami és a társadalmi biztonság; A stratégiai stabilitás és az egyenjogú stratégiai partnerség*), a többi alfejezethez csak rövid magyarázatot fűzünk.

AZ ORSZÁG VÉDELME

33. pont: Az ország védelmének stratégiai céljai: a feltételek megteremtése az ország békés és dinamikus társadalmi-gazdasági fejlődéséhez, valamint katonai biztonságának biztosítása.

34. pont: Az országvédelem stratégiai céljainak elérése a katonapolitika megvalósításának keretében történik, a stratégiai visszatartás és a háborús konfliktusok megelőzése, az állam katonai szervezetének, valamint a fegyveres erők alkalmazási formáinak és módozatainak korszerűsítése az Oroszországi Föderáció mozgósítási készenlétének, valamint a polgári védelem erői és eszközei készségének fokozása révén.

35. pont: A katonapolitika alapvető tételeit és az országvédelem hadigazdasági biztosításának feladatait az Oroszországi Föderáció katonai doktrínája határozza meg.

36. pont: A stratégiai visszatartás és a háborús konfliktusok megelőzésének biztosítása céljából kidolgozzuk és megvalósítjuk a kölcsönösen összefüggő politikai, katonai, katonatechnikai, diplomáciai, gazdasági, informatikai és más intézkedéseket, amelyek a katonai erő Oroszországgal szembeni alkalmazásának megelőzésére, szuverenitásának és területi épségének védelmére irányulnak. A stratégiai visszatartás és a háborús konfliktusok megelőzése a nukleáris visszatartás potenciáljának megfelelő szinten tartása, a fegyveres erők megfelelő harckészültségi szintjének biztosítása révén valósul meg.

37. pont: Az állam katonai szervezetének korszerűsítése a meglévő és a perspektivikus katonai veszélyek és fenyegetések időben történő felderítésének, a katonai szervezet komponensei kiegyensúlyozott fejlesztésének, a védelmi potenciál erősítésének, a fegyveres erők korszerű fegyverzettel és haditechnikával történő ellátásának, a védelmiipari-komplexum innovatív fejlesztésének bázisán történik.

38. pont: A fegyveres erők alkalmazási formáinak és módozatainak korszerűsítése feltételezi a jelenkori háborúk és fegyveres konfliktusok jellegében bekövetkező

változási tendenciák időben történő figyelembevételét, a csapatok és az erők háborús lehetőségeinek maximális kifejtéséhez szükséges feltételek megteremtését, a fegyveres küzdelem perspektivikus formáival és új eszközeivel szemben támasztandó követelmények kidolgozását.

40. pont: A polgári védelem erőinek és eszközeinek készültsége időben biztosítható a lakosság, az anyagi és a kulturális értékek védelemre való előkészítéséhez, illetve védelméhez szükséges intézkedések meghozatala révén, hogy kivédhetők legyenek a veszélyek, amelyek háborús konfliktusokban vagy e konfliktusok következtében, továbbá természeti vagy ipari jellegű rendkívüli helyzetekben fenyegetnek.

41. pont: Az ország védelme a racionális elegendőség és a hatékonyság elveinek alapján biztosítható, ezen belül a nem katonai reagálás módszereinek és eszközeinek, a diplomácia és a béketeremtés mechanizmusainak alkalmazásával, a nemzetközi katonai és katonatechnikai együttműködés kiszélesítésével, a fegyverzet-ellenőrzéssel és más nemzetközi-jogi eszközök felhasználásával.

AZ ÁLLAMI ÉS A TÁRSADALMI BIZTONSÁG

42. pont: Az állami és a társadalmi biztonsággal kapcsolatos stratégiai célok a következők: az Oroszországi Föderáció alkotmányos rendjének, szuverenitásának, állami és területi épségének védelme, az alapvető emberi és állampolgári jogok és szabadságjogok biztosítása, az állampolgári béke, a politikai és társadalmi stabilitás megőrzése.

43. pont: Az állami és társadalmi biztonságot fenyegető alapvető veszélyek:

- ♦ külföldi államok speciális szolgálatainak és szervezeteinek a felderítő és egyéb tevékenysége;
- ♦ a terror- és szélsőséges szervezetek tevékenysége, amely az Oroszországi Föderáció alkotmányos rendjének erőszakos megváltoztatására, az államhatalmi szervek munkájának destabilizálására, katonai, ipari és más, a lakosság szempontjából létfontosságú objektumok, a szállítási infrastruktúra megsemmisítésére vagy működésének megzavarására, a lakosság elrettentésére irányul, többek között tömegpusztító fegyverek, radioaktív, mérgező és toxikus, vegyileg és biológiailag veszélyes anyagok megszerzésével, a kritikus információs infrastruktúra megbízható működésének megzavarásával;
- ♦ nacionalista és szélsőséges vallási ideológiával rendelkező radikális társadalmi szerveződések és csoportok, valamint külföldi és nemzetközi nem állami szervezetek, pénzügyi és gazdasági struktúrák, magánszemélyek tevékenysége,

amely az Oroszországi Föderáció egységének és területi épségének megbontására, belpolitikai és társadalmi helyzetének destabilizálására, „színes forradalmak” inspirálására, a hagyományos oroszországi szellemi-erkölcsi értékek felszámolására irányul;

- ♦ bűnözői – azon belül transznacionális – szervezetek és csoportok tevékenysége, amely kábítószeres és tudatmódosító anyagok, fegyverek és lőszeres, robbanószeres törvényellenes kereskedelmével, az illegális migráció és az emberkereskedelem szervezésével kapcsolatos;
- ♦ az információs és a kommunikációs technológia felhasználása fasiszta, szélsőséges, terrorista és szeparatista ideológiák terjesztésére, az állampolgári béke, a politikai és a társadalmi stabilitás megingatására;
- ♦ a személyiség, a tulajdon, az államhatalom, a társadalmi és a gazdasági biztonság ellen irányuló bűncselekmények;
- ♦ a korrupció;
- ♦ a természeti katasztrófák, beleértve a globális klímaváltozással, illetve az infrastruktúra technikai állapotának romlásával kapcsolatos jelenségeket, tűzvészeket.

44. pont: Az állami és a társadalmi biztonság fenntartásának fő irányai a következők: az állam szerepének erősítése a személyes biztonság és a tulajdonhoz fűződő jogok garantálójaként, a bűnözés, a korrupció, a terrorizmus és az extrémizmus megelőzésére szolgáló jogi szabályozás korszerűsítése, az állami biztonság és a társadalmi rend fenntartására szolgáló szervek és a civil társadalom közötti együttműködés fejlesztése, az állampolgárok bizalmának erősítése a jogvédő és bírósági szervezetek iránt, az oroszországi állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek hatékonyabb képviselete külföldön.

46. pont: Különös figyelem irányul az Oroszországi Föderáció stabil fejlődését, a stratégiai nemzeti prioritások érvényesítését akadályozó korrupciót kiváltó okok és feltételek felszámolására. Ezzel a céllal hajtjuk végre a korrupcióellenes nemzeti stratégia, valamint a korrupció ellen kidolgozott nemzeti terveket.

47. pont: Az állami és a társadalmi biztonság fenntartásának céljából:

- ♦ korszerűsödik a végrehajtó hatalom szövetségi szerveinek struktúrája és tevékenysége, fejlődik a külföldi államok speciális szolgálatainak és szervezeteinek felderítő és más destruktív tevékenységének felfedezésére, megelőzésére, illetve megakadályozására szolgáló rendszer;
- ♦ hatékonyabbá válik az Oroszországi Föderáció alkotmányos rendjére, az emberi és az állampolgári jogokra és szabadságjogokra, az állami és a személyi

tulajdonra, a társadalmi rendre és biztonságra veszélyt jelentő terrorakciókat, a vallási radikalizmus, a nacionalizmus, a szeparatizmus és a szélsőségesesség más formáit, a szervezett bűnözést üldöző szervek munkája;

- ♦ létrejönnek a társadalmi és a nemzetiségi konfliktusok megelőzésére és semlegesítésére szolgáló, az oroszországi polgároknak a bűnözői és terroristacsoportok külföldi tevékenységében való részvételét akadályozó mechanizmusok;
- ♦ javulnak a biztonságos működés feltételei, emelkedik a terroristák elleni védetség szintje a védelmi, nukleáris, vegyi, energetikai komplexumok, a lakosság szempontjából létfontosságú objektumok, a szállítási infrastruktúra esetében;
- ♦ korszerűsödik az informatikai szférában jelentkező veszélyek észlelésére és elemzésére szolgáló rendszer;
- ♦ intézkedések születnek az állampolgárok és a társadalom védelme érdekében a szélsőséges és a terrorszervezetek, a külföldi speciális szolgálatok és a propagandaforumok részéről jelentkező destruktív információs támadásokkal szemben.

Megjegyzések a két alfejezethez: A dokumentum valamelyest konkretizálja a visszatartás fogalmát, amikor a „nukleáris visszatartás” megfogalmazással él, viszont még csak nem is törekszik a „racionális elegendőség” (41. pont) kifejezés tartalmának konkretizálására. Az alfejezetek sok tétele alapigazságokat, axiómákat rögzít (például a 37. és a 38. pont). Más megállapítások viszont az általánosság szintjén mozognak: fokozódik, fejlődik, létrejön, korszerűsödik, intézkedések születnek. Úgy véljük, hogy egy biztonsági stratégiának ennél valamivel konkrétabbnak kellene lennie (bár természetesen az egyes tételek konkrét kibontására és részletezésére az ágazati stratégiák szolgálnak).

A Stratégia 2009 korrupcióellenes nemzeti tervről, a Stratégia 2015 korrupcióellenes nemzeti stratégiáról beszél, valamint a korrupció ellen kidolgozott nemzeti tervekről. A magyarázat: 2010 áprilisában kiadták a korrupcióellenes nemzeti stratégiát, és annak alapján évente jelennek meg konkrét tervek. Viszonylag zavarólag hat, hogy szinte minden alkalommal keverednek a terrorista-, szeparatista stb. csoportok, illetve a külföldi államok speciális szolgálatait által megtestesített veszélyek, fenyegetések.

A következő alfejezet az állampolgárok életminőségének javításáról szól, ezen belül mindössze két elemet kívánunk kiemelni.

Az 53. pontban tesz említést a stratégia – ismét csak ködös fogalmazásban – arról, hogy „megteremtik a feltételeket a születések ösztönzésére, a halandósági ráta

csökkentésére, az egészséges életmód folytatására.” Ugyanez a pont hangsúlyozza viszont – első alkalommal a biztonsági stratégiák történetében – a feltételek megteremtését az információkhoz való egyenlő hozzáféréshez.

Az 54. pont teljes egészében az élelmiszer-biztonsággal foglalkozik.

A gazdasági növekedéssel foglalkozó alfejezet ismét szolgál néhány érdekességgel: a Stratégia 2009 53. pontja úgy fogalmaz, hogy „Oroszországnak be kell kerülnie az első öt ország közé”, ezzel szemben a Stratégia 2015-ben (55. pont) az áll, hogy „Oroszországnak be kell kerülnie a vezető országok közé” a GDP mennyiségét tekintve. Megítélésünk szerint ez visszalépés, amelyet valószínűleg a jelenleg is tapasztalható – természetesen a stratégiában nem említett – gazdasági visszaesés váltott ki, másrészt természetesen realitásérzékről tanúskodik. Viszont az új dokumentum (58. pont) utal a tőke és a képzett szakemberek kiáramlására, más helyen pedig (60. pont) az energiabiztonságra, ezen belül a hatékonyság és a takarékoság fontosságára, sőt az energiahordozók esetleges hiányára is. A 62. pont egyik bekezdése teljes egészében idekívánczozik: „biztosítani kell az őslakosság és a munkamigránsok (ezen belül a külföldiek) érdekei közötti egyensúlyt az etnikai, nyelvi, kulturális és vallási különbségek figyelembevételével, a munkamigránsok megalapozott területi elosztását a régiók munkaerőigényei alapján.”

A tudománnyal, technológiával és oktatással, az egészségvédelemmel, a kultúrával és az ökológiával foglalkozó alfejezet jelen elemzés szempontjából másodlagos fontosságú.

A STRATÉGIAI STABILITÁS ÉS AZ EGYENJOGÚ STRATÉGIAI PARTNERSÉG

87. pont: A nemzeti érdekek biztosítását elősegíti az Oroszországi Föderáció aktív külpolitikája, amely a nemzetközi kapcsolatok szilárd, a nemzetközi jogra támaszkodó, az egyenlőség, a kölcsönös tisztelet, a belügyekbe való be nem avatkozás, a kölcsönösen előnyös együttműködés, a globális és a regionális válsághelyzetek politikai rendezése elvein alapuló rendszerének létrehozására irányul. A nemzetközi viszonyok ilyen rendszere központi elemének Oroszország az Egyesült Nemzetek Szervezetét és annak Biztonsági Tanácsát tekinti.

88. pont: Az Oroszországi Föderáció fokozza partneri együttműködését az olyan intézmények keretei között, mint a BRICS (Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika), illetve ezen belül RIC (Oroszország, India, Kína), továbbá a Sanghaji Együttműködési Szervezet (SESZ), az Ázsiai–Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC) fóruma, a G20 és más nemzetközi szervezetek.

89. pont: A két- és sokoldalú együttműködés fejlesztése a Független Államok Közösségének tagállamaival, valamint Abháziával és Dél-Oszétiával a külpolitika egyik kulcsiránya az Oroszországi Föderáció számára. Oroszország fejleszti a regionális és szubregionális integráció és koordináció potenciálját a FÁK-tagállamok térségében mind magának a Közösségnek, mind a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének (KBSZSZ), mind az Eurázsiai Gazdasági Közösségnek, mind pedig a szövetségi államnak a keretein belül, ami stabilizáló hatást gyakorol az általános helyzetre a FÁK-tagállamokkal, Abháziával és Dél-Oszétiával határos térségekben.

90. pont: Az Oroszországi Föderáció fellép a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének minőségi fejlesztéséért, univerzális nemzetközi szervezetté változtatásáért, amely képes szembeszállni a katonai-politikai és a katonai-stratégiai jellegű regionális fenyegetésekkel (beleértve a nemzetközi terrorizmust és az extrémizmust, a kábítószer-csempészetet és az illegális migrációt), valamint az informatikai kihívásokkal.

91. pont: Az Eurázsiai Gazdasági Közösség megalakulása megnyitotta az integráció új szakaszát az eurázsiai kontinensen. Az Oroszországi Föderáció elősegíti a Közösség megszilárdulását annak érdekében, hogy a tagállamok integrációja folytatódjon, stabilan fejlődjenek és modernizálódjanak, növekedjen gazdaságuk versenyképessége, javuljon lakosságuk életszínvonala, biztosítható legyen az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlása.

92. pont: Az Oroszországi Föderáció nagy jelentőséget tulajdonít a Sanghaji Együttműködési Szervezet politikai és gazdasági potenciálja növelésének, a közép-ázsiai térségben a kölcsönös bizalom és partnerség erősödését szolgáló gyakorlati intézkedések ösztönzésének, az együttműködés fejlesztésének a Szervezet tagállamaival, megfigyelőivel és partnerországaival. Különös figyelmet érdemelnek azok az országok, amelyek kifejezésre juttatták szándékukat a Szervezethez való csatlakozásra teljes jogú tagokként.

93. pont: Az Oroszországi Föderáció a mindenoldalú partnerség és a stratégiai együttműködés alapján fejleszti kapcsolatait a Kínai Népköztársasággal, úgy tekintve minderre, mint a globális és regionális stabilitás fenntartásának kulcstényezőire.

94. pont: Az Oroszországi Föderáció fontos szerepet tulajdonít a kivételes stratégiai partnerségnek az Indiai Köztársasággal.

95. pont: Az Oroszországi Föderáció fellép az ázsiai–csendes-óceáni régióban a regionális stabilitás és biztonság megbízható mechanizmusainak nem tömbalapon történő létrehozásáért, a politikai és a gazdasági együttműködés hatékonyságának fokozásáért, az együttműködés szélesítéséért a tudomány, az oktatás és a kultúra terén.

96. pont: Az Oroszországi Föderáció fejleszti a politikai, kereskedelmi-gazdasági, katonatechnikai és biztonsági együttműködést, valamint a humanitárius és oktatási

kapcsolatokat Latin-Amerika és Afrika országaival, valamint ezen államok regionális szervezeteivel.

97. pont: Az Oroszországi Föderáció fellép a kölcsönösen előnyös együttműködés erősítéséért az európai országokkal és az Európai Unióval, az integrációs folyamatok összehangolásáért Európában és a volt szovjet térségben, a kollektív biztonság nyitott rendszerének megteremtéséért az euroatlanti régióban, egyértelmű szerződéses-jogi alapon.

98. pont: Az Oroszországi Föderáció érdekelt a teljes értékű partnerség kiteljesítésében az Egyesült Államokkal az egybeeső érdekek alapján (többek között a gazdasági szférában), az orosz–amerikai kapcsolatoknak a nemzetközi helyzet egészére gyakorolt meghatározó befolyásának figyelembevételével. Ezen partnerség legfontosabb irányai: a nemzetközi szerződésekben előírányzott fegyverzet-ellenőrzési mechanizmusok korszerűsítése, a bizalom erősítő intézkedések megszilárdítása a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozásával, a terrorizmus ellen folytatott harc terén az együttműködés bővítésével, a regionális válságok kezelésével összefüggő kérdések megoldása.

99. pont: Különleges jelentőséggel bír az egyenjogú és kölcsönösen előnyös nemzetközi együttműködés az Északi-sark térségében.

100. pont: Kedvező feltételek az Oroszországi Föderáció hosszú távú stabil fejlődéséhez a stratégiai stabilitás biztosítása révén teremthetők meg (beleértve a fokozatos haladást az atomfegyver-mentes világ irányába), az általános, megbízható és egyenlő biztonság megszilárdításának körülményei között, minden tényező figyelembevételével, amelyek hatással vannak a globális stratégiai stabilitásra, az egységes és igazságos nemzetközi-jogi elvek alapján.

101. pont: A nemzetközi közösséghez való viszonyában az Oroszországi Föderáció a stabilitás és az előrejelezhetőség fenntartásának elvére támaszkodik a stratégiai támadó fegyverzetek vonatkozásában. Az ilyen viszony gyakorlati kialakítását elősegíti az elért nemzetközi megállapodások betartása és szükség esetén újak kimunkálása a jelzett fegyvertípusok korlátozásának, illetve csökkentésének kérdésében.

102. pont: Az Oroszországi Föderáció elősegíti más – mindenekelőtt a nukleáris fegyverrel rendelkező, az általános biztonságért tett közös lépésekben érdekelt – államok bevonását a stratégiai stabilitás biztosításának folyamatába.

103. pont: Az Oroszországi Föderáció a nemzetközi szinten változatlanul kész részt venni – közösen más államokkal – a tömegpusztító fegyverek és célba juttató eszközeik elterjedésének megakadályozását szolgáló nemzetközi mechanizmusok megerősítésében, a katonai erő (ENSZ Alapokmányát sértő) alkalmazásának betiltásában.

104. pont: A stratégiai stabilitás fenntartása céljából az Oroszországi Föderáció

- ♦ elősegíti a nemzetközi-jogi rendszer megszilárdítását, akadályozza annak fragmentációját, gyengítését vagy szelektív alkalmazását, minthogy mindez instabilitáshoz és konfliktusokhoz vezet;
- ♦ betartja a fegyverzetkorlátozás, illetve -csökkentés terén megkötött nemzetközi megállapodásokat, részt vállal új megállapodások kidolgozásában és megkötésében;
- ♦ készen áll a nukleáris potenciálok további csökkentésének megvitatására kétoldalú megállapodások vagy sokoldalú formációk alapján;
- ♦ elősegíti a regionális stabilitás megszilárdítását a hagyományos fegyveres erők korlátozásának és csökkentésének, a bizalomerosztó intézkedések kidolgozásának és alkalmazásának útján;
- ♦ a békemissziókat hatékony eszköznek tekinti a fegyveres konfliktusok kezelésében, részt vállal ilyen missziókban, fellép ezen eszköztár erősítéséért szigorú összhangban az ENSZ Alapokmányának elveivel;
- ♦ elősegíti a nemzetközi információs biztonság rendszerének kialakítását.

105. pont: A stratégiai stabilitás és az egyenjogú sokoldalú együttműködés érdekében az Oroszországi Föderáció minden szükséges erőfeszítést megtesz, hogy a legkevesbé költséges szinten tartsa visszatartó potenciálját a stratégiai támadó fegyverzetek terén.

106. pont: A NATO-val kialakítandó viszony meghatározó tényezője az Oroszországi Föderáció számára továbbra is a szövetség katonai aktivitása fokozásának és infrastruktúrája orosz határokhoz való közelítésének, a rakétaelhárító rendszer kiépítésének, a tömb globális funkciókkal való felruházásának elfogadhatatlansága.

107. pont: Az Oroszországi Föderáció készen áll a kapcsolatok fejlesztésére a NATO-val az egyenjogúság alapján, az euroatlanti régió általános biztonságának erősítése érdekében. A kapcsolatok mélységét és tartalmát a Szövetség azon készsége fogja meghatározni, hogy figyelembe vegye Oroszország törvényes érdekeit a katonai-politikai tervezés során, és tiszteletben tartsa a nemzetközi jog normáit.

Megjegyzések: A 89. pontban a biztonsági stratégia egyenlőségjelet tesz a FÁK tagállamai (amelyeket a nemzetközi közösség egyértelműen elismer) és a két szakadár köztársaság, Abházia és Dél-Oszétia közé (amelyeket szinte egyetlen állam sem ismer el Oroszországon kívül). Különösen bizarr az ezekkel határos régiók említése, mivel ez kizárólag Grúziát (Georgiát) jelenti, amely egyébként is határos a FÁK-tag Oroszországgal. A 88. és a 89. pontok sorrendje egyébként is meglepő, mert második helyre „rangsorolja” a FÁK (és így a korábban egyértelműen privilegizált

elbírálásban részesülő közelséget) térségét. A nemzetközi együttműködés irányainak pusztá felsorolása, illetve a lehetséges partnerek említésének sorrendje önmagáért beszél: a szervezetként kevésbé jelentős és heterogén BRICS-országoktól a Sanghaji Együttműködési Szervezeten át Latin-Amerikáig terjed, és csak az egész földkerekség számbavétele után következik az Európai Unió és az Egyesült Államok. Ez a sorrendiség önmagában is a valóságtól elrugaszkodott (különösen az EU vonatkozásában szembeeső).

A NATO említése – lényegében kizárólag negatív kontextusban – további hat hosszú pont után következik. Nem esik szó a NATO-val kialakítandó stratégiai partnerségről, pedig az Iszlám Állam elleni fellépés éppen ebbe az irányba kényszeríti a feleket.

Beszédes a 105. pont is, amely a legkevesbé költséges visszatartó potenciált említi. Fontosnak tartjuk aláhúzni: nem a racionálisan elegendő, hanem a legkevesbé költséges.

Végül beszédes az is, ami kimaradt a lehetséges partnerek felsorolásából: nem történik említés az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetről (EBESZ), amelyben egyébként Oroszország (is) rendelkezik érdekérvényesítő képességgel (nem úgy, mint az EU-ban vagy a NATO-ban), és amely jó néhány válság kezelésében részt vállal. Igaz, az EBESZ jelentősége erősen megkopott a hidegháború befejezésével, és az is igaz, hogy a NATO legutóbbi stratégiai koncepciója is „elfelejtette” megemlíteni, de úgy véljük, ebben a dokumentumban helye lenne. Annál is inkább, mert Oroszország még a kilencvenes években is az EBESZ-t tartotta az európai biztonsági struktúra egyetlen elfogadható modelljének, sőt, még a 2014-ben kiadott katonai doktrína is a többi nemzetközi szervezettel egy sorban említi.

Az V. fejezet nem tartalmaz igazán említésre méltó elemet a 114. pont kivételével, amelyről az elemzés elején említést tettünk.

A VI. fejezetet viszont teljes terjedelmében összevetjük a Stratégia 2009 megfelelő fejezetével.

Hat évvel ezelőtt a dokumentum megfogalmazói az alábbi mutatókat ítélték méltónak arra, hogy jellemezzék, értékelhetővé tegyék a nemzeti biztonság állapotát:

- ♦ a munkanélküliség szintje (a gazdaságilag aktív lakosság százalékában);
- ♦ a decilis együttható (a lakosság legjobban biztosított 10%-a jövedelmének aránya a legkevesbé biztosított 10% jövedelméhez);
- ♦ a kiskereskedelmi árak növekedési szintje;
- ♦ a külső és a belső államadósság szintje a bruttó hazai termék (GDP) százalékában;

- ♦ az egészségügy, a kultúra, az oktatás és a tudomány forrásbiztosítottsági szintje a GDP százalékában;
- ♦ a fegyverzetek, a hadi- és speciális technika éves felújítási szintje;
- ♦ a biztosítotttság szintje katonai és mérnöki-műszaki káderekkel.

A nemzeti biztonság állapota alapvető jellemzőinek felsorolása korrigálható a rendszeres ellenőrzés eredményei alapján – fogalmaz mindkét dokumentum.

2015 végén az alapvető mutatók felsorolása a következőképpen alakult (nyilván az ellenőrzés eredményei alapján végrehajtott korrekció eredményeképpen):

- ♦ az állampolgárok elégedettsége a védettség szintjével (többek között a bűncselekményekkel szemben), az alkotmányos jogok és a szabadságjogok, a személyi és a vagyoni érdekek vonatkozásában;
- ♦ a korszerű fegyverek és haditechnika aránya a fegyveres erőknél;
- ♦ a várható élettartam;
- ♦ az egy főre eső GDP;
- ♦ a decilis együttható (a lakosság legjobban biztosított 10%-a jövedelmének aránya a legkevésbé biztosított 10% jövedelméhez);
- ♦ az infláció mértéke;
- ♦ a munkanélküliség szintje;
- ♦ a GDP-nek a tudomány, a technológia és az oktatás fejlesztésére fordított hányada;
- ♦ a GDP kultúrára fordított hányada;
- ♦ az Oroszországi Föderáció területének az a hányada, amely nem felel meg az ökológiai normáknak.

Megjegyzés: Az alapvetőnek minősített mutatókkal az a legnagyobb baj, hogy nem igazán alapvetők. (Bár el kell ismerni, a 2015-ös paraméterek kicsit jobban közelítik azt a kimutatást, amelyet indokoltnak tartanánk.) Hiányzik például maga a bruttó hazai termék (GDP), illetve annak dinamikája, a védelmi kiadások aránya a GDP-n belül, illetve annak számszerű mértéke és dinamikája. Nagyon hiányzik – az oroszországi demográfiai helyzet ismeretében – a születési ráta és a többi demográfiai mutató.

Ha már szóba került az állampolgárok elégedettsége, akkor elsősorban az egészségügynek kellene számításba jönnie. Más országok biztonsági stratégiáiban nem találkozhatunk hasonló felsorolással, ez az adott oroszországi dokumentum sajátossága.

ÁLTALÁNOS ÉSZREVÉTELEK

A dokumentum jelentőségéhez nem fér kétség. Ez akkor is igaz, ha sok vitatható (esetleg nehezen értelmezhető) megállapítás szerepel a szövegben, illetve zavarók az alacsonyabb színvonalú elemek.

Újnak számít a 2015-ös dokumentumban az Oroszországgal szemben bevezetett korlátozó intézkedések említése, az ukrán helyzet ismertetése orosz szemszögből és az Iszlám Állam létének megemlézése. (A Krímről – természetesen – szó sem esik.) Újszerű a „visszatartás” gazdaságossági megközelítése, valamint a „színes forradalmak” felemlítése.

A biztonsági stratégia leszögezi, hogy a biztonság fogalmába az egyén, a társadalom és az állam biztonsága tartozik. Ez a logika végigvonul az egész dokumentumon, ennek megfelelően az érdekek összessége az egyén, a társadalom és az állam érdekeinek halmazaként fogható fel.

A dokumentum ismételten foglalkozik a Független Államok Közösségének területén, illetve az eurázsiai térségben végbemenő integrációs folyamattal, ezen belül az Eurázsiai Gazdasági Közösség perspektívájával. (Célszerű figyelembe venni, hogy az EGK Putyin elnök egyik kedvenc vesszőparipája, ugyanakkor a gyakorlatban nem sikertörténet.)

A 89. pont említést tesz a FÁK-tagállamokkal határos térség stabilitásáról, biztonságáról. Általában is a biztonsági stratégia magától értetődő, természetes folyamatként kezeli a Független Államok Közössége tagállamainak (vissza)integrálódását valamilyen egységes szervezetbe. A dokumentum ilyen értelmű állásfoglalása teljesen egyoldalú, még csak utalást sem tesz arra, hogy itt nem csupán Oroszország érdekeiről, elképzeléseiről vagy szándékairól van szó, hanem más szuverén államokról is.

Összességében a 2015-ös megjelentetésre azt a magyarázatot véljük megtalálni a dokumentumban, hogy Oroszország ezzel üzeni meg a világnak, melyek a számára fontos szempontok, prioritások, hol van Oroszország helye, és mi lehet a szerepe az új, formálódó, többpólusú világrendben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Az Oroszországi Föderáció biztonságpolitikai dokumentumai (biztonsági koncepció 1997-ből és 2000-ből, biztonsági stratégia 2009-ből és 2015-ből, katonai doktrína 1993-ból, 2000-ből, 2010-ből és 2014-ből).

NAGY László – TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2016): Az Oroszországi Föderáció biztonságpolitikai dokumentumai – Összehasonlító elemzés. *Felderítő Szemle*, 15(3), 21–47.

TÖMÖSVÁRY Zsigmond – NAGY László (1999): *Oroszország a harmadik évezred küszöbén*. Budapest: Honvéd.

Ajánlott irodalom

NANOVFSZKY György szerk. (1995): *Oroszország. Tények és adatok 1995*. Budapest: Teleki László Alapítvány.

PIRITYI Sándor (1998): Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági koncepciója. *Hadtudomány*, 8(1), 16–24.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ INFORMÁCIÓS BIZTONSÁGI DOKTRÍNÁJA I.¹

A 21. század minden bizonnyal az információs hadviselés századaként vonul majd be a hadtörténelembe. Új, technikailag immár kivitelezhető módon vetődik fel a korszerű háborúban szemben álló felek információs rendszerei elleni támadás lehetősége, amely új veszélyforrásként képes megbénítani mind a védelmi, mind az ezeket támogató gazdasági rendszereket. Ebből a szempontból egyáltalán nem lehet közömbös számunkra, hogy a világ vezető országai miként kezelik ezt a jelen, de talán még inkább a jövő biztonságpolitikai gondolkodása szempontjából rendkívül izgalmas és fontos területet. Úgy vélem, hogy e területnek a megismerése, elemzése, illetve „kezelésének” magyar szemüvegen keresztül történő újragondolása mindenképpen befolyással lehet a biztonság és sajátos területével kapcsolatos gondolkodásra.

A kérdés fontossága és újszerűsége volt az, ami arra ösztönzött, hogy gondolatébresztőként közreadjam azt a dokumentumot, amely szervesen illeszkedik az utóbbi időben Oroszországban megjelent, immár közismert biztonságpolitikai alapidokumentumok – az *Oroszországi Föderáció nemzetbiztonsági koncepciója* és az *Oroszországi Föderáció katonai doktrínája* – sorába.

2000. szeptember 9-én Vlagyimir Putyin elnök jóváhagyta az *Oroszországi Föderáció információs biztonsági doktrínáját*. Ez az Oroszország történetében egyedülálló dokumentum a FAPSZI² (Kormányhíradás) munkaműhelyeiben készült, és megjárta a kérdéskörben alapvetően érintett kormányzati és biztonsági struktúrákat, valamint az elnöki adminisztrációt, a Biztonsági Tanács fórumait, és végül az elnöki aláírással emelkedett jogerőre. A dokumentum megjelenése nem váltott ki osztatlan örömet Oroszországban sem a szélesebb értelemben vett közvélemény körében, sem a szűkebb értelemben vett szakmai berkekben. Napjainkban, amikor Oroszország és a Nyugat közötti kapcsolatokat meglehetősen hűvössé változtató koszovói konfliktust követően Moszkva ismét esélyt kapott arra, hogy egyre szélesebb

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2001.

² FAPSZI: Fegyeralkoje Agentsztvo Pravityelsztvennoj Szvjazi. A magyar terminológiában „Kormányhíradás” néven ismert, korábban az egykori KGB 8. Főcsoportfőnökségének állományába, 1991 óta pedig közvetlen elnöki alárendeltségbe tartozó, önálló, országos hatáskörű biztonsági szolgálat.

körben kapcsolódhasson be a nemzetközi gazdasági és pénzügyi együttműködésbe, egyesek úgy vélik: mindez egyenesen törvényszerűvé teszi, hogy az információk „kezelése” egyre szabadabb legyen. Ezt a csalóka érzetet látszik erősíteni az oroszországi információs és telekommunikációs rendszerek kiépítésével, tevékenységük szabályozásával kapcsolatosan meglévő igencsak „hézagos” jogszabályi háttér is.

A biztonság különböző területein dolgozó szakemberek azonban hamar felismerték, hogy az „információk és az információhordozók szabad áramlása” milyen reális veszélyeket rejt magában, és elérték a téma Biztonsági Tanács ülése elé kerülését, majd a doktrína kidolgozását és elfogadását. A probléma fontosságát jelzi egyébként az a tény is, hogy az információs biztonság kérdései helyet kaptak az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonsági koncepciójában (II. fejezet: *Oroszország nemzeti érdekei*, 5. pont; III. fejezet: *Az Oroszország nemzetbiztonságát fenyegető veszélyek*, 5. pont; IV. fejezet: *Az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonságának szavatolása*, 8. pont), valamint az Oroszországi Föderáció új katonai doktrínájában is (a katonai biztonságot alapvetően fenyegető külső és belső tényezők között egyaránt említést tesz róla).³

A doktrína ezekről a veszélyforrásokról, Oroszország információs biztonsága általános állapotáról ad a valósághoz meglehetősen közeli képet, illetve válaszolja az információs biztonság erősítése érdekében szükségessé váló tennivalókat. Az alábbiakban közreadjuk az Oroszországi Föderáció információs biztonsági doktrínájának magyar nyelvű fordítását.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonsági doktrínája az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának céljaira, feladataira, elveire és alapvető irányaira vonatkozó hivatalos nézetek összessége. Jelen doktrína alapul szolgál:

- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának területével kapcsolatos állami politika formálásához;
- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonsága jogi, módszertani, tudományos-technikai és szervezeti biztosításának korszerűsítésével kapcsolatos javaslatok előkészítéséhez;
- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításával kapcsolatos célprogramok kidolgozásához.

Jelen doktrína az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonsági koncepcióját fejleszti tovább az információs szféra területén.

³ *Oroszország nemzeti biztonsági koncepciója és katonai doktrínája* 2000: 4, 6, 14, 20–21.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ NEMZETI ÉRDEKEI
AZ INFORMÁCIÓS SZFÉRÁBAN ÉS EZEK BIZTOSÍTÁSA

A társadalom fejlődésének jelenlegi szakaszát az információ, az információs infrastruktúra, az információ gyűjtését, formálását, terjesztését és felhasználását megvalósító szubjektumok, valamint az e folyamat során keletkező társadalmi viszonyokat szabályozó rendszerek összességét magába foglaló információs szféra egyre növekvő szerepe jellemzi. Az információs szféra – a társadalom életének rendszerképző tényezőjeként – aktívan befolyásolja az Oroszországi Föderáció biztonsága politikai, gazdasági, védelmi és más összetevőinek állapotát. Az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonsága lényeges módon függ az információs biztonság biztosításától, és a műszaki fejlődés folyamán ez a függés csak fokozódik.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonsága alatt az egyén, a társadalom és az állam kiegyensúlyozott érdekeinek összessége által az információs szférában meghatározott nemzeti érdekei védettségi állapotát értjük. Az egyén érdekei az információs szférában az információhoz való hozzáféréshez, az információ fizikai, szellemi és intellektuális fejlődést szolgáló, törvény által nem tiltott tevékenység felhasználásához kapcsolódó, alkotmányban rögzített emberi és állampolgári jogok realizálásában, valamint az információ egyéni biztonságot biztosító védelmében öltenek testet. A társadalom érdekei az információs szférában az egyén érdekei e szférában történő biztosításában, a demokrácia erősítésében, a jogállam létrehozásában, a társadalmi közmegegyezés megteremtésében és fenntartásában, Oroszország szellemi megújításában valósulnak meg. Az állam érdekei az információs szférában az orosz információs infrastruktúra harmonikus fejlődését, az alkotmányos emberi és állampolgári szabadságjogoknak az információ megszerzése, az alkotmányos rend szilárdsága, Oroszország szuverenitása és területi egysége, politikai, gazdasági és társadalmi stabilitása, a törvényesség és a jogrend feltétel nélküli biztosításának az egyenjogú és kölcsönösen előnyös nemzetközi együttműködés fejlesztése érdekében történő realizálását garantáló feltételek megteremtésében öltenek testet.

Az Oroszországi Föderáció információs szférában megjelenő nemzeti érdekei alapján formálódnak az állam – információs biztonság biztosítása érdekében folytatott – bel- és külpolitikájának stratégiai és napi feladatai. Az Oroszországi Föderáció információs szférában jelentkező nemzeti érdekeinek *négy alapvető összetevője* különböztethető meg:

Az Oroszországi Föderáció információs szférában megjelenő nemzeti érdekeinek *első összetevője* az emberi és állampolgári alkotmányos és szabadságjogoknak az információ megszerzése és felhasználása területén történő betartását, Oroszország szellemi megújulását, a társadalom erkölcsi értékeinek, a hazafiság és a humanizmus

hagyományainak, az ország kulturális és tudományos potenciáljának megőrzését és erősítését foglalja magába. Ennek elérése érdekében:

- ♦ fokozni kell az információs infrastruktúra felhasználásának hatékonyságát a társadalmi fejlődés, az orosz társadalom konszolidálása, az Oroszországi Föderáció soknemzetiségű népének szellemi újjászületése érdekében;
- ♦ korszerűsíteni kell az Oroszországi Föderáció tudományos-technikai és szellemi potenciáljának alapját képező információs források kialakításának, megőrzésének és racionális felhasználásának rendszerét;
- ♦ biztosítani kell az információ szabad keresésének, megszerzésének, átadásának, létrehozásának és bármilyen törvényes eszközzel történő terjesztésének alkotmányos emberi és állampolgári szabadságjogát, a valós információ megszerzését a környezet állapotáról;
- ♦ biztosítani kell a személyi és családi titokhoz, a levelezés, a telefonbeszélgetések, a postai, távirati és más közlemények titkának megőrzéséhez való emberi és állampolgári alkotmányos és szabadságjogokat a becsület és a jó hírnév védelme érdekében;
- ♦ erősíteni kell az intellektuális tulajdon védelme területén meglévő viszonyokat szabályozó jogi mechanizmusokat, meg kell teremteni a bizalmas információhoz való hozzáférés föderációs törvényekben meghatározott korlátozása betartásának feltételeit;
- ♦ garantálni kell a tömegtájékoztatás szabadságát és a cenzúra betiltását;
- ♦ nem szabad megengedni az olyan propagandát és agitációt, amely elősegíti a társadalmi, faji, nemzeti vagy vallási gyűlölet és ellenségeskedés keltését;
- ♦ biztosítani kell az egyén személyes életéről szóló információk beleegyezése nélkül történő gyűjtésére, tárolására, felhasználására és terjesztésére vonatkozó tilalmat, illetve ugyanezt minden olyan információra, amelyhez a hozzáférést a föderációs törvények korlátozzák.

Az Oroszországi Föderáció információs szférában megjelenő nemzeti érdekeinek *második összetevője* az Oroszországi Föderáció állami politikájáról, az orosz és a nemzetközi élet társadalmilag jelentős eseményeivel kapcsolatos hivatalos álláspontjáról szóló, valóságghű információk orosz és nemzetközi közvéleményhez történő eljuttatásával, az állampolgárok nyílt állami információs bázisokhoz való hozzáféréseinek biztosításával kapcsolatos állami szintű politika információs biztosítását foglalja magába. Ennek elérése érdekében:

- ♦ meg kell erősíteni a tömegtájékoztatás állami eszközeit, bővíteni szükséges a valós információk orosz és külföldi állampolgárokhoz időben történő eljuttatásával kapcsolatos lehetőségeket;

- ♦ intenzívebbé kell tenni a nyílt állami információs bázisok kialakítását és fokozni szükséges gazdasági felhasználásuk hatékonyságát.

Az Oroszországi Föderáció információs szférában megjelenő nemzeti érdekeinek *harmadik összetevője* a hazai információs ipar – s benne az informatikai, telekommunikációs és híradó eszközöket gyártó ipar – korszerű információs technológiáinak fejlesztését, a belső piaci szükségletek ilyen termékekkel történő kielégítésének, illetve e termékek világpiacra történő kijuttatásának, valamint a hazai információs bázisok feltöltésének, megőrzésének és hatékony felhasználásának biztosítását foglalja magába. A mai viszonyok között csakis ezen az alapon lehet megoldani a tudományos technológiák létrehozásának, az ipar technológiai átalakításának, a hazai tudomány és technika vívmányai megsokszorozásának problémáját. Oroszországnak el kell foglalnia az őt megillető helyet a mikroelektronikai és számítógépes ipar világviszonylatban vezető országai között. Ennek elérése érdekében:

- ♦ fejleszteni és korszerűsíteni szükséges az Oroszországi Föderáció egységes információs térségének infrastruktúráját;
- ♦ fejleszteni kell a hazai információs szolgáltatóipart, és fokozni az állami információs bázisok felhasználásának hatékonyságát;
- ♦ fejleszteni kell a versenyképes informatikai, telekommunikációs és híradó eszközök oroszországi gyártását, szélesíteni kell Oroszország részvételét ezen eszközök és rendszerek gyártásának nemzetközi kooperációjában;
- ♦ biztosítani kell az informatika, a telekommunikáció és a híradás szférájában végzett hazai alap- és alkalmazott kutatások állami támogatását.

Az Oroszországi Föderáció információs szférában megjelenő nemzeti érdekeinek *negyedik összetevője* az információs bázis engedély nélküli hozzáféréstől való védelmét, az Oroszországi Föderáció területén már létező vagy létrehozandó információs és telekommunikációs rendszerek védelmét foglalja magába. Ennek elérése érdekében:

- ♦ fokozni kell az információs rendszerek biztonságát – beleértve a hírhálózatnak, különösen a föderációs szintű államhatalmi szerveknek, az Oroszországi Föderáció szubjektumai államhatalmi szerveinek, a pénzügyi és banki szférának, a gazdálkodási szférának az információs és híradó rendszereit, valamint a fegyverzeti és haditechnikai eszközök informatikai rendszereit és eszközeit, a csapatvezetési és fegyverzetirányítási rendszereket, illetve a környezetre ártalmas és gazdasági szempontból fontos termelés informatikai rendszereit;
- ♦ intenzívebbé kell tenni az információvédelem hazai gyártású hardverei és szoftverei gyártásával és hatékonyságuk ellenőrzésével kapcsolatos módszerek fejlesztését;

- ♦ biztosítani kell az államtitkot képező információk védelmét;
- ♦ szélesíteni kell az Oroszországi Föderáció nemzetközi együttműködését az információs bázisok fejlesztése és biztonságos felhasználása, illetve az információs szférában való szembenállás kialakulásának veszélyével szembeni fellépés területén.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ INFORMÁCIÓS BIZTONSÁGÁT VESZÉLYEZTETŐ FENYEGETÉSEK FAJTÁI

Az Oroszországi Föderáció információs biztonságát veszélyeztető fenyegetések irányultságukat tekintve az alábbiak lehetnek:

- ♦ az emberi és állampolgári alkotmányos és szabadságjogokat a szellemi élet és az információs tevékenység területén, illetve az egyéni, csoport- és társadalmi tudatot, Oroszország szellemi újjászületését veszélyeztető fenyegetések;
- ♦ az Oroszországi Föderáció állami politikájának információs biztosítását veszélyeztető fenyegetések;
- ♦ a hazai információs iparra – beleértve az informatikai, telekommunikációs és híradó eszközök iparát is –, illetve a belső piaci szükségletek ezen ipar termékeivel történő kielégítésére és e termékek világpiacra történő kijuttatására, valamint a hazai információs bázisok feltöltésének, megőrzésének és hatékony felhasználásának biztosítására veszélyt jelentő fenyegetések;
- ♦ az Oroszországi Föderáció területén már létező vagy létrehozandó információs és telekommunikációs eszközök és rendszerek biztonságát veszélyeztető fenyegetések.

Az emberi és állampolgári alkotmányos és szabadságjogokat a szellemi élet és az információs tevékenység területén, valamint az egyéni, a csoport- és társadalmi tudatot és Oroszország szellemi újjászületését veszélyeztető fenyegetések az alábbiak lehetnek:

- ♦ a föderációs államhatalmi szervek, az Oroszországi Föderáció szubjektumainak államhatalmi szervei által elfogadott olyan normatív szabályzók, amelyek sértik az állampolgári alkotmányos és szabadságjogokat a szellemi élet és az információs tevékenység területén;
- ♦ monopólium megteremtése az információ létrehozására, megszerzésére és az Oroszországi Föderációban történő terjesztésére, többek között a telekommunikációs rendszerek felhasználásával;

- ♦ az állampolgárok személyes, családi titokhoz, levéltitokhoz, a telefonbeszélgetések és más információik titkosságához való alkotmányos jogának realizálása ellen ható tevékenység – többek között a bűnözői struktúrák részéről;
- ♦ a társadalmilag szükséges információhoz való hozzáférés irracionális és túlzott mértékű korlátozása;
- ♦ az egyéni, csoport- és társadalmi tudatot befolyásoló speciális eszközök jogellenes alkalmazása;
- ♦ az információs szféra viszonyait szabályozó föderációs törvények követelményeinek figyelmen kívül hagyása a föderációs államhatalmi szervek, az Oroszországi Föderáció szubjektumainak államhatalmi szervei, a helyi önkormányzati szervek, szervezetek és az állampolgárok részéről;
- ♦ a föderációs államhatalmi szervek, az Oroszországi Föderáció szubjektumainak államhatalmi szervei, a helyi önkormányzati szervek nyílt információs bázisaihoz, a nyílt levéltári anyagokhoz, illetve más nyílt, társadalmilag jelentős információhoz való állampolgári hozzáférés jogtalan korlátozása;
- ♦ a kulturális értékek felhalmozási és megőrzési rendszerének dezorganizálása és rombolása, beleértve a levéltárakat is;
- ♦ az emberi és állampolgári alkotmányos és szabadságjogok megsértése a tömegtájékoztatás területén;
- ♦ az orosz hírügynökségek, tömegtájékoztató eszközök kiszorítása a belső információs piacról és az orosz társadalmi élet szellemi, gazdasági és politikai szférái külföldi információs struktúráktól való függésének erősödése;
- ♦ a szellemi értékek devalvációja, az erőszak kultuszára, az orosz társadalomban kialakult értékeknek ellentmondó szellemi és erkölcsi értékekre épülő tömegkultúra példáinak propagandája;
- ♦ Oroszország lakossága szellemi, erkölcsi és alkotó potenciáljának csökkenése, amely lényegesen bonyolultabbá teszi a munkaerő-tartalékok felkészítését a legkorszerűbb, köztük az információs technológiák alkalmazására és felhasználására;
- ♦ az információval történő manipulálás (dezinformáció, az információ torzítása vagy eltitkolása).

Az Oroszországi Föderáció állami politikájának információs biztosítását veszélyeztető fenyegetések az alábbiak lehetnek:

- ♦ Oroszország információs piacának vagy egyes szektorainak hazai és külföldi információs struktúrák által történő monopolizálása;
- ♦ az állami tömegtájékoztató eszközök orosz és külföldi hallgatóságot tájékoztató tevékenységének blokkolása;

- ♦ az Oroszországi Föderáció állami politikája információs biztonságának alacsony hatékonysága – a magasan kvalifikált káderek, az állami információs politika kialakítása és realizálása rendszerének hiánya következtében.

A hazai információs iparra – beleértve az informatikai, telekommunikációs és híradó eszközök iparát is –, illetve a belső piaci szükségletek ezen ipar termékeivel történő kiellégítésére és e termékek világpiacra történő kijuttatására, valamint a hazai információs bázisok feltöltésének, megóvásának és hatékony felhasználásának biztosítására veszélyt jelentő fenyegetések az alábbiak lehetnek:

- ♦ az Oroszországi Föderáció legújabb információs technológiákhoz való hozzáféréseinek, az orosz termelőknek az információs szolgáltatások, az informatikai, telekommunikációs és híradó eszközök iparában kialakult világméretű munkamegosztásba történő kölcsönösen előnyös és egyenjogú bekapcsolódásának megakadályozása, valamint az Oroszország technológiai függőségének erősítését szolgáló feltételek megteremtése a korszerű információs technológiák területén;
- ♦ import informatikai, telekommunikációs és híradó eszközök államhatalmi szervek által történő vásárlása – olyan megfelelő hazai termékek megléte esetén, amelyek jellemzőiket tekintve nem rosszabbak a külföldi típusoknál;
- ♦ az informatikai, telekommunikációs és híradó eszközök orosz gyártóinak kiszorítása a hazai piacokról;
- ♦ az intellektuális tulajdon szakemberei és jogalanyai külföldre áramlásának növekedése.

Az Oroszországi Föderáció területén már létező, illetve létrehozandó információs és telekommunikációs eszközök és rendszerek biztonságát veszélyeztető fenyegetések az alábbiak lehetnek:

- ♦ az információ jogellenes gyűjtése és felhasználása;
- ♦ az információfeldolgozás technológiájának megsértése;
- ♦ nem az adott termékre vonatkozó dokumentációkban meghatározott funkciókat realizáló komponensek beépítése a hardverekbe és a szoftverekbe;
- ♦ az információs és telekommunikációs rendszerek (köztük az információvédelmi rendszerek) normális működését romboló programok kidolgozása és terjesztése;
- ♦ az információs, telekommunikációs és híradó eszközök megsérülése, megsemmisítése, rádióelektronikai bénítása vagy rombolása;
- ♦ az információfeldolgozás és -továbbítás automatizált rendszereinek védelmét biztosító jelkulcsrendszerekre történő ráhatás;

- ♦ az információ kriptográfiai védelmét biztosító kulcsok és eszközök kompromittálása;
- ♦ az információ technikai csatornákon keresztül történő kiszivárgása;
- ♦ elektronikai berendezések közbeiktatása a híradó csatornákon keresztül történő információfeldolgozás, -tárolás és -továbbítás technikai eszközeibe, valamint az államhatalmi szervek, vállalatok, intézmények és szervezetek helyiségeibe (a tulajdonformától függetlenül) – az információ „elfogása” céljából;
- ♦ a gépi és más információhordozók megsérülése, megsemmisítése, rombolása vagy eltulajdonítása;
- ♦ az információ adatátviteli hálókbán és híradó vonalakon történő elfogása, ezen információk kódjának megfejtése és hamis információk továbbítása;
- ♦ nem regisztrált hazai és külföldi információs technológiák, információvédelmi eszközök, informatikai, telekommunikációs és híradó eszközök felhasználása az orosz információs infrastruktúra kialakítása és fejlesztése során;
- ♦ az adatbankokban és adatbázisokban található információkhoz való engedély nélküli hozzáférés;
- ♦ az információ terjesztésére vonatkozó törvényi korlátozások megsértése.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ INFORMÁCIÓS BIZTONSÁGÁT VESZÉLYEZTETŐ FENYEGETÉSEK FORRÁSAI

Az Oroszországi Föderáció információs biztonságát veszélyeztetető *fenyegetések forrásai* *belső*k és *külső*k lehetnek. A külső forrásokhoz tartoznak:

- ♦ az Oroszországi Föderáció érdekei ellen irányuló külföldi politikai, gazdasági, katonai, felderítő és információs struktúrák tevékenysége;
- ♦ egy sor ország dominanciára és Oroszország érdekeinek megsértésére irányuló törekvése, illetve a külső és belső információs piacokról történő kiszorítása a világ információs térségében;
- ♦ az információs technológiák és források megszerzéséért vívott nemzetközi konkurenciaharc kiéleződése;
- ♦ a nemzetközi terrrorszervezetek tevékenysége;
- ♦ a világ vezető hatalmai technikai fölényének növekedése és lehetőségeik bővülése a versenyképes orosz információs technológiák létrehozásának akadályozása területén;
- ♦ a külföldi államok kozmikus, légi, tengeri és földi technikai és más felderítési módszereinek tevékenysége;

- ♦ az információs háború egy sor ország által kidolgozott olyan koncepciója, amely célul tűzi ki a világ más országainak információs szféráira történő veszélyes ráhatást, az információs és telekommunikációs rendszerek normális működésének és információs bázisainak rombolását, illetve az ezekhez történő engedély nélküli hozzáférést.

A belső forrásokhoz tartoznak:

- ♦ a hazai iparágak kritikus állapota;
- ♦ az állami és bűnözői struktúrák összefonódásának, a bűnözői struktúrák bizalmas információkhoz való hozzáféréseinek, a szervezett bűnözés társadalom életére gyakorolt befolyása erősödésének, az állampolgárok, a társadalom és az állam információs szférában meglévő törvényes érdekei védeltségi foka csökkenésének tendenciáival párosuló kedvezőtlen kriminogén helyzet az információs szférában;
- ♦ a föderációs államhatalmi szerveknek, az Oroszországi Föderáció szubjektumai államhatalmi szerveinek az egységes állami politika formálása és realizálása érdekében kifejtett elégtelen koordinációs tevékenysége az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítása területén;
- ♦ az információs szféra viszonyait szabályozó normatív jogi bázis nem kellő mértékű kidolgozottsága, valamint a nem megfelelő jogalkalmazói gyakorlat;
- ♦ a polgári társadalom intézményeinek fejletlensége és az orosz információs piac fejlődése feletti nem kielégítő mértékű állami ellenőrzés;
- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonságát szolgáló lépések alulfinanszírozottsága;
- ♦ az állam nem megfelelő gazdasági potenciálja;
- ♦ az oktatási és nevelési rendszer hatékonyságának csökkenése, a jól képzett szakemberek hiánya az információs biztonság biztosítása területén;
- ♦ a föderációs államhatalmi szervek, az Oroszországi Föderáció szubjektumai államhatalmi szerveinek gyenge aktivitása a társadalom saját tevékenységükről történő tájékoztatása, a meghozott döntések magyarázása, a nyílt állami információs bázisok létrehozása és az állampolgárok e bázisokhoz való hozzáférési rendszerének fejlesztése területén;
- ♦ Oroszország elmaradása a világ vezető országaitól a föderációs államhatalmi szerveknek, az Oroszországi Föderáció szubjektumai államhatalmi szerveinek, a helyi önkormányzati szerveknek, a pénzügyi-hitel szférának, az iparnak, a mezőgazdaságnak, a közművelődésnek, az egészségügyi és a szolgáltatási szférának az informatizálása területén.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ
INFORMÁCIÓS BIZTONSÁGÁNAK ÁLLAPOTA
ÉS BIZTOSÍTÁSÁNAK ALAPVETŐ FELADATAI

Az Oroszországi Föderációban az elmúlt években egész sor intézkedést valósítottak meg az információs biztonság korszerűsítése érdekében. Megkezdődött az információs biztonság jogi bázisának kialakítása. Elfogadták az „államtitokról” szóló föderációs törvényt, az Oroszországi Föderáció Levéltári Állományának és Levéltárainak törvényi alapjait, „ az információról, az informatikáról és az információvédelemről”, valamint a „nemzetközi információcserében való részvételről” szóló törvényt és egy sor más törvényt, megkezdődött az e törvények realizálását szolgáló mechanizmusok létrehozása, a társadalmi viszonyokat az információs szférában szabályozó törvénytervezetek előkészítése. Az információs biztonság biztosítását elősegítő intézkedéseket foganatosítottak a föderációs államhatalmi szerveknél, az Oroszországi Föderáció szubjektumai államhatalmi szerveinél, vállalatoknál, intézményeknél és szervezeteknél – tulajdonosi hovatartozástól függetlenül. Az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításával kapcsolatos kérdések sikeres megoldását segíti elő az információvédelem állami rendszere, az államtitok védelmi rendszere, az államtitok védelme területén végzett tevékenység licencia- és az információvédelmi eszközeinek minőségtanúsítási rendszere. Ezzel együtt az Oroszországi Föderáció információs biztonsága állapotának elemzése azt mutatja, hogy annak színvonala teljes mértékben megfelel a társadalom és az állam szükségleteinek.

Az ország politikai és társadalmi-gazdasági fejlődésének jelenlegi körülményei kiélezi a társadalmi szabad információcseré bővítésében jelentkező szükségletei és az információ terjesztésére érvényes bizonyos szabályozott korlátozások megőrzésének szükségessége közötti ellentmondásokat. A társadalmi kapcsolatok információs szférában meglévő jogi szabályozásának ellentmondásossága és fejletlensége súlyos negatív következményekkel jár. Így e viszonyok normatív jogi szabályozásának elégtelensége a tömegtájékoztatás szabadságának – az alkotmányos rend alapjai, az erkölcs, az állampolgárok egészsége, jogai és törvényes érdekei, az ország védelmi képességei és az állam biztonsága védelmének érdekében történő – alkotmányos korlátozása területén lényegesen megnehezíti az egyén, a társadalom és az állam érdekei között meglévő egyensúly fenntartását az információs szférában. A tömegtájékoztatás területén meglévő viszonyok elégtelen normatív jogi szabályozása megnehezíti a versenyképes orosz hírügynökségek és tömegtájékoztató eszközök létrehozását az Oroszországi Föderáció területén.

Az állampolgárok információhoz való hozzáférési jogának rendezetlensége, az információval történő manipuláció negatív reakciót vált ki a lakosság körében, ami egy sor esetben az országban kialakult társadalompolitikai helyzet destabilizálásához vezet. Az állampolgárok személyes életének sérthetetlenségéhez, személyes és családi titkaihoz, a levelezés titkosságához való, az Oroszországi Föderáció Alkotmányában rögzített jogai mögött nem áll megfelelő jogi, szervezeti és technikai háttér. Nem kielégítő a föderációs államhatalmi szervek, az Oroszországi Föderáció szubjektumai, a helyi önkormányzati szervek által a fizikai személyekről gyűjtött személyi adatok védelme.

Sok a pontatlanság az orosz információs térség formálása, a tömegtájékoztatás rendszerének fejlesztése, a nemzetközi információcseré és az orosz információs térségnek a világ információs térségébe történő integrálódásának megszervezése területén folytatott állami politikában, ami lehetővé teszi az orosz hírügynökségek és tömegtájékoztató eszközök belső információs piacról történő kiszorítását és a nemzetközi információcseré struktúrájának deformálását. Nem kielégítő az orosz hírügynökségek termékei külföldi információs piacra történő kijuttatásának állami támogatása. Romlik az államtitkot képező információk megőrzésének biztosításával kapcsolatos helyzet. A legjobban képzett szakemberek tömeges elvándorlásával súlyos károsodás éri az informatikai, telekommunikációs és híradó eszközök létrehozásának területén tevékenykedő tudományos és termelési kollektívák szakembergárdáját.

A hazai információs technológiák lemaradása arra kényszeríti a föderációs államhatalmi szerveket, az Oroszországi Föderáció szubjektumai államhatalmi szerveit és a helyi önkormányzati szerveket, hogy információs rendszereik kialakítása során az import technikai eszközök vásárlásának és a külföldi cégek bevonásának útját válasszák, aminek révén megnő a feldolgozott információkhoz való engedély nélküli hozzáférés valószínűsége, és erősödik Oroszország külföldi komputer- és telekommunikációs technikát és programokat gyártó cégektől való függése. A külföldi információs technológiáknak az egyén, a társadalom és az állam tevékenységi szféráiba történő intenzív bekapcsolódásával, valamint a nyílt információs és telekommunikációs rendszerek széles körű alkalmazásával, a hazai és a nemzetközi információs rendszerek integrációjával megnőtt az Oroszország információs infrastruktúrája elleni „információs fegyver” alkalmazásának veszélye. Az ilyen veszélyekkel (szembeni) adekvát komplex ellentevékenység nem kielégítően koordinált, és gyenge költségvetési támogatással folyik. Nem kap kellő figyelmet az úrfelderítés és a rádióelektronikai harc eszközeinek fejlesztése sem.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítása területén kialakult helyzet *halaszthatatlan döntéseket* követel az olyan kérdésekben, mint:

- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítása területén megvalósuló állami politika alapvető irányainak, valamint az e politika realizálásával összefüggő intézkedéseknek és mechanizmusoknak a kidolgozása;
- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonságát biztosító – az e területen egységes állami politikát realizáló – rendszer kifejlesztése és korszerűsítése, beleértve az Oroszországi Föderáció információs biztonságát veszélyeztető fenyegetések feltárása, értékelése, illetve prognosztizálása formáinak, módszereinek és eszközeinek, valamint az e fenyegetésekkel szembeni el-lentevékenység rendszerének korszerűsítését is;
- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítását szolgáló föderációs célprogramok kidolgozása;
- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítását szolgáló rendszerek és eszközök hatékonyságának értékelésével kapcsolatos kritériumok és módszerek kidolgozása;
- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítását szolgáló normatív jogi bázis korszerűsítése, beleértve az állampolgárok információ-hoz jutásával és az információhoz való hozzáféréssel kapcsolatos jogainak realizálási mechanizmusát, az állam és a tömegtájékoztató eszközök együtt-működését érintő jogi normák realizálásának formáit és módszereit;
- ♦ a föderációs államhatalmi szervek, az Oroszországi Föderáció szubjektumai, államhatalmi szervei, a helyi önkormányzati szervek tisztségviselői, a jogi személyek és állampolgárok az információs biztonság követelményeinek betartásában viselt felelősségének meghatározása;
- ♦ a föderációs államhatalmi szervek, az Oroszországi Föderáció szubjektumai, államhatalmi szervei, a vállalatok, intézmények és szervezetek tevékenységének koordinálása – tulajdonformától függetlenül – az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítása területén;
- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosítása tudomá-nyos-technikai alapjainak fejlesztése a mai geopolitikai helyzet, Oroszország politikai és társadalmi-gazdasági fejlődése és az „információs fegyver” alkal-mazásának reális veszélye figyelembevételével;
- ♦ Oroszország állami információs politikája formálási és realizálási mechaniz-musainak kidolgozása és létrehozása;
- ♦ az állami televíziós és rádiós műsorszóró szervezetek, más állami tömeg-tájékoztató eszközök információs politikájának formálásában való állami részvétel hatékonyságának fokozásával kapcsolatos módszerek kidolgozása;
- ♦ az Oroszországi Föderáció technológiai függetlenségének biztosítása az infor-matika, a telekommunikáció és a híradás legfontosabb, az állam biztonságát

meghatározó területein, különösen a fegyverzet és a haditechnikai eszközök működését biztosító számítógépes technika területén;

- ♦ a korszerű információvédelmi, illetve információs technológiák biztonságának biztosítását szolgáló, mindenekelőtt a csapatvezetési és fegyverzetirányítási rendszerekben, a környezeti szempontból veszélyes és gazdaságilag fontos termelési ágakban alkalmazott módszerek és eszközök megteremtése;
- ♦ az információvédelem állami rendszerének és az államtitok védelmi rendszereinek fejlesztése és korszerűsítése;
- ♦ a békeidőszakban, a rendkívüli helyzetekben és a háború időszakában megvalósuló állami irányítás korszerű, védett technológiai alapjainak létrehozása és fejlesztése;
- ♦ a nemzetközi és külföldi szervekkel és szervezetekkel való együttműködés szélesítése a nemzetközi telekommunikációs és híradó rendszerek segítségével továbbított információ biztonságának biztosításával kapcsolatos tudományos-technikai és jogi kérdések megoldása során;
- ♦ az orosz információs infrastruktúra aktív fejlesztését, Oroszország részvételét biztosító feltételek megteremtése a globális információs hálók és rendszerek létrehozásának és felhasználásának folyamataiban;
- ♦ az egységes szakember-felkészítési rendszer létrehozása az információs biztonság és az információs technológiák területén.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Oroszország nemzeti biztonsági koncepciója és katonai doktrínája (2000). *Új Honvédségi Szemle*, 54(5).
TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2001): Az Oroszországi Föderáció Információs Biztonsági Doktrínája I. *Új Honvédségi Szemle*, 55(4), 24–35.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ INFORMÁCIÓS BIZTONSÁGI DOKTRÍNÁJA II.¹

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ INFORMÁCIÓS BIZTONSÁGA BIZTOSÍTÁSÁNAK ÁLTALÁNOS MÓDSZEREI

Az Oroszországi Föderáció információs bizottsága biztosításának *jogi módszereihez tartozik* az információs szférában meglévő viszonyokat szabályozó normatív jogi dokumentumok, valamint az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítása kérdéseivel foglalkozó normatív módszertani dokumentumok kidolgozása. E tevékenység legfontosabb irányai az alábbiak:

- ♦ a szükséges változtatások és kiegészítések elvégzése az Oroszországi Föderáció információs biztonság biztosítása területén kialakult viszonyokat szabályozó törvényeiben;
- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítását szolgáló rendszerek létrehozása és továbbfejlesztése, a föderációs törvényalkotásban meglévő belső ellentmondások, illetve az azokban a nemzetközi egyezményekben meglévő ellentmondások felszámolása, amelyekhez Oroszország csatlakozott, valamint a föderációs törvénykezési aktusok és az Oroszországi Föderáció szubjektumainak törvénykezési aktusai közötti ellentmondások megszüntetése azoknak a jogi normáknak a konkretizálása céljából, amelyek meghatározzák az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának területén elkövetett jogsértésekért viselt felelősséget;
- ♦ a jogosítványok törvényekkel történő elhatárolása a föderációs államhatalmi szervek és az Oroszországi Föderáció szubjektumainak államhatalmi szervei között, az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának területén, e tevékenység céljainak, feladatainak és a társadalmi egyesületek, szervezetek, illetve az állampolgárok részvételi mechanizmusának meghatározása e tevékenységben;

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2001.

- ♦ az Oroszországi Föderáció azon normatív jogi dokumentumainak kidolgozása és elfogadása, amelyek meghatározzák a jogi és fizikai személyek felelősségét az információhoz való engedély nélküli hozzáférés, az információ jogellenes másolása, elferdítése és jogellenes felhasználása, a valótlan információk szándékos terjesztése, a bizalmas információ jogellenes nyilvánosságra hozása, a szolgálati vagy kereskedelmi titkot képező információ bűnös vagy önző célok érdekében történő felhasználása esetén;
- ♦ a külföldi hírügynökségek, tömegtájékoztató eszközök és újságírók, valamint az oroszországi információs infrastruktúra fejlesztésébe bevont külföldi befektetők státusának meghatározása, a nemzeti hírhálók és a hazai gyártású műholdas híradásfejlesztési prioritások törvényi rögzítése;
- ♦ az Oroszországi Föderáció területén globális információs és telekommunikációs szolgáltatásokat nyújtó szervezetek státusának meghatározása és ezen szervezetek tevékenységének jogi szabályozása;
- ♦ az információs biztonság biztosítását végző regionális struktúrák kialakításához szükséges jogi bázis megteremtése.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának *szervezeti-technikai módszereihez tartozik:*

- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosítása rendszerének létrehozása és korszerűsítése;
- ♦ a végrehajtó hatalom föderációs szervei, az Oroszországi Föderáció szubjektumai végrehajtó hatalmi szervei jogalkalmazó tevékenységének erősítése;
- ♦ beleértve az információs szférában történő jogsértés megelőzését és megszakítását, valamint az e szférában bűncselekményt és más jogsértést elkövető személyek felfedését, leleplezését és felelősségre vonását is;
- ♦ az információvédelmi eszközök, illetve az ezen eszközök hatékonyságát ellenőrző módszerek kidolgozása, felhasználása és korszerűsítése, védett telekommunikációs rendszerek fejlesztése, a speciális szoftverek megbízhatóságának biztosítása;
- ♦ a feldolgozott információkhoz való engedély nélküli hozzáférést és az információ rombolását, megsemmisítését, torzítását kiváltó speciális ráhatást, valamint az informatikai és híradó rendszerek és eszközök rendszeresített üzemmódjainak megváltoztatását megelőző rendszerek és eszközök létrehozása;
- ♦ az információs és telekommunikációs rendszerek normális működésére veszélyt jelentő technikai eszközök és programok feltárása, az információ technikai csatornán keresztül történő elfogásának megelőzése, az információvédelem kriptográfiai eszközeinek alkalmazása az információ tárolása,

- feldolgozása és híradó csatornákon keresztül történő továbbítása során, az információvédelem speciális követelményei teljesítésének ellenőrzése;
- ♦ az információvédelmi eszközök minőségtanúsítása és szabványosítása, az államtitok védelme területén folytatott tevékenység engedélyeztetése, a telekommunikációs berendezések minőségtanúsítási rendszerének és az automatikus információfeldolgozó rendszereknek az információs biztonság követelményeinek megfelelő szoftverekkel történő biztosítása;
 - ♦ a védett információs rendszerekben dolgozó személyek tevékenységének ellenőrzése, az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának területén tevékenykedő szakemberek felkészítése;
 - ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonságával összefüggő mutatók és jellemzők monitoringrendszerének kialakítása a társadalom és az állam életének és tevékenységének legfontosabb szféráiban.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának *gazdasági módszereihez tartozik:*

- ♦ az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosítása programjának kidolgozása és finanszírozási rendjének meghatározása;
- ♦ az információvédelem jogi és szervezési-technikai módszereinek realizálásával összefüggő munkák finanszírozási rendszerének korszerűsítése, a fizikai és jogi személyek információs kockázatai biztosítási rendszerének létrehozása.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ INFORMÁCIÓS BIZTONSÁGA BIZTOSÍTÁSÁNAK SAJÁTOSSÁGAI A TÁRSADALMI ÉLET KÜLÖNBÖZŐ SZFÉRÁIBAN

Az Oroszországi Föderáció információs biztonsága az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonságának egyik alkotóeleme, amely hatással van Oroszország nemzeti érdekeinek védettségi állapotára a társadalom és az állam élettevékenységének különböző szféráiban. Az Oroszországi Föderáció információs biztonságát veszélyeztető fenyegetések, illetve az információs biztonság biztosítását szolgáló módszerek valamennyi szférában közősek.

Az információs biztonság biztosításának minden egyes szférában megvannak a maga sajátosságai, amelyek összefüggenek a biztonság biztosítása objektumainak sajátosságaival, azok sebezhetőségének szintjével – az Oroszországi Föderáció információs biztonságát fenyegető veszélyek vonatkozásában. A társadalom és az állam élettevékenységének minden egyes szférájában az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának általános módszerei mellett felhasználhatók

az Oroszországi Föderáció információs biztonságának állapotára befolyással bíró tényezők sajátosságai által megalapozott egyedi módszerek és formák is.

A gazdasági szférában: Az Oroszországi Föderáció információs biztonságának gazdasági szférában történő biztosítása kulcsszerepet tölt be az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonságának biztosításában. Az *Oroszországi Föderáció információs biztonságát veszélyeztető fenyegetések* hatásának a gazdasági szférában leginkább az alábbiak vannak kitéve:

- ♦ az állami statisztika rendszere;
- ♦ a pénzügyi és a hitelrendszer;
- ♦ a végrehajtó hatalom föderációs szintű szerveinek a társadalom és az állam tevékenységét a gazdasági szférában biztosító információs és automatizált számítási rendszerei;
- ♦ a vállalatok, intézmények és szervezetek könyvviteli rendszerei – a tulajdonformától függetlenül;
- ♦ a pénzügyi, tőzsdei, adó- és váminformációk, valamint az állam, a vállalatok és szervezetek külgazdasági tevékenységéről szóló információk gyűjtésével, feldolgozásával, tárolásával és továbbításával foglalkozó rendszerek.

A piacgazdaságra történő áttérés hatására az orosz áru- és szolgáltatási piacon számos hazai és külföldi kereskedelmi struktúra – információs, informatikai és információvédelmi termelő és fogyasztó – jelent meg. Az e struktúrák statisztikai, pénzügyi, tőzsdei, adó- és váminformációi gyűjtési, feldolgozási, tárolási és továbbítási rendszereinek létrehozásával és védelmével kapcsolatos ellenőrizetlen tevékenység reális fenyegetést jelent Oroszország biztonságára a gazdasági szférában. Hasonló fenyegetettségek alakulnak ki akkor, amikor külföldi cégeket vonnak be a fenti rendszerek létrehozásába, mivel ennek során kedvező feltételek teremthetnek a bizalmas gazdasági információkhoz való ellenőrzés nélküli hozzáféréshez és ezen információk feldolgozási és továbbítási folyamatainak a külföldi titkosszolgálatok általi ellenőrzéséhez. Az informatikai, telekommunikációs és információvédelmi eszközöket kidolgozó és gyártó nemzeti iparágak vállalatainak kritikus állapota a megfelelő import eszközök széles körű felhasználásához vezet, ami Oroszország külföldi államoktól való technológiai függésének veszélyével fenyeget. A gazdaság egészének normális működésére jelent nagy veszélyt, amikor bűnözők bejutnak a bankok és más hitel szervezetek számítógépes rendszereibe és hálójába, számítógépes bűncselekményeket valósítva meg.

A gazdálkodó szubjektumok (saját) kereskedelmi tevékenységükről, az általuk előállított áruk, illetve biztosított szolgáltatások fogyasztói tulajdonságairól,

gazdálkodási tevékenységükről, beruházásaikról és ehhez hasonló tevékenységükről szóló információik valótlanúságáért vagy eltitkolásáért viselt felelősségét meghatározó normatív jogi bázis elégtelensége gátolja a gazdálkodó szubjektumok normális működését. Ugyanakkor a gazdálkodó szubjektumoknak lényeges gazdasági károkat okozhat a kereskedelmi titkot tartalmazó információk nyilvánosságra kerülése. A pénzügyi, tőzsdei, adó- és váminformációk gyűjtési, feldolgozási, tárolási és továbbítási rendszereiben a legveszélyesebb az információ jogellenes másolása és torzítása, az információval végzett munka technológiájának engedély nélküli hozzáférés révén történő tudatos vagy véletlen megsértése. Vonatkozik ez a végrehajtó hatalom azon föderációs szerveire is, amelyek az Oroszországi Föderáció külgazdasági tevékenységéről szóló információk formálásával és terjesztésével foglalkoznak.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítása érdekében a gazdasági szférában foganatosítandó intézkedések:

- ♦ a statisztikai, pénzügyi tőzsdei, adó- és váminformációt gyűjtő, feldolgozó, tároló és továbbító rendszerek és eszközök létrehozása, fejlesztése és védelme feletti *állami ellenőrzés megszervezése és megvalósítása*;
- ♦ az állami statisztikai számvitel rendszerének *gyökeres átalakítása* a szolgálati személyeknek az elsődleges információ előkészítéséért, illetve e személyek és szolgálatok statisztikai információ feldolgozása és elemzése területén végzett tevékenysége ellenőrzésének megszervezéséért viselt *szigorú jogi felelősség bevezetése*, és az így kapott információk „kereskedelmi forgalmazásának” *korlátozása útján* – az információ valószerűségének, teljességének és védettségének céljából;
- ♦ minőségtanúsítvánnyal rendelkező nemzeti információvédelmi eszközök *létrehozása és beépítése* a statisztikai, pénzügyi, tőzsdei, adó- és váminformációk gyűjtési, feldolgozási, tárolási és továbbítási rendszereibe és eszközeibe;
- ♦ védett, nemzeti elektronikus fizetőrendszerek *létrehozása és alkalmazása* az intellektuális térképek, elektronikus pénz- és kereskedelmi rendszerek alapján, e rendszerek *szabványosítása*, valamint az ezek felhasználását szabályozó *normatív jogi bázis kidolgozása*;
- ♦ a gazdasági szféra információs viszonyait szabályozó normatív jogi bázis *korszerűsítése*;
- ♦ a gazdaság információgyűjtési, -feldolgozási, -tárolási és -továbbítási rendszereiben dolgozó személyzet kiválasztási és felkészítési módszereinek *tökéletesítése*.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának *legfontosabb elemei a belpolitikai szférában*:

- ♦ az emberi és az állampolgári alkotmányos és szabadságjogok;

- ♦ az alkotmányos rend, a nemzeti közmegegyezés, az államhatalom stabilitása;
- ♦ az Oroszországi Föderáció szuverenitása és területi egysége;
- ♦ a föderációs szintű végrehajtó hatalmi szervek és a tömegtájékoztató eszközök nyílt információs bázisai.

A belpolitikai szférában az Oroszországi Föderáció információs biztonságát veszélyeztető fenyegetések közül a legnagyobb veszélyt az alábbiak képezik:

- ♦ az állampolgárok információs szférában realizált alkotmányos és szabadságjogainak megsértése;
- ♦ a különféle politikai erőknek a tömegtájékoztató eszközök saját eszméik propagálása céljából történő felhasználásához való joga területén kialakult viszonyok gyenge jogi szabályozása;
- ♦ dezinformáció terjesztése az Oroszországi Föderáció politikájáról, a föderációs szintű államhatalmi szervek tevékenységéről, az országban és külföldön zajló eseményekről;
- ♦ a társadalmi egyesületek olyan tevékenysége, amely az alkotmányos rend alapjainak megváltoztatására, az Oroszországi Föderáció egységének megbontására, társadalmi, faji, nemzeti és vallási gyűlölet keltésére, illetve ezen eszmék tömegtájékoztató eszközökön keresztül történő terjesztésére irányul.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonságának biztosítása érdekében a belpolitikai szférában fogatosítandó alapvető intézkedések:

- ♦ az információs infrastruktúra elemeinek hazai és külföldi struktúrák által történő monopolizálása ellen ható rendszer létrehozása – beleértve az információs szolgáltatások piacát és a tömegtájékoztató eszközöket is;
- ♦ az Oroszország belpolitikájáról terjesztett dezinformáció negatív következményeinek megelőzésére irányuló ellenpropaganda aktivizálása.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának legfontosabb elemei a külpolitikai szférában az alábbiak:

- ♦ az Oroszországi Föderáció külpolitikáját realizáló föderációs szintű végrehajtó hatalmi szervek, az orosz külképviseletek és a külföldön tevékenykedő orosz szervezetek, az Oroszországi Föderáció nemzetközi szervezetei mellett működő képviseletek információs bázisai;
- ♦ az Oroszországi Föderáció külpolitikáját az Oroszországi Föderáció szubjektumai területén realizáló föderációs szintű végrehajtó hatalmi szervek információs bázisai;

- ♦ a föderációs szintű végrehajtó hatalmi szervek irányítása alá tartozó orosz vállalatok, intézmények és szervezetek információs bázisai;
- ♦ az orosz tömegtájékoztató eszközök az Oroszországi Föderáció állami politikája céljaival és alapvető irányjaival, valamint az orosz és a nemzetközi élet társadalmilag jelentős eseményeivel kapcsolatos véleményének a külföldi hallgatóság részére történő magyarázására irányuló tevékenységének blokkolása.

Az Oroszországi Föderáció *információs biztonságát a külpolitikai szférában veszélyeztető külső fenyegetések* közül a leginkább veszélyesek:

- ♦ a külföldi politikai, gazdasági, katonai és információs struktúrák információs ráhatása az Oroszországi Föderáció külpolitikai stratégiájának kidolgozására és realizálására;
- ♦ dezinformáció terjesztése külföldön, az Oroszországi Föderáció külpolitikájáról;
- ♦ az orosz állampolgárok és jogi személyek jogainak megsértése az információs szférában, külföldön;
- ♦ kísérletek az információkhoz történő engedély nélküli hozzáférésre, a végrehajtó hatalom Oroszországi Föderáció külpolitikáját realizáló szövetségi szerveinek, az orosz külképviseletek és a külföldön tevékenykedő orosz szervezetek, illetve az Oroszországi Föderáció nemzetközi szervezetei mellett működő képviseletek infrastruktúrájának befolyásolására.

Az Oroszországi Föderáció *információs biztonságát a külpolitikai szférában veszélyeztető belső fenyegetések* közül a legveszélyesebbek:

- ♦ az információgyűjtés, -feldolgozás, -tárolás és -továbbítás szabályainak megsértése az Oroszországi Föderáció külpolitikáját realizáló végrehajtó hatalmi szervek föderációs szintű szerveinél és az irányításuk alá tartozó vállalatoknál, intézményeknél és szervezeteknél;
- ♦ a különböző politikai erőknek, társadalmi egyesületeknek, tömegtájékoztató eszközöknek és egyes személyeknek az Oroszországi Föderáció külpolitikai stratégiáját és taktikáját elferdítő propagandatevékenysége;
- ♦ a lakosság nem kielégítő tájékoztatása az Oroszországi Föderáció külpolitikai tevékenységéről.

Az Oroszországi Föderáció *információs biztonságának biztosítása érdekében a külpolitikai szférában foganatosítandó alapvető intézkedések*:

- ♦ az állami politika alapvető irányainak kimunkálása az Oroszországi Föderáció külpolitikai irányvonala információs biztosításának korszerűsítése területén;

- ♦ intézkedéskomplexum kidolgozása és realizálása az Oroszországi Föderáció külpolitikáját realizáló föderációs szintű végrehajtó hatalmi szervek, az orosz külképviseletek és a külföldön tevékenykedő orosz szervezetek, valamint az Oroszországi Föderáció nemzetközi szervezetei mellett működő képviseletek információs infrastruktúrája információs biztonságának erősítése érdekében;
- ♦ az Oroszországi Föderáció külpolitikájáról külföldön terjesztett dezinformációk elleni tevékenység munkafeltételeinek megteremtése az orosz külképviseleteken és a külföldön tevékenykedő szervezeteknél;
- ♦ az orosz állampolgárok és jogi személyek jogainak és szabadságának külföldön történő megsértése elleni tevékenység információs biztosításának korszerűsítése;
- ♦ az Oroszországi Föderáció szubjektumai információs biztosításának korszerűsítése a külpolitikai tevékenység kompetenciájukba tartozó kérdéseinek területén.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonsága biztosításának legfontosabb elemei a tudomány és technika területén az alábbiak:

- ♦ az ország tudományos-technikai, technológiai és társadalmi-gazdasági fejlődése számára potenciálisan fontos alap- és alkalmazott tudományos kutatási eredmények;
- ♦ beleértve azokat az információkat is, amelyek elvesztése károkat okozhat az Oroszországi Föderáció nemzeti érdekeinek és presztízsének;
- ♦ a felfedezések, a nem szabadalmazott technológiák, az ipari prototípusok, modellek és kísérleti berendezések;
- ♦ a tudományos-technikai szakemberek és felkészítésük rendszere;
- ♦ a bonyolult kutatási komplexumok irányítási rendszerei (atomreaktorok, elemi részecskék gyorsítói, plazmagenerátorok stb.).

Az Oroszországi Föderáció információs biztonságát veszélyeztető alapvető külső fenyegetésekhez a tudomány és technika területén az alábbiak sorolhatók:

- ♦ a fejlett külföldi államok azon törekvése, hogy jogellenesen hozzáférhessenek az Oroszországi Föderáció tudományos-technikai bázisaihoz annak érdekében, hogy az orosz tudósok által elért eredményeket saját céljaiknak megfelelően használják fel;
- ♦ kedvező feltételek megteremtése az orosz piacon a külföldi tudományos-technikai termékek számára és a fejlett országok azon törekvése, hogy ezzel egyidejűleg korlátozzák az Oroszországi Föderáció tudományos-technikai

- potenciáljának fejlődését (a legjobb vállalatok részvényeinek megvásárlása és későbbiekben átprofilírozása, az export-import korlátozások fenntartása stb.);
- ♦ a nyugati országok arra irányuló politikája, hogy tovább rombolják a FÁK-tagállamok Szovjetuniótól örökölt egységes tudományos-technikai térségét, tudományos-technikai kapcsolatait, valamint a legperspektivikusabb tudományos kollektívák nyugati országokba orientálása révén;
 - ♦ a külföldi államok és kereskedelmi vállalatok, intézmények és szervezetek tevékenységének aktivizálása az ipari kémkedés területén, a felderítő és egyéb speciális szolgálatok bevonásával.

Az Oroszországi Föderáció biztonságát *a tudomány és a technika területén veszélyeztető, alapvető belső fenyegetések*hez sorolhatók:

- ♦ az orosz gazdaság továbbra is bonyolult helyzete, amely a tudományos-technikai tevékenység finanszírozásának rendkívüli csökkenéséhez, a tudományos-technikai szféra presztízsének ideiglenes visszaeséséhez, a kiemelkedő ötletek és találmányok külföldre történő „elszivárgásához” vezet;
- ♦ a nemzeti elektronikai iparágak arra való képtelensége, hogy a mikroelektronika, az élenjáró információs technológiák legújabb vívmányai bázisán olyan tudományigényes, versenyképes termékeket állítsanak elő, amelyek lehetővé teszik Oroszország külföldi piacoktól való technológiai függetlenségének megfelelő színvonalát, ami végső soron az import szoftver- és hardvereszközök kényszerű széles körű felhasználásához vezet az oroszországi információs infrastruktúra létrehozása és fejlesztése során;
- ♦ az orosz tudósok tudományos-technikai eredményei szabadalmaztatásának védelme területén meglévő súlyos problémák;
- ♦ az információvédelemmel kapcsolatos intézkedések realizálásának problémái, különösen a részvénytulajdonosi alapon működő vállalatoknál, a tudományos-technikai intézményeknél és szervezeteknél.

Az Oroszországi Föderáció információs biztonságát veszélyeztető fenyegetések elhárításának reális útja a tudomány és a technika területén az Oroszországi Föderáció viszonyait szabályozó törvényi háttér korszerűsítése. E cél érdekében az államnak támogatnia kell az Oroszországi Föderáció információs biztonságát biztosító legfontosabb objektumokat fenyegető veszélyek realizálódásából származó lehetséges károk értékelési rendszerének létrehozását a tudomány és a technika területén, beleértve a társadalmi alapon működő tudományos tanácsokat és a föderációs szintű államhatalmi szerveket, valamint a független szakértői szervezeteket is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2001): Az Oroszországi Föderáció Információs Biztonsági Doktrínája
II. Új Honvédségi Szemle, 55(5), 42–49.

A NUKLEÁRIS FEGYVEREK ALKALMAZÁSI ELVEINEK ALAKULÁSA A SZOVJETUNIÓN ÉS AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ STRATÉGIAI DOKUMENTUMAIBAN¹

BEVEZETÉS

Tulajdonképpen még be sem fejeződött a második világháború, amikor már kezdetét vette a nukleáris fegyverek korszaka. Ezek a fegyverek, sőt fegyverrendszerek voltak azok az eszközök, amelyek a világháborút követő időszakban, az úgynevezett „hidegháború” időszakában a két ideológiai, politikai, gazdasági és katonai téren egymásnak feszülő nagyhatalom, illetve a két szövetségi rendszer között fennálló viszonylagos erőegyensúly mellett biztosították lényegében tartósan a békét és a stabilitást a világon. Mindkét fél tudatában volt annak, hogy a másik rendelkezik annyi és olyan eszközzel, amellyel képes egy első csapást követő válaszcsapás esetén olyan mértékű veszteséget okozni, amely helyrehozhatatlan pusztítást okoz, és értelmetlenné teszi a további fegyveres küzdelmet mindkét fél számára. Bár mindkét fél igyekezett folyamatosan korszerűsíteni és eleinte mennyiségileg is növelni nukleáris arzenálját, a hatvanas évek végére, illetve a hetvenes évek elejére már kialakult a viszonylagos erőegyensúly a két nagyhatalom nukleáris arzenálja területén. Ebben az időszakban az „egymás kölcsönös megsemmisítésének” elve képezte a kor „nukleáris elrettentési stratégiájának” alapját. A nukleáris elrettentés mint a nemzetközi biztonság fenntartásának rendkívül fontos eszköze azonban csak akkor képes betölteni szerepét, ha folyamatos tárgyalásokat folytatnak a nukleáris fegyverrel rendelkező nagyhatalmak ezen eszközök birtoklásának és használatának korlátait illetően.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy nem bizonyult elegendőnek csupán a paritás elérése mind mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban a nukleáris triád mindhárom elemének területén, de ki kellett alakítani a haderőn belül a megfelelő

¹ A tanulmány megjelent: TÖMÖSVÁRY 2023. A mű a TKP2020-NKA-09 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

szervezeti struktúrákat, illetve ami még ennél is fontosabbnak ítéltető, alkalmazásuk elveit. Ezeket az elveket mind a Szovjetunió, mind az Oroszországi Föderáció vonatkozásában a különböző stratégiai jellegű dokumentumokban (nemzeti biztonsági koncepció, nemzeti biztonsági stratégia, katonai doktrína) fogalmazták meg. A Szovjetunió időszakában ezek a dokumentumok többnyire a politikai nyilatkozatok szintjén jelentek meg a nyilvánosság előtt, míg alkalmazásuk katonatechnikai oldala csak a katonai tanintézetek tananyagaiban, a levezetett stratégiai szintű gyakorlatok forgatókönyveiben jelent meg, akkor is csak szűkebb körben és elemeiben, valamint szigorú titokvédelmi rendszerbe ágyazva. Ebben az időszakban a Vaszilij Szokolovszkij marsall szerkesztésében megjelent *Hadászat* című kötet² volt az egyetlen kivétel.

Az Oroszországi Föderáció vonatkozásában a főbb stratégiai dokumentumok már nyilvánosan hozzáférhetők. 1991 és 2021 között összesen tíz stratégiai dokumentum jelent meg, amelyekben kivétel nélkül szerepelnek az atomfegyverek alkalmazásával kapcsolatban tett legfontosabb elvi állásfoglalások. Mindezekre a koronát a 2020-ban nyilvánosságra hozott *Az Oroszországi Föderáció állami politikájának alapjairól a nukleáris elrettentés területén* című stratégiai dokumentum teszi fel, amely már kizárólag ezzel a kérdéskörrel foglalkozik. A közbeszéd ezt a dokumentumot „elrettentési stratégiaként” is ismeri. Mielőtt sorban elemeznénk a fent jelzett dokumentumokat, lássunk egy kis történeti részt is!

EGY KIS TÖRTÉNELEM – A SZOVJETUNIO NUKLEÁRIS ESZKÖZEI

A nukleáris energia katonai célokra történő felhasználásának kérdése már a második világháborút megelőző időszakban foglalkoztatta az amerikai, a brit és a szovjet vezetést. 1939 októberében az Egyesült Államokban, majd 1940-ben Nagy-Britanniában hoztak létre az urán hasadásának kérdéseivel foglalkozó bizottságokat, de hasonló jellegű kutatómunkát folytattak Németországban is. 1940 júliusában a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának elnöksége mellett létrehozták az úgynevezett „Urán Bizottságot”, míg az urán esetleges katonai felhasználásának kérdéseivel a leningrádi Fizikai Kutatóintézetben kezdődött meg a munka. Bár az időközben megkezdődött nagy honvédó háború a kutatásokat jelentősen visszavetette, az Állami Védelmi Bizottság 1942. szeptember 28-i határozatával Kazanyban,

² SZOKOLOVSKIJ 1963. Magyarul: SZOKOLOVSKIJ 1964.

Igor Vasziljevics Kurcsatov³ fizikus vezetésével létrehozott kutatólaboratóriumban folytatódott a munka. 1943-ban a laboratórium Moszkvába települt át, és létrehozták az Atomenergia Intézetet, ahol tudóstársaival (Abram Fjodorovics Joffe,⁴ Georgij Nyikolajevics Fljorov⁵ és mások) együtt megfeszített ütemben dolgoztak az atombomba létrehozásán. E fontos tevékenység irányítására és felgyorsítására 1945. augusztus 20-án külön bizottságot hoztak létre a nagy hatalmú Lavrentyij Pavlovics Berija⁶ vezetésével. A különös sietség oka az volt, hogy az amerikaiak elkészítették első atombombájukat, és augusztus 6-án Hirosimára (*Little Boy*) majd augusztus 9-én Nagaszakira (*Fat Man*) ledobták az első két atombombát. 1946-ban Kurcsatovék létrehozták az első két atomreaktort, és a kormány mellett megalakult a nukleáris ipari tevékenység koordinálására az úgynevezett 1. Főcsoportfőnökség. Sztálin utasítására a Pavel Anatoljevics Szudoplatov⁷ által vezetett hírszerzésnek a Los Alamosban működő amerikai titkos nukleáris laboratórium Szovjetunióval szimpatizáló munkatársainak segítségével (Rosenberg házaspár, Klaus Fuchs) sikerült megszereznie a Nagaszakira ledobott amerikai atombomba technikai paramétereit, és ez felgyorsította a szovjet atombomba elkészítésének folyamatát. A munkát végül is siker koronázta, és 1949. augusztus 29-én a szemipalatyinszki gyakorlótéren megtörtént az első szovjet atombomba kísérleti robbantása. Sőt, 1953. augusztus 12-én felrobbantották az első hidrogénbombát is. (Az amerikaiak első bevethető méretű hidrogénbombájukat 1954. február 28-án robbantották fel.) Ezzel tulajdonképpen a Szovjetunió véget vetett az Egyesült Államok monopóliumának a nukleáris fegyverek fejlesztése területén.

A szovjet nukleáris erők létrehozásának első szakaszát, az 1950-es évek végéig tartó időszakot a nukleáris fegyverek tökéletesítése, illetve az interkontinentális célba juttatásukat biztosító eszközök kifejlesztése érdekében folytatott kísérletek, az alkalmazásukhoz szükséges szervezeti struktúrák létrehozása a fegyveres erőkön belül jellemezte. Ugyanakkor ebben az időszakban még nem létezett a szovjet nukleáris fegyverek fejlesztésével és alkalmazásával kapcsolatos stratégiai koncepció. A már

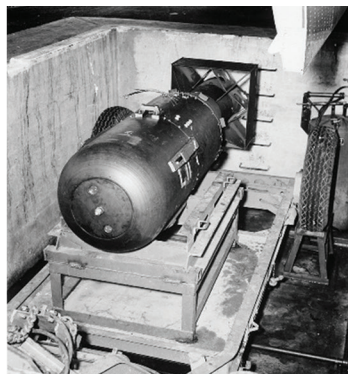
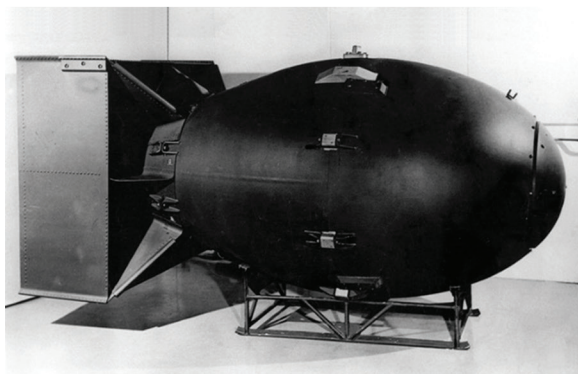
³ Igor Vasziljevics Kurcsatov (1903–1960) akadémikus, a fizikai és matematikai és fizikai tudományok doktora, a szovjet atombomba „atyja”. Az első Atomenergiái Kutatóintézet igazgatója.

⁴ Abram Joffe (1880–1960) akadémikus, orosz-szovjet fizikus, a „szovjet fizika atyja”. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke.

⁵ Georgij Nyikolajevics Fljorov (1913–1990) akadémikus, szovjet atomfizikus, a dubnai Nukleáris Kutatóintézet egyik alapítója.

⁶ Lavrentyij Pavlovics Berija (1899–1953) szovjet állami és pártvezető, állambiztonsági főkomisszár, a Szovjetunió marsallja. 1953-ban kivégezték, és valamennyi címétől megfosztották.

⁷ Pavel Anatoljevics Szudoplatov (1907–1996) belügyi altábornagy, szovjet hírszerző. 1953-ban elítélték, majd 1992-ben rehabilitálták. Ő szervezte meg Trockij meggyilkolását. Több könyve is megjelent (*A Kreml és a hírszerzés*, *A Ljubljanka és a Kreml*, *Különleges műveletek*).

15.1. kép. Fat Man, a Nagaszakira ledobott bomba

Forrás: Wikimedia Commons

15.2. kép. Little Boy, a hirosimai bomba

Forrás: Wikimedia Commons

meglévő eszközök célba juttatására a stratégiai légierőt („távolsági légierő” – *dalnyaja aviacija*, Tu–95 és a ZM stratégiai bombázók) használták. 1957 májusára sikerült végrehajtani az első sikeres indítást az R–7 (SS–6) típusú interkontinentális ballisztikus rakétával. 1959 decemberében megalakították a Szovjet Hadsereg és Haditengerészeti Flotta új haderőnemét, a Hadászati Rakétacsapatokat, amelyeket ekkor a Szovjetunió Legfelső Főparancsnoksága közvetlen alárendeltségébe helyeztek. Ez a rakéta azonban technikai paramétereit és mennyiségét tekintve elmaradt az amerikai hasonló hordozóeszközökétől, ezért a hadiipari tervezőirodák és vállalatok egy részét az interkontinentális rakéták korszerűsítésére és gyártására állították át. A korabeli szovjet katonai stratégia még nem vette számba a haditengerészeti komponens atomeszköz alkalmazása céljából.

A szovjet stratégiai nukleáris erők fejlesztésének második szakasza az 1960-as évek elejétől a hetvenes évek közepéig tartott, és fő célja a nukleáris eszközök mennyiségi mutatóiban elérni a paritást az USA és a Szovjetunió között. Ebben az időszakban állították rendszerbe az R–9A (SS–8), az R–36 (SS–9) és az UR–100 (SS–11) típusú rakétákat, illetve 1968-ban az első szovjet szilárd hajtóanyagú rakétát, az RT–2-t. Ebben a szakaszban, 1972-re már sikerült valamelyest csökkenteni a két ország nukleáris eszközei közötti jelentős mennyiségi különbséget.

Szovjetunió:

- ♦ földi telepítésű: 1502 db
- ♦ légierő-bázisú: 633 db
- ♦ tengerészeti komponens: 234 db
- ♦ összesen: 2369 db

USA:

- ♦ földi telepítésű: 1440 db
- ♦ légierő-bázisú: 3664 db
- ♦ tengerészeti komponens: 2200 db
- ♦ összesen: 7304 db⁸

Ebben az időszakban került sor az atomsorompó-egyezmény⁹ (1968), illetve a hadászati fegyverrendszerek korlátozásáról szóló SALT-1¹⁰ megállapodás (1972. május 26., Moszkva) aláírására.

A stratégiai nukleáris erők fejlesztésének harmadik szakasza lényegében a hetvenes évek végéig tartott. Ebben az időszakban jelentek meg az osztott robbanófejjel ellátott rakéták (*Razgyelajajuscsej Golovnoj Csasztju – RGCS*), alakították ki a rakétatámadást előjelző rendszert, erősítették a rakétasilók védelmét, valamint rendszerbe állították a Tyemp–2SZ mobil rakétakomplexumot. Mindezek alkalmassá tették a nukleáris erőket az úgynevezett „találkozó válaszcsepés” (*otvetno-vsztrecsnij udar*), illetve a válaszcsepés (*otvetnij udar*) mérésére. Ugyancsak ebben a szakaszban kezdődött meg a Tu–160 hangsebesség feletti stratégiai bombázó repülőgép fejlesztése is. Mindezek révén jelentősen javult a szovjet stratégiai nukleáris erők csapásmérő képessége.

Ebben az időszakban írták alá a stratégiai fegyverrendszerek korlátozásáról szóló SALT-2 egyezményt 1979. június 18-án Bécsben, azonban a Szovjetunió afganisztáni beavatkozása miatt ezt az USA törvényhozása nem ratifikálta, így az tulajdonképpen soha nem lépett hatályba. Ennek ellenére előírásait mindkét fél betartotta.

A szovjet nukleáris erők fejlesztésének negyedik szakasza 1980 és 1991 között zajlott, az egyre feszültebbé váló amerikai–szovjet viszony feltételei közepette. A paritás mielőbbi elérése mellett ebben az időszakban már nagyobb figyelmet fordítottak a nukleáris erők minőségi fejlesztésére is. Ennek legismertebb terméke a földi telepítésű, negyedik generációs R–36M₂ (SS–18Mod.) „Szatana” interkontinentális ballisztikusrakéta-komplexum volt. Ugyanakkor folytatódott a tengeralattjáróról indítható ballisztikus rakéták (a 16 BRPL „R–29Rm” és a 20 BRPL „R–39”) hetvenes évek végén megkezdett fejlesztése, illetve a Tu–95 és a Tu–160 stratégiai bombázó szárnyas rakétákkal történő felszerelése, valamint a földi telepítésű „Topol” (SS–25) és a vasúti kocsikra telepített RT–23UTTH (SS–24) rakéták gyártása is. Érdekes

⁸ Flot.com é. n.

⁹ Az atomsorompó-szerződés (*Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*), amely 40 + 3 állam részvételével 1970-ben lépett hatályba, és fő céljaként az atomfegyverek elterjedésének megakadályozását tűzte ki.

¹⁰ SALT: *Strategic Arms Limitation Talks* (Tárgyalások a Hadászati Fegyverek Korlátozásáról).

megjegyezni, hogy a Szovjetunió – a romló viszony ellenére – 1982-ben egyoldalúan lemondott az atomfegyverek elsőként történő alkalmazásáról.

Az időszak végére (1991) sikerült elérni az amerikai féllel meglévő paritást is, amint az alábbi számok is mutatják:

Szovjetunió:

- ♦ földi telepítésű: 6 106 db
- ♦ légierő-bázisú: 2 712 db
- ♦ tengerészeti komponens: 852 db
- ♦ összesen: 10 201 db

USA:

- ♦ földi telepítésű: 2 150 db
- ♦ légierő-bázisú: 6 240 db
- ♦ tengerészeti komponens: 2 353 db
- ♦ összesen: 10 743 db¹¹

Ebben az időszakban két jelentős egyezményt írt alá a két fél: 1987. december 8-án a közepes hatótávolságú rakétákról szóló (INF),¹² valamint a hadászati támadófegyverek korlátozásáról szóló (START-1)¹³ megállapodást 1991. július 31-én. A START-1 megállapodás aláírását követően mindkét fél egy sor olyan döntést hozott, amellyel egyoldalúan csökkentették a nukleáris erők készségi szintjét.

Ami a Szovjetunió fennállásának időszakában alapvetően jellemezte az atomeszközök alkalmazási elveit, az a kezdetektől egészen az 1976-ban Bukarestben, majd az 1987. évi Berlinben megtartott Politikai Tanácskozó Testület üléséig a szigorú titoktartás volt. Ezek az elvek komplex módon, egy-egy biztonságpolitikai dokumentum formájában nem nagyon kerültek nyilvánosságra, maximum egy-egy politikai nyilatkozat szintjén ismerhetett meg egy-egy lépést belőle a külvilág. Talán a katonai doktrínák voltak azok a biztonságpolitikai dokumentumok, amelyek részben vagy elemeikben esetenként nyilvánosságot kaptak, de azok is inkább csak a katonai tanintézetek tananyagaiban, illetve a gyakorlatok alkalmával voltak tetten érhetők. Így azután „első fecseként” azt a bejelentést tekinthetjük, amikor a szovjet vezetés 1982-ben bejelentette, hogy lemond az atomfegyver elsőként történő alkalmazásáról, és csak a „találkozó válaszcsapást”, illetve a „válaszcsapást” tekinti főbb alkalmazási elvnek. Az első kísérlet a Varsói Szerződés szintjén az 1976. november 25–26-án Bukarestben megtartott Politikai Tanácskozó Testület üléséről kiadott

¹¹ Flot.com é. n.

¹² INF: *Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty* (közepes hatótávolságú nukleáris erőkről szóló szerződés).

¹³ START: *Strategic Arms Reduction Treaty* (Stratégiai Fegyverzetcsökkentési Szerződés).

kommuniké volt. Ebben a résztvevők jelezték, hogy kiállnak a nukleáris fegyverek vonatkozásában a fegyverkezési hajszá beszüntetéséért és az atomfegyverek csökkentéséért és fokozatos megsemmisítéséért, a nukleáris kísérletek általános és teljes betiltásáért, az elterjedésüket megakadályozó rendszer erősítéséért.¹⁴ Javasolták, hogy a nukleáris háború elkerülése érdekében készüljön megállapodás, amelynek aláírói vállalják, hogy nem alkalmaznak elsőként atomfegyvert egymás ellen. Ez a felhívás akkor a Nyugat részéről válasz nélkül maradt, bár a SALT–2 1979-ben történő aláírását tekinthetjük egyfajta válasznak is. Ebben a kérdésben hozott áttörést a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének 1987. május 28–29-i berlini ülése (ezen az ülésen a magyar küldöttség tagjaként volt szerencsém személyesen is részt venni). Az ülésről kiadott kommuniké leszögezte:¹⁵

- ♦ a katonai erő az atomkorszakban nem lehet a politika eszköze;
- ♦ a tagállamok sohasem fognak elsőként atomfegyvert alkalmazni;
- ♦ a Varsói Szerződés tagállamai soha, semmilyen körülmények között nem kezdenek katonai tevékenységet más államok vagy államszövetség ellen, kivéve, ha őket fegyveres támadás éri.

Fontos volt az a megállapítás is, hogy a felek katonai erőit a lehető legalacsonyabb szinten, a védelemhez elégséges szinten kell tartani. Javasolta a PTT, hogy kezdjenek konzultációkat a VSZ és a NATO doktrínájának összehasonlításáról. Ez utóbbira az úgynevezett „doktrínaszemináriumokon” került sor. (Az egyik ilyen szemináriumon, 1991-ben Brüsszelben Bíró József vezérőrnaggyal, a vezérkarfőnök helyettesével együtt a HM Nemzetközi Főosztály helyettes vezetőjeként volt szerencsém részt venni, ahol a „Mitől védelmi egy doktrína?” témakörben folytattunk konzultációt a belga vendéglátókkal.) A NATO pedig először a története során az 1991. november 7–8-i római ülését követően hozta nyilvánosságra stratégiai koncepcióját, amelyben már nem számolt nagy méretű háborúval, de szükségesnek tartotta az erőegyensúly fenntartását a két koalíció fegyveres erői között, különösen a nukleáris fegyverek vonatkozásában.

A „Szovjetunió katonai doktrínája alapvetően védelmi jellegű volt, a szovjet állam és a szövetséges országok aktív védelmének szükségességéből indult ki. Ugyanakkor alapvető doktrinális követelményként fogalmazták meg azt, hogy a Szovjetunió semmilyen körülmények között nem alkalmazhat elsőként nukleáris fegyvert. [...] Nem véletlen, hogy a 60-as évek végétől a katonai-stratégiai

¹⁴ Online: <https://istmat.info/node/22505>

¹⁵ Online: http://virezkipress.ru/load/1987/maj_1987/1987_05_28_soveszhannie_politicheskogo_konsultativnogo_komiteta_gosudarstv_uchastnikov_varshavskogo_dogovora_v_berline/886-1-0-2011

tervekben nem voltak az ellenségre mérendő figyelmeztető (megelőző) nukleáris csapások. Ugyanakkor – mindezekkel együtt – a szovjet katonai stratégia mindig is a leghatározottabban támadó jellegű volt, minthogy az ellenség teljes szétverésének szükségességéből és a győzelem mindenáron való eléréséből indult ki, ez volt az elsődleges célja.”¹⁶

Természetesen a katonatechnikai oldalon a Szovjetunió időszakában is megvoltak a stratégiai és taktikai atomfegyverek alkalmazásával kapcsolatos elképzelések, amelyeket a megfelelő politikai döntést követően realizáltak volna az ilyen döntési rendszerben arra jogosult vezetési szintek. Ez azonban nem képezi jelen dolgozat tárgyát.

A NUKLEÁRIS ESZKÖZÖK ALKALMAZÁSÁNAK ELVEI AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ BIZTONSÁGPOLITIKAI DOKUMENTUMAIBAN

Oroszország vagy hivatalos nevén az Oroszországi Föderáció (*Rosszijszkaja Fegyercija*) – 1922. december 30-tól kezdve egészen a Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának az „állami szuverenitásról” elfogadott nyilatkozatáig – lényegében a Szovjetunió egyik tagköztársaságaként meglehetősen korlátozott önállóságot élvezett. Az ország történelmének ekkor megkezdődött új szakasza, az önálló orosz államiság és a demokratikus átalakulás időszaka merőben új távlatokat nyitott meg az 1991. augusztus 19–21. közötti sikertelen puccsot követően, illetve amikor 1991. december 8-án *de facto*, december 31-vel *de jure* megszűnt létezni a Szovjetunió.¹⁷

Oroszország az egykori Szovjetunió 22,4 millió négyzetkilométerből 17 075 400 négyzetkilométert, 291 milliós lakosságából pedig 149 milliót, illetve a négymilliós hadseregéből 2,8 milliós haderőt „örökölt”. Megörökölte ugyanakkor a nukleáris eszközök gyakorlatilag teljes állományát, hiszen Kazahsztán, Belarusz és a budapesti memorandumot¹⁸ követően Ukrajna is lemondott atomeszközeiről, és azok szinte mind az Oroszországi Föderációhoz kerültek. Az orosz politikai és katonai vezetés

¹⁶ ZOLOTARJOV 2004.

¹⁷ TÖMÖSVÁRY–NAGY 1999: 9.

¹⁸ A budapesti memorandum elnevezésű nemzetközi megállapodást 1994. december 5-én, Budapesten írták alá az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) itt megtartott konferenciáján. Az egyezmény biztonsági garanciákat nyújt az aláíró feleknek annak kapcsán, hogy Ukrajna csatlakozott a nukleáris fegyverek korlátozásáról szóló atomsorompó-egyezményhez. A memorandumot eredetileg három atomnagyhatalom, Oroszország, az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság írta alá.

már az Oroszországi Föderáció megalakulásakor felismerte, hogy az ilyen nagyságrendű haderő fenntartása jelentősen meghaladja az ország teherbíró képességét és tényleges védelmi szükségleteit. Egy sor objektív tényező mellett (a Kelet-Közép-Európából és a volt szovjet tagköztársaságokból kivont alakulatok átdiszkálási problémái, a nukleáris erők átrendezése, új hadászati csoportosítások létrehozása és a jelentős létszámcsökkentés) megnehezítette az éppen csak kialakulóban lévő új honvédelmi vezetés helyzetét. Az e feladatok végrehajtásával kapcsolatos tennivalókat próbálták megfogalmazni az „új Oroszország” első biztonságpolitikai dokumentumában, az 1993-ban elnöki rendelettel jóváhagyott katonai doktrínában.

Az Oroszországi Föderációban napjainkig összesen 10 alapvető biztonságpolitikai dokumentum vált ismertté a következő időrendi bontásban:

- ♦ 1993: katonai doktrína;
- ♦ 1997: nemzeti biztonsági koncepció;
- ♦ 2000: nemzeti biztonsági koncepció;
- ♦ 2000: katonai doktrína;
- ♦ 2009: nemzeti biztonsági stratégia;
- ♦ 2010: katonai doktrína;
- ♦ 2014: katonai doktrína;
- ♦ 2015: nemzeti biztonsági stratégia;
- ♦ 2020: nukleáris elrettentési stratégia;
- ♦ 2021: nemzeti biztonsági stratégia.

Az orosz biztonságpolitikai dokumentumok összehasonlító elemzése lehetővé teszi az Oroszországi Föderáció mindenkori biztonságpolitikai értékelésének, a változó nemzetközi helyzethez való alkalmazkodásának, az állam biztonságával kapcsolatos fenyegetettség percepciójának, célkitűzéseinek és prioritásainak, valamint az atomeszközök alkalmazásával kapcsolatos nézetei változásainak áttekintését is. Jelen tanulmányomban az orosz biztonságpolitikai gondolkodás változását próbálom bemutatni a nukleáris eszközök alkalmazásával összefüggésben az 1993-ban elfogadott katonai doktrínától kezdve a 2021-ben jóváhagyott nemzeti biztonsági stratégiáig bezárólag.

AZ 1993. ÉVI KATONAI DOKTRÍNA

A doktrína – a későbbiekben kiadott doktrínákhoz hasonlóan – az orosz állam által hivatalosan elfogadott nézetek rendszerét tartalmazza, amelyek a háborúk és a fegyveres konfliktusok megakadályozására, a haderő fejlesztésére, a fegyveres erőknek

az ország fegyveres védelmére történő felkészítésére, az állam katonai biztonságát érintő fenyegetések elhárítására, továbbá az Oroszországi Föderáció létfontosságú érdekeinek védelme érdekében a haderő és az ország más fegyveres testületeinek alkalmazására vonatkoznak.

Az Oroszországi Föderáció első biztonságpolitikai dokumentumát, Oroszország első katonai doktrínáját Jelcin elnök 1993. november 2-án hagyta jóvá, az 1833. számú elnöki rendelettel, *Az Oroszországi Föderáció katonai doktrínájának alapvető rendelkezései* címmel¹⁹ jelent meg. A katonai doktrína kidolgozásának és hatálybalépésének időpontjában Oroszország még nem rendelkezett nemzeti biztonsági koncepcióval. Így a katonai doktrína egyfajta „hiánypótló” stratégiai dokumentumként jelent meg, felvállalva a nemzeti biztonsági koncepció feladatainak egy részét, míg a katonai biztonság terén ágazati stratégiaként is fontos szerepet vállalt magára. A katonai doktrína megjelenésének időszakában az Andrej Kozirjev²⁰ vezette orosz diplomácia azt az elvet vallotta, hogy Oroszország és a Nyugat természetes szövetségesek, és minden tekintetben kereste az együttműködést a nyugati országokkal, főként az Egyesült Államokkal. Ezt a tendenciát figyelembe véve érthető, hogy a doktrína leszögezi: egyetlen országot sem tekintenek ellenségnek, sőt hangsúlyozza a fegyverzetek, különösen a nukleáris eszközök csökkentésének fontosságát, a vitás kérdések politikai, diplomáciai és nemzetközi jogi úton történő elrendezésének elsőbbségét a katonai erővel szemben. Ugyancsak fontosnak tartja a partnerség és az együttműködés szerepét az államok közötti kapcsolatokban. Ugyanakkor a fegyveres erőket csak az állam függetlenségének és szuverenitásának védelmében tartja alkalmazhatónak. Az akkori orosz katonai vezetés (Pavel Gracsov²¹ hadseregtábornok és Mihail Kolesznyikov²² hadseregtábornok) azonban mindezek ellenére, sőt „az Amerikai Egyesült Államokkal megkötött kétoldalú megállapodások, valamint az egykori hidegháborús ellenséggel, a NATO-val elindított együttműködés ellenére fontosnak tartotta a paritás fenntartását az Amerikai Egyesült Államokkal a nukleáris eszközök terén. A paritás mellett új alapelvként jelent meg a »сдерживание/visszatartás«, amelynek fogalmát orosz részről az 1995-ben a katonapolitika nukleáris alapelveire vonatkozóan elfogadottak szerint úgy értelmezik, hogy a nukleáris visszatartás a katonai-politikai visszatartás azon megjelenési formája, amely során

¹⁹ Основные положения военной доктрины Российской Федерации 1993.

²⁰ Andrej Vlagyimirovics Kozirjev orosz politikus, 1990. október 11. – 1996. január 6. között az Oroszországi Föderáció külügyminisztere, jelenleg az Egyesült Államokban, Miami-ban él.

²¹ Pavel Szergejevics Gracsov hadseregtábornok (1948–2012) a Szovjetunió hőse, 1992–1996 között védelmi miniszter.

²² Mihail Petrovics Kolesznyikov hadseregtábornok, vezérkarfőnök, 1992–1996 között a védelmi miniszter első helyettese.

az atomfegyverek alkalmazásának fenyegetése (a nukleáris megtorlás fenyegetése) tántorítja el az ellenséget az agresszió végrehajtásától, meggyőzve őt arról, hogy agresszív fellépése következtében válaszlépésként atomfegyver kerül ellene bevetésre, számára elfogadhatatlan – azaz visszatartó hatású – következményeket, károkat okozva.”²³

A nukleáris fegyverek alkalmazásával kapcsolatos rész a korábban már jelzett nukleáris elrettentést bontja ki, és kimondja: az ország nukleáris politikájának célja, hogy megszüntesse a nukleáris háború veszélyét azzal, hogy visszatartja/elrettenti az Oroszországi Föderáció és/vagy szövetségesei elleni agresszort az erőszak alkalmazásától, továbbá az alábbi elvek mentén látja a nukleáris erő alkalmazásának lehetőségét:

- ♦ az Oroszországi Föderáció nem alkalmaz nukleáris fegyvert a nukleáris fegyverek leszereléséről szóló 1968. július 1-jén aláírt szerződés részes államai ellen, akik nem rendelkeznek nukleáris fegyverekkel, leszámítva azt az esetet, ha: az Oroszországi Föderáció területét, fegyveres erőit vagy más alakulatait támadás éri, és a támadó vagy annak bármely szövetségese rendelkezik nukleáris fegyverekkel;
- ♦ egy ilyen állam nukleáris fegyvereket birtokló állammal közös támadást hajt végre az Oroszországi Föderáció, annak területe, fegyveres erői vagy más alakulatai vagy szövetségesei ellen, vagy ilyen támadás végrehajtását támogatja.

A dokumentumban az orosz vezetés rögzítette, hogy a fentieken túl aktívan támogatja a nukleáris fegyverkísérletek beszüntetését, és elősegíti az e kérdésekkel kapcsolatos párbeszéd létrehozását azzal a végső céllal, hogy átfogó tilalmat érjenek el, és aktív részese kíván lenni az atomfegyverek számának minimálisra csökkentését, majd teljes beszüntetését célzó, az atomfegyverek elterjedését korlátozó és ellenőrző nemzetközi mechanizmusoknak.

Az 1993. évi katonai doktrína azonban – a látszólag kedvezőbb nemzetközi kapcsolatrendszer ellenére – egy vonatkozásban mindenképpen visszalépést jelentett a Szovjetunió időszakában ismertté vált katonai doktrínához képest: amennyiben a nukleáris csapásmérő eszközöket nem pusztán elrettentést szolgáló politikai eszközökként jelenítette meg, hanem felvetette azok megelőző/preventív alkalmazásának lehetőségét is, amit úgy lehet értelmezni, hogy Oroszország fenntartja magának a lehetőséget az atomfegyverek elsőként történő alkalmazására.

²³ DEÁK 2018: 40.

AZ 1997. ÉVI NEMZETI BIZTONSÁGI KONCEPCIÓ

Az Oroszországi Föderáció első nemzeti biztonsági koncepcióját Borisz Jelcin elnök 1997. december 17-én hagyta jóvá. A dokumentum bemutatja, hogy miként látja Oroszország saját helyét a világ közösségében, részletezi az ország nemzeti érdekeit, mégpedig úgy, hogy felsorolja a világ azon térségeit, ahol ezek az érdekek markánsan megjelennek. Sorra veszi az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonságát fenyegető veszélyeket, végezetül tételesen megfogalmazza azokat a tennivalókat a kül-, bel- és biztonságpolitika, a gazdaság, a kultúra és a művészet, valamint kiemelten a védelmi szféra területén, amelyeket az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonságának garantálása érdekében szükségesnek tart elvégezni.

A helyzetelemzés fontos eleme, hogy a dokumentum szerint a nemzetközi viszonyokban megmarad a katonai tényezők jelentősége, illetve az is, hogy a NATO bővítésével kapcsolatos fenntartás hangsúlyozása mellett külön katonai veszélyforrásként jelöli meg azt a tényt, hogy a bővítéssel az Észak-atlanti Szövetség Szervezete domináns katonai-politikai erőként jelenik meg Európában. Érdekesnek mondható az a tény is, hogy a biztonság egyetemes nemzetközi szervezetei között az ENSZ Biztonsági Tanácsának és az EBESZ-nek, illetve a FÁK-nak a szerepét kívánja erősíteni, míg az Európai Uniót és az Európai Tanácsot meg sem említi a dokumentum.

A védelmi szféra területén fontos észrevétel, hogy Oroszország nem törekszik a paritás fenntartására (gazdasági potenciálját tekintve nem is lenne ebben az időszakban képes erre), hanem a stratégiai visszatartás elvét tekinti fontosnak, valamint az ehhez, illetve az ország védelméhez elégséges katonai erő – beleértve a nukleáris erőket is – biztosítását.²⁴ Az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői legfontosabb feladatának a koncepció a nukleáris visszatartás szintjének biztosítását tekinti. Ennek garantálása érdekében meg kell jegyezni, hogy az orosz katonai és politikai vezetés mindent elkövetett a Hadászati Rakétacsapatok készülségi szintjének fenntartása érdekében még akkor is, amikor a fegyveres erők egésze éppen „hét szűk esztendő” élt át. A létszám a haderőreformok következtében ugyanis fokozatosan csökkent, és a haderő részére jóváhagyott költségvetésnek is csak bizonyos hányadát kapta meg a Védelmi Minisztérium.

A Gracsov-féle reform időszakában (1995) 2,8 millióról 2,4 millióra csökkent a létszám, a biztosított költségvetésnek csupán 75%-át kapta meg a tárca. A Rogyionov-féle²⁵ reform idején (1997) tovább csökkent a létszám 1,7 millióra,

²⁴ TÖMÖSVÁRY–NAGY 1999: 122.

²⁵ Igor Nyikolajevics Rogyionov hadseregtábornok, 1996. július 17-től 1997. május 22-ig az Oroszországi Föderáció védelmi minisztere.

ekkor már csupán a költségvetés 65%-a állt a védelmi tárca rendelkezésére. Végezetül a Szergejev-féle²⁶ reform időszakában (1998) 1,2 millióra tervezték csökkenteni a haderő létszámát a jóváhagyott költségvetés 68%-ának rendelkezésre állása mellett.

A nukleáris eszközök alkalmazását illetően a dokumentum mintegy megerősíti az 1993. évi katonai doktrínában megfogalmazottakat: nevezetesen Oroszország indokolt, végső esetben nem mond le a nukleáris fegyverek elsőként való alkalmazásáról. Az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erőinek legfontosabb feladata a dokumentum szerint, hogy biztosítsa a nukleáris elrettentést a nukleáris és hagyományos eszközökkel vívott, nagy kiterjedésű és regionális háborúk megelőzése, valamint a szövetséges kötelezettségvállalások teljesíthetősége érdekében. A feladat végrehajtásához az Oroszországi Föderációnak olyan nukleáris erőkkel kell rendelkeznie, amelyek garantálják az elérni kívánt veszteséget az agresszor államnak vagy szövetségnek. Emellett ugyanezen fejezet egy későbbi pontjában említi, hogy az ország nemzetbiztonságának biztosítása érdekében részt vesz a nukleáris és hagyományos fegyverek csökkentésére és a tömegpusztító fegyverek és hordozóeszközök elterjedése megakadályozásának ellenőrzésére irányuló szerződések realizálásában.

A két dokumentum időszakában (ez Jelcin elnökségének időszaka) került sor a START-2²⁷ egyezmény aláírására, amelyet az amerikai fél 1996-ban, az orosz fél pedig csak 2000-ben ratifikált. Viszont mindkét fél betartotta annak előírásait, amelyek értelmében 3000–35 000 darabra kellett csökkenteni a nukleáris töltetek számát. Ebből az egyezményből – egyes orosz szakértők szerint – Oroszország került ki vesztesékként, mert – a Szovjetuniótól megöröklött nukleáris triád következtében – hordozóeszközeinek 65%-a földi telepítésű eszköz volt, rakétasilókban elhelyezve, amelyek jó részét a silókkal együtt fel kellett számolni. (Ezzel szemben az USA nukleáris triádjának 55%-át képezte a haditengerészeti komponens, ahol a leszerelést követően a tengeralattjárók megmaradtak, míg az orosz fél a rakétákkal együtt a silókat is felszámolta.)²⁸ Az R-36M „Szatana” (SS-18) típusú interkontinentális ballisztikus rakéták egy részét kivonták (először 1993, majd 1997. decemberi határidővel). Ekkor kezdték rendszerbe állítani először (1997-ben) az RT2P Topol (SS-25), majd később a korszerűsített RT2PM Topol M (SS-27) típusú interkontinentális ballisztikus rakétát.

²⁶ Igor Dmitrijevics Szergejev marsall, 1997. május 22-től 2001. március 28-ig az Oroszországi Föderáció védelmi minisztere.

²⁷ START II: *Strategic Arms Reduction Treaty* (Stratégiai Fegyverzetcsökkentési Szerződés II). 1993. január 3-án írták alá Moszkvában.

²⁸ *Стратегическое ядерное вооружение России в годы 1991–2000* 1998.

Meg kell említeni még, hogy az Amerikai Egyesült Államok 2001-ben bejelentette, és 2002-ben (június 13.) formálisan is kilépett az ABM–72²⁹ szerződésből, amire válaszul Oroszország már másnap kilépett a START–2 megállapodásból. A megváltozott biztonságpolitikai környezet és a hatályban lévő szerződések következtében Oroszország arra kényszerült, hogy újragondolja nukleáris triádja szerkezetét, és nagyobb figyelmet kellett fordítania a meglévő szárazföldi és légi komponens, valamint különösen a haditengerészeti komponens fejlesztésére.

A 2000. ÉVI NEMZETI BIZTONSÁGI KONCEPCIÓ

Az Oroszországi Föderáció 2000. évi nemzeti biztonsági koncepcióját Vlagyimir Putyin elnök hagyta jóvá 2000. január 10-én.³⁰ Az 1997-es és a 2000-es biztonsági koncepció felépítésében, logikájában nagyon hasonlít egymásra. Mindkét koncepció négy azonos fejezetből áll. A dokumentumok kezdőmondata mindkét esetben előre jelzi, hogy az adott politikai dokumentum a hivatalos nézetek összességét tükrözi az egyén, a társadalom és az állam biztonságának fenntartásáról, és mindkét dokumentum komplex módon értelmezi a biztonságot.³¹

A 2000. évi koncepció tartalmában azonban már érezhető a megváltozott biztonságpolitikai környezet hatása, hiszen 1999-ben került sor a NATO légi hadműveletére Jugoszláviában, a három „visegrádi ország” felvételére az Észak-atlanti Szerződés Szervezetébe. A dokumentum megállapítja, hogy a nemzetközi viszonyok fejlődésének jelenlegi szakasza új lehetőségeket nyitott meg az Oroszországi Föderáció számára saját biztonságának biztosítása terén. Megteremtődtek az előfeltételek a nemzetközi kapcsolatok demilitarizálására, a jog szerepének megerősödésére a vitás államközi problémák megoldásában, csökkent a közvetlen agresszió veszélye az Oroszországi Föderáció ellen. Kirajzolódtak az Oroszországi Föderáció a világ gazdaságba történő szélesebb körű integrálódásának perspektívái. Kibővült Oroszország érzékenysége sok állammal a nemzetközi biztonság olyan problémáiban, mint a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása, a regionális konfliktusok kezelése, illetve megelőzése, a nemzetközi terrorizmus és a kábítószer-kereskedelem visszaszorítása, a globális jellegű ökológiai problémák megoldása. Mindez jelentősen megnöveli Oroszország nemzeti biztonsága biztosításának lehetőségét nem

²⁹ ABM: *Anti-Ballistic Missile Agreement* (ballisztikus rakéták elleni védelmi egyezmény). 1972-ben írták alá.

³⁰ Kremlin.ru 2000a.

³¹ NAGY–TÖMÖSVÁRY 2018: 5.

katonai eszközökkel, szerződéses, jogi, politikai, gazdasági és más intézkedések révén. Ugyanakkor jelentős nehézségekbe ütközik az általános és átfogó európai biztonsági modell kialakításának folyamata. A NATO keleti irányú kibővítésének perspektívája elfogadhatatlan Oroszország számára, minthogy fenyegetést jelent nemzeti biztonságára nézve, és növekszik a fenyegetettség foka és mértéke a védelmi szférában. A NATO áttért a felelősségi körzetén kívül eső térségekben az erőszakos beavatkozás gyakorlatára, ami Moszkva szerint globális destabilizációval fenyeget. Még nem kellően hatékonyak a béke és a biztonság fenntartásának intézményei sem globális szinten (Egyesült Nemzetek Szervezete), sem regionális viszonylatban (Független Államok Közössége), ami korlátozza Oroszország lehetőségeit.³²

A 2000. évi koncepció alapvető célként fogalmazza meg a katonai szervezet korszerűsítését – racionális védelmi kiadások mellett –, figyelembe véve a kollektív biztonsági rendszer kialakításának szükségességét a Független Államok Közösségének keretében. Oroszország nem törekszik a paritás fenntartására a fegyverzetekben és a fegyveres erőiben a világ vezető államaival, hanem a reális visszatartás elvét tartja szem előtt. Ezzel együtt azonban amíg a katonai erő alkalmazásáról való lemondás nem válik általánosan elfogadott gyakorlattá a nemzetközi kapcsolatokban, az Oroszországi Föderáció nemzeti érdekei megkövetelik az ország védelméhez elégséges katonai erő – közte a nukleáris erő – fenntartását. Sőt, Oroszország jogot formál arra, hogy minden rendelkezésére álló erőt és eszközt igénybe vegyen, beleértve az atomfegyvert is, amennyiben valamely fegyveres agresszió kiobbantásának eredményeképpen veszélybe kerül az Oroszországi Föderáció pusztá létezése. Oroszország tehát változatlanul fenntartja magának a jogot az atomfegyver elsőként történő alkalmazására.³³

A 2000. ÉVI KATONAI DOKTRÍNA

Az Oroszországi Föderáció 2000. évi katonai doktrínáját Vlagyimir Putyin elnök 2000. április 21-én hagyta jóvá. A doktrína, ahogy a dokumentum fogalmaz, olyan hivatalos nézetek összessége, amelyek meghatározzák az Oroszországi Föderáció biztonsága garantálásának katonapolitikai, katonai-stratégiai és katonai-gazdasági alapjait. Bevezetőjében kifejti, hogy olyan átmeneti korszak dokumentuma, amelyet a demokratikus államiság formálódása, a többvektoros gazdaság kialakítása, a katonai struktúra átalakítása és a nemzetközi kapcsolatok dinamikus átalakulása jellemez.

³² NAGY-TÖMÖSVÁRY 2018: 75–79.

³³ NAGY-TÖMÖSVÁRY 2016.

Ez a doktrína az 1993. évi katonai doktrína és a 2000. évi nemzeti biztonsági koncepció alapelveinek figyelembevételével készült, és védelmi jellegű dokumentum.

Kimondja, hogy Oroszország megőrzi nukleáris hatalmi státuszát a saját maga vagy szövetségesei elleni agresszióval szembeni visszatartás céljából. Ugyanakkor szigorúan betartja a nukleáris fegyverek korlátozását, csökkentését és megsemmisítését előíró nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeit, és elősegíti az azokban foglaltak realizálását. Betartja a START-egyezményekben, valamint az ABM-szerződésben vállalt kötelezettségeit, és kész az USA-val kétoldalú vagy a többi atomhatalommal kötött többoldalú megállapodás alapján tovább csökkenteni saját nukleáris erőit olyan minimális szintre, amely még biztosítja a stratégiai stabilitást. Az Oroszországi Föderáció ugyanakkor abból indul ki – figyelmeztet a dokumentum –, hogy rendelkeznie kell olyan nukleáris potenciállal, amellyel súlyos veszteséget képes okozni bármely, az Oroszországi Föderáció vagy szövetségesei ellen agressziót végrehajtó államnak vagy szövetségi rendszernek.

A doktrína a békés megoldások előnyben részesítésének hangsúlyozása mellett csökkenti a nukleáris eszközök alkalmazásának a korábbi nemzeti biztonsági koncepciókban meghatározott küszöbértékét. A dokumentum ugyanis lehetővé teszi a nukleáris fegyverek alkalmazását a hagyományos fegyvereket használó, nagyszabású agresszióra való válaszadás esetén, amennyiben az az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsága szempontjából kritikus következményekkel járna. A dokumentumban Oroszország fenntartja a jogot, hogy nukleáris fegyvert használjon bármely tömegpusztító fegyver alkalmazásával végrehajtott támadásra való reagálásra is. Kimondja azt is, hogy Oroszország nem alkalmaz nukleáris fegyvert az atomsorompó-egyezmény olyan részes tagállama ellen, amelyik nem rendelkezik nukleáris fegyverrel, kivéve, ha támadást intéz az Oroszországi Föderáció vagy szövetségesei ellen.³⁴

Tulajdonképpen ez volt az első olyan katonai doktrína, amelyet az éppen aktuális nemzeti biztonsági koncepcióra építve dolgoztak ki, és amely a nukleáris elrettenés területén is azzal teljes szinkronban fogalmazta meg tételeit. A nukleáris erők alkalmazásával kapcsolatos nézetek területén az 1993. évi katonai doktrínában megfogalmazottakhoz képest mindenképpen változást jelent ez a katonai doktrína. A nemzeti biztonsági koncepció és a katonai doktrína mellett ebben az évben dolgozták ki az Oroszországi Föderáció külpolitikai koncepcióját és információs biztonsági doktrínáját is.

³⁴ Kremlin.ru 2000b.

A 2009. ÉVI NEMZETI BIZTONSÁGI STRATÉGIA

Az Oroszországi Föderáció 2009. évi, 2020-ig tartó időszakra szóló nemzeti biztonsági stratégiáját Dmitrij Medvegyev elnök 2009. május 12-én hagyta jóvá. A stratégia a korábbi koncepcióhoz képest annyival jelentett többet, hogy meghatározta a nemzeti stratégiai prioritásokat, meghatározta a nemzeti biztonság értékelésének kritériumait. Fontos különbséget jelentett még, hogy karakteresen meghatározta az Oroszországi Föderáció politikai céljait: az ország világhatalmi pozícióinak visszaszerzését, Oroszország szilárd, sokoldalú fejlődésének, valamint az ország területi sérthetlenségének és szuverenitásának biztosítását.³⁵ Az új stratégia határozottabb hangvételéhez minden bizonnyal hozzájárultak a 2008. évi orosz–grúz háború eseményei és tanulságai. Míg a korábbi koncepcióban az Oroszországot fenyegető agresszió veszélyét csökkenő tendenciaként említi, addig a NATO keleti irányú bővítéseit, valamint a külföldi hírszerző szolgálatok fokozódó tevékenységét értékeli kockázatként. Ezzel együtt területi épségét nem értékeli veszélyeztetettnak, kockázatot jelentő tényezőnek értékeli viszont az állam határainál zajló lokális háborúkat. A jelen dokumentum ezzel szemben egyáltalán nem említi az ország elleni agresszió csökkenő veszélyét, helyette a „katonai fenyegetettség növekvő foka” kifejezést használja.

A 2009. évi stratégia konkrétan megfogalmazza, hogy szoros, kölcsönös kapcsolatban van Az Oroszországi Föderáció társadalmi-gazdasági fejlődésének hosszú távú koncepciója 2020-ig című dokumentummal, ami egyben garanciául is szolgálhat a stratégiában megfogalmazott célok realizálása tekintetében. Az általános megfogalmazások közül meg kell említeni a biztonságpolitikai környezet változásaira legjobban utaló részeket, amelyek lényege: Oroszország megerősödése a nemzeti biztonságát fenyegető, komplex jellegű új veszélyek közepette megy végbe. Az Oroszországi Föderáció önálló kül- és belpolitikát folytat, ez ellenlépéseket vált ki az Egyesült Államok és szövetségesei részéről, akik meg kívánják őrizni domináló szerepüket a világ dolgaiban. Az Oroszország visszatartására irányuló politikájuk politikai, gazdasági, katonai és informatikai nyomásgyakorlás formájában nyilvánul meg. A nemzetközi kapcsolatokban nem csökken az erő szerepe.

A nukleáris erőkkal kapcsolatban a dokumentum kiemeli, hogy az Oroszországi Föderáció egyik legfontosabb feladata a visszatartás megvalósítása, annak érdekében, hogy bármilyen jellegű, Oroszország vagy szövetségesei ellen irányuló agressziót (beleértve a nukleáris fegyverrel végrehajtottat is) megelőzzön. Ennek érdekében rendelkeznie kell olyan nukleáris erőkkal, amelyek képesek garantálni a súlyos

³⁵ Russian National Security Strategy 2009: 6.

veszteség okozását bármely agresszor államnak vagy koalíciónak. Az Oroszországi Föderáció valamennyi rendelkezésére álló eszköz alkalmazásával – beleértve a nukleáris erőket is – kész fegyveres agresszió esetén azt elhárítani, ha a válsághelyzet felszámolásának más lehetőségei már kimerültek.

A 2010. ÉVI KATONAI DOKTRÍNA

Az Oroszországi Föderáció 2010. évi katonai doktrínáját³⁶ Dmitrij Medvegyev elnök 2010. február 5-én hagyta jóvá. Ebben a doktrínában – a korábbi biztonságpolitikai dokumentumokkal ellentétben – gyakorlatilag mind a négy fejezetben hangsúlyozottan megfogalmazódnak a nukleáris erőkkal összefüggő megállapítások. A biztonságpolitikai környezet értékelése egybecseng az érvényben lévő nemzeti biztonsági stratégiáéval. A dokumentum mindjárt az elején leszögezi: annak ellenére, hogy az Oroszország elleni hagyományos és nukleáris fegyverekkel indított nagy méretű háború veszélye csökken, a katonai veszélyforrások több területen is megnövekedtek. E veszélyforrások közé sorolja a globális stabilitást aláásó stratégiai rakétavédelmi rendszer elemeinek európai telepítését, a kozmikus térség militarizálását, a stratégiai jelentőségű nagy pontosságú fegyverek telepítését, a tömegpusztító eszközök, valamint a rakétafegyverek és -technológiák elterjedését és az atomfegyverrel rendelkező országok számának növekedését.

A dokumentum megjegyzi, hogy bármely hagyományos fegyverekkel induló fegyveres konfliktus (nagy méretű vagy regionális háború), amely magának az államnak a létezését fenyegeti, nukleáris katonai konfliktussá válhat. Éppen ezért a nukleáris fegyver továbbra is mind a hagyományos fegyverekkel, mind a nukleáris eszközökkel vívott háborútól való visszatartás, vagyis a megelőzés fontos eszköze marad. Ebből következően a doktrína fő feladatként jelöli meg az orosz stratégiai nukleáris erők megfelelő szinten tartását, hogy a fenti célnak meg tudjanak felelni.

A dokumentum másik fontos kitétele az alkalmazást érinti, amikor kijelenti, hogy az Oroszországi Föderáció fenntartja magának a jogot az atomfegyver alkalmazására abban az esetben, ha ellene és/vagy szövetségesei ellen nukleáris vagy más tömegpusztító fegyvert alkalmaznak, valamint akkor is, ha egy Oroszország ellen hagyományos eszközökkel végrehajtott támadás esetén veszélybe kerül magának az államnak a léte. Mindezt úgy is értelmezhetjük, hogy Moszkva fenntartja magának az atomfegyver elsőként történő alkalmazásának jogát.

³⁶ Kremlin.ru 2010.

Fontos észrevétel az is, hogy míg a 2009. évi stratégiában a katonai veszélyforrások között említették a vezető külföldi országok nukleáris eszközökben meglévő fölényét, valamint a fegyverek korlátozását és csökkentését szolgáló egyezményekből történő „kihátrálását”, addig a 2010. évi katonai doktrína már erről nem tesz említést. Ennek oka az, hogy 2009 májusában még nem tűnt egyértelműnek az új START-egyezményről³⁷ folytatandó tárgyalások megkezdése, de 2010 februárjában már megkezdődtek a tárgyalások, és nem lett volna célszerű ezt hangsúlyozni.

Magát a doktrínát számos kritika érte „hazai” szakértői oldalról is. Ezek lényege abban foglalható össze, hogy a törvényhozók (!), a szakértők, de a közvélemény is feleslegesnek tartja azt a titkolódzást, amely a stratégiai nukleáris erők fejlesztésével, forrásainak biztosításával kapcsolatban jellemezte és jellemzi az orosz biztonságpolitikai dokumentumokat. Ellenpéldának az amerikai gyakorlatot hozzák fel, ahol gyakorlatilag minden ilyen jellegű adat nyilvánosságot kap. Ebben a kérdéskörben némi előrelépést majd a 2020. évi „elrettentési” doktrína jelent, de erről bővebben majd a későbbiekben lesz szó.

A 2014. ÉVI KATONAI DOKTRÍNA

Az Oroszországi Föderáció 2014. évi katonai doktrínáját³⁸ Vlagyimir Putyin elnök 2014. december 25-én hagyta jóvá. A dokumentum bevezetőjében jelzi, hogy a korábbiakhoz képest szélesebb alapokra építi tételeit: így felsorolja a 2010. évi nemzeti biztonsági stratégiát, az Oroszország 2020-ig szóló társadalmi-gazdasági fejlődéséről készült hosszú távú koncepciót, a külpolitikai koncepciót, az Oroszországi Föderáció 2020-ig szóló tengeri doktrínáját és az Arktika fejlesztésére kidolgozott stratégiát.

Ez a doktrína minden korábbiánál részletesebben foglalkozik a katonai veszélyekkel és fenyegetésekkel, illetve az ezekre adandó válaszokkal is. A dokumentum tisztázza a doktrína által használt legfontosabb fogalmakat, közte a nukleáris visszatartás fogalmát is: „a visszatartás” az Oroszországi Föderáció elleni agresszió megelőzésére irányuló külpolitikai, katonai és katonatechnikai intézkedések komplex rendszere.

³⁷ Az új START-egyezményt 2010-ben írta alá Barack Obama amerikai és Dmitrij Medvegyev orosz elnök, és a megállapodás 2011 februárjában lépett életbe. Az egyezmény 1550-ben maximalizálta a rendszerbe állított robbanófejek és 800-ban a hordozóeszközök – köztük a rendszerbe nem állított eszközök – számát. Az új START-szerződést 2021. február 4-én, 5 évre, 2026. február 4-éig meghosszabbították.

³⁸ *Военная доктрина Российской Федерации* (утв. Президентом РФ 25.12.2014 N Пр-2976). Online: <https://mchs.gov.ru/dokumenty/2940>

A stratégiai visszatartás eszközeként a nukleáris és hagyományos erőket említi, de a nukleáris fegyverek továbbra is az orosz elrettentési arzenál sarokkövét képezik.

A veszélyforrások között kiemelten említi a dokumentum a globális stratégiai stabilitást és a nukleáris rakétafegyverek területén kialakult egyensúlyt megbontó stratégiai rakétavédelmi rendszer telepítését, valamint a „globális csapás” elméletének realizálását és a nem nukleáris, de nagy pontosságú stratégiai fegyverrendszerek telepítését. A nukleáris fegyverek alkalmazásával kapcsolatban a doktrína kijelenti: „Az Oroszországi Föderáció fenntartja magának a jogot az atomfegyver alkalmazására, amennyiben ellene vagy szövetségesei ellen atom- vagy más tömegpusztító fegyvereket használnak, valamint az Oroszországi Föderáció ellen hagyományos fegyverekkel végrehajtott agresszió esetén, amikor magának az államnak a léte kerül veszélybe.”³⁹ Az atomfegyver alkalmazására a döntést – a dokumentum szerint – az Oroszországi Föderáció elnöke hozza meg. Fontosnak tartom még megjegyezni, hogy a fegyveres erők feladatai között a doktrína felsorolja a stratégiai nukleáris erők állományának, harci és mozgósítási készségének, valamint kiképzettségének olyan szinten tartását, amely biztosítja a fegyverrendszerek működését és alkalmazhatóságát, valamint a rendszerek irányítását olyan szinten, hogy az bármilyen helyzetben garantálja az agresszornak okozandó helyrehozhatatlan veszteséget.

Bár nem a nukleáris fegyverekkel kapcsolatos témakörhöz tartozik, mindenképpen figyelemre méltó, hogy a doktrínába első ízben került be tételelesen az Oroszországi Föderáció határain kívül élő orosz állampolgárok védelme az őket ért fegyveres támadás esetén. Ez minden bizonnyal a 2014. évi ukrajnai események következménye, és egy esetleges kelet-ukrajnai beavatkozás doktrinális alapja lehet a későbbiekben.

A 2015. ÉVI NEMZETI BIZTONSÁGI STRATÉGIA

Az Oroszországi Föderáció 2015. évi nemzeti biztonsági stratégiáját Vlagyimir Putyin elnök 2015. december 31-én hagyta jóvá.⁴⁰ A stratégia szerkesztői az első fejezetben tisztázzák a dokumentumban használt legfontosabb fogalmakat.

A dokumentum az általános biztonságpolitikai környezetet bemutató részben hangsúlyozza, hogy a nemzetközi kapcsolatokban nem csökkent az erőtenyező

³⁹ Военная доктрина Российской Федерации (утв. Президентом РФ 25.12.2014 N Пр-2976). 27. pont. Online: <https://mchs.gov.ru/dokumenty/2940>

⁴⁰ Kremlin.ru 2015.

szerepe. Ugyanakkor a támadó fegyverzetek korszerűsítésére, az új rendszereik rendszeresítésére való törekvés gyengíti a globális biztonsági rendszert és a fegyverzet-csökkentési egyezményekben és szerződésekben előírt ellenőrzési lehetőségeket.

A globális és regionális stabilitás fenntartását lényegesen csökkentik az Egyesült Államok stratégiai rakétavédelmi rendszerének Európában, az ázsiai–csendes-óceáni térségben és a Közel-Keleten telepített komponensei, a „globális csapás”⁴¹ koncepciójának realizálása és a nagy pontosságú fegyverek nem nukleáris stratégiai rendszereinek rendszerbe állítása. Fennáll a lehetősége annak, hogy bővül az atomfegyverrel rendelkező országok köre.

Az Oroszországi Föderáció ugyanakkor azt vallja, hogy a nemzeti érdekek védelmében az erő alkalmazása csak abban az esetben megengedett, ha az erőszakmentes erőfeszítések (politikai, diplomáciai stb.) már nem eléggé hatékonyak. A stratégiai visszatartás és a háborús konfliktusok megelőzése céljából olyan politikai, katonai, katonatechnikai, diplomáciai, gazdasági, informatikai és más intézkedéseket kell tenni, amelyek a katonai erő Oroszországgal szembeni alkalmazásának megelőzésére, szuverenitásának és területi épségének védelmére irányulnak. A stratégiai visszatartás és a fegyveres konfliktusok megelőzése a nukleáris visszatartás potenciáljának megfelelő szinten tartása, a fegyveres erők magas fokú harckészültségi szintjének biztosítása révén valósul meg.

A stratégia kimondja, hogy az Oroszországi Föderáció nemzetközi kapcsolataiban a stabilitás és a kiszámíthatóság elvére támaszkodik a stratégiai támadó fegyverek területén. Oroszország teljesíti a stratégiai támadófegyverek korlátozásáról és csökkentéséről szóló megállapodásokban vállalt kötelezettségeit, és más államokkal együtt mindent elkövet a nukleáris és tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása érdekében. Kész további két- vagy többoldalú megállapodásról tárgyalni a nukleáris potenciálok további olyan szintre történő csökkentése érdekében, amely még nem veszélyezteti nemzeti érdekeit, valamint a nemzetközi biztonságot és a stratégiai stabilitást.

A stratégia utal arra, hogy a nemzeti érdekek katonai védelmével kapcsolatos kérdéskörrel – közte a nukleáris erőkkel kapcsolatos feladatokkal is – a katonai doktrína foglalkozik, ezért ezeket nem említi részleteiben.

⁴¹ Az USA globális erőketvitítő képessége. Az úgynevezett *Air-Sea Battle* művelet, amelynek során a levegőből, a tengeren és a szárazföldön (a jövőben pedig az űrből is) mérnek csapást. Lásd KISS 2015.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ ÁLLAMI POLITIKÁJÁNAK
ALAPJAI RÓL A NUKLEÁRIS ELRETTENTÉS
TERÜLETÉN CÍMŰ ELNÖKI RENDELET

Az Oroszországi Föderáció elnöke, Vlagyimir Putyin 2020. június 2-án hagyta jóvá 355. számú rendeletét,⁴² amelynek címe: *Az Oroszországi Föderáció állami politikájának alapjairól a nukleáris elrettentés területén*. Ez a dokumentum „elrettentési stratégia” néven került be a köztudatba.

Mindjárt az elején le kell szögezni, hogy ilyen szintű és tartalmú dokumentum, amely gyakorlatilag átláthatóvá tette Oroszország nukleáris elrettentésre vonatkozó politikájának alapelveit, a Szovjetunió és az Oroszországi Föderáció történelme során először került nyilvánosságra. A nukleáris visszatartás mint a stratégiai visszatartás alapja az Oroszországi Föderáció állami politikájának kiemelt prioritást élvező területe a nemzet biztonságának garantálása területén – hangsúlyozza a dokumentum. Maga az „elrettentési stratégia” négy fő fejezetből áll:

- I. *Általános tételek*
- II. *A nukleáris visszatartás lényege*
- III. *A nukleáris fegyverek alkalmazására történő áttérés feltételei az Oroszországi Föderációban*
- IV. *A szövetségi államhatalmi szervek és más állami szervek és szervezetek feladatai és funkciói a nukleáris visszatartás területén folytatott állami politika realizálása során*

A dokumentum lényegében a stratégiai tervezés alapjául szolgáló okmány, amely meghatározza azokat az országot fenyegető veszélyeket és fenyegetéseket, amelyek semlegesítése a nukleáris visszatartás fő feladata. Számba veszi a nukleáris visszatartás alapelveit és szubjektumait, valamint meghatározza a nukleáris fegyver alkalmazására való lehetséges áttérés feltételeit.

Szakértői szinten többen is felvetették, hogy mi is készítette ennek az okmánynak a megjelenítésére az orosz vezetést. A válaszokból egyértelműnek tűnik: egyrészt hogy az USA több, a nemzetközi biztonságot intézményesen garantáló egyezményből lépett ki az elmúlt években (2002: a rakétavédelmi egyezményből; 2019: a kis és közepes hatótávolságú rakéták megsemmisítéséről szóló egyezményből; 2020: a Nyitott Égbolt egyezményből), másrészt az USA 2018. évben kiadott *A nukleáris*

⁴² Об Основах государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания 02.06.2020. г. № 355 2020.

politika áttekintése című dokumentumában megfogalmazottak egy része, amelyek lényeges befolyással voltak a nukleáris visszatartásra:

- a hidegháborút követően első ízben nyilvánították Oroszországot ellenségnek;
- deklarálták a nukleáris fegyver preventív alkalmazásának lehetőségét;
- nyilvánosan meghirdették a nukleáris erők kardinális átfegyverzését, beleértve a tengeri telepítésű szárnyas rakétákat és a kis méretű harcászati alkalmazású nukleáris tölteteket, ami egyértelműen a nukleáris küszöb leszállítását jelentette;
- szó esik a globális rakétavédelmi rendszer európai komponenseinek telepítéséről;
- a dokumentum utalt a rakétavédelmi rendszer kozmikus elemeinek telepítésére is, valamint 2019-ben létrehozták a Kozmikus Erőket.⁴³

A dokumentum első fejezete hangsúlyozza, hogy a nukleáris visszatartással összefüggő állami politika kizárólag védelmi jellegű, és arra irányul, hogy a nukleáris erőket az ország szuverenitásának és területi sérthetlenségének biztosítására elegendő szinten legyen képes tartani. Az Oroszországi Föderáció az atomfegyvert kizárólag a visszatartás eszközének tekinti, amelynek alkalmazására csak szélsőséges esetben, kényszerű lépésként kerülhet sor.

Ugyancsak az első fejezetben fogalmazódik meg, hogy jelen okmány kidolgozásánál jogi-normatív bázisként az Oroszországi Föderáció alkotmányát, a nemzetközi jog általánosan elismert normáit és elveit, az ország védelmi szférával és a fegyverzetek ellenőrzésével kapcsolatos nemzetközi megállapodásait vették figyelembe. A fejezet végén jelzi az anyag, hogy a jelen dokumentumban lefektetett elveket a védelmi szférára ható külső és belső körülmények miatt később pontosíthatják.

A második fejezetben hangsúlyosan szerepel, hogy Oroszország senkit sem szándékozik megtámadni, de minden szükséges intézkedést megtesz annak érdekében, hogy semlegesítsen az ország ellen irányuló bármilyen agressziót. Ez a felfogás aktív stratégiai visszatartást jelent, amelyet akár aktív védelemnek is lehet nevezni. Oroszország nem engedi magát fegyverkezési hajszába bevonni, és fejlesztéseiben nem a mennyiségi, hanem a minőségi mutatókra helyezi a hangsúlyt. A nukleáris visszatartás az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői állományában található olyan harckészültségű erők és eszközök segítségével valósul meg, amelyek a nukleáris fegyverek alkalmazásával képesek pótolhatatlan veszteséget okozni a potenciális ellenfélnek. Maga a nukleáris visszatartás mind békeidőben, mind az agresszió

⁴³ CSERNYENKO 2020.

közvetlen veszélyének időszakában és a háború időszakában is, egészen az atomfegyverek alkalmazásáig betölti a feladatát.

A dokumentum felsorolja azokat a fő katonai veszélyforrásokat, amelyek a katonapolitikai helyzet változásai során katonai fenyegetést jelenthetnek az Oroszországi Föderáció számára:

- ♦ a potenciális ellenfél olyan általános rendeltetésű erőcsoportosításainak megjelenése az Oroszországi Föderációval és szövetségeseivel határos területeken vagy a part menti vizeken, amelyek állományában nukleáris eszközök hordozói találhatók;
- ♦ az Oroszországi Föderációt potenciális ellenfélnek tekintő államok rakétavédelmi rendszereinek és erőinek, kis és közepes hatótávolságú szárnyas és ballisztikus rakétáinak, nem nukleáris nagy pontosságú és hiperszonikus fegyvereinek, csapásmérő pilóta nélküli repülő eszközeinek, valamint irányított energiafegyvereinek telepítése;
- ♦ rakétavédelmi és csapásmérő eszközök létrehozása és a világűrben történő telepítése;
- ♦ nukleáris fegyverek és más tömegpusztító eszközök, valamint ezek hordozóeszközeinek megléte egyes államok birtokában, amelyeket alkalmazhatnak az Oroszországi Föderáció vagy szövetségesei ellen;
- ♦ a nukleáris fegyverek, illetve ezek célba juttató eszközeinek, gyártási technológiájának ellenőrizhetetlen elterjedése;
- ♦ nukleáris fegyverek és azok célba juttató eszközeinek elhelyezése atomfegyverrel nem rendelkező országok területén.⁴⁴

Figyelemre méltó megállapítás az is, hogy az Oroszországi Föderáció nukleáris visszatartást gyakorol egyes olyan országokkal vagy katonai koalíciókkal (tömbökkel, szövetségekkel) szemben, amelyek Oroszországot potenciális ellenfelüknek tekintik, és nukleáris fegyverrel és (vagy) más tömegpusztító fegyverrel, illetve jelentős mennyiségű, általános rendeltetésű katonai potenciállal rendelkeznek.

Az Oroszországi Föderáció a nukleáris visszatartást olyan államok esetében is megvalósítja, amelyek területén a potenciális ellenfél támadó fegyverzeteket (szárnyas és ballisztikus rakétákat, hiperszonikus repülő eszközöket, csapásmérő pilóta nélküli repülő eszközöket), irányított energiafegyvert, rakétavédelmi rendszer elemeit, rakétacsapást előjelző eszközöket, nukleáris vagy más tömegpusztító

⁴⁴ Об Основах государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания 02.06.2020. 2. № 355 2020: 3. pont.

fegyvert helyezett el, amely az Oroszországi Föderáció vagy szövetségesei ellen alkalmazható lenne.

A dokumentum rögzíti a nukleáris visszatartás alapelveit:

- ♦ a fegyverzet-ellenőrzés területén vállalt nemzetközi kötelezettségek betartása;
- ♦ a nukleáris visszatartás biztosítása érdekében végzett tevékenység folyamatos végzése;
- ♦ a nukleáris visszatartás adaptációja az adott katonai fenyegetésekhez;
- ♦ a potenciális ellenfél bizonytalanságban tartása a nukleáris visszatartást biztosító erők és eszközök nagyságrendjét, alkalmazási idejét és helyét illetően;
- ♦ a nukleáris visszatartásban részt vevő szövetségi végrehajtó hatalmi szervek és szervezetek tevékenységének centralizált állami irányítása;
- ♦ a nukleáris visszatartásban részt vevő erők struktúrájának és állományának, valamint eszközeinek racionalizálása és olyan szinten tartása, amely még minimálisan elég a meghatározott feladat végrehajtásához;
- ♦ a nukleáris visszatartáshoz kijelölt erők és eszközök állandó készenlétben tartása a harci alkalmazáshoz.⁴⁵

A II. fejezet végén a dokumentum pontosítja, hogy az Oroszországi Föderáció nukleáris visszatartó erői magukban foglalják a szárazföldi, tengeri és légi telepítésű nukleáris erőket, vagyis a nukleáris triádot. A dokumentum III. fejezete az Oroszországi Föderáció atomfegyverek alkalmazására történő áttérésének feltételeit fogalmazza meg négy pontban. Az Oroszországi Föderáció fenntartja magának a jogot a nukleáris fegyverek alkalmazására válaszul arra, ha ellene vagy szövetségesei ellen nukleáris vagy más tömegpusztító fegyvert alkalmaznak, valamint abban az esetben is, ha az Oroszországi Föderáció ellen hagyományos fegyverekkel végrehajtott agresszió esetén veszélybe kerül magának az államnak a léte. A nukleáris fegyver alkalmazásáról a döntést az Oroszországi Föderáció elnöke hozza meg.

A dokumentum felsorolja a nukleáris fegyver alkalmazásának feltételeit, az alábbiak szerint:

- ♦ megbízható információ megléte arról, hogy ballisztikus rakétát indítottak Oroszország és/vagy szövetségesei ellen;
- ♦ nukleáris vagy más tömegpusztító fegyver alkalmazása Oroszország és/vagy szövetségesei ellen;

⁴⁵ Об Основах государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания 02.06.2020. г. № 355 2020: 15. pont.

- ♦ az ellenség befolyása (támadása) az Oroszországi Föderáció fontos, kritikus állami vagy katonai objektumaira (ellen), amelyek megakadályozhatják a válaszcsepítés kiváltását;
- ♦ az Oroszországi Föderáció ellen hagyományos fegyverekkel végrehajtott agresszió esetén, amikor veszélybe kerül magának az államnak a léte.

Természetesen egy ellenséges rakéta indításának észlelésekor még nem lehet megállapítani, hogy az hagyományos vagy nukleáris töltetet hordoz, és valószínűsíthetően úgy kezelik, mintha nukleáris töltetet hordozna. Ilyenkor automatikus rezsimben tájékoztatják a katonai és a politikai vezetést, ahol majd megszületik a döntés a választ illetően. Mindenesetre ez a tétel is megerősíti az elsőként történő alkalmazás elvének fenntartását. A fejezet végén a dokumentum megjegyzi, hogy az Oroszországi Föderáció elnöke szükség esetén tájékoztathatja más államok vagy nemzetközi szervezetek politikai és katonai vezetőit a nukleáris fegyverek alkalmazásának szándékáról vagy az alkalmazásukra hozott döntéséről, illetve az alkalmazás tényéről.

A dokumentum IV. fejezete a különböző állami szervek és szervezetek feladatait vázolja a nukleáris visszatartással kapcsolatban, ezekre most nem térnek ki. Összességében egyedülálló dokumentum született, amelyet teljes egészében nyilvánosságra hozott az orosz vezetés. Természetesen az ördög itt is a részletekben rejtőzik, hiszen az alkalmazás katonatechnikai menetrendje továbbra is szigorúan titkos marad.

A 2021. ÉVI NEMZETI BIZTONSÁGI STRATÉGIA

Az Oroszországi Föderáció 2021. évi nemzeti biztonsági stratégiáját Vlagyimir Putyin elnök 2021. július 2-án hagyta jóvá.⁴⁶ Ez a dokumentum képezi a stratégiai tervezés alapját, amelyben megfogalmazódnak az Oroszországi Föderáció nemzeti érdekei és nemzeti stratégiai prioritásai, a nemzet biztonságának biztosításával és az ország hosszú távú fejlesztésével kapcsolatos célok és feladatok. Szól arról, hogy milyen megváltozott biztonságpolitikai környezetben kell mindezt elvégezni. Kimondja, hogy Oroszország képes hatékonyan ellenállni a külső befolyásolási kísérleteknek, és hangsúlyozza a nemzeti biztonság és az ország társadalmi-gazdasági fejlődése közötti szoros kapcsolatot.

⁴⁶ Kremlin.ru 2021.

„A mai világ az átalakulás időszakát éli. A világ politikai és gazdasági fejlődési központjainak növekedése, az új globális és regionális vezető országok erősödése a korábbi világrend struktúrájának megváltozásához és új világrend, új szabályok és elvek kialakulásához vezet.”⁴⁷

Fokozódik a feszültség az Oroszországi Föderáció határai közelében, egyes országok próbálkoznak a FÁK néhány országában dezintegrációs folyamatok szervezésével, mások fenyegetésként, sőt katonai ellenfélként minősítik Oroszországot. A stratégia utal arra, hogy ez a veszélyhelyzet könnyen az atomhatalmak részvételével megvívandó háborúba sodorhatja a világot. Ilyen politikai háttér mellett – hangsúlyozza a doktrína – a visszatartás érdekében Oroszország számára létfontosságú szuverenitásának és területi egységének erősítése, a társadalom alapjainak védelme, a biztonság és a védelem biztosítása és a belügyekbe történő beavatkozás megakadályozása.

A dokumentum felsorolja az Oroszországi Föderáció nemzeti érdekeit és nemzeti stratégiai prioritásait. A nemzeti érdekek védelme az alábbi nemzeti stratégiai prioritások realizálása révén biztosítható: a nép megőrzése, a védelem, az állami és társadalmi biztonság, az információs biztonság, a gazdasági biztonság, a tudományos és technológiai fejlődés, a környezeti biztonság, a hagyományos orosz szellemi-erkölcsi értékek, a kultúra és a történelmi emlékezet védelme, valamint a stratégiai stabilitás és a kölcsönösen előnyös nemzetközi együttműködés. Mind-egyik területen részletesen felsorolja a tennivalókat. Számunkra a védelemmel kapcsolatos kérdéscsoportból az alábbi megállapítások lényegesek:

- ♦ egy új globális háború és fegyverkezési hajszá elkerülése érdekében szükséges a stratégiai stabilitás fenntartási, valamint fegyverzet-ellenőrzési mechanizmusának folyamatos korszerűsítése, a tömegpusztító fegyverek és célba juttató eszközök elterjedésének megakadályozása;
- ♦ egy új globális háború kirobbantásának és a nukleáris fegyverek alkalmazásának megelőzése;
- ♦ a nukleáris visszatartó erők potenciáljának megfelelő szinten tartása.

A nukleáris erők alkalmazásának elveiről maga a stratégia – a korábbi dokumentumokkal ellentétben – még olyan szinten sem tesz említést, hogy milyen esetekben alkalmazza az Oroszországi Föderáció a rendelkezésére álló nukleáris potenciált. Ennek az oka valószínűleg abban rejlik, hogy az „elrettentési stratégia” csupán pár hónappal ezelőtt jelent meg, és az ezeket a kérdéseket részletesen tárgyalja.

⁴⁷ Kremlin.ru 2021: II. fejezet, 6. pont.

BEFEJEZÉS

Mind a Szovjetunió időszakának tapasztalatai, mind a fentiekben bemutatott tíz dokumentum igazolja, hogy a mindenkori orosz politikai vezetés a változó biztonságpolitikai környezethez próbálta igazítani a nukleáris fegyverekkel kapcsolatos felfogását, különös tekintettel azok alkalmazására. Az alkalmazásra számba vehető eszközök tekintetében kezdetben – pontosabban gyakorlatilag a hidegháború megszűnéséig terjedő időszakban – a szovjet vezetés célja az volt, hogy lehetőleg mennyiségileg biztosítsa a paritást az Egyesült Államok nukleáris eszköztárával, az Oroszországi Föderáció időszakában viszont már minőségi szinten is arra törekedtek, hogy állják a versenyt az USA stratégiai nukleáris eszközeivel (sőt Putyin híressé vált „videós bejelentését” követően meg is előzzék azt). Ez utóbbiak bemutatására részben a terjedelmi korlátok, részben azért nem tértem ki részletesen, mert ezeknek a döntő többségét még nem rendszerezítették az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erőinél. Valamennyi dokumentum áttekintése során kísérletet tettem arra, hogy bemutassam a Szovjetunió időszakának gyakorlatán, valamint az Oroszországi Föderáció biztonságpolitikai dokumentumainak áttekintésén keresztül a nukleáris fegyverek alkalmazásának elveivel foglalkozó orosz gondolkodás és gyakorlat változásait a Szovjetunió időszakától napjainkig. Döntse el a tisztelt olvasó, hogy ez mennyire sikerült!

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CSERNYENKO, Jelena Vlagyimirovna [ЧЕРНЕНКО, Елена Владимировна] (2020): Документ бомбической силы. *Коммерсантъ*, 2020. június 2. Online: <https://kommersant.ru/doc/4365411>
- DEÁK Anita (2018): Az orosz katonai gondolkodás átalakulása a 21. században az Oroszországi Föderáció katonai doktrínáinak tükrében. PhD-értekezés. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem.
- Flot.com (é. n.): Глава 1. Военно-политические, военно-географические и макроэкономические условия, создания и развития Стратегических ядерных сил СССР и США. Online: https://flot.com/publications/books/shelf/vedernikov/ussr-usa/3.htm?sphrase_id=992259
- KISS Roland (2015): Air-Sea Battle – A globális közös terekhez való hozzáférés hadműveleti koncepciója. *Nemzet és Biztonság*, 8(4), 56–69. Online: https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2015_4_07_kiss_roland_-_air-sea_battle-a_globalis_kozos_terekhez_valo_hozzaferes.pdf
- Kremlin.ru (2000a): Указ Президента Российской Федерации от 10.01.2000 г. № 24. Online: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927>
- Kremlin.ru (2000b): Указ Президента Российской Федерации от 21.04.2000 г. № 706. Об утверждении Военной доктрины Российской Федерации. Online: <http://kremlin.ru/acts/bank/15386/page/2>
- Kremlin.ru (2010): Указ Президента Российской Федерации от 05.02.2010 г. № 146. О Военной доктрине Российской Федерации. Online: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/30593>

- Kremlin.ru (2015): Указ Президента Российской Федерации от 31.12.2015 г. № 683. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации. Online: <http://kremlin.ru/acts/bank/40391>
- Kremlin.ru (2020): Указ Президента Российской Федерации от 02.06.2020 г. № 355. Об Основах государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания. Online: <http://kremlin.ru/acts/bank/45562>
- Kremlin.ru (2021): Указ Президента Российской Федерации от 02.07.2021 г. № 400 Президент России. Online: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046>
- NAGY László – TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2016): Az Oroszországi Föderáció biztonságpolitikai dokumentumai – Összehasonlító elemzés. *Felderítő Szemle*, 15(3), 21–47.
- NAGY László – TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2018): *Az orosz biztonságpolitikai gondolkodás*. Budapest: Dialóg Campus.
- Об Основах государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания 02.06.2020 г. № 355 2020.
- Основные положения военной доктрины Российской Федерации. *Известия*, 18 ноября 1993 г. Online: osnovnye-polozenia-voennoy-doktriny-1993.docx (live.com)
- Russian National Security Strategy (2009). *Russian Analytical Digest*, (62). Online: https://clingendael.org/sites/default/files/2016-02/20090618_cscp_medvedev_homan.pdf
- Стратегическое ядерное вооружение России в годы 1991–2000 1998. Online: https://elib.bibliotom.ru/text/strategicheskoe-yadernoe-vooruzhenie-rossii_1998/povio/
- SZOKOLOVSKIJ, Vaszilij Danyilovics [СОКОЛОВСКИЙ, Василий Данилович] (1963): *Военная стратегия*. Москва: Воениздат.
- SZOKOLOVSKIJ, Vaszilij Danyilovics [СОКОЛОВСКИЙ, Василий Данилович] szerk. (1964): *Hadászat*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond (2023): A nukleáris fegyverek alkalmazási elveinek alakulása a Szovjetunió és az Oroszországi Föderáció stratégiai dokumentumaiban. In DOBÁK Imre – RESPERGER István: *Stratégiák, stratégiai gondolkodás, nemzetbiztonság*. Budapest: Ludovika, 231–256.
- TÖMÖSVÁRY Zsigmond – NAGY László (1999): *Oroszország a harmadik évezred küszöbén*. Budapest: Honvéd.
- ZOLO TARJOV, Vlagyimir Antonovics [ЗОЛОТАРЕВ, Владимир Антонович] szerk. (2004): *Fejezetek Oroszország katonai stratégiájának történetéből*. Ford. Deák János – Nagy László. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.

Ajánlott irodalom

- Archives and Research [é. n.]. *George Bush Library and Museum*. Online: <http://bushlibrary.tamu.edu/research/gallery.php?id=37>
- Ava.md (2020): Путин разрешил России первой наносить ядерный удар. 03.06.2020. Online: <https://ava.md/ru/stati/russia/putin-razreshil-rossii-pervoy-nanosit/>
- BOTZ László (2010): Geopolitika és nemzetbiztonság a 21. században. *Geopolitika a 21. században*, 1(1), 63–105.
- DEÁK János (2015): Oroszország új (pontositott) katonai doktrínájának megjelenése az orosz katonai gondolkodás változásainak tükrében. *Felderítő Szemle*, 14(1), 37–47.

- Kremlin.ru (2017): *Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай»*. Президент России, 2017. október 19. Online: <http://kremlin.ru/events/president/news/55882>
- MTI (2021): Putyin aláírta az Új START-szerződés meghosszabbítását. *Világgazdaság*, 2021. január 29. Online: <https://www.vg.hu/kozelet/2021/01/putyin-alairta-az-uj-start-szerzodes-meghosszabbitasat>
- PÉCZELI Anna (2015): Az atomsorompó-szerződés 2015-ös felülvizsgálata és a nukleáris fegyverkorlátozás új kihívásai. *Nemzet és Biztonság*, 8(3), 85–99. Online: http://nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2015_3_08_peczeli_anna_-_az_atomsorompo-szerzodes_2015os_felulvizgalata.pdf
- PIRITYI Sándor (1998): Az Oroszországi Föderáció nemzeti biztonsági koncepciója. *Hadtudomány*, 8(1), 16–24.
- СОКОВ, Nikolai (2020): Russia Clarifies Its Nuclear Deterrence Policy. *Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation*, 2020. június 3. Online: <https://vcdnp.org/russia-clarifies-its-nuclear-deterrence-policy>
- Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Online: <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=135727>

ZÁRSZÓ HELYETT

A tisztelt olvasó nem szokványos tanulmánykötetet tart a kezében. A kötetben szereplő írások szerzője/társszerzője, Tömösváry Zsigmond nyugállományú dandártábornok felkészült szakember, Oroszország jó ismerője, aki nemcsak tanult, de dolgozott is Moszkvában. Második külszolgálatunk részben egybeesett, sőt két év után, immár a harmadik kiküldetésemre visszatérve ismét találkoztunk.

A Szovjetunió felbomlása bonyolult helyzetet teremtett a jogutód Oroszországi Föderációban, és természetesen a posztszovjet térség többi tagköztársaságában is. A gazdaság mélyponton volt, a hatalmi struktúra és intézmények szétestek, az újak létrehozásához pedig idő kellett. Gyakorlatilag két működő struktúra maradt, a nemzetbiztonsági szervezetek, illetve a pravoszláv egyház.

Ami a gazdaságot illeti, a tervutasításos rendszer lebontása már a nyolcvanas évek második felében megindult, a reformok beindítására azonban csak 1992-ben került sor. Az első lépés a belső és külső piacok liberalizálása, az adóreform, a költségvetés stabilizálása volt. A második lépés a privatizáció és a földreform, ezt a gazdasági szerkezet átalakítása, a piacgazdaság előtt álló korlátok lebontása követte. Mint minden reform esetében, természetesen itt is jelentkeztek negatív hatások, az ipar és a mezőgazdaság termelése még néhány évig csökkent. Az infláció ugyan mérséklődött, de magas maradt, a lakosság életszínvonala csökkent. Az érzékelhető, folyamatos javulás az évtized második felében indult meg, a gazdaság teljesítménye 2008-ig, a válságig évről évre nőtt. Az erős gazdasági alapok megteremtése azért is volt fontos, mert a Szovjetunió felbomlásával ugyan megszűnt a kétpólusú világ, de Moszkva soha nem mondott le arról, hogy a világpolitika meghatározó szereplője legyen.

Nagyon rövid idő alatt, 1981 és 2010 között – erre volt a legnagyobb rálátásom, mert ebből a közel harminc év külügyi szolgálatból kisebb-nagyobb szünetekkel majdnem húsz évet Moszkvában töltöttem – minden téren hihetetlen mértékű fejlődés történt. Jellemzésére álljon itt néhány megállapítás: 1981–1987-ben az élelmiszerboltokban üres polcok és állandó áruhiány volt, ami a Szovjetunió megszűnése után még visszatért egy rövid időre, benzinhiánnyal kiegészülve. 2010 végére azonban megteltek a polcok hazai és külföldi élelmiszerekkel, a legmodernebb műszaki cikkekkel, minden elérhetővé vált, ami Nyugat-Európában. Moszkva minden

tekintetben modern világváros lett. Ez azonban csak a látványosabb része volt a változásoknak, a demokratikus intézményrendszer kialakítása és működtetése sok nehézséggel párosult.

A kötet több mint egy tucat színvonalas tanulmánya közül egyet szeretnék külön is kiemelni, az állam és a pravoszláv egyház kapcsolatával foglalkozó írást. A tanulmány röviden felvázolja az egyház gyakorlatilag teljes történetét, kiemelve minden jelentős állomást és fordulópontot. Bemutatja az egyes időszakokban a hatalom és az egyház viszonyát, amelyet a „tűr”, az „üldöz” vagy éppen az „együttműködik” kifejezés jellemez. Az írás rávilágít arra, hogy az állam felismeri-e, és mennyiben fordítja a maga javára az orosz nép mély vallásosságában, illetve a pravoszláv egyház támogatásában rejlő hatalmas erőt. Egy kis adalék, illetve megerősítés ez a moszkvai nagykövetség és a moszkvai patriarkátus között kialakult jó kapcsolathoz, a pápa és II. Alekszij találkozójának megszervezése kapcsán, amelyet a fenti tanulmány említ.

Tisztelt olvasó, javaslom, hogy a kötetet figyelmesen tanulmányozza, olvassa végig, mert rengeteg tény, adatot, dokumentumot tartalmaz, amely hasznos lehet mindenki számára, azoknak is, akik régebb óta foglalkoznak Oroszországgal, s azoknak is, akik meg akarják ismerni Oroszországot. Biztos vagyok benne, hogy a könyv elolvasásával közelebb kerülnek az orosz gondolkodás és az oroszországi folyamatok megértéséhez.

Vajda József
nyugalmazott tanácsos

A Globális vagy regionális hatalom Oroszország? című művet olvasva történelmi távlatokon keresztül ismerhetjük meg az orosz geopolitikai gondolkodást, a hadelmélet egyes fontos kérdéseit, az államvezetés kül- és biztonságpolitikai cselekvésének hátterét, fő vezérfonalát az elemzett biztonságpolitikai dokumentumok segítségével.

A történelmi események és azok hátterének bemutatása révén I. Péter uralkodásától a pravoszláv egyház szerepén át eljuthatunk egészen Putyin színre lépéséig, egyúttal megismerhetjük azokat a stratégiai célokat, amelyek mentén körvonalazható, hogy Oroszország miként kíván ismét globális szereplőként megjelenni a világban. A mű nem kíván a politológiai vagy a közelmúlt történéseit bemutató tényfeltáró elemzések sorába állni, nem szorítkozik titkosszolgálati dokumentumok elemzésére, sokkal inkább egy tudományos igényességgel megírt objektív, tényközlő, rendszerező „országismertető”.

A kötet tanulmányai a nemzetbiztonsági munkát végző szakemberek, valamint a hadtudománnyal, biztonságpolitikával, stratégiai elemzéssel foglalkozó érdeklődők Oroszországgal kapcsolatos ismereteit egyaránt segítenek bővíteni.

ISBN 978-963-653-204-8

9 789636 532048